

2014

II Міжнародна науково-практична інтернет-конференція

30–31 травня 2014 р.

Проблеми та перспективи розвитку
науки на початку третього тисячоліття
у країнах Європи та Азії

Секції:

Біологічні науки

Державне управління

Екологія

Економіка

Історія

Математика

Педагогіка

Політологія

Право

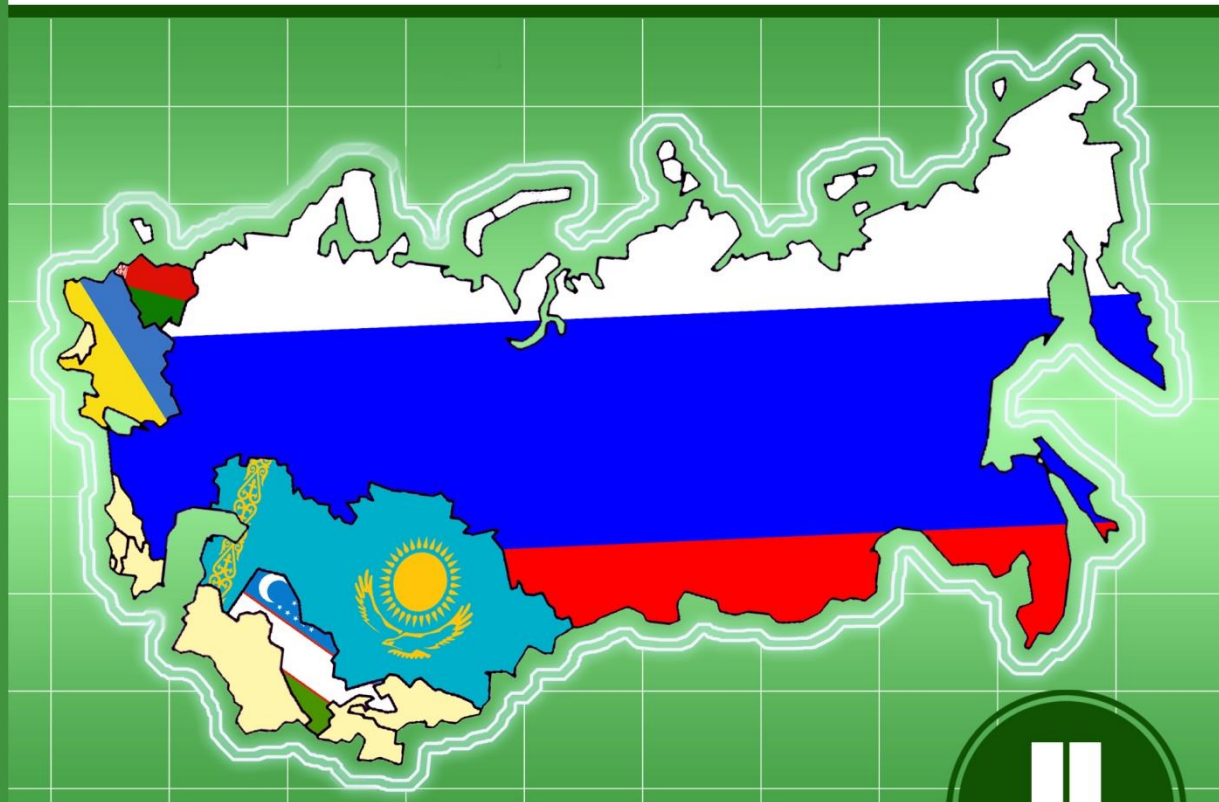
Психологія

Сучасні інформаційні технології

Фізична культура та спорт

Філологічні науки

Філософія

Переяслав-Хмельницький
2014

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД

«Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди»

молодіжна громадська організація
«НЕЗАЛЕЖНА АСОЦІАЦІЯ МОЛОДІ»

студентське наукове товариство історичного факультету
«КОМІТЕТ ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ ТА СУЧАСНОСТІ»

МАТЕРІАЛИ

II Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції
**«Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у
країнах Європи та Азії»**

30 – 31 травня 2014 р.

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ УКРАИНЫ
ГОСУДАРСТВЕННОЕ ВЫСШЕЕ УЧЕБНОЕ ЗАВЕДЕНИЕ

«Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды»

молодежная общественная организация
«НЕЗАВИСИМАЯ АССОЦИАЦИЯ МОЛОДЕЖИ»

студенческое научное общество исторического факультета
«КОМИТЕТ ИССЛЕДОВАНИЯ ИСТОРИИ И СОВРЕМЕННОСТИ»

МАТЕРИАЛЫ

II Международной научно-практической интернет-конференции
**«Проблемы и перспективы развития науки в начале третьего тысячелетия в
странах Европы и Азии»**

30 – 31 мая 2014 г.

СБОРНИК НАУЧНЫХ РАБОТ

Матеріали II Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах Європи та Азії» // Збірник наукових праць. – Переяслав-Хмельницький, 2014 р. – 170 с.

Материалы II Международной научно-практической интернет-конференции «Проблемы и перспективы развития науки в начале третьего тысячелетия в странах Европы и Азии» // Сборник научных трудов. – Переяслав-Хмельницкий, 2014 г. – 170 с.

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:

В.П. Коцур,

доктор історичних наук, професор, дійсний член НАПН України,
ректор ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:

В.П. Коцур,

доктор исторических наук, профессор, действительный член НАПН Украины, ректор ГВУЗ
«Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды».

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

С.М. Рик – к.ф.н., доцент;
Я.О. Потапенко – д.і.н., професор;
Т.М. Боголіб – д.е.н., професор;
Г.Л. Токмань – д.п.н., професор;
Н.В. Ігнатенко – к.п.н., професор;
В.В. Куйбіда – к.біол.н., доцент;
В.А. Вінс – к.псих.н.;
Ю.В. Бобровнік – к.і.н.;
С.М. Кикоть – к.і.н.

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

С.М. Рик – к.ф.н., доцент;
Я.О. Потапенко – д.и.н., профессор;
Т.М. Боголиб – д.э.н., профессор;
Г.Л. Токмань – д.п.н., профессор;
Н.В. Игнатенко – к.п.н., профессор;
В.В. Куйбида – к.биол.н., доцент;
В.А. Винс – к.псих.н.;
Ю.В. Бобровник – к.и.н.;
С.М. Кикоть – к.и.н.

Члени оргкомітету інтернет-конференції:

Ю.В. Бобровнік,
А.П. Король,
Ю.С. Табачок.

Члены оргкомитета интернет-конференции:

Ю.В. Бобровник,
А.П. Король,
Ю.С. Табачок.

Упорядники збірника:

Ю.В. Бобровнік,
Ю.С. Табачок.

Составители сборника:

Ю.В. Бобровник,
Ю.С. Табачок.

СЕКЦІЯ: БІОЛОГІЧНІ НАУКИ

**Murodilla Quchqarov, Zarifa Saidmurodova, Asatullo Rajabov
(SamDU, Samarqand, O`zbekiston)**

**SAMARQAND VILOYATIDAGI SANOAT CHIQINDILARI VA TURLI HUDUDLARIDA TARQALGAN
TUPROQLARI MIKROELEMENTLAR TARKIBINING QIYOSIY TAHLILI
(Urgut tumani misolida)**

Fan-texnika taraqqiyoti biz yashab turgan dunyoni tanib bo'lmas darajada o'zgartirib yubordi. Ekologik halokat, ayrim hududlarda qilingan taxminlarga ko'ra oldini olib bo'lmaslik darajasida xavf tug'dirmoqda. Ammo uning tarqalishini kamaytirish, texnogen va ijtimoiy-madaniy oqibatlar shiddatini to'xtatish zarur. Buning uchun turli soha mutaxassislari o'zlarining ekologik bilimlarini oshirib, rejalashtirilayotgan ishlari bilan tabiiy muhitni shikastlamaslik choralari ko'rmoqlari kerak [2].

Salbiy ekologik oqibatlarining asosiy sabablaridan biri yer, suv, mineral xom-ashyolardan foydalanish prinsiplarini buzilishidir. Aynan shu prinsip xalq xo'jaligining kam samarali-ekstentiv yo'ldan borishi uchun qulay sharoitlar yaratdi, resurslarni tejaydigan texnika va texnologiyaning keng joriy qilinishiga to'sqinlik qildi, shuningdek, atrof-muhitga zarar yetkazgan holda rejani bajarish kabi g'ayri ekologik yondashuvni keltirib chiqardi [1, 3].

Inson o'zining butun evolyutsion rivojlanishi davrida Yer atmosferasi havosining tabiiy tarkibiga moslashgan bo'lib, xudi ana shu tabiiy tarkib inson organizmi uchun optimal hisoblanadi. Biroq keyingi yillarda atmosfera tarkibidagi doimiy komponentlarning nisbat ko'rsatgichida har xil o'zgarishlar ro'y bermoqda [2].

Atmosferani toza saqlash tabiatni muxofaza etish muammosining ajralmas qismidir, atmosferaning ifloslanishi Yerning havo qobig'iga ta'sir etibgina qolmasdan balki inson hayotini va tevarak atrofidagi muhitni ham xavf ostida qo'yadi.

Atmosferaning ifloslanishi – bu undagi tabiiy holda kam uchraydigan turli gazlar suv bug'lari, qattiq va suyuq zarralarning miqdorini oshib ketishi, gaz tarkibining o'zgarishi, oqibat natijada tabiiy muxiddagi salbiy tavsivli o'zgarishlarning yuzaga kelishi tushiniladi.

Oxirgi yillarda Yer atmosferasining tarkibi antropogen omillarning ta'siri tufayli yomon tomonga o'zgarib bormoqda. Sayyoramiz atmosferasining gaz tarkibida o'zgarish sezilmoqda kislorodning sarflanishi 16 martagacha oshib ketgan. Shuning uchun uning miqdoriy jihatdan kamayish tendensiyasi kuzatilmoqda, Karbonat angidridning miqdori esa oshib bormoqda. Agar o'tgan asrning o'rtalarida atmosfera tarkibida karbonat angidridning miqdori 0,028% bo'lsa, hozirgi vaqtda bu raqam 0,032% gacha oshgan tashqi muhitga chiqariladigan karbonat angidridning 31%ni AQSh, 18%ni MDH mamlakatlari, 7%ni Xitoy, 5,4%ni Olmoniya, 4,7%ni Yaponiya, 3%ni Fransiya chiqarib tashlamoqda, qolgan 31% ni esa dunyo mamlakatlarining qolganlarining hammasi hisobga to'g'ri keladi. Keyingi yillarda esa bu gazning miqdori bundan ham ortib borish tendensiyasi kuzatilmogda [2].

Olimlarning fikriga, Amerikada 8%, Kanadada 9%, Yaponiyada 16% va Angliyada 22% odamlarning o'limi atmosferaning ifloslanishi tufayli sodir bo'lmoqda AQShda atmosferaning ifloslanishidankorilgan zararyiliga 50 milliard dollarni tashkil etmoqda. Shulardan hisobga olgan holda dunyoning taraqqiy etgan mamlakatlari tabiat muhofazasiga yiliga milliy daromadning 10-12 % ini ajratmoqda.

O'zbekiston gidrometeorologiya markazi bergan ma'lumotlarga qaraganda, Olmaliq va Farg'ona, shuningdek Navoiy va Quqon shaharlari atmosfera havosining zararli moddalar bilan ifloslanishi bo'yicha eng iflos havoli shaharlar guruhiga kiradi. O'zbekistonda doimiy manbalardan atmosfera havosiga tashlanadigan chiqindilar 1,3 mln tonnaga yetdi. Jumladan, sulfat angidridi 538,8 ming, uglevodorod 427 ming, azot oksidi 94,1 ming tonna va kattik zarrachalar 317,4 ming tonnani tashkil etdi. Ana shu zararli moddalar asoratidan O'zbekiston shaharlarida kasalliklar 1,5 barobar ko'payib, bronxial astma 20 foiz ortdi. Bolalar organizmining yuqumli kasalliklariga qarshi kurashish kuchi 25– foiz pasayib ketganligi kuzatildi [4].

Yuqorida keltirilgan ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, sanoat korxonalaridan chiqayotgan chiqindilarni insonlar uchun zararli hususiyatlarini bartaraf etish maqsadida ulardan chiqayotgan chiqindilar tarkibini aniqlash, chiqindilar tarkibining tabiiy tizimlar, jumladan tuproqlar bilan bog'liq hususiyatlarini aniqlash dolzarb masalalardan biriga aylandi.

Yuqoridagilardan kelib chiqqan holda, biz Urgut tumanida mavjud sanoat chiqindilari va tuproqlarini mikroelementar tarkibini qiyosiy jihatdan o'rganishni maqsad qilib oldik. Sanoat korxonasi sifatida UzBAT Urgut filiali tanlandi. UzBAT Urgut filiali korxonasidan chiqayotgan chiqindilarning mikroelementar tarkibini o'rganish tajribalari Samarqand davlat universiteti "Mikroelementlar ilmiy tadqiqot laboratoriyasi"da olib borildi. Chiqindi tarkibidagi mikroelementlar tarkibi Kovalskiy (1969), Xavezov (1983) va Aleskov (1988) usullari yordamida atom-adsorbtsionli spektrofotometr ("Saturn")dan foydalanilgan holda 5 takrorlanish asosida aniqlandi. Tajriba natijalari 1-jadval, 1-chizmada keltirilgan.

1-jadval va 1-chizma ma'lumotlaridan ko'rinib turibdi-ki, UzBAT Urgut filiali korxonasidan chiqayotgan chiqindilar tarkibida Ca (kalsiy), K(kaliy) va Mn(marganets) elementlari ko'p miqdorda uchraydi, ya'ni bir kg tamaki chiqindisida ularning miqdori o'zaro mos holda o'rtacha $183 \pm 2,0$ mg, $118 \pm 1,4$ mg va $48,2 \pm 0,8$ mg ga teng. Tamaki chiqindisi tarkibida yuqorida keltirilgan dominant elementlardan tashqari, yana uchta element nisbatan yuqori miqdorda tarqalganligi aniqlandi. Bu elementlar Zn (ruh), Fe(temir) va Cu(mis) elementlardir. Bir kg tamaki chiqindisida ularning miqdori o'zaro mos holda o'rtacha $12 \pm 0,6$, $5,7 \pm 0,3$ va $4,1 \pm 0,2$ mg ga teng ekan. Shuningdek, tamaki chiqindisida tarkibida yuqorida keltirilgan elementlardan tashqari kam miqdorda bo'lsada

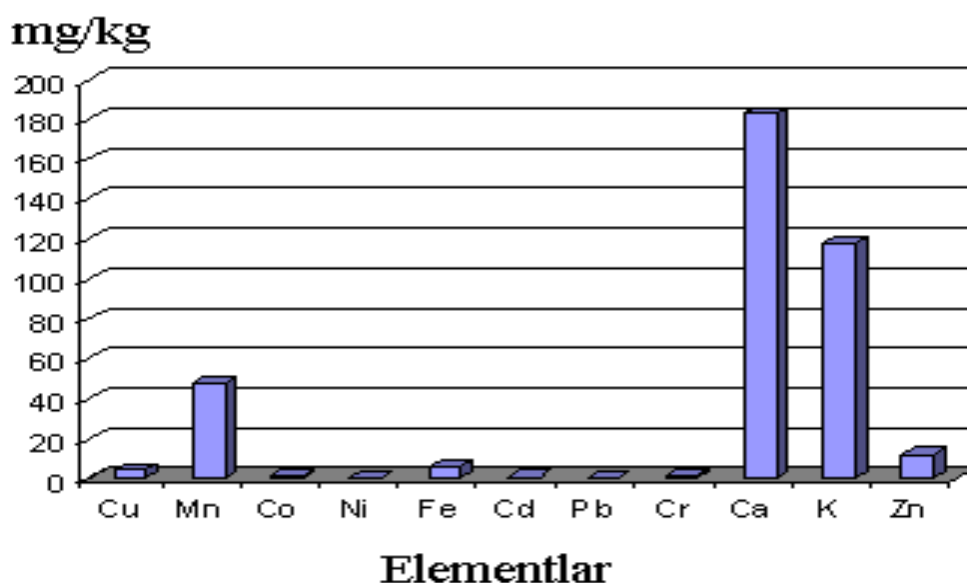
bir qator elementlar mavjudligi aniqlandi. Bu elementlar Co (kobalt), Ni (nikel), Cd (kadmiy), Cr (xrom) va Pb (qo`rg`oshin) elementlaridir.

Yuqorida aniqlangan ma`lumotlardan ko`rinib turibdiki, UzBAT Urgut filiali korxonasi chiqayotgan chiqindilar tarkibida 11 xildagi elementlar miqdor jihatdan aniqlash imkonini beradigan darajada mavjud deyish mumkin. Umuman mutaxassislar fikricha, tamaki chiqindilari tarkibida 3000 ga yaqin xildagi kanserogen moddalar bo`lishi mumkin ekan.

1-jadval

UzBAT Urgut filiali korxonasi chiqayotgan chiqindilarning kimyoviy tarkibi, mg/kg da

Elementlar	Cu	Mn	Co	Ni	Fe	Cd	Pb	Cr	Ca	K	Zn	
Variant	I	4,0	48,0	0,6	0,2	5,7	0,5	0,2	0,5	180,0	115,0	12,0
	II	4,2	50,0	0,7	0,2	5,5	0,6	0,3	0,6	187,0	121,0	14,0
	III	4,3	46,0	0,6	0,3	5,9	0,6	0,3	0,6	175,0	118,0	15,0
	IV	4,0	48,0	0,7	0,2	6,0	0,5	0,2	0,5	182,0	116,0	12,0
	V	3,8	49,0	0,5	0,3	5,5	0,4	0,3	0,7	178,0	122,0	11,0
O`rtacha (M±m)	4,1 ± 0,2	48,2 ± 0,8	0,62 ± 0,05	0,24 ± 0,04	5,7 ± 0,3	0,52 ± 0,08	0,25 ± 0,05	0,59 ± 0,07	183 ± 2,0	118 ± 1,4	12 ± 0,6	

1-Chizma. UzBAT Urgut filiali korxonasi chiqayotgan chiqindilarning kimyoviy tarkibi

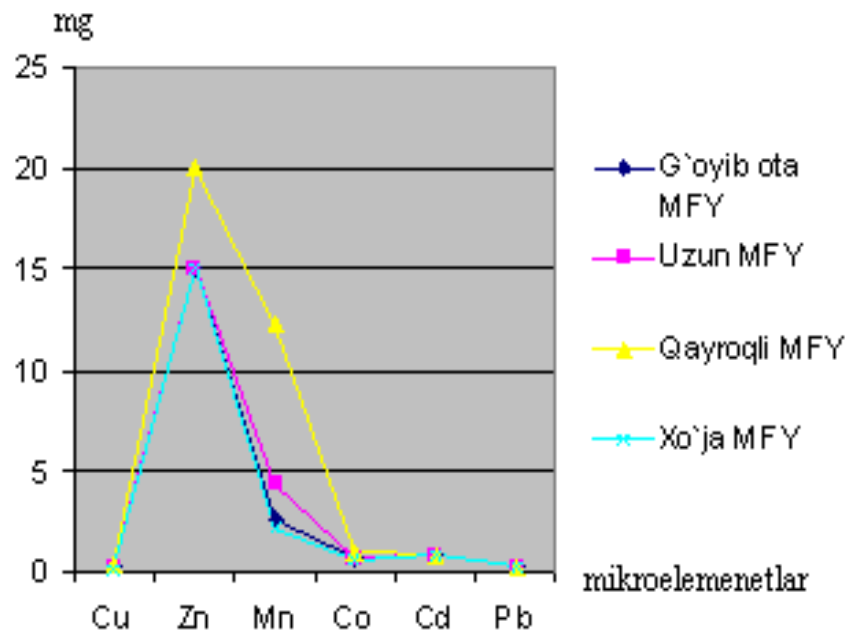
Urgut tumani hududida uchraydigan tuproqlarning mikroelementlar tarkibini o`rganish tajribalari Samarqand davlat universiteti "Mikroelementlar ilmiy tadqiqot laboratoriyasi"da olib borildi. Tuproqlar tarkibidagi mikroelementlar tarkibi Kovalskiy (1969), Xavezov (1983) va Aleskov (1988) usullari yordamida atom-adsorbtsionli spektrofotometr ("Saturn")dan foydalanilgan holda aniqlandi. Tajribalar Urgut tumanining 4 ta hududi (G`oyib ota MFY, Uzun MFY, Qayroqli MFY va Xo`ja MFY)dan olingan tuproq namunalari asosida o`tkazildi. Har bir namuna 5 tadan takrorlanish asosida o`rganildi. Tajriba natijalari 2-jadval, 2-chizmada keltirilgan.

Jadval va chizmadan ko`rinib turibdi-ki, Urgut tumani tuproqlarida uchraydigan mikroelementlardan 6 tasini aniqlash imkoniyati mavjud. Bu elementlar Cu (mis), Zn (ruh), Mn (marganets), Co (kobalt), Cd (kadmiy) va Pb (qo`rg`oshin) lardir. Ushbu mikroelementlardan barcha hududlarda eng ko`p uchraydiganlari Zn va Mn elementlaridir. Ushbu elementlar o`rtacha hisobda bir kg quruq tuproq namunalari o`zaro mos holda 15-17 va 2-12 mg miqdorda uchrashi aniqlandi.

2-jadval

Urgut tumani turli hududlaridan olingan tuproq namunalari mikroelementlar tarkibi, mg/kg quruq tuproqda

Tuproq namunalari olingan hududlar	Mikroelementlar tarkibi					
	Cu	Zn	Mn	Co	Cd	Pb
G`oyib ota MFY	0,33 ± 0,02	15 ± 0,2	2,7 ± 0,2	0,68 ± 0,1	0,8 ± 0,1	<0,2
Uzun MFY	0,20 ± 0,03	15 ± 0,1	4,4 ± 0,5	0,70 ± 0,12	0,85 ± 0,1	<0,2
Qayroqli MFY	0,38 ± 0,03	20 ± 0,2	12,2 ± 0,5	0,97 ± 0,13	0,89 ± 0,1	<0,2
Xo`ja MFY	0,17 ± 0,01	15 ± 0,2	2,2 ± 0,4	0,60 ± 0,1	0,8 ± 0,1	<0,2

2-Chizma. Urgut tumani turli hududlaridan olingan tuproq namunalarning mikroelementar tarkibi

Tuproq tarkibining mikroelementar tarkibi va tadqiqotlarimizning obyekti hisoblangan tamaki sanoati chiqindilarining mikroelementar tarkibini o'zaro taqqoslasak, tuproq tarkibida eng ko'p uchraydigan mikroelementlar (ya'ni Zn va Mn) tamaki sanoati chiqindilarida ikki baravar ko'payganligini ko'ramiz. Shu bilan bir qatorda tamaki sanoati chiqindilari tarkibida ko'p miqdorda uchraydigan bir qator mikroelementlar (masalan Fe, Ca va K) Urgut tumanining biz o'rgangan hududlari tuproqlarida deyarli uchramasligi aniqlandi.

Yuqoridagi ma'lumotlardan ko'rinib turibdiki, UzBAT Urgut filiali korxonasidan chiqayotgan chiqindilarning mikroelementar tarkibi Urgut tumanining turli hududlaridan olingan tuproqlarning mikroelementar tarkibidan farq qiladi.

Adabiyotlar

1. Z.Izzatullayev, I. Shukurov. Shaharning ekologik muammolari, Uslubiy qo'llanma, Samarqand – 2004 y.
2. Ergashev A. Umumiy ekologiya. Toshkent.O'qituvchi, 2003.
3. Ergashev A. Ergashev T. Ekologiya biosfera va tabiatni muhofaza qilish.- Toshkent: Yangi asr avlodi, 2005.
4. Sh.A.Shirinboyev, M.G.Safin. Atrof-muhitni muhofaza qilish. – Samarqand, SamDCHTI, 2003, 77-80 betlar.

M. Djabatova
(SamDU, Samarqand, O'zbekiston)

SIFATLI VINO MAHSULOTLARI TAYYORLASHDA BOSHLANG'ICH VINO ISHLAB CHIQRADIGAN HUDUDLARDAN OLINGAN ACHITQI HUYAYRALARIDAN FOYDALANISH IMKONIYATLARI

Keyingi yillarda butun dunyoda odamlar sonining jadallik bilan oshib borishiga mos holda, ularning oziq-ovqat, jumladan ichimliklarga bo'lgan talabi ham ortib bormoqda. An'anaviy biotexnologik jarayonlar yutuqlaridan biri sifatida tayyorlanadigan vino ichimligi alkogolli ichimliklar orasida o'ziga xos o'ringa ega desak xato qilmagan bo'lamiz. Bir ko'rinishda ajablanarli tuyulsada, vino tayyorlash texnologiyasi nisbatan oddiyroq hisoblanadi. Bu jarayon 5000 yillar mobaynida deyarli o'zgarmadi. Taxmin qilishlaricha vino Yaqin Sharq va Yevropa mamlakatlarining ichimligi hisoblanadi, bu mintaqalarda tokning har xil navlari o'stiriladi. Bugungi kungacha vinochilik Fransiya, Italiya, Ispaniya, Germaniya, Gretsiya, Vengriya, Moldova, Rossiya, Ukraina, Kavkaz orti mamlakatlari, hattoki Markaziy Osiyo mamlakatlari, Xitoy va boshqa mamlakatlarda ham keng rivojlangan [M.Mavloniy, 2006].

Keyingi vaqtlarda vino tayyorlaydigan mamlakatlarning geografiyasi tobora kengayib bormoqda va ularga Avstraliya, AQSh, Chili, Argentina, Isroil, Janubiy Afrika Respublikasi va boshqa mamlakatlar qo'shildilar. Yaqinlarga uzum sharbati tabiiy mikroflora yordamida o'z-o'zidan biyog'itiladi edi.

Endilikda spirtli biyog'ish jarayoniga bo'lgan e'tibor tubdan o'zgargan. Yuqori sifatli vino tayyorlash uchun mahalliy sharoitga moslashtirilgan seleksiya yo'li bilan tanlab olingan achitqi zamburug'ining toza kulturasiidan foydalaniladi, bu esa mo'tadil ravishda bir xil sifatli vino tayyorlash imkonini beradi. Avval aytib o'tilganidek, bu maqsad uchun *Saccharomyces* avlodiga mansub bo'lgan achitqi zamburug'ining mahalliy sharoitga moslashgan shtammlaridan foydalaniladi. Biyog'ish ma'lum sharoitda amalga oshiriladi: katta hajmli maxsus idishlarda 7-14°C da olib borilgan biyog'ish jarayoni maqsadga muvofiq natijalar beradi. Biyog'ishning tugaganligini

har xil ko'rsatkichlardan sezish mumkin. Ular orasida eng muhimlari quyidagilar: etil spirtining miqdori, shakar qoldig'i, gliserin, uchuvchan kislotalar miqdori [Q.Davranov, 2013; M.Mavloniy, 2006].

Yuqorida aytib o'tilganidek vino ishlab chiqarish oziq-ovqat sanoatining eng qadimiy texnologiyalaridan hisoblanadi. Shunga qaramasdan ba'zi bir mamlakatlarda vinoni katta hajmda tayyorlash maqsadida doimiy o'stirish usulidan foydalaniladi. Bu texnologiyaga asosan bijg'ish ketayotgan changa (idishga) doimiy ravishda uzum sharbati quyib turiladi va undan xuddi shu hajmda yosh vino quyib olinadi. Shuni alohida ta'kidlash kerakki, ma'lum ustuvorlikga ega bo'lishga qaramasdan, bu usul keng miqyosda qo'llanila olmadi [Q.Davranov, 2013].

Vino tayyorlash bilan shug'ullanadigan mamlakatlarning bu texnologiyalarga bo'lgan munosabatlari bir-birlaridan farq qiladi. Bunga sabab vino tayyorlashda ishlatiladigan uzum navlarining har xilligi, achitqi zamburug'lari shtammlarining xususiyatlaridagi farq, vinoni baholashdagi farqlar bilan bog'liqdir. Vinochilikni muayyan mamlakatning iqlimi, shu mamlakat xalqlarining madaniyati va an'analaridan ajratilgan holda muhokama qilib bo'lmaydi, chunki, ayni ana shu omillar vinochilikning imkoniyatlarini yaratadi [M.Mavloniy, 2006].

Vinoning foydali xususiyatlari haqida juda ham ko'p adabiyotlar chop etilgan. Aniqlanishicha, vinoda 700 dan ko'proq har xil kimyoviy tabiatga ega bo'lgan metabolitlar topilgan, bular: antioksidantlar, peptidlar, organik kislotalar, alkaloidlar, steroidli gormonlar, har xil tabiatli fenol birikmalari, uglevodlar va h.k. Masalan, oxirgi yillarda chop etilgan ilmiy adabiyotlarda ko'rsatilishicha, fenol birikmalarning organizmga ta'siri har tomonlama ahamiyat kasb etadi. Bu birikmalarni modda almashuvida ishtirok etishi ularning ahamiyatini yanada oshirib yubordi. Vino tarkibidagi fenol birikmalari singa, avitaminoz, plevrit, peritonit, endokardit, nurlanish, glaukoma, gipertoniya, revmatizm, ateroskleroz kabi qator xastaliklarga davo ekanligi adabiyotlardan ma'lum [O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi, 2006].

Shunday ekan, kam quvvatli uzum vinosi kam alkogolli shifobaxsh sharbat sifatida, me'yorida iste'mol qilinganda, inson salomatligiga xizmat qilishi mumkin.

Adabiyotlarda spirtli bijg'ish jarayonini olib boruvchi *Saccharomyces cerevisiae* achitqi zamburug'ining genetik tavsifini o'rganish haqida ko'plab ma'lumotlar mavjud.

Olimlarning fikrlaricha ekologik toza vino mahsulotlari tayyorlash uchun achitqi zamburug'larining shunday shtammlarini yaratish lozimki, ular o'zlarining asosiy vazifalaridan (bijg'itish) tashqari, tokning agrotexnikasi uchun zarur bo'lgan (ishlatiladigan) kimyoviy moddalarni iste'mol qilib, ularni uzum mevasiga o'tadigan foydali moddalarga aylantirish xususiyatiga ega bo'lsin.

Xulosa qilib aytish mumkinki, sifatli vino tayyorlash uchun mahalliy sharoitda mavjud achitqi zamburug'laridan eng selektiv shtammlarni ajratib olish muhim ahamiyatga ega bo'lib, ushbu vazifani amalga oshirish uchun boshlang'ich vino ishlab chiqaradigan hududlardan achitqi hujayralarini ajratib olish va o'rganish dolzarb muammolardan biri hisoblanadi.

Yuqoridagi ma'lumotlar asosida kelajakda quyidagi yo'nalishlarda ilmiy-tadqiqot ishlarini olib borish sifatli vino mahsulotlarini tayyorlash uchun selektiv achitqi kulturalarini yaratish uchun asos bo'lib xizmat qiladi:

- Boshlang'ich vino ishlab chiqaradigan hududlardagi vino tayyorlash texnologiyalarini o'rganish;
- Boshlang'ich vino ishlab chiqaradigan hududlardan achitqi hujayralari manbalarini ajratib olish, ularni sun'iy muhitda o'stirish va o'rganish;
- O'stirilgan achitqilar orasidan eng selektiv, ya'ni qisqa muddatda, sifatli vino tayyorlash imkonini beruvchi selektiv shtammlarni tajribalar o'tkazish orqali ajratib olish hamda ularni amaliyotga joriy etish uchun tavsiyalar tayyorlash.

Ilmiy rahbar: biologiya fanlari doktori, professor, Z.F. Ismailov

H. Sattorova, B. Aliqulov, M. Safin
(SamDU, Samarqand, O'zbekiston)

O'SIMLIKLAR BIOMASSA QOLDIQLARIDAN CHIQUYOTGAN BIOETANOL MIQDORINING TANLANGAN XOMASHYO MANBALARI XILIGA BOG'LIQLIGI

Bioetanol karbonat anhidrid va suvning mikroorganizm faoliyati natijasida yonishidan hosil bo'ladigan ekologik toza mahsulot bo'lib, u hozirgi kunda dunyodagi ko'pchilik davlatlarda insonlar ehtiyoji uchun zarur bo'lgan xomashyolar (jumladan, donli ekinlar) dan olinmoqda. www.ethanol.org saytining ma'lumotlariga ko'ra, hozirda har yili butun dunyo mamlakatlarida tarkibida selluloza saqlovchi va insonlar ehtiyoji uchun umuman sarflanmaydigan 200 mlrd tonna quruq hisobda o'simliklarning chiqindilari hosil bo'ladi. Tarkibida selluloza tutuvchi ushbu organik chiqindilarni biotexnologik usullar yordamida qayta ishlab energiya manbasi hisoblangan etanol ajratib olish imkoniyati mavjud. Bioetanol toza holatda 10-20 % benzina qo'shilgan holatda ishlatiladi. 1983-yilda Braziliyada 75 % avtomobillar 95 % li etanol yordamida ishlaganligi aniqlangan. AQShda har yili avtomobillarning yoqilg'iga bo'lgan ehtiyojining 10 % bioetanol yordamida qoplanadi. Hozirgi kunda ushbu texnologiya G'arbiy Yevropada keng yo'lga qo'yilmoqda [1, 3, 7].

MAGATE ning 2005-yilgi ma'lumotlariga ko'ra, butun yer yuzida bir yil davomida ishlab chiqarilayotgan bioetanol miqdori 36,3 mlrd. litrga teng. Hozirda bioetanol ishlab chiqarish bo'yicha Braziliya va AQSH butun dunyoda yetakchilik qilmoqda. Bu davlatlarda yoqilg'iga bo'lgan talabning 44-46 % miqdori bioetanol ishlab chiqarish orqali qoplanadi. Braziliyada shakarqamish va qand lavlagidan bioetanol olish texnologiyasi 1970-yillarda rivojlana boshlangan va mamlakatning benzin import qilish ko'rsatkichlari yildan yilga kamayib borgan.

Bu texnologiyadan keng foydalanish natijasida 1970-yil 997 million dollar, 1980-yil 10 milliard dollar, 1985-yil 84 milliard dollar miqdoridagi import uchun sarflanayotgan mablag` tejab qolingan. Bu davlatda bioetanol ishlab chiqarish yildan yilga oshib bormoqda. Braziliyada 1975-yilda 23 million litr, 1980-yilda 37 million litr, 1982-yilda 40 million litr, 1985-yilda 107 million litr bioetanol ishlab chiqarilgan bo`lsa, hozirgi kunda bu davlatda 35 milliard litr etanol ajratib olinmoqda. Uning 30 %, ya`ni 10 milliard litri o`simliklarning organik chiqindilarini qayta ishlash orqali olinmoqda [2, 4, 5, 6].

Ilmiy manbalar ma`lumotlariga ko`ra, O`zbekistonda har yili hosil bo`ladigan o`simliklarning qoldiq biomassalari miqdori 16-17 million tonnaga teng bo`lib, uning asosiy qismini g`o`za poyasi, bug`doy, sholi va boshqa g`allasimonlarning paxoli hamda daraxtlarning barg qoldiqlari tashkil etadi. Tarkibida sellyuloza tutuvchi ushbu organik chiqindilarni biotexnologik usullar yordamida qayta ishlab energiya manbasi hisoblangan etanol ajratib olish imkoniyati mavjud. Shu bois hozirgi kunda noanaviy energetik manbalar yaratishda o`simliklarning qoldiq biomassalarini qayta ishlashga asoslangan texnologik tizimni nazariy-amaliy jihatlarini tadqiq qilish dolzarb masalalardan biriga aylandi [1, 8].

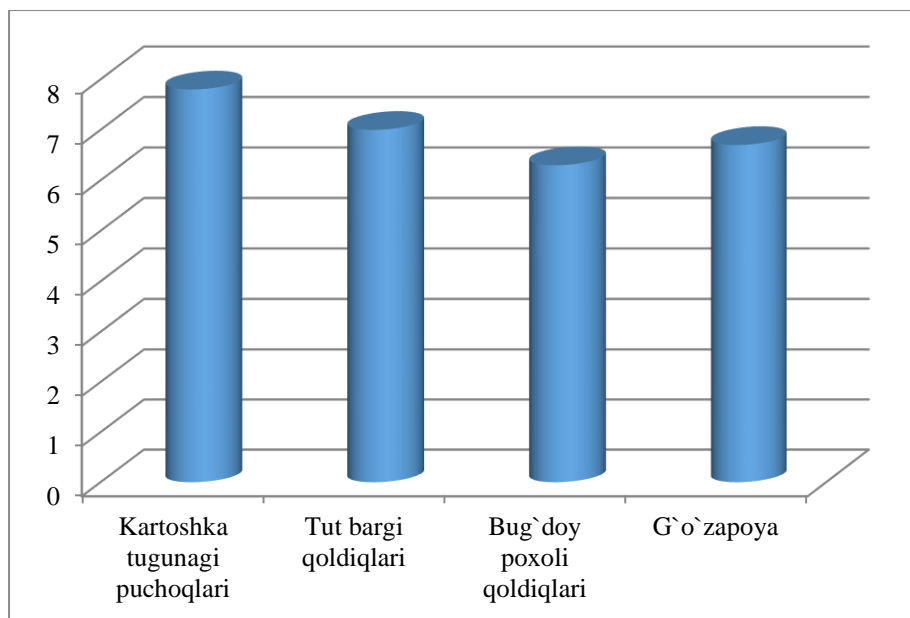
Yuqoridagilardan kelib chiqqan holda, mahalliy sharoitda ko`p miqdorda hosil bo`ladigan o`simliklarning qoldiq biomassalaridan bioetanol chiqish imkoniyatlarini o`rganish muhim vazifalardan biridir.

Shundan kelib chiqqan holda biz o`z tajribalarimizda, xom ashyo sifatida inson ehtiyoji uchun zarur bo`lmagan o`simlik qoldiq biomassalaridan, xususan g`o`za poyasi, tut bargi, bug`doy somoni, kartoshka qoldig`idan foydalandik. Tanlangan manbalar sulfat kislota ishtirokida gidrolizlanib, natriy gidroksid ta`sirida neytrallab olindi va bir necha kunga gomogen massa hosil bo`lguncha tindirildi. Tajribalarda fermentatsiyalovchi manba sifatida *Saccharomyces cerevisiae* achitqisidan foydalandik. Hosil bo`lgan biomassa tarkibidagi spirt "Haydash" apparati yordamida, 78°C da ajratib olindi. Spirtning miqdoriy tarkibi o`rganib chiqildi. Tajribalar Samarqand davlat universiteti Tabiiy fanlar fakulteti Biologiya va Kimyo bo`limining ilmiy-tadqiqot laboratoriyalarida olib borildi. Tajriba natijalari 1-jadvalda va 1-chizmada aks etgan.

1-jadval

Turli xil o`simlik qoldiqlaridan ajralgan bioetanol miqdori, ml/100 gr hisobida

Variantlar	Takrorlanishlar, n=6						O`rtacha, M±m
	I	II	III	IV	V	VI	
Kartoshka tugunagi puchoqlari	8	9	7	7	10	6	7,8±1,3
Tut bargi qoldiqlari	7	6	8	9	6	6	7,0±1,2
Bug`doy poxoli qoldiqlari	6	5	7	9	5	6	6,3±1,8
G`o`zapoya	6	7	5	8	8	6	6,7±1,1

1-chizma. Turli xil o`simlik qoldiqlaridan ajralgan bioetanol miqdori, ml/100 gr hisobida

Yuqoridagi jadval va chizma ma`lumotlaridan ko`rinib turibdiki, kartoshka tugunagi qoldiqlaridan bioetanol chiqishi (o`rtacha 7,8±1,3 ml/100 gr) boshqa o`simliklar biomassalariga nisbatan yuqoriroq ko`rsatkichga ega. Chunki tut bargi qoldiqlari, bug`doy poxoli qoldiqlari va g`o`zapoyada ushbu ko`rsatkich o`zaro mos holda o`rtacha 7,0±1,2, 6,3±1,8 va 6,7±1,1 ml/100 gr ga teng. Bundan kelib chiqadiki, kartoshka tugunagi qoldiqlarining bioetanol hosil qilish samaradorligi tut bargi qoldiqlari, bug`doy poxoli qoldiqlari va g`o`zapoyaga nisbatan o`zaro mos holda 11,4 %, 23,8% va 16,4% yuqori ko`rsatkichga ega.

Tajribalar asosida aniqlangan ma`lumotlar O`zbekiston, xususan Samarqand viloyati sharoitida o`simliklarning organik chiqindilarini qayta ishlash va undan energiya manbasi sifatida foydalanish imkoniyatini beruvchi texnologiyani amalda qo`llash imkonini beradi.

Adabiyotlar va manbalar ro`yxati

1. Rahimov M.U., "Biomassadan energiya olish usullari", Toshkent-2010-y., 3-18-betlar.
2. Ахмедов Р.Б., "Нетрадиционные и возобновляемые источники энергии", М. "Знание"-1988-г., 12-17 стр., стр 125-137.
3. Байкыз Н, Сегал Н., "Целлюлоза и её производные", М., 1974-г., стр 214-235.
4. Евилевич А.З., "Безотходное производство в гидролизной промышленности", М-1982-г., стр 4-40.
5. Егоров Н.С., "Промышленная микробиология", М. "Высшая школа" – 1986-г., стр 619-643.
6. Шевелухи В.С., "Сельскохозяйственная биотехнология", М. "Высшая школа" – 2003-г., стр 297-317.
7. <http://www.greenarccongress.com>
8. <http://www.bio-energy.ru>

Наталья Тарасовская
(Павлодар, Казахстан)

МЕЖВИДОВЫЕ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ ГЕЛЬМИНТОВ ОСТРОМОРДОЙ ЛЯГУШКИ В ПРИПОЙМЕННОЙ ПОПУЛЯЦИИ В 2012 Г.

Организм хозяина является для паразитов средой 1-го порядка, которая опосредует все их взаимодействия с внешней средой. Отношения паразитических организмов между собой, независимо от их локализации, опосредованы организмом хозяина и во многом зависят от его состояния. И очевидно, что какие-либо влияния на хозяев факторов внешней среды – естественных или техногенных – неизбежно отразятся на взаимодействиях в паразитоценозе.

Объектом нашего исследования стала остромордая лягушка из припойменных биотопов р. Иртыш. Материал был собран в 2012 г., когда на реке не было ни естественного паводка, ни компенсаторного попуска воды, что неблагоприятно сказалось на численности и структуре популяций лягушек. Те немногочисленные особи, которые отлавливались в пойменных и припойменных биотопах, были мигрантами, о чем свидетельствует значительный перепад половозрастной структуры лягушек в сборах по отдельным месяцам.

Материал и методика. В бесснежный период 2012 г. в одном из правобережных припойменных биотопов р. Иртыш (пойма р. Усолка) было отловлено 136 экз. остромордой лягушки. Амфибий подвергали полному гельминтологическому вскрытию по общепринятым методикам [1]. При установлении видового статуса гельминтов мы придерживались систематики и определительных ключей, изложенных в монографии К.М.Рыжикова с соавт. [2]. Из способов оценки межвидовых отношений гельминтов на полевых данных, известных в литературе, мы использовали сопоставление числа гельминтов при совместном и раздельном паразитировании – такой подход ранее использовался Г.С.Марковым [3] и В.Г.Ваккером [4]. Численность гельминтов при совместном и раздельном паразитировании сопоставлялась с помощью критерия Пирсона « χ^2 » [5] и показателя приуроченности относительного обилия F_{ij} Ю.А.Песенко [6].

Кроме того, мы рассчитывали и другие показатели численности гельминтов при совместном и раздельном паразитировании: интенсивность инвазии (среднее число гельминтов на одну особь хозяина в данном сочетании) и долю червей в данном сочетании – от общего количества гельминтов в исследованной годовой выборке.

Для сравнения фактической и ожидаемой совместной встречаемости гельминтов мы сравнивали долю хозяев, зараженных данным сочетанием, и теоретическую долю совместной встречаемости легочных гельминтов. Последнюю рассчитывали путем перемножения долей зараженности хозяев каждым гельминтом (в долях единицы) – исходя из того, что вероятность одновременного события равна произведению вероятностей.

Результаты и их обсуждение. В паре гельминтов с легочной локализацией по всем численным показателям наблюдается явная позитивная приуроченность *Rhabdias bufonis* к присутствию *Naplometra cylindracea* и небольшое, статистически недостоверное избегание трематодой сочетаний с нематодой (таблица 1).

Позитивное влияние *N.cylindracea* на *R.bufonis* может иметь несколько экофизиологических причин, главным образом связанных с воздействием трематоды на сосуды легких. По нашим наблюдениям, гаплонметра вызывает повышенное кровенаполнение легких с расширением крупных и мелких сосудов, а также разрастание тканей зараженного легкого (разрастание ячеей или увеличение длины и объема). Видимо, рефлекторное местное раздражение за счет питания трематод вызывает усиленный приток крови к легким, и, как следствие, усиление анаболических процессов и роста тканей. Это создает дополнительное пространство в легких для обоих видов гельминтов (или изолирующие субпространства в виде разросшихся ячеей, которые можно считать своеобразными ксенопаразитарными барьерами [7]), что снижает пространственную конкуренцию и угнетение гельминтами друг друга за счет метаболитов. Гиперемия и разросшаяся сосудистая сеть в легких улучшает возможности питания нематод (в том числе предотвращает последствия снижения кровяного давления при гематофагии большого числа гельминтов).

Кроме того, нельзя исключать и улучшение проникновения мигрирующих филляриевидных личинок рабдиасов в гиперемизированные легкие за счет расширения сосудов (что особенно важно в

отношении мелких молодых лягушек, у которых много мигрирующих личинок застревают в узких сосудах и выходят в полость тела).

Таблица 1 – Влияние межвидовых взаимодействий на численность легочных гельминтов остромордой лягушки в припойменных биотопах в 2012 г.

	Моноинвазия	Бинарное сочетание	Бинарное сочетание	Моноинвазия
Сочетание гельминтов	Rhabdias bufonis		Haplometra cylindracea	
Число зараженных хозяев	29	40	40	51
Доля зараженных хозяев (%)	21,32±3,51	29,41±3,91		37,50±4,15
Теоретическая доля сочетаний (%)		0,50735*0,6691 = 0,3395 или 33,95%		
Число гельминтов	100	179	114	169
Интенсивность инвазии в сочетании (экз.)	3,45±0,62	4,475±0,85	2,85±0,34	3,31±0,275
Теоретическое число червей	117,26	161,74	124,40	158,60
Критерий Пирсона « χ^2 »	2,54	1,84	0,87	0,68
Сумма « χ^2 »	4,38*		1,55	
Показатель приуроченности Fij	-0,13	+0,13	-0,075	+0,075
Доля червей в данном сочетании (%)	35,84±2,87	64,16±2,87	40,28±2,915	59,72±2,915
*Звездочками обозначены достоверные различия по критерию Пирсона				

Индифферентность или некоторая отрицательная приуроченность гаплометры к рабдиасу может быть обусловлена несколькими причинами, не исключая одна другую. Во-первых, гаплометра инвазирует лягушек раньше рабдиасов (на стадии метацеркариев, для которых головастики и лягушата являются промежуточными хозяевами), так что часть молодых особей (особенно сеголеток) могла еще не контактировать с инвазионными элементами *R.bufo*. Во-вторых, при совместном паразитировании гаплометры могла сильнее подвергаться токсическому воздействию метаболитов *R.bufo*: нематоды лучше защищены полупроницаемой кутикулой, чем трематоды тегументом (который к тому же часто подвергается деструкции за счет местных лейкоцитарных реакций хозяина, что неоднократно наблюдалось нами при вскрытии свежего материала). В пользу первого предположения о порядке инвазии в воде и на суше свидетельствует тот факт, что фактическая доля сочетаний *H.cylindracea* на *R.bufo* оказалась меньше теоретически рассчитанной. В-третьих, у трематод есть адаптация к осмотическому питанию (поглощению веществ наружными покровами), что может усилить токсическое и угнетающее влияние продуктов метаболизма нематод (к тому же продукты переваривания крови могут быть достаточно токсичными).

В паре гастроинтестинальных гельминтов *Oswaldocruzia filiformis* и *Opisthiolepis ranae* отмечена слабая положительная приуроченность у нематоды и слабая отрицательная – у трематоды к бинарному сочетанию (без достижения статистически достоверной разницы). Фактическая и теоретическая доля сочетаний практически совпадали. Возможно, такая относительная индифферентность паразитов кишечного тракта друг к другу в 2012 г. обусловлена не слишком высокой численностью обоих видов гельминтов, при которой еще не возникло существенной трофической и пространственной конкуренции между ними. Крупные размеры взрослых лягушек, которые преобладали летом 2012 г. в пойме (и, соответственно, значительный объем пищи, проходящий через желудочно-кишечный тракт) не порождают конкуренции и, по-видимому, не требуют межвидового синергизма в освоении трофических ресурсов организма хозяина (таблица 2).

Таблица 2 – Влияние межвидовых взаимодействий на численность гастроинтестинальных гельминтов остромордой лягушки в припойменных биотопах в 2012 г.

	Моноинвазия	Бинарное сочетание	Бинарное сочетание	Моноинвазия
Сочетание гельминтов	<i>Oswaldocruzia filiformis</i>		<i>Opisthiolepis ranae</i>	
Число зараженных хозяев	51	50	50	15
Доля зараженных хозяев (%)	37,50±4,15	36,76±4,13		11,03±2,69
Теоретическая доля сочетаний (%)		0,7426*0,4779 = 0,3549 или 35,49%		

Продолжение табл.

Число гельминтов	208	235	165	57
Интенсивность инвазии в сочетании (экз.)	4,08±0,42	4,70±0,701	3,30±0,55	3,80±0,66
Теоретическое число червей	223,69	219,31	170,77	51,23
Критерий Пирсона « χ^2 »	1,1005	1,124	0,195	0,650
Сумма « χ^2 »	2,2245		0,845	
Показатель приуроченности F_{ij}	-0,071	+0,071	-0,0704	+0,0704
Доля червей в данном сочетании (%)	46,95±2,37	53,05±2,37	74,32±2,93	25,68±2,93

Позитивная (по всем количественным показателям) приуроченность друг к другу нематод с разной локализацией – *R.bufo* и *O.filiformis* – может объясняться несколькими не противоречащими друг другу причинами.

Во-первых, инвазия всеми нематодами, в отличие от трематод, происходит исключительно на суше, т.е. в одинаковых условиях.

Во-вторых, позитивная корреляция численности нематод может происходить из-за накопления обилия гельминтов в крупных взрослых лягушках со значительным трофическим ресурсом организма и обширным пространством во всех органах обитания.

В-третьих, на иммунофизиологическом уровне определенную роль может сыграть конкуренция антигенов, ослабляющая противостояние организма хозяина каждому отдельному виду паразитов.

У трематод с различной локализацией негативное взаимодействие асимметричное: *O.ranae* статистически достоверно избегает сочетаний с *H.cylindracea*, которая практически индифферентна к присутствию кишечной трематоды. Это может быть обусловлено как чисто экологическими причинами (конкуренция партенит трематод в брюхоногих моллюсках-лимнеидах, а также метацеркариев в моллюсках, головастиках и лягушатах), так и физиологическими (угнетение за счет реципрокных или нереципрокных иммунных реакций, сходных у гельминтов одного класса).

В парах *R.bufo* – *O.ranae* и *H.cylindracea* – *O.filiformis* отмечается, по сути, взаимная индифферентность друг к другу. По-видимому, нематода и трематода с разной локализацией слабо влияли друг на друга – даже косвенно.

Литература:

1. Котельников Г.А. Гельминтологические исследования животных и окружающей среды. – М.: Колос, 1983. – 208 с.
2. Рыжиков К.М., Шарпило В.П., Шевченко Н.Н. Гельминты амфибий фауны СССР. – М.: Наука, 1980. – 279 с.
3. Марков Г.С. О межвидовых отношениях в паразитоценозе травяной лягушки // Доклады АН СССР, нов. серия, 1955. Т. 100, вып. 6. – С. 1203-1205.
4. Ваккер В.Г. К установлению межвидовых связей гельминтов // Фауна и экология беспозвоночных. Межвузовский сборник научных трудов. – Горький, 1989. – С. 8-14.
5. Лакин Г.Ф. Биометрия [Учеб. пособие для биол. спец. вузов]. – М.: Высшая школа, 1980. – 293 с.
6. Песенко Ю.А. Принципы и методы количественного анализа в фаунистических исследованиях. – М.: Наука, 1982. – 287 с.
7. Начева Л.В., Воробьева Е.И., Чернобай Г.Н. Ксеропаразитарный барьер при паразитарной инвазии и трематодозе. – Основные достижения и перспективы развития паразитологии. Материалы международной конференции, посвященной 125-летию К.И.Скрябина и 60-летию основания Лаборатории гельминтологии АН СССР – Института паразитологии РАН (14-16 апреля 2004 г., Москва). – М., 2004. – С. 200-201.

СЕКЦІЯ: ГЕОГРАФІЯ

Юлія Вальченко
(Київ, Україна)

СТАН, ЧИННИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ГОЛЬФ-ТУРИЗМУ В СВІТІ

Гольф-туризм – це термін, який використовується для опису поїздок, що здійснюють особи, для яких основною метою є гра в гольф [5, с.12; 6]. Світовий ринок гольф-туризму за даними Міжнародної Асоціації Гольф-Туроператорів (IAGTO) оцінюється в більше ніж 17 млрд. доларів.

У світі налічується приблизно 35 000 полів для гольфу, і щороку будується близько 1000 нових [9]. Причому, всупереч поширеній думці, гра в гольф доступна людям різного статку і соціального положення. Адже 70 мільйонів – це тільки «офіційні» гравці в гольф: спортсмени, члени федерацій і клубів [14]. Число ж простих любителів гольфу по всьому світу неможливо порахувати. Перше в світі місце за кількістю гольфістів займають США – близько 30 мільйонів осіб [10]. Великою є роль Гольф-Асоціації Сполучених Штатів (відомої також як Асоціація професійних гольфістів США, або USGA) у розробці правил і в розвитку гри в цілому [1, с.12]. Другою за популярністю гольфу країною є Японія – близько 12 мільйонів осіб. 5 мільйонів шанувальників гри проживає в європейських країнах, причому близько 20% з них – у Швеції. В Азії зараз просто вибух захоплення гольфом. Якщо говорити про Східну Європу, то активно розвивається гольф в Чехії. Тут є близько 5000 гольф-клубів, що відіграють важливу роль в туристичному бізнесі [9]. У Росії, Білорусі, Україні та інших країнах колишнього СРСР сучасний гольф з'явився лише 20 років тому, і кількість активних гравців поки що відносно невелика.

Можна впевнено сказати, що США, Великобританія / Ірландія, Японія, Канада, Австралія та Скандинавія є дестинаціями, які вже склалися. Таїланд, Малайзія, Сінгапур і Тайвань є відносно новими напрямками, що розвиваються. Південна Корея та Китай також демонструють значний розвиток: Корея в даний час має 200 полів для гольфу, очікується, що ця цифра в 2016 досягне 400, темпи зростання в Китаї – 40% на рік, існує 311 полів для гольфу і, як очікується, цифра подвоїться протягом найближчих 10 років [13]. Швидко зростають ринки гольфу в Азії, на Близькому Сході і в Мексиці мають велике значення для світового розвитку сектора. Тим не менш, не очікується, що ці країни та регіони сприятимуть зростанню гольф-туризму не у короткостроковій, а в довгостроковій перспективі (5-10 років). Найбільший потенціал наразі мають Португалія, Іспанія, Туреччина, Дубай.

Восени 2009 року було прийнято рішення про включення гольфу в Олімпійські ігри з 2016 року. Цей крок, безперечно, стане ще одним імпульсом для поширення гри.

Гольф загалом є частиною величезної сфери дозвілля та рекреації. Поля для гри у гольф є закладами активного відпочинку в структурі сфери дозвілля [8, с.2]. За своєю сутністю гольф є сезонним видом відпочинку, основний сезон гольф-турів – весна-літо. За туристичним мірками-досить тривалий сезон, коли любителям таких подорожей можна скористатися вигідними пропозиціями. Хоча робиться все можливе, щоб перевести його в ранг цілорічного.

Є велика кількість чинників, що прямо чи опосередковано впливають на розвиток гольф-туризму. Більшість з них стосується насамперед наявності факторів, що сприяють чи обмежують будівництво гольф-полів – основного ресурсу гольф-туризму. На розвиток гольфу впливають як природно-географічні, так і суспільно-політичні та економічні чинники (рис.1).

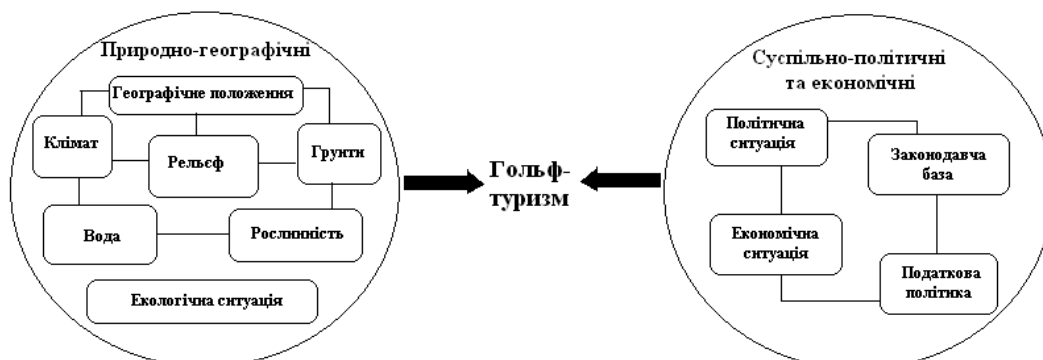

Рис. 1. Основні чинники розвитку гольф-туризму

До перших належать рельєф, клімат, ґрунти, рослинний світ, поверхневі води та інші. Розташування ділянки є важливим чинником, так як від нього залежить маса інших. Географічне положення визначає особливості рельєфу, клімату, ґрунтів та інших природних факторів. Крім того, воно впливає на транспортну доступність об'єкту. Важливими є політична ситуація в країні та законодавство. Саме ці фактори є головними для будівництва нових гольф-полів. Діяльність гольф-підприємств напряму залежить від економічної ситуації та системи оподаткування [3].

Крім своєї спортивної та рекреаційної цінності, гольф є ядром великого виробничого кластера (рис. 2), що створює робочі місця, поживляє торгівлю, економічний розвиток, а також є джерелом податкових надходжень [2, с.35].

Гольф-кластер включає в себе два основних сегменти (блоки): основні та допоміжні (пов'язані опосередковано) галузі. Його базою є самі гольф-споруди, а також ті галузі, що виробляють товари та послуги, які використовуються для гри та експлуатації об'єктів, такі як виробники обладнання для гольфу, дизайнери полів для гольфу, працівники, що підтримують стан газонів, керівництво клубу [4, с.9; 5, с.50].

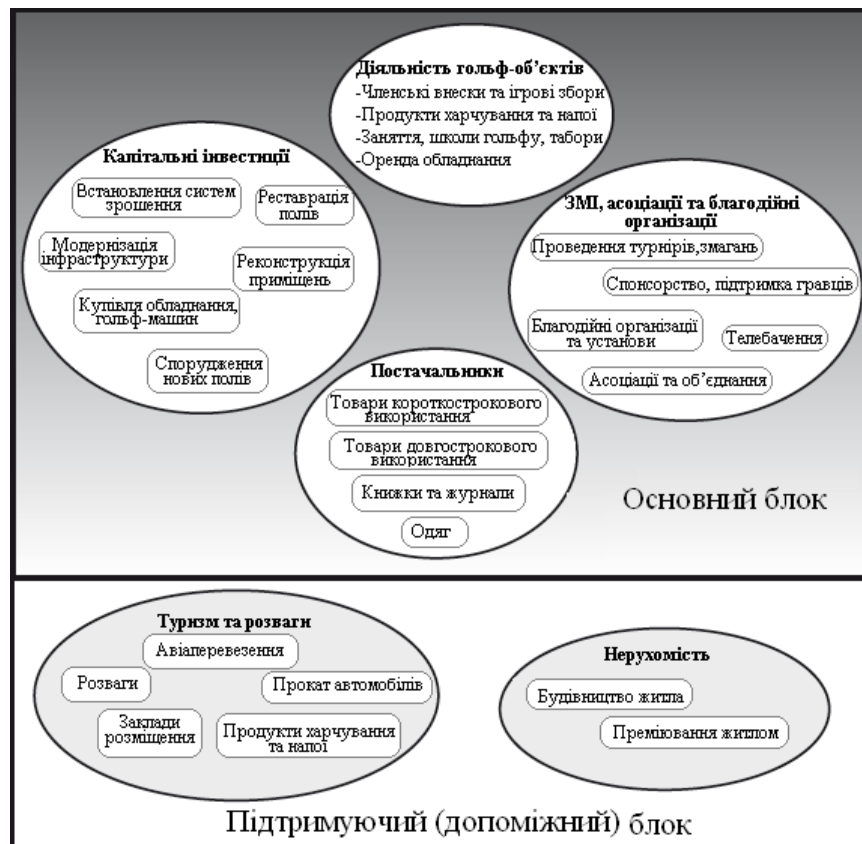

Рис. 2. Структура гольф-кластеру [3, с.12]

Гольф також дозволяє ряду галузей, таких як індустрія туризму і сфера нерухомості, розвиватися та формувати ще більший інтерес до гри.

Серед факторів, що стимулюють попит на гольф варто назвати: розвиток економіки (зростання чистого доходу – все ж таки необхідна певна забезпеченість для того, щоб займатися цим видом спорту, попит на якісну нерухомість), поліпшення умов життя, старіння населення (відноситься в основному до розвинутих країн, коли населення, що вийшло на пенсію має достатньо коштів та часу щоб подорожувати.), заняття спортом як важливий елемент способу життя, збільшення кількості та впливу ЗМІ, збільшення частоти подорожей, здешевлення авіаперельотів, розвиток нових дестинацій, зростання популярності активного відпочинку, зростаюча мобільність та збільшення часу на відпочинок.

Загалом, у міжнародній практиці туристів-гольфістів поділяють на три групи: перші подорожують з метою гри в гольф, другі відвідують гольф-турніри в якості глядачів, для усіх інших гольф є супутнім видом активності на відпочинку [7].

Гольф дуже часто використовується як складова частина анімаційної програми в туристичному бізнесі. Найчастіше навколо цієї гри формується тур. Як анімаційна програма, гольф розрахований на людей, що цінують престиж, з певним рівнем доходу (вище середнього).

Щодо узагальненого портрету споживачів – то це в основному чоловіки (США- 80%, Великобританія – 78%), причому більшість з них – середнього (40-55) або пенсійного віку (55 +) [12]. Часто споживач прагне поєднати гольф з бізнес-поїздками.

Серед найважливіших чинників, що впливають на вибір туристами гольф-дестинації найбільшу роль відіграють клімат, якість полів для гольфу та доступність. Крім того, гравці досі є дуже чутливими до ціни.

За результатом опитування туроператорів, проведеного у 2008 році, щодо майбутнього гольф-туризму 82% прогнозували стійкий розвиток, 8% – вражаюче зростання, 1% – поступове зниження та 9% – спад [11]. Як бачимо, більшість фахівців мають оптимістичний прогноз.

Окрім прихильників розвитку гольфу є і критики. Вони стверджують, що останній служить лише свідченням безперервного збільшення розмежування багатих і бідних, так як гольф вимагає дорогого устаткування і розкішних внесків. Є групи активістів, які вважають, що не потрібно перетворювати потенційні землі сільськогосподарського призначення в гольф-поля, так як це сприяє задоволенню бажань багатих і не враховує потреб бідних.

Гольф вже давно перестав бути лише спортом, це унікальне поєднання елітного стилю життя і серйозного бізнесу. Зростання популярності гольфу в усьому світі набагато випереджає інші види

спорту.

Гольф сприяє розвитку туризму, сприятливо позначається на здоров'ї населення і є цікавим видом проведення дозвілля. Попит на гольф-подорожі залежить від великої кількості факторів політичних, економічних, соціальних факторів, а найбільш важливими чинниками при виборі гольф-дестинації є клімат, якість полів для гольфу та ціна.

Особливості функціонування гольф-полів багато в чому залежать від країни, в якій вони розташовані, від її законодавства. Будівництво полів для гольфу у всьому світі тісно пов'язане з питанням права власності на землю і захистом навколишнього середовища.

Основними усталеними ринками гольф-туризму є Сполучені Штати Америки, Великобританія, Японія, Канада, Австралія. Активно розвиваються ринки Тайваню, Малайзії, Китаю, Таїланду.

Гольф є одним з небагатьох секторів міжнародного туризму, які продовжують розвиватись, незважаючи на глобальну економічну невизначеність. В даний час більшість країн, що орієнтують свою економіку на туристичну індустрію, заявляють про пріоритетність розвитку гольф-туризму.

Акцентування уваги на впровадженні гри для людей різного віку, національностей та економічних умов є важливими для продовження зростання і розвитку гольф-туризму.

Література:

1. Книга о гольфе / И. А. Матершев. – Краснодар: Парабеллум, 2010. – 192 с.
2. Allen, T. & Todd G. The Contribution of the Golf Industry to the Main Economy. University of Maine: Maine Agriculture and Forest Experiment Station, Miscellaneous Report, 2001. – 426 p.
3. Golf Tourism. Simon Hudson.- Oxford: Goodfellow Publishers Limited, 2009. – 30 p.
4. Golf Tourism Sector Report / West Mediterranean Development Agency (BAKA).– February,2011. – 24 p.
5. Hudson S. & Hudson L. Golf Tourism. – Oxford: Goodfellow Publishers Limited, 2010. – 305 p.
6. National Golf Tourism Monitor: Final Report/ Golf Tourism Scotland – December, 2010. – p.15-21.
7. Sport-Tourism World Conference, 22-23 February, 2001, Barcelona, Madrid: WTO, 2002. – p.14-15.
8. Wirtschaftsfaktor Golftourismus/ Volkswirt Jan Schiefer// Golfmanager. Golf & Tourism Consulting. – 2003. – № 1. – s.1-5.
9. <http://www.iagto.com> – офіційний сайт Міжнародної асоціації гольф-туризму
- 10.10 <http://www.statista.com> – офіційний сайт американської статистичної служби
- 11.<http://www.caribbeanhotelandtourism.com> – офіційний сайт *Карибської асоціації готелів та туризму*
- 12.<http://www.independent.co.uk>
- 13.<http://www.golfcoursesguide.org/>
- 14.<http://ingolf.by>

СЕКЦІЯ: ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

Катерина Козляр
(Одеса, Україна)

ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ УПРАВЛІННЯ ПРОЕКТАМИ В СФЕРІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

В Україні у результаті комплексних економічних перетворень, що нині відбуваються, створюються нові, впроваджуються існуючі моделі та механізми побудови сучасних економічних відносин як в державі, так і на підприємстві. Відповідно будь-який підприємець розуміє, що для подальшої прибуткової діяльності, насамперед, необхідно досконало управляти виробничо-господарською діяльністю, важливе місце при цьому належить проектному управлінню.

Крім фінансових ресурсів, які є необхідними для виходу зі скрутного становища, дуже важливим є те, яким чином ці ресурси будуть використовуватись. Саме для ефективного та цільового використання грошових коштів та інших ресурсів був створений проектний підхід до управління організацією, і в свою чергу проектний менеджмент.

У державі під назвою «проект» реалізується значна кількість конкретних справ – оригінальних, епізодичних, самодостатніх. Досить часто проекти не сприймаються як фрагменти певної стратегії чи програми та не складають системи, а стосуються різноманітних сфер і напрямків діяльності. Вони формуються і реалізуються незалежно один від одного, від загальносуспільних інтересів, від перспектив розвитку. Тому роль державного управління має зводитись до ефективного управління проектами, з'ясування спільних тенденцій різновекторних проектів та до узагальнення безсистемних і хаотичних проектів й до виявлення реальної потреби суспільства у запровадженні проектів [2, с. 6].

Управління проектами – одна з найбільш актуальних та прогресивних управлінських технологій, що продовжує швидко розвиватись. Існує надзвичайно багато напрямків застосування концепції проектного менеджменту і вони можуть охоплювати практично всі сфери людського життя у тому числі й державне управління. Але на сьогодні інструменти проектного менеджменту все ще не знайшли широкого вжитку в органах публічної влади, не зважаючи на те, що в урядових документах постійно наголошується на актуальності використання новітніх інноваційних управлінських технологій.

Необхідність управління проектами, а саме необхідність координації використання людських та матеріальних ресурсів протягом життєвого циклу проекту за допомогою сучасних методів і техніки управління для досягнення відповідного рівня прибутків учасників проекту, високої якості продукції, пов'язана з масовим зростанням масштабів і складності проектів, вимог до термінів їх здійснення, якості виконуваних робіт.

На сьогодні управління проектами – це визнана у всьому світі методологія вирішення організаційно-технічних проблем, це філософія керівництва проектами. Умови ринку стають більш вибагливими, підвищуються темпи змін, що відбуваються тощо.

На реалізацію проекту впливають безліч факторів: економічні, політичні, фінансові, соціальні та інші. Тому для ефективного впровадження проекту, необхідна людина-професіонал, яка зможе проаналізувати усі фактори впливу на проект та вибрати саме те рішення, яке буде точкою “максимуму” між затраченими ресурсами та отриманим результатом.

Перевага застосування проектного підходу, полягає в тому, що існує певний порядок дій, який був розроблений командою проекту (інженер проекту, керівник, контролер, бухгалтер тощо) та узгоджений між ними, і реалізація цих дій іде поступово, крок за кроком. За кожним етапом слідкує кожний член команди, і вчасно вносить корективи в перебіг проекту для запобігання виникнення негативних ситуацій.

Одним з ключових чинників сталого розвитку України й ефективним інструментом реалізації державної соціальної політики є проектний підхід, що спирається на концепцію створення цінності проекту. Аналіз сучасної практики державного управління свідчить про те, що близько 45% всієї суспільно-корисної діяльності органів влади реалізується через проекти й програми, які є значною мірою проектно-орієнтованими. Тому, для стабільного соціального розвитку територіальних громад й ефективного функціонування бізнесу, суб'єкти державної влади мають використовувати науково обґрунтовану методологію та інструментарій управління проектами [1, с. 7].

Теоретико-методологічні дослідження методології управління соціальними проектами та програмами, використання її як механізму державного управління сталим соціальним розвитком, набувають особливої актуальності в сучасних умовах.

Соціальні проекти розробляються для задоволення потреб громадян або вирішення певних соціальних проблем шляхом зміни соціальної ситуації. Причиною розробки соціальних проектів здебільшого є такі проблеми, що, по-перше, мають суперечливі різновекторні тенденції розвитку, і по-друге, потребують адекватного вирішення. При цьому своєрідність соціальних проектів виражається в тому, що головним експертом при їх оцінюванні виступає не держава або замовник проекту, а суспільство. Тому прийнятність варіантів вирішення соціальних проблем для цільових груп проекту та населення того регіону, для якого він розробляється, повинна бути одним із індикаторів якості соціального проекту.

Результатом активного впровадження методології проектного менеджменту в соціальну сферу стали численні соціальні програми і проекти, тому надзвичайно актуальним стає питання оцінки їх якості і доцільності.

На цей час розроблено декілька підходів до соціального проектування, виокремлено структурні складові соціального проекту, ретельно розглянуто проблеми цілепокладання в соціальному проектуванні, виявлено оптимальні схеми реалізації соціального проекту та його фінансування, формування проектної команди та організації діяльності учасників проекту, описано проведення у рамках соціального проектування соціальних досліджень тощо. Проте в наявних роботах відсутні практичні методики розроблення й управління соціальними проектами та оцінки їх цінності і прийнятності для суспільства.

Досягнення цілей соціального розвитку обумовлює необхідність застосування проектного підходу до комплексного вирішення завдань соціальної політики держави згідно з вимогами формування конкурентоспроможної економічної системи.

Аналіз наукового доробку у сфері прогнозування соціальних процесів, їх моделювання і управління, дозволяє розглядати соціальне проектування як провідну сферу інноватики. По-перше, тому, що в третьому тисячолітті майбутнє стає повноцінним предметом побудови та проектування, в якому проект, поруч із теорією, виконуватиме функції найважливішої форми організації наукового знання та його зв'язку з практикою. По-друге, проектування дає змогу не лише заповнити проміжок між теорією і практикою, а й здійснити процес «практизації» теоретичних розробок у якому проект набуває статусу інтегративного засобу перетворювальної діяльності. По-третє, проектувальна робота, реалізуючи перехід від сучасного до майбутнього, спричинює втілення потенційних тенденцій в актуальні за системою критеріїв процеси: врахування перспективних потреб, можливість реалізації завдань, соціально-екологічна доцільність та керованість, надійність та оптимальність засобів, соціальна ефективність і результативність.

Проектуванням охоплено всі сфери життєдіяльності людини і суспільства. Воно тісно взаємодіє з усіма функціями управління і, будучи формою вироблення і прийняття рішення, є важливим елементом циклу управління, забезпечує реалізацію інших його функцій. Воно є попереднім відтворенням дійсності, створенням прототипу передбачуваного об'єкта, явища чи процесу за допомогою специфічних методів. Воно застосовується як для розробки різних варіантів вирішення нових соціальних проблем, так і для складання соціальних планів та програм з регулювання видозмінених, хоч і вже відомих, соціальних процесів та явищ.

Проектування – це інноваційна, творча діяльність, спрямована на виявлення причин виникнення проблем, аналіз реального стану об'єкта, розробку шляхів і засобів досягнення проектної мети. Проектування здійснюється за допомогою відповідної управлінської технології. Потенційні можливості проектного підходу дозволяють: уявити ідеальну модель функціонування та розвитку певного об'єкта; змалювати реальні та перспективні завдання стосовно досліджуваного об'єкта; визначити механізми досягнення цілей та їх взаємозв'язок; спроектувати новий образ та структуру досліджуваного явища через відповідні програми; порівняти ідеально побудовані зразки розвитку об'єкта з формами та етапами його реального функціонування [3, с. 446].

Соціальне проектування, у найзагальнішому тлумаченні, – це конструювання локалізованої за місцем, часом і ресурсами дії, спрямованої на досягнення соціально значимої мети. Важливою відмінністю соціального проектування від інших видів проектування є врахування суб'єктивного фактору при визначенні варіантів розвитку соціальних процесів. Предметом теорії соціального проектування, за визначенням Е. Самбурава, є механізм створення соціальних проектів в залежності від властивостей і відносин соціальних утворень [4].

Соціальне проектування є технологією впровадження соціальних нововведень і являє собою складний феномен, природу і сутність якого визначає те, що це одночасно науково-творча, предметно-практична і соціально-перетворююча діяльність, направлена на дослідження і зміни соціальних утворень різного рівня на засадах проектно-орієнтованого управління. Сутність соціального проектування полягає в конструюванні бажаного стану соціального утворення, орієнтованого на реалізацію певної задачі в сфері соціальної політики.

Високий рівень складності соціальних проектів та залежність процесу реалізації від швидкості соціальних змін обумовлює особливі вимоги до технології соціального проектування загалом, та, зокрема, до інформаційно-аналітичного і модельного забезпечення на всіх етапах життєвого циклу соціального проекту.

Отже, однією з найважливіших проблем підвищення ефективності діяльності органів публічної влади є формування державної системи управління соціальними проектами та програмами, що припускала б різноаспектну та відредаговану (до умов мінливого середовища) методологію запуску та ведення проектів; єдине розуміння відповідальності та повноважень учасників проектною діяльності; дозволяла б сформувати єдину картину проектів, наскрізну звітність за ними тощо. Професійне застосування інструментів, методів та технологій управління соціальними проектами дозволить державним установам забезпечити ефективність проектною діяльності в національних масштабах, зменшити витрати та виконати проект у встановлений термін.

Література:

1. Технологія управління соціальними проектами: монографія / Безверхнюк Т.М., Левицький А.О., Пеклун К.В. та інш.; за заг. ред. Безверхнюк Т.М. – Одеса: ОРІДУ НАДУ, 2014. – С. 5-16.
2. Технології та інноваційні механізми управління проектами розвитку регіонів та міст: навч.-метод. посіб / Безверхнюк Т.М., Котова Н.О., Рокоцило О.М. та інш.; за заг. ред. Безверхнюк Т.М. – Одеса: ОРІДУ НАДУ, 2013 – С. 3-7.

3. Кочетков А.И. Управление проектами / Кочетков А.И. и др. – СПб.: Два Три, 1993. – С. 446.
4. Самбуров Э.А. Социальное моделирование, прогнозирование и проектирование: курс лекц. / Э.А. Самбуров – Иркутск: ИГУ, 2010. – 175 с.

Науковий керівник:

кандидат наук з державного управління Сивак Тетяна Володимирівна.

**Олена Орцева
(Миколаїв, Україна)**

ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ МЕХАНІЗМ ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ЯК СКЛАДОВА КОМПЛЕКСНОГО МЕХАНІЗМУ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

В умовах проведення в Україні адміністративної реформи особливої актуальності набуває проблема підвищення ефективності державного управління, зокрема системи органів державної всіх рівнів та їх взаємодію з неурядовими організаціями. Серед причин такого стану – відсутність чітко організованого та ефективно функціонуючого комплексного механізму державного управління, без якого ніяке системне реформування не видається можливим, оскільки будь-який розвиток реалізується через систему механізмів. Відповідно, головним завданням сьогодення постає формування політичних, інституційних, правових, організаційних та економічних механізмів на кожному рівні: наднаціональному, державному, регіональному та локальному [1, с. 148].

Актуальність даного дослідження обумовлюється також і тим, що саме організаційний механізм має принципове значення на шляху побудови демократичного державотворення, розбудови громадянських інститутів, оскільки виступає формоутворюючим базисом для становлення демократичної, правової, соціальної держави.

Питання дослідження механізмів управління протягом останніх десятиліть знаходяться у сфері наукових інтересів багатьох вітчизняних (В. Авер'янов, Г. Атаманчук, В. Афанасьєв, Є. Григоніс, Л. Григорян, Н. Єсипчук, М. Круглов, Н. Нижник, Г. Одінцева, Ю. Тихомиров, Л. Юзьков) та російських (А. Жирнова, М. Корнєва, Г. Леснікова, О. Фоміна) вчених [2, с. 125].

У науковій літературі термін "механізм управління" є досить широко вживаним, однак його зміст і структуру науковці і практики трактують по-різному. Однак якщо загальні засади механізмів державного управління опрацьовано на високому рівні, то питання вдосконалення існуючих механізмів управління у сфері розвитку громадянського суспільства є малодослідженим.

Призначення держави полягає у забезпеченні цілісності території та суспільства, захисті прав і свобод громадян згідно з Конституцією. Держава виконує політичну, соціальну, економічну та інші функції. Реалізацію функцій держави забезпечує система управління, яка складається з двох підсистем: керуючої (спеціалізований апарат управління) та керованої (об'єкт управління). Вплив керуючої підсистеми на об'єкт управління здійснюється за допомогою механізму державного управління. Проте єдиного підходу до визначення сутності механізму державного управління в науці поки що не існує.

Досліджуючи термінологічну систему державного управління, науковець Ю. Сурмін звертає увагу на зміст терміна «державне управління», який можна інтерпретувати як «управління державою» та як управління держави. Перший термін відображає весь зміст управлінських процесів і явищ у державі. Другий – управління всіма об'єктами і процесами в суспільстві, коли держава виступає як суб'єкт діяльності, а його об'єктом виступає суспільство. Однак коли об'єктом держави виступає суспільство, управління має опосередкований характер, оскільки громадянське суспільство є відносно незалежним від держави [3, с. 10].

Стосовно механізмів державного управління також немає єдиного загально визначеного підходу. У тлумаченні Н. Нижник та О. Машкова «механізм управління не складова частина системи управління, що забезпечує вплив на фактори, від стану яких залежить результат діяльності управлінського об'єкта» [4, с. 37]. Спорідненим до наведеного є й визначення В. Малиновського, який визначає механізми державного управління як сукупність засобів організації управлінських процесів та способів впливу на розвиток керованих об'єктів, що базуються на принципах наукової обґрунтованості, об'єктивності, цілісності, узгодженості з використанням відповідних методів управління, спрямованих на реалізацію цілей державного управління [5, с. 103].

В свою чергу перше визначення підтримує О. Коротич, підкреслюючи, що механізм управління лише забезпечує вплив на фактори, а не здійснює вплив на них, що є принциповим для аналізу складових цього механізму. Науковець також наполягає на тому, що кожен конкретний державний механізм управління має розглядатися як сукупність взаємоузгоджених методів управління [6, с. 81].

Розкриття сутності організаційного механізму формування та реалізації державної політики у сфері розвитку громадянського суспільства передбачає з'ясування значення складових цього поняття в розрізі його синтаксичних та семантичних і змістовних (принципи, методи, форми, процедури) елементів.

Оскільки механізм є складним динамічним процесом або комплексом систематично повторюваних процесів. Порядок його роботи витікає з функціонування усього комплексу, тому що він існує у цілісному об'єкті, як відчутних тіл живого й не живого світу, так і будь-яких якісних характеристик, що створюють єдине ціле. Під час дослідження теоретичних підходів до визначення

поняття організаційний механізм зустрічаються різні точки зору. Організаційний механізм розглядається Білою І. П. як система формування цілей та стимулів, які дозволяють перетворювати у процесі трудової діяльності динаміку матеріальних та духовних потреб суспільства у динаміку засобів виробництва та кінцевих результатів виробництва, які направлені на повне та ефективне задоволення цих потреб [7, с. 10].

В. Калужний пропонує таке визначення організаційного механізму як послідовність етапів проектування структур, детального аналізу і визначення системи цілей, продуманого виділення організаційних підрозділів і форм їх координації для забезпечення функціонування деякого комплексу (організаційної системи). Кінцевим результатом функціонування такого механізму є побудова організаційної системи [8, с. 511].

Методами організаційного механізму виступають такі елементи важелів управління, що розрізняються способом та характером впливу керівників на підлеглих. Методи даного механізму доцільно розглядати як динамічну систему, включає такі складові: нормування, регламентування, інструктування, розподіл функцій, побудову організаційної структури й т. ін.

Відповідно до викладеного матеріалу, організаційний механізм реалізації державної політики у сфері розвитку громадянського суспільства містить в собі суб'єкти та об'єкти, відповідає за визначення цілей, завдань, функцій та методів управління розбудови громадянського суспільства в Україні, координує ефективне функціонування та взаємозв'язок організаційних структур, що відповідають за реалізацію державної політики у сфері розвитку громадянського суспільства, здійснюють контроль за їх діяльністю та фіксує результати функціонування.

Література:

1. Федорчак О. Класифікація механізмів державного управління / О. Федорчак // Науковий вісник «Демократичне врядування». – 2008. – Вип. 1. – С. 148-159.
2. Приходченко Л. Л. Інституційно-організаційний механізм підвищення ефективності системи органів публічної влади / Л. Л. Приходченко // Актуальні проблеми державного управління: зб. наук. пр. – Одеса: ОРІДУ НАДУ, 2009. – Вип. 2 (38). – С. 125–128.
3. Сурмін Ю. Термінологічна система державного управління: сутність та тенденції розвитку / Ю. Сурмін // Понятійно-категоріальний апарат публічного управління: матеріали наук.-методол. семінару в режимі відеоконференц-зв'язку (Київ-Дніпропетровськ-Львів-Одеса-Харків, 31 березня 2010 р.) / [за заг. ред. Ю.В. Ковбасюка, Ю.П. Сурміна, В. П. Трощинського]. – К.: НАДУ, 2010. – С. 9-21.
4. Машков О.А., Нижник Н.Р. Системний підхід в організації державного управління: навч. посібник/ Н.Р. Нижник, О.А. Машков: за заг. ред. Н.Р. Нижник. – К.: УАДУ, 1998. – 160 с.
5. Малиновський В.Я. Словник термінів і понять з державного управління: вид. 2-ге доп. і випр./ В.Я. Малиновський. – К.: Центр сприяння інституційному розвитку державної службі, 2005. – 254 с.
6. Коротич О. Механізми державного управління: проблеми теорії та практичної побудови/ О. Коротич // Вісн. НАДУ, 2006. – № 3. – С. 79-84.
7. Белая И.П. Концептуальная модель организационно-экономического механизма управления гибкостью производственных систем [Текст] / И.П. Белая, П.В. Егоров. // Вісник Донецького університету. Серія В: Економіка і право. – Донецьк: ДонУ, 2004. – №2. – С.7-16.
8. Енциклопедичний словник з державного управління/ уклад.: Ю.П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, І.В. Розпутенко та ін.; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю.П. Сурміна. – К.: НАДУ, 2010. – 820 с.

Науковий керівник:

доктор наук з державного управління, професор Ємельянов Володимир Михайлович.

Ігор Парфьонов
(Одеса, Україна)

ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ІНФРАСТРУКТУРА: ВИДИ ТА СПОСОБИ КЛАСИФІКАЦІЇ

Серед пріоритетних напрямків стратегічного розвитку держави домінуючою складовою визначено інформатизацію економіки, розвиток телекомунікацій, підвищення ефективності транспортної інфраструктури, удосконалення соціальної та екологічної інфраструктури, тобто ті фактори, які безпосередньо впливають на активізацію всього ресурсного потенціалу регіону.

В даний час в рамках регіональної політики держави існує потреба та можливість розпочати діяльність для створення стійких інституційних та інфраструктурних фундаментів стимуляції розвитку регіонів України. На думку вчених з Інституту Реформ, які розробили структуру і розрахували значення рейтингів інвестиційної привабливості регіонів України, рівень розвитку інфраструктури є ключовим чинником успішного економічного зростання. Частки ринкової та фінансової інфраструктури, за їхніми розрахунками, у формуванні кінцевого значення узагальнювального рейтингового балу інвестиційної привабливості складають 25% [9].

Науковці Інституту регіональних досліджень НАН України обґрунтовано вважають, що розбудова виробничої, транспортної і ринкової інфраструктур разом із загальною реструктуризацією економіки,

сприянням розвитку малого підприємництва та реалізацією інноваційної політики в регіонах є основними напрямками діяльності центральних і місцевих органів влади щодо розвитку потенціалу регіонів [8].

На сьогодні не існує загально визнаного тлумачення поняття «інфраструктура», що створює значні методологічні труднощі за її дослідження. У зв'язку з багатоаспектністю цього поняття існує нагальна потреба, як у науково-обґрунтованій типізації існуючих видів інфраструктури, так і відповідного визначення складових інфраструктури регіонального розвитку.

Уперше поняття «інфраструктура» з'явилося в політекономії наприкінці 40-х років двадцятого сторіччя. Вивчення питань організації економічних систем сприяло появі безлічі напрямків, в основі розмаїтості яких лежать різні визначення поняття інфраструктури. Один із розповсюджених підходів полягає в розгляді інфраструктури як «накладних витрат суспільства», що не дають безпосереднього результату у формі товарів, готових до реалізації, і не приносять безпосередньо прибутку виробнику [5, с.12]. Інша точка зору полягає в представленні даної категорії як комплексу умов (дорожня мережа, транспортні засоби, землевпорядкування і т.і.), що скорочують накладні витрати підприємств, полегшуючи процес обертання капіталу і допомагаючи досягненню не тільки первинної мети – збільшення глобального попиту і зайнятості, але підвищуючи норму прибутку [4, 26].

У вітчизняній економічній літературі, також як і в закордонній, щодо поняття інфраструктура немає єдиної думки. Найбільш узагальненим визначенням інфраструктури можна вважати наступне: «Інфраструктура – це сукупність допоміжних галузей (підгалузей) виробничої і невиробничої (соціальної) сфери» [6, с.184].

У 1986 році Європейською Комісією було опубліковано двотомний звіт під назвою «Внесок інфраструктури у регіональний розвиток». Цей звіт продемонстрував, що інфраструктура значно впливає на регіональну продуктивність, дохід та рівень зайнятості населення. У 1994 році Світовий Банк присвятив свій «Звіт про розвиток за 1994» питанню інфраструктури: «... украй важливе значення для регіонального розвитку має інфраструктура. По суті, мова йде про надання життєво важливих послуг щодо забезпечення базового рівня життя населенню: водопостачання, каналізації, електропостачання, дороги для здійснення перевезень, телекомунікаційні послуги тощо, що у свою чергу ведуть до поліпшення охорони здоров'я, доступу до освіти, економічних можливостей і т.п. ...» [4].

Незважаючи на переваги і недоліки вищенаведених дефініцій, більшість з них обмежені включенням елементів виробничої і соціальної сфер, що не відображає у повній мірі економічних функцій інфраструктури в цілому, і таких важливих елементів макроекономічної системи, як інституціональна і фінансова інфраструктура. З точки зору Носової С.С. інфраструктура в ринковій економіці представляє собою специфічну підсистему взаємопов'язаних інститутів, цільовою функцією яких є створення загальних умов для функціонування економічних суб'єктів на різних ринках, що дозволяє розглядати її як комплекс виробничої, кредитно-фінансової, інституціональної, комерційної, соціальної, екологічної й інформаційної інфраструктур [5].

Багатоаспектність поняття «інфраструктура» створює значні методологічні ускладнення процесу дослідження. Слушною є думка, що «успішне виконання регіоном функцій, що впливають з його спеціалізації, напряму залежить від того, якою мірою досягнуті правильні співвідношення між галузями спеціалізації та допоміжними інфраструктурними виробництвами».

В сучасних економічних умовах найбільш розповсюдженим поняттям є ринкова інфраструктура, під якою Голяков А.П., Олійник Я.Б., Степаненко А.В. пропонують розуміти весь комплекс елементів і видів діяльності, які створюють організаційно-економічні умови для функціонування ринкового механізму. Основними її елементами виступають: фонди розвитку й підтримки; комерційні банки; аудиторські фірми; лізинги; асоціації підприємців; товарні біржі; торговельні будинки; біржі праці; фондові біржі; центри інформаційного обслуговування; бізнес-центри тощо. Об'єкти ринкової інфраструктури здійснюють правове та економічне консультування підприємств і захист їхніх інтересів у різних структурах, забезпечують фінансову підтримку, кредитування разом з лізингом, аудитом, страхуванням нових господарських формувань, сприяють матеріально-технічному забезпеченню та реалізації продукції підприємств, регулюють рух робочої сили тощо [2].

Аналіз робіт вітчизняних економістів [2, 7, 11] показав, що вказані трактування «інфраструктури» та «ринкової інфраструктури» не можуть бути безпосередньо використані без попередніх серйозних обумовлень.

По-перше, в сучасних умовах значення невиробничих галузей вже не можна зводити до виконання ними деяких допоміжних функцій, як наприклад, «обслуговування». У розвинених країнах «третинний сектор» (сфера послуг у всій її багатоманітності) перетворюється у провідну сферу зайнятості.

По-друге, необхідно відійти від галузевого підходу, що зводиться до виділення «головних» і «другорядних» галузей. Ринкова інфраструктура може бути правильно зрозуміла і класифікована тільки на основі макроекономічного підходу, згідно з яким інфраструктура в ринковій економічній системі не обслуговує, а забезпечує нормальне функціонування всієї економіки.

По-третє, характеризуючи ринкову інфраструктуру, слід виходити з того, що на розвиток економіки впливають не тільки об'єктивні, але й суб'єктивні фактори, причому роль останніх у сучасних умовах зростає. Тому до складу інфраструктури слід включати не тільки матеріальні елементи.

Інфраструктура – це сукупність елементів, що забезпечують безперервне функціонування взаємозв'язків об'єктів і суб'єктів певної відносно самостійної системи й оптимізують їх взаємодію. У макроекономічному розумінні ринкова інфраструктура носить не обслуговуючий, а забезпечуючий характер щодо всієї економіки країни [1].

Вищезазначений підхід співпадає із загальноприйнятим визначенням змісту інфраструктури у ринковій економіці розвинених країн. Ринкова економіка – це товарно-грошова економіка. Забезпечення просування товарно-грошових потоків здійснюють відповідні інститути загального та спеціального призначення. Вони утворюють інституційний елемент ринкової інфраструктури. Стан інститутів ринкової інфраструктури неоднорідний як з кількісної, так і з якісної точок зору. Проте зміст ринкової інфраструктури не може бути зведений до сукупності лише інституціональних елементів.

Фахівці у галузі регіональної економіки [3, с.193] під регіональною інфраструктурою розуміють «системи життєзабезпечення регіону: водо-, газо-, тепло-, енергопостачання, телерадіокомунікацій, дороги, склади матеріально-технічного постачання, будівельні бази. Призначення цієї системи – забезпечити безупинне функціонування регіональної економіки на основі економічного об'єднання різних структур регіону в єдину виробничу й соціально-економічну систему. Збої в роботі системи миттєво відбиваються на діяльності окремих підсистем регіону, приводячи або о порушення ритмічності роботи, або до повного припинення їхньої діяльності».

Аналіз існуючих підходів до визначення змісту поняття «інфраструктура» дозволяє визначити три основних види інфраструктури на регіональному рівні: соціальна інфраструктура, виробнича інфраструктура, ринково-інституційна інфраструктура.

Соціальна інфраструктура – це комплекс закладів, установ і організацій виробничої та невиробничої сфер господарства, які виконують специфічні суспільні функції, що безпосередньо направлені на задоволення матеріальних і духовних потреб людини з метою підвищення їх життєвого рівня [10, с.407].

Функції галузей соціальної сфери об'єднують в декілька типів (наприклад, забезпечення потреб населення матеріальними, духовними та іншими послугами), що дає можливість визначити як мінімум два комплекси соціальної інфраструктури: соціально-побутовий і соціально-духовний (соціально-культурний). По соціальній значимості виділяють також лікувально-оздоровчу інфраструктуру, адміністративно-управлінську та інші.

Виробнича інфраструктура характеризується тим, що вона надає матеріальні і нематеріальні виробничі послуги, що носять допоміжний характер. Ринкова економіка пред'являє специфічні вимоги щодо виробництва послуг виробничою інфраструктурою регіону, так як від цього безпосередньо залежить економічна діяльність всіх підприємств і організацій регіону, що в свою чергу впливає на рівень життя населення. Для нормального функціонування ринкової економіки необхідною умовою є резерв всіх видів ресурсів, і інфраструктура не є винятком.

Методологічною основою дослідження виробничої інфраструктури є системний підхід, основним принципом якого є комплексність, тобто вивчення виробничої інфраструктури у вигляді процесу взаємопов'язаного і взаємообумовленого розвитку різноманітних її структур у межах конкретної суспільно-економічної формації. Системний аналіз дозволяє визначити виробничу інфраструктуру з точки зору галузевого підходу (як сукупність елементів), функціонального підходу (за цільовою функцією) і структурного підходу (за ієрархією елементів) [5].

Всю різноманітність визначень виробничої інфраструктури в економічній літературі можна розділити на дві групи: першу групу складають дефініції, в яких виробнича інфраструктура розглядається як «сукупність галузей, що забезпечують ефективне функціонування основного виробництва»; друга група складається із визначень, що розглядають інфраструктуру як «інженерно-технічні споруди, які забезпечують ефективне функціонування основного виробництва». Відсутність загальноприйнятого визначення інфраструктури обумовлено тим, що, по-перше, більшість дефініцій базуються на одному із аспектів системного підходу, по-друге – вплив масштабу відношень в економіці (на рівні держави, регіону, галузі, або конкретного підприємства), що і визначає наявність різних дефініцій даного поняття.

У рамках визначеної *ринково-інституційної інфраструктури* слід зазначити, що великого значення набувають заходи щодо активізації інноваційної діяльності і підтримки розвитку інноваційної інфраструктури. Згідно Закону України «Про інноваційну діяльність» інноваційна інфраструктура це сукупність підприємств, організацій, установ, їх об'єднань, асоціацій будь-якої форми власності, що надають послуги із забезпечення інноваційної діяльності (фінансові, консалтингові, маркетингові, інформаційно-комунікативні, юридичні, освітні тощо). До інноваційної інфраструктури входять наступні складові: інвестиційна, науково-технологічна, інформаційно-консалтингова, управлінська, освітня і ринкова. Основними інститутами інноваційної інфраструктури є ті, які здійснюють фінансову підтримку інноваційних програм, проектів тощо.

Кожна з перелічених складових основних видів інфраструктури потребує детальнішого дослідження і обґрунтованої класифікації. Наведена класифікація має узагальнений, методологічний характер і окреслює лише загальні підходи до класифікації інфраструктури з точки зору регіональної економіки. Проте враховуючи, що об'єктом дослідження є інфраструктура регіонального розвитку території доцільно зацентувати увагу і на інституційній інфраструктурі регіонального розвитку.

Таким чином, ураховуючи все вищезазначене і той факт, що міжнародний термін «інфраструктура» не має загальновизнаного трактування, сутність інфраструктури доцільно розглядати через визначення її функцій.

Література:

1. Голиков Н.Ф. Инфраструктурно–территориальный комплекс: теория, методы, практика / Голиков Н.Ф., Двоскин Б.Я. – Алма-Ата: Галым, – 1990, – 224с.

2. Голіков А.П. Вступ до економічної і соціальної географії: підручник / Голіков А.П., Олійник Я.Б., Степаненко А.В. – К.: Либідь, 1996. – С.206 – 211.
3. Запоточний І.В., Захарченко В.І. Державне регулювання регіональної економіки / За заг.ред. Захарченка В.І. – Харків-Львів-Одеса: ТОВ «Одісей», 2003 р. – 592 с.
4. Инфраструктура и развитие: Отчет о мировом развитии – 1994 // Всемирный банк, 1994. – Вашингтон.- 161 с
5. Носова С.С. Производственная инфраструктура в системе государственно-монополистического капитализма. – М.: Высшая школа, 1983. – 127 с.
6. Политическая экономия: Словарь / Под ред. Ожерельева О.И. и др.. – М.: Политиздат, 1990. – 607 с.
7. Продуктивні сили і регіональна економіка. – К.: РВПС України НАН України. – 1998. – С.68 – 76.;
8. Регіони України: проблеми та пріоритети соціально-економічного розвитку: Моногр. / За ред. З.С. Варналія. – К.: Знання України, 2005. – 498 с.
9. Рейтинг міст і регіонів України. – Інститут реформ. – Київ, 2005 / www.ir.org.ua;
10. Соціально-економічна географія України / За ред. О. Шаблія. – Львів: Світ, 1995. – 640 с.
11. Ткачук І.Г. Економічна самостійність регіону. – К.: Наукова думка, – 1994, – 220 с.;

Науковий керівник:

доктор державного управління, професор, Безверхнюк Тетяна Миколаївна.

СЕКЦІЯ: ЕКОЛОГІЯ

Оксана Баглей, Володимир Баланюк
(Чернівці, Україна)

РОЛЬ ГРИБІВ У КОЛООБІГУ ФОСФОРУ ЛІСОВИХ ЕКОСИСТЕМ

Сучасна роль людини у довкіллі за своєю потужністю є глобальною і незрівнянно вищою за роль будь-якої іншої групи організмів. Через господарську діяльність видозмінюється склад і структура біотичного колообігу, прискорюється перебіг природних процесів, що в свою чергу призводить до порушення біосферних процесів в цілому [1, 3].

Біологічний колообіг – це багаторазова участь хімічних елементів у процесах, які протікають у біосфері. Завдяки біотичному колообігу можливе тривале існування й розвиток життя при обмеженому запасі доступних хімічних елементів.

Значну роль у біологічному колообігу речовин відіграють гриби – вони розкладають органічні сполуки до неорганічних (мінеральних), які можуть надалі засвоюватись рослинами. Ґрунтові гриби істотно впливають на процеси ґрунтоутворення – збагачують його гумусний (родючий) шар. Мікориза, яку утворюють гриби і рослини, позитивно впливає на ріст і розвиток рослин. Від їх діяльності залежить формування повноцінної екосистеми, як природної, так і створеної людиною [1, 2].

Метою даної роботи було проаналізувати екологічну роль грибів в екосистемах, зокрема в колообігу фосфору.

Для досягнення мети були поставлені наступні завдання:

- охарактеризувати основні види їстівних грибів України, а саме: *Boletusedulis* Bull. exFr., *Cantharelluscibarius* Fr. та *Armillariamellea* (Vahl. exFr.) Kumm.
- визначити вміст рухомих сполук фосфору у ґрунті та прослідкувати їх зміну із просуванням в глибину;
- дослідити концентрацію вмісту фосфору у досліджуваних видах грибів;
- встановити коефіцієнт біологічного накопичення для кожного досліджуваного об'єкту.

Об'єктом дослідження даної роботи виступають такі види грибів *Boletusedulis* Bull. exFr., *Cantharelluscibarius* Fr. і *Armillariamellea* (Vahl. exFr.) Kumm., а предметом – вміст фосфору в ґрунті та різних видах грибів.

Внаслідок легкої окислюваності фосфор у вільному стані в природі не зустрічається. З утворенням біосфери вивільнення фосфору з гірських порід посилилося, в результаті відбувся його значний перерозподіл. У перетвореннях фосфору велику роль відіграє жива речовина. Організми засвоюють фосфор з ґрунтів, водних розчинів. Вся жива речовина планети (в середньому) містить фосфору 0,07%, тобто трохи менше, ніж у літосфері.

Резервуаром фосфору слугують гірські породи та інші відклади, що утворилися в минулі геологічні епохи. Під впливом життєдіяльності мікроорганізмів, ґрунтових кислот, атакожкислот, що виділяються коріннями рослин, ці породи поступово піддаються вилугуванню, розчиненню, ерозії, вивільняючи фосфати в екосистеми та залучаючи в циркуляцію біохімічного колообігу, якийна відміну від колообігу азоту, вуглецю, кисню і сірки обмежується лише біо-, гідро- і літосферною незахоплює атмосфери. Він потрапляє в екосистемисуходолу і поглинається рослинами, які при його участі синтезують різні органічні сполуки, і таким чином включається в трофічні ланцюги. Рослинами фосфор поглинається тільки з розчинених фосфатів у вигляді аніонів фосфорної кислоти. Тому живлення фосфором рослин можливе лише за наявності ґрунтового розчину солей фосфорної кислоти, наприклад $\text{Ca}(\text{H}_2\text{PO}_4)_2$, CaHPO_4 , K_2HPO_4 тощо. Накопичується він переважно в продуктивних частинах – насінні, плодах. Найбагатші на фосфор бобові рослини, а найбідніші – овочі. З рослин фосфор разом із їєю потрапляє в організм тварин і людини [2, 3].

Екологи приділяють велику увагу колообігу фосфору, вважаючи, що його важливість значно зростає в майбутньому, оскільки з усіх мікроелементів фосфор – один з найрідкісніших в сенсі його відносної великої кількості в доступних резервуарах на поверхні Землі [1, 2].

Головна особливість фосфору (одного з найважливіших елементів живлення рослин) – його абсолютне біологічне походження у ґрунтах. Якщо для колообігу С, О, Н резервним фондом є атмосфера, то для фосфору (Р) цей фонд зосереджений у земній корі. Початковим етапом деструкції первинних фосфатних мінералів є діяльність мікроорганізмів, які здатні розчиняти природні фосфати, і кількість яких сягає 1-95% загальної кількості ґрунтової мікрофлори [1].

Існує кілька специфічних процесів і реакцій за наявності фосфору, які визначають процес ґрунтоутворення, найістотніші: біологічна акумуляція фосфатів органічних сполук і їхня мінералізація; гідроліз, перехід у розчин апатитових мінералів і поглинання фосфат-іонів на їхній поверхні; переміщення фосфатів по профілю ґрунту під впливом вимивання та його акумуляція у верхніх горизонтах ґрунтовою біотою, рослинами та грибами.

В результаті проведених нами досліджень виявлено (рис. 1), що вміст рухомих сполук фосфору зменшується із просуванням в глибину ґрунтового профілю. Такі дані цілком узгоджуються із дослідженнями інших авторів [2, 3], які зазначають, що запаси доступного фосфору в межах профілю розподілені нерівномірно. Зокрема, у ґрунтах, сформованих на морені, вміст рухомих сполук фосфору дійсно знижується із просуванням в глибину, тоді як у ґрунтах підстелених гранітами – навпаки вміст фосфору з глибиною зростає (рис. 1).

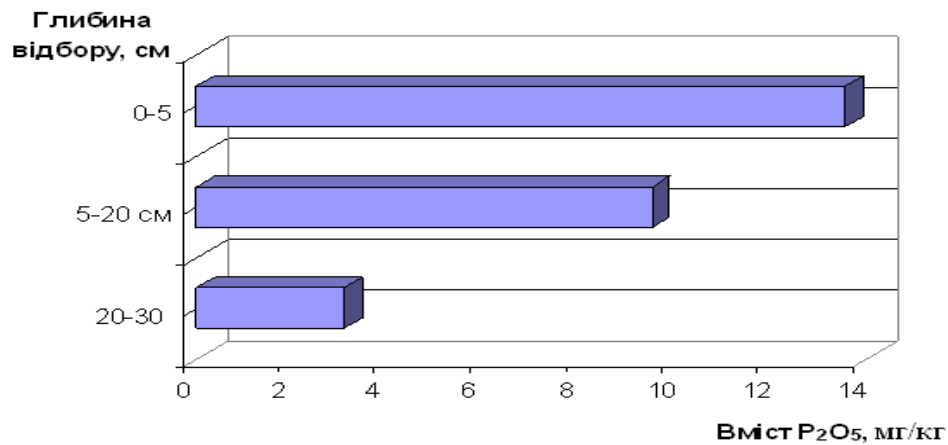

Рис. 1. Вміст рухомих сполук фосфору у дослідженому ґрунті, мг/кг

Також, багатьма авторами зазначається, що вміст фосфору в межах профілю розподілений нерівномірно та має значну амплітуду коливань. У наших дослідженнях вміст фосфору у верхньому шарі ґрунту становив 13,6 мг/кг, на глибині 5-20 см – 9,5 мг/кг, на глибині 20-30 см – 3,1 мг/кг. Згідно класифікації ґрунтів за вмістом обмінного фосфору [4] досліджений нами ґрунт відноситься до 1-ї групи, тобто відноситься до категорії ґрунту із незначним вмістом фосфору.

Гриби відіграють важливу роль у лісових екосистемах і мають велике значення: вони розкладають органічні сполуки, рослинні і тваринні залишки до неорганічних (мінеральних), які можуть надалі засвоюватись рослинами, а ті в свою чергу тваринами, сприяючи кругообігу речовин в природі. Ґрунтові гриби займають провідне місце у ґрунтоутворенні – збагачують його гумусний (родючий) шар. Складний процес розкладання лісової підстилки (листя й деревини) здійснюється спеціальною групою шапкових грибів – підстилкових сапрофітів. Мікориза, яку утворюють гриби і рослини, позитивно впливає на ріст і розвиток рослин [1, 3].

Гриби містять багато різних речовин (ферментів, мінеральних сполук – К (калій) – 41-44%; Р (фосфор) – 13,5-25%; Si (кремній) – 8%) серед яких особливе місце займає фосфор. За вмістом фосфору гриби можна порівняти з м'ясомриби та фруктами. В літературних джерелах трапляються різні дані щодо вмісту цього елемента у плодкових тілах грибів (табл. 1) [3].

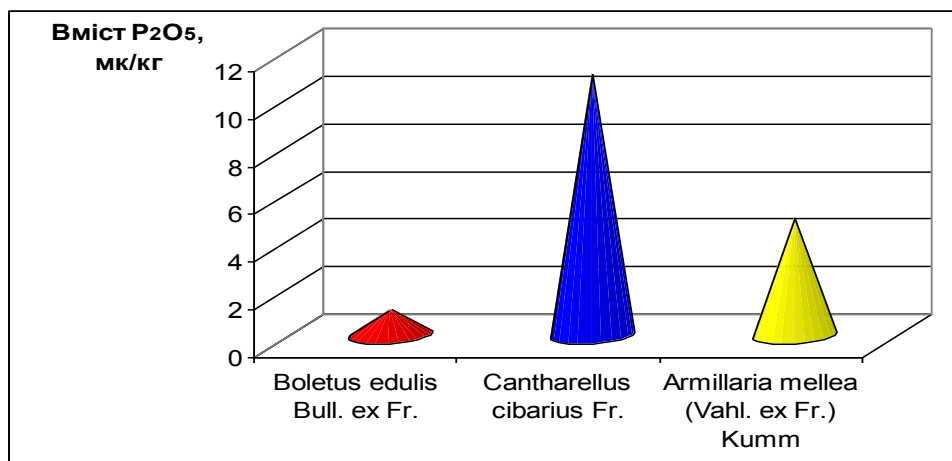
Таблиця 1

Вміст фосфору (P) в різних видах грибів (на 100гр)
(за Виноградова Л.А., 2009)

Вид гриба	Вміст фосфору (P), мг/100 гр
Сморчок (<i>Morchella esculenta</i> L.)	194
Шампінйон (<i>Agaricus campester</i>)	108/84*
Лисичка звичайна (<i>Cantharellus cibarius</i> Fr.)	57/97*
Шітмаке (<i>Lentinula edodes</i>)	112
Опеньок осінній справжній (<i>Armillaria mellea</i> (Vahl. ex Fr.) Kumm)	105
Білий гриб, боровик (<i>Boletus edulis</i> Bull. ex Fr.)	86/254*

Примітка: * – дані наведені іншими авторами [4].

Згідно наведених даних видно, що найвищий вміст фосфору у сморчках – 194 мг/100 гр, а найнижчий – у лисичці – 57 мг/100 г. Згідно проведених нами досліджень результатів вмісту рухомих сполук фосфору для грибів *A. mellea* (Vahl. ex Fr.) Kumm, *C. cibarius* Fr та *B. edulis* Bull. ex Fr.) були дещо іншими (рис.2).

Рис. 2. Вміст P₂O₅ у різних видах грибів

Зокрема, у лисичках спостерігали найвищий вміст P_2O_5 , а в білих грибах, навпаки – найнижчий. Такі результати можна пояснити низкою факторів. По-перше, міцелій білого гриба розташовується у нижніх горизонтах (іноді, навіть до глибини 30-40 см), а за деякими даними до 2-3м [2, 3], і згідно отриманих нами даних щодо розподілу сполук P_2O_5 по ґрунтовому профілю потрапляє в шар ґрунту, де концентрація P_2O_5 є найнижчою. По-друге, гриби володіють різною, навіть, вибірковою, поглинаючою здатністю деяких макро- і мікроелементів, важких металів, радіонуклідів тощо [5]. Тому, серед трьох досліджених нами видів ми виявили саме такий розподіл грибів за їх здатністю накопичувати сполуки P_2O_5 , хоча ймовірно, при вивченні вмісту фосфору в інших видах грибів (що є нашим наступним етапом досліджень) розподіл грибів за їх здатністю до накопичення рухомих сполук фосфору буде інший.

Для грибів характерні дуже великі коефіцієнти накопичення шкідливих речовин – від сотень до десятків тисяч одиниць. Коефіцієнт накопичення величина, що характеризує відношення стабілізованої концентрації речовини в організмі ($C_{орг.}$) до концентрації його в навколишньому середовищі ($C_{н.с.}$). У зв'язку з цим отруїтися можна навіть неотруйними грибами, якщо вони росли на отруйному субстраті – ґрунті насиченому токсичними речовинами. Тому, існує такий розподіл де одні види грибів відносять до організмів-концентраторів, а інші – до індикаторів. Існує багато досліджень щодо вивчення накопичення грибами важких металів, радіонуклідів та інших антропогенних забруднювачів [5]. У нашому випадку метою досліджень було вивчення здатності до накопичення або концентрації сполук рухомого фосфору у грибах, з метою оцінки їх ролі у колообігу фосфору. Згідно отриманих результатів виявлено, що найвищим коефіцієнтом накопичення фосфору вирізняється лисичка звичайна – $K_n=11,07$, на другому місці – опеньок осінній ($K_n=5$), і найменше накопичує білий гриб – $K_n=1,07$.

Таким чином, ці результати є своєрідним підтвердженням щодо того, що деякі види грибів здатні нагромаджувати окремі сполуки. Тобто, якщо низький K_n фосфору в білих грибах ми пояснюємо глибоким розташуванням міцелію даного виду, де ґрунт збіднений на вміст фосфору (рис.1), то різні K_n у опеньках та лисичках, міцелій яких розташований майже в однакових за глибиною шарах ґрунту, нічим іншим окрім вибіркового накопичення рухомих сполук фосфору пояснити не можна.

Враховуючи той факт, що по відношенню до радіонуклідів досліджені нами види відносяться за даними деяких авторів до середньо накопичуючих (лисички, білі) та слабко накопичуючих (опеньки) [5] отримані результати щодо K_n фосфору підтверджують вибіркову здатність різних видів грибів до різних сполук та елементів.

Оскільки коефіцієнт біологічного нагромадження використовується для оцінки зв'язку середовища та фізіологічної ролі хімічного елементу, а також для виявлення участі кожного хімічного елементу у біотичному колообігу, то представлені нами результати засвідчують про неоднакове значення рухомих сполук фосфору для лісового мікоценозу.

Література:

1. Биологическая продуктивность и биологический круговорот элементов / Б.С. Носко, Г.Я. Чесняк, Н.И. Полупан, Н.В. Лисовой // Сельскохозяйственный журнал – 2003. – № 3. – С. 16-23.
2. Вплив різних факторів і типів ґрунтових процесів на формування фосфатного фонду ґрунтів / Б.С. Носко, В.І. Бабинін, Є.Ю. Гладкіх, Л.М. Бурлакова // Землеробство, ґрунтознавство, агрохімія. – 2010. – № 2. – С. 17-23.
3. Виноградова А.П. Проблемы геохимии / А.П. Виноградова. – М.: Наука, 2000. – 336 с.
4. Дмитренко П.А. О содержании фосфора органической части почв / П.А. Дмитриенко // Почвоведение. – 2000. – № 8. – С. 511-595.
5. Щеглова А.И. Грибы – биоиндикаторы техногенного загрязнения / А.И. Щеглов, О.Б. Цветнова // Биология и медицина. – 2007. – № 4. – С. 7-14.

Денис Жуков
(Київ, Україна)

ПЛАНУВАННЯ ЕНЕРГЕТИЧНИХ СИСТЕМ З ВІДНОВЛЮВАЛЬНИМИ ДЖЕРЕЛАМИ – ЗАПОРУКА ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Вступ. Використання відновлювальних джерел енергії безумовно крок на зустріч поліпшенню екологічної обстановки у світі, і розв'язку проблеми з виникаючим дефіцитом енергетичних ресурсів.

Сучасна екологічна ситуація вимагає точного розрахунку можливих наслідків при зміні численних параметрів енергетичної системи. У цей момент пропонується значна зміна концепції побудови й функціонування енергопостачання, у зв'язку із чим з'являється необхідність розрахунків потенційних екологічних, економічних, соціальних ризиків.

Метою роботи є вивчення існуючих систем планування.

Викладення основного матеріалу. Енергетична система в цей час дуже залежить від викопного палива. Існуюча енергетична система – це централізована модель, яка одержала сильний економічний розвиток у минулому столітті, але зараз демонструє багато недоліків, які роблять її більш нестабільною. Виснаження запасів викопного палива, шкода навколишньому середовищу й територіальний дисбаланс, викликаний централізованою енергетичною моделлю, є значимими факторами, щоб змінити енергетичну структуру, інтегруючи нові ресурси й змінюючи методи використання їх. Необхідно провести комплексний соціально-економічний розвиток разом з екологічно прийнятною стабільною енергетичною моделлю.

Ключовою особливістю повинне стати зміна поточної моделі до більш збалансованої системи, на основі використання відновлювальних джерел енергії.

Прямуючи цієї філософії, Європейська комісія видала у 1997 році доктрину, названу: «Енергія для майбутнього: відновлювальні джерела енергії. Стратегія суспільства й план дій із чистого аркуша» і встановлення 12% частки відновлювальних джерел енергії в 2010 році [1]. Досягнення цієї мети на Європейському рівні вимагає стратегії й зобов'язань на національному рівні, таких, які були встановлені в Іспанському Плані Розвитку Відновлювальної Енергетики [2] в 1999. В 2005 році був переглянутий як Новий Іспанський План Відновлювальної Енергетики.

У такий спосіб головна мета – сприяння розвитку відновлювальної енергетики на регіональному рівні, припускаючи, що ця методологія дозволить досягти, у довгостроковій перспективі, більш стабільну, і головним чином незалежну від викопних видів палива енергетичну систему.

Ми повинні мати на увазі, що вирішення щодо зміни енергетичної системи не можна розглядати тільки по одному певному критерію. Різні наслідки, енергетичні, екологічні або соціально-економічні, які виявляються завдяки розвитку енергетичного комплексу, роблять неминучим використання інструментів і методів, що дозволяють урахувати весь спектр можливих наслідків.

Енергетика конфігурує стратегічну область у територіальній соціально-економічній системі. Енергопостачання є основною послугою для повсякденного життя громадянина, і одночасно із цим, вона представляє основу прогресу й економічного розвитку. Саме тому принципи енергетичної політики й процес планування традиційно забезпечували енергопостачання в оптимальних умовах безпеки, якості й ціни.

У минулому національне енергетичне планування прагнуло в основному визначати тільки програму великомасштабних капіталовкладень в інфраструктуру, яка буде виконана в певному періоді часу. Однак у новій концепції, рекомендується враховувати значно більшу кількість факторів, наприклад брати до уваги інтереси приватних підприємств.

Незважаючи на виникаючі вищезгадані труднощі, енергетична система вимагає розвиток до нового, більш стабільного рівня, заснованого на мотивації енергетичної диверсифікованості й істотного підвищення частки відновлювальних джерел енергії.. У цьому контексті процеси планування стають більш важливими, необхідно фіксувати регіональні цілі й сприяти залученню державних і приватних суб'єктів до досягнення поставленої мети.

Методи, що найбільше часто зустрічаються, планування систем з відновлювальними джерелами енергії є: мультікритеріальне планування, дослідження Delphi і територіальне енергетичне планування.

Методика мультікритеріального аналізу була розроблена ще в 1960-х. На початку 1980-х завдяки розвитку інформатики мультікритеріальний аналіз одержав сильний поштовх у розвитку. Мультікритеріальний аналіз (Multi-Criteria Analysis – MCA) використовує комбінацію кількісних і якісних критеріїв для оцінки й порівняння варіантів політик, програм, проектів. Основною метою такого аналізу є структурування процесу відбору й оцінки альтернатив, а також сприяння взаєморозумінню між різними зацікавленими сторонами, залученими в процес розробки розв'язків, і усуненню протиріч.

Метод Delphi також був популярним інструментом для підготовки прогнозів і планування проектів. Методика застосовувалася у величезній різноманітності сфер, таких як вища освіта, охорона здоров'я, інформаційні системи, виробничий аналіз або оцінка політичних розв'язків, метод був удосконалений і скоректований для різного використання. В останні роки він використовується як ефективний метод у довгостроковому плануванні, пов'язаному зі сталим розвитком. Пропонується використання двох сценаріїв, побудованих за допомогою Delphi: засноване на експертному дослідженні й засноване на веб-дослідженні, об'єднане й підтримуване географічною інформаційною системою, щоб сприяти сталому розвитку в країнах, що розвиваються.

Територіальні методи планування й регіональне керування. Об'єднані підходи для енергетичного планування широко використовуються в країнах, що розвиваються й у регіонах. Уільямс, [15] розмірковував над використанням традиційних методів стратегічного планування для проектування стратегій сталого розвитку й наполягав на зміні моделі на "стратегічну архітектуру" замість "стратегічного плану", з метою планування подій, які будуть зроблені сьогодні, щоб змінити майбутнє. Він також підкреслив, чим більше процес і кількість елементів у ньому, тим більше його структура.

Інші методи. Такий метод як EFOM (енергетична модель оптимізації потоку), використовувався, щоб сприяти процесам планування. У цьому випадку виконується кілька моделювань на енергетичній системі регіону, щоб довести придатність установок з комбінованим циклом, наприклад вітрової енергії й експлуатації біомаси як екологічні дружні технології, які будуть впроваджені. Інші методи, щодо моделі виробництва енергії, у цей час використовуються з метою стратегічного енергетичного планування й прийняття рішень. Широко використовується генератор моделей MARKAL, щоб розробити середньострокову стратегію й політику захисту клімату. Модель MARKAL, певна для регіону, дозволяє оцінити внесок місцевих енергетичних систем у досягненні загальнонаціональних цілей.

Висновки. В зв'язку з розвитком ринкової економіки та перебудовою суспільних відносин в Україні виникають значні труднощі при прогнозуванні поведінки учасників ринку. Зміни в економіці та обмеженість природних ресурсів в свою чергу призводять до зростання екологічних проблем. Тому все більш актуальними стають проблеми моделювання та прогнозування екологічних та економічних процесів для створюваних автоматизованих систем.

Використання відновлювальних джерел енергії дозволить зменшити загальне споживання викопних видів палива, використання яких згубно впливає на навколишнє середовище. Але для

створення надійної стабільної системи необхідне застосування різних методів планування й прогнозування результатів зміни енергетичної системи.

Література.

1. Comisión Europea. Libro Blanco "Para una estrategia y un plan de acción comunitarios: Energía para el futuro: Fuentes de Energías Renovables" COM (97) 599 final, de 26 de noviembre de; 1997.
2. IDAE. Plan de fomento de las energías renovables en España. Madrid: Instituto para la Diversificación y Ahorro de la Energía-idae; 1999.
3. P.M. Williams Community strategies: mainstreaming sustainable development and strategic planning. Sustainable Development, 10 (2002), pp. 197-205

Науковий керівник:

к.т.зв., доцент, директор Центру підготовки енергоменеджерів, Іншеков Євген Миколайович.

**Денис Жуков
(Київ, Україна)**

ВИРОБНИЦТВО, ЗБЕРІГАННЯ, ВИКОРИСТАННЯ Й ПРОДАЖ ВІДНОВЛЮВАЛЬНОЇ ЕНЕРГІЇ

Вступ. Перехід до нової системи поновлюваної енергії розвивається набагато швидше, чим хто-небудь, можливо, очікував ще кілька років назад. У цьому розвитку є дві основні рушійні сили: підвищення світового енергоспоживання поряд з підвищенням вартості викопного палива й тенденція зменшення вартості «зеленої» відновлювальної енергії.

Метою роботи є аналіз проблем й шляхів їх розв'язку в сфері використання поновлюваної енергії для малої й середньої промисловості.

Викладення основного матеріалу. Відповідно до Міжнародного енергетичного агентства (2006) світове населення, що збільшується, поряд з економічним ростом країн, що розвиваються буде сприяти підвищенню споживанню енергії приблизно в 1,5 рази в 2030 році щодо його поточного рівня. Ціна «зеленої» поновлюваної енергетики зменшується швидко через доступні нові технології, а також через економію за рахунок підвищення рівня енергоефективності. Наприклад, в 2006 році досягнення паритету фотогальванічних джерел у розподільній мережі прогнозувалося в 2016 – 2020 році. Проте, через швидке зменшення вартості, (об'єднаної збільшенням на 30% установленій потужності щороку) більш свіжі розрахунки прогноують, що паритет у розподільній мережі буде досягнуто в 2015 році [1].

Європейське співтовариство підтримує цю динаміку за допомогою належної економічної політики: мета полягає в тому, щоб підтримати розвиток демократизації виробництва енергії як одного з головних факторів того, що одержало назву як Третя Промислова революція [2]. У цьому економічному сценарії реорганізовується вся маленька й середня європейська промисловість, а саме: виробництво, зберігання, використання/продаж поновлюваних джерел енергії.

У цьому сценарії пропонується загальнодоступна структура, спрямована на допомогу моделюванню й оптимізації систем, які використовують не тільки традиційні джерела енергії, але також виробляють і продають поновлювану енергію як засіб, щоб зменшити витрати або одержати додатковий прибуток.

Структура моделювання не є програмним засобом, який буде безпосередньо використовуватися кінцевим користувачем. Вона скоріше розроблена, щоб бути загальною відправною точкою для дослідників або практиків, які прагнуть зрозуміти засоби проектування, які можуть використовуватися інженерами енергетичних систем, а також консультантами, щоб довести ефективність інвестування у виробництво й накопичення поновлюваної енергії з погляду витрат і прибутковості.

Більша частина доступної літератури в області поновлюваної енергії зосереджена на пов'язаних з виробництвом аспектах повної й більш складної проблеми керування енергетикою: яке поновлюване джерело використовувати, як виміряти його, як оптимізувати його виробництво і так далі. Однак, щоб змодельювати використання поновлюваних джерел енергії в умовах промислового контексту, також важливо звернути увагу на проблеми пов'язані з використанням і зберіганням, які як правило виникають у виробничій фірмі.

Головним недоліком систем, заснованих на відновлюваних джерелах енергії, є часто непередбачений характер природних ресурсів. Фактично, ресурси, такі як вітер і сонячна радіація значно залежать від погодних умов: система чи навряд забезпечить необхідну кількість енергії й ми, на жаль, ніяк не можемо на це вплинути, крім як накопиченням енергії в інших формах, що спричиняє втрати, обумовлені перетвореннями від електричної в інші форми енергії. Можливий варіант розв'язку цієї проблеми – це об'єднання більшої кількості різних за своєю природою енергетичних ресурсів відповідним чином, використовуючи переваги одного джерела, щоб подолати слабкі місця інших [3]. Як приклад, вітер і сонячна енергія в певному регіоні можуть доповнювати один одного на щоденній і/або сезонній основі. Використання декількох джерел енергії не тільки підвищує ефективність і надійність системи, але й зменшує вимоги до акумулювання енергії, у порівнянні із системами, що включають тільки один тип поновлюваного джерела енергії. Розглянемо можливе застосування запропонованої структури в умовах промислового сектору.

Комбінація двох або більш поновлюваних ресурсів із сучасними технологіями й системою акумулювання енергії називається гібридною системою. Гібридна система складається з багатьох елементів, які включають перетворювачі, системи зберігання, пристрої приведення параметрів виробленої енергії до умов мережі й нарешті систему керування, необхідну для досягнення оптимальної роботи для всього комплексу й забезпечення найвищої якості послуг. У цілому гібридні системи перетворюють усі енергетичні ресурси в одну (звичайно електричну) форму й/або зберігають енергію в інших формах (хімічна, стиснене повітря, теплова, механічна маховика, і т.д.). Варто відзначити переваги цих систем, коли у віддалених і ізольованих регіонах, немає можливості підключення до мережі централізованого енергопостачання. Енергоспоживання в таких регіонах часто покривається за допомогою дизельних генераторів. Однак навіть при тому, що дизельні генератори вимагають щодо маленької початкової вартості інвестицій, вони приводять до високих експлуатаційних витрат через вартість викопного палива. Ось чому, в останні роки, суспільство сприяє більш інтенсивному використанню поновлюваних ресурсів, що приводять до значних переваг в екологічних, економічних і соціальних аспектах.

Є декілька основних факторів які необхідно взяти до уваги, проектуючи гібридну систему: економічний, технологічний і екологічний. Процес проектування системи в заданому місці розташування тісно пов'язаний з топографією місця й із сезонною доступністю джерел енергії. Крім кліматичних або екологічних аспектів, необхідно розглядати вартість вихідного впровадження, вартість транспортування енергії, систему зберігання, загальні енергетичні вимоги місцевості, і т.д.

Традиційно використовувана технологія системи зберігання заснована на використанні великої кількості батарей. Використання свинцево-кислотних батарей уже достатньо розвинений напрямок, але деякі фактори, такі як розмір, вартість, і обслуговування батарей є слабкими місцями цієї технології.

Необхідність скорочування викидів CO₂ і в той же час той факт, що нафта стає дефіцитним товаром, може привести до того, що зараз відомо як воднева економіка. Використання водню як головної технології акумулювання енергії має наступні переваги:

- «надлишок» електроенергії з поновлюваних джерел може бути використаний для виробництва водню за допомогою електролізу води; а накопичений водень може використовуватися для виробництва електроенергії паливними елементами щораз, коли виробленої поновлюваної енергії недостатньо, щоб покрити споживання;
- продукти електролізу води, водень і кисень, можуть бути продані, коли немає необхідності в перетворенні накопиченого водню в електрику.

Висновки. Європейське співтовариство прагне розбудувати європейську екологічно орієнтовану економіку, на основі демократизації виробництва енергії. Згідно із цією концепцією, при проектуванні енергетичних систем необхідно розглядати максимально широкий діапазон конфігурацій виробництва енергії. У такому сценарії малоімовірно, що використання строгих і прямолінійних програмних засобів може задовольнити потреби користувача. Навпаки, запропонована загальнодоступна структура, завдяки її гнучкому підходові, може внести корисний вклад, доповнюючи основну управлінську інфраструктуру.

Література.

1. R. Baillie. Solar closes in on grid parity. Renewable Energy World, 2011.
2. J. Rifkin. The Third Industrial Revolution: How Lateral Power is Transforming Energy, the Economy, and the World. Palgrave Macmillan, New York, 2011.
3. Праховник А.В. Комплексне використання електричної енергії /Інститут енергозбереження і енергоменеджменту. Енергія майбутнього століття. №1,1999, С. 9-14.

Науковий керівник:

к.т.н., доцент, директор Центру підготовки енергоменеджерів, Іншеков Євген Миколайович.

Сергей Лебский
(Київ, Україна)

ОСОБЕННОСТИ ОБРАЗОВАНИЯ И УТИЛИЗАЦИИ ОТХОДОВ В УКРАИНЕ

В последние годы увеличивается влияние антропогенных факторов на окружающую среду, что сопровождается повышением уровня накопления отходов различного происхождения [6,7,8]. В связи с этим проблема обеспечения экологической безопасности приобретает особую актуальность.

Основными государственными нормативными документами, принятыми в Украине в области утилизации и рациональной переработки отходов, являются следующие:

- Закон Украины «Об отходах» с изменениями и дополнениями, внесенными Законами Украины от 07.03.2002 г. №3073-111 и от 23.12.2004 г. №2290-1У [1], который определяет правовые, организационные и экономические мероприятия, связанные с предупреждением или уменьшением объемов образования отходов в результате практической деятельности человека, их сбором, перевозкой, обработкой, утилизацией, обезвреживанием, захоронением, а также снижение негативного влияния отходов на окружающую среду и здоровье человека на территории Украины;

- «Национальный доклад о состоянии окружающей среды в Украине» Министерства экологической безопасности Украины (2013 г.), который определяет политику Украины в области пользования природными ресурсами и регламентирует структуру и виды отходов, а также основные направления государственного контроля и управления в области охраны окружающей среды;

- государственный стандарт ГОСТ 17.9.0.2-99 (ДСТУ 2195-99) «Охрана природы. Обращение с отходами. Технический паспорт отходов. Состав, содержание, изложение и правила внесения изменений»[4, 5], который регламентирует требования к отходам, конкретные данные о месте, условиях и объемах образования отходов, их технические, физико-химические и другие параметры, методы контроля, а также сведения о возможных технологиях их переработки;

- целевая комплексная программа «Разработка и внедрение новых технологических процессов, обеспечивающих максимальное использование и обезвреживание промышленных и бытовых отходов», которая предусматривает сбор и переработку отходов металлоперерабатывающей промышленности, макулатуры, стекла и полимерных материалов[2, 6, 8].

Основными принципами государственной политики в области обращения с отходами являются следующие:

- приоритетная защита окружающей среды и здоровья человека от негативного влияния отходов;
- обеспечение экономного использования сырьевых и энергетических ресурсов;
- научно обоснованное согласование экологических, экономических и социальных интересов общества в области формирования и использования отходов с целью обеспечения устойчивого его развития.

В постановлениях и законодательных документах Украины значительное внимание уделяется необходимости более активного использования достижений научно-технического прогресса в области природопользования, в первую очередь внедрения малоотходных и безотходных технологических процессов при переработке сырья [2, 6, 8].

Тем не менее, экономике Украины свойственны высокий уровень ресурсоемких и энергоемких технологий, внедрение которых осуществлялось без учета объемов образования отходов и строительства соответствующих очистных сооружений для их уничтожения или захоронения. Особенности экономической ситуации и низкий уровень экологического образования привели к значительной деградации окружающей среды Украины, загрязнению поверхностных и подземных вод, атмосферного воздуха и земель, накоплению значительного количества вредных отходов [6,8]. В результате унаследованной структуры промышленного производства, которая характеризуется преимущественным развитием добывающей, металлургической, химической и других энергоемких отраслей промышленности, технологический уровень которых не соответствует современным требованиям, Украина оказалась среди стран с наиболее высоким уровнем образования и накопления отходов.

Экологическая ситуация в Украине усугубляется также региональными катастрофами. Авария на Чернобыльской АЭС, ее экономические и социальные последствия создали ситуацию, которая соответствует уровню глобальной экологической катастрофы [6].

В соответствии с гипертрофированным развитием горнодобывающей отрасли на протяжении десятилетий в Украине доминируют отходы, которые образуются при разработке, добычи полезных ископаемых и их обогащения; при этом значительная их часть представлена отходами химико-металлургической переработки сырья [7, 8].

Отходы собираются в специальных шламохранилищах и отвалах предприятий, терриконах и др. Инфильтрация отходов, пылеобразование, ветровая и водная эрозия, миграция токсичных веществ сопровождаются загрязнением подземных и поверхностных вод, ухудшением состояния атмосферного воздуха и земельных ресурсов, что в совокупности негативно отражается на состоянии окружающей среды и здоровье людей.

В настоящее время общая масса накопленных отходов в поверхностных хранилищах на территории Украины превышает 25 млрд.т, что в пересчете на 1 км² площади составляет около 40 тыс.т (из них токсичных веществ – 5 тыс.т) и является одним из наивысших в мире показателей образования и накопления отходов в мире. Согласно статистических данных ежегодный общий объем образования отходов в Украине составляет 700-720 млн.т [6,8].

Среди всех видов наибольшее загрязнение окружающей среды создают энергетическая (32%), металлургическая (27%), и угольная (23%) промышленности.

Массовая доля бытовых отходов определяется типом и местом поселения. Так, в поселениях городского типа ежегодно образуется около 400 млн м³ отходов(порядка 0,8 м³на одного жителя), которые скапливаются на 770 местных свалках и в последующем утилизируются на мусоросжигательных заводах.

К сожалению не решается проблема промышленного уничтожения твердых бытовых отходов. Существующая отечественная и зарубежная практики их уничтожения не соответствуют экологическим требованиям и вызывают противодействие сельского населения, где строятся такие объекты. Наибольшие площади под такие свалки заняты в Днепропетровской – 140 га; Донецкой – 330 га; Одесской – 195 га; Запорожской – 153 гаобластях[8].Повторное использование бытовых отходов в Украине не приносит существенной прибыли, поэтому значительная их часть сжигается или находится на свалках.

Токсичные отходы – тяжелые металлы, нефтепродукты представляют особую опасность для здоровья людей и окружающей среды. Так, в Украине ежегодно накапливается более 70 млн т

токсичних відходів. Найбільша частина токсичних відходів зосереджена в Днепропетровській, Донецькій, Луганській, Запорізькій, Харківській і Сумській областях. Тем не менше, в останні роки збільшився рівень використання відходів 111 класу до 89%; 1 класу – до 2,5%; 1У класу – до 48,6%; 1У класу – до 37,2% [8].

Радіоактивні відходи представлені в Україні відходами з підприємств уранодобувальної і ураноперероблювальної промисловості, об'єктами атомної енергетики та підприємствами, які використовують джерела іонізуючого випромінювання.

Для населення і навколишнього середовища найбільшу небезпеку становлять сховища ураноперероблювальної промисловості, які розміщені на площі 542 га і містять порядку 65,5 млн т відходів [8]. На атомних електростанціях більша частина сховищ, призначених для тимчасового зберігання радіоактивних відходів, заповнена на 95%. Сховища на Чорнобильській АЕС повністю заповнені і законсервовані до вирішення питань про їх переробку [3].

Окрема група відходів представлена непридатними для використання пестицидами. Їх накопичення в Україні почалося в 1970 р. в зв'язі з заборотою застосування деяких груп пестицидів при вирощуванні сільськогосподарських культур.

Внаслідок відсутності належних умов їх зберігання збільшився ризик негативного впливу на навколишнє середовище і на здоров'я людини. Згідно статистичних даних в Україні порядку 13,5 тис.т непридатних для використання пестицидів зберігаються на 147 об'єктах централізованого зберігання і на 6500 складах сільськогосподарських підприємств [8]. Для позитивного вирішення цього питання необхідно комплексна інвентаризація, ідентифікація хімічної структури і розробка технологій їх обезврежування.

Слід зазначити, що в Україні практично відсутні обладнані полігони для централізованого зберігання і знищення відходів. Близько 80% всіх відходів зберігаються в сховищах, встановлених на поверхні землі. В даний час більше 2700 об'єктів розміщення відходів містять суміш побутових і промислових відходів.

Тем не менше, в даний час здійснюються заходи по впровадженню комплексного підходу до утилізації відходів, які складаються з наступних операцій:

- збір відходів, які утворюються, видаляються з місць їх утворення і накопичення;
- сортування за певними ознаками відповідно до показників безпеки і збір на ідентичні за показниками склади;
- розміщення в спеціальних сховищах для тимчасового зберігання до спеціалізованої обробки, утилізації або знищення.

В Україні, як і в інших країнах розроблені вимоги до безпеки відходів і, відповідно, до умов їх зберігання:

- відходи 1-111 класів небезпеки залежно від їх накопичення збираються в тару і направляються в місця тимчасового зберігання згідно встановлених інструкцій і плану підприємства, на якому вони утворюються; додатково до цього на кожен об'єкт зберігання відходів повинен бути паспорт з повною технічною характеристикою місця, вказанням методів контролю і безпеки експлуатації, найменуваннями і відповідними кодами відходів, кількісний і якісний склад;
- надзвичайно небезпечні відходи (1 клас небезпеки) зберігаються в герметично закритій тарі (сталеві бочки, контейнери);
- високо небезпечні відходи (11 клас небезпеки) зберігаються відповідно до їх фізичного стану в поліетиленових мішках, пакетах, бочках або інших видах тари, що запобігає поширенню шкідливих речовин в навколишнє середовище;
- середньої небезпеки відходи (111 клас небезпеки) зберігаються в тарі, яка дозволяє забезпечити їх локалізацію, дає можливість проводити з ними погрузочно-розгрузочні роботи і транспортування, а також запобігти поширенню в навколишнє середовище;
- малонебезпечні відходи (1У клас небезпеки) можуть зберігатися відкрито на виробничих площах в умовах, що дозволяють виконувати погрузочно-розгрузочні і транспортні роботи.

При умові збору відходів відповідно до інструкцій в залежності від видів, марок, класу небезпеки може бути забезпечена екологічна чистота навколишнього середовища.

В даний час в Україні застосовують більше 20 методів обезврежування і утилізації відходів з використанням для кожного від 5 до 10 технологічних схем, локальних технологій, типів інженерних споруд і обладнання [2, 6]. Продовжуються дослідження по вдосконаленню методів захоронення відходів для забезпечення їх безпеки для майбутніх поколінь.

Література:

1. Закон України «Про відходи» №187/98-ВР від 05.03.98 (із змінами від 07.03.2002. – Відомості Верховної ради, 1998. – № 36-37. – С. 242.
2. Закон України «Про загальнодержавну програму поводження з токсичними відходами» №1947-111 від 14.09.2000. – Відомості Верховної Ради. – 2000. – №44. – С.374.
3. Закон України «Про поводження з радіоактивними відходами» №255/95-ВР від 30.06.95 (із змінами від 20.04.2000). – Відомості Верховної ради. – 1995. – №27. – С.198.
4. ДСТУ 4462.0.01 – 2005. Охорона природи. Поводження з відходами. Загальні вимоги.
5. ДСТУ 2195-99 (ГОСТ 17.9.0.2 – 99). Охорона природи. Поводження з відходами. Технічний паспорт відходу. Склад, вміст, викладання та правила внесення.

6. Дрозд І.П. Концепція прийнятого ризику та проблеми забезпечення техногенної безпеки в Україні / І.П. Дрозд, А.С. Охота // Екологічна безпека та природокористування. Збірник наукових праць. Випуск №7. – 2011. – С.82-108.
7. Состояние вопроса об отходах и современные способы их переработки: учебное пособие / Г.К. Лобачева, В.Ф. Желтобрюхов, И.И. Прокопов, А.П. Форменко. – Волгоград: Изд-во ВолГУ, 2005. – 207 с.
8. Суханевич М.В. Поводження з відходами та їх використання для одержання будівельних матеріалів. Навчальний посібник / М.В. Суханевич. – К.: КНУБА. – 2011. – 152 с.

СЕКЦІЯ: ЕКОНОМІКА**Віктор Бесараба
(Київ, Україна)****МЕТОДИ ОЦІНКИ ТА АНАЛІЗУ ПРОДУКТОВОГО ПОРТФЕЛЮ ПІДПРИЄМСТВА**

На сьогоднішній день на ринку України присутня величезна кількість компаній. Кожна з них займається певним видом діяльності – виробництвом, торгівлею, наданням послуг тощо. Кожне поліпродуктове підприємство, що виробляє продукцію чи надає послуги, формує свій продуктивний портфель.

Продуктивний портфель – номенклатура продукції компанії з точки зору розгляду стратегічної перспективи; набір товарів чи брендів, що знаходяться на різних стадіях життєвого циклу.

Продуктивний портфель підприємства повинен бути збалансованим і включати продукти, що перебувають на різних стадіях життєвого циклу, що забезпечить послідовність виробничо-збутової діяльності організації, постійне отримання прибутку, знизить ризик неотримання очікуваної величини прибутку від реалізації продуктів, які знаходяться на початкових стадіях життєвого циклу [9].

Іноді компанії потрібно переглядати свій продуктивний портфель. Такий перегляд корисно проводити один-два рази на рік. Першим кроком у даній справі може бути класифікація продуктів залежно від стадії життєвого циклу, на якій вони знаходяться: нові продукти, продукти на стадії зростання, зрілі продукти і продукти, які переживають спад. Для продуктів, що знаходяться на різних етапах, потрібні різні маркетингові завдання й стратегії. Також важливо усвідомити, що зміна маркетингової стратегії може значно змінити становище продукту на кривій життєвого циклу. Ефективний маркетинг може уповільнити неминуче проходження продуктом стадій життєвого циклу, а якщо пощастить – повернути ринок на попередню стадію – скажімо, з стадії зрілості на стадію зростання [1].

Принципи формування продуктивного портфеля, тобто правила, якими варто керуватись при його побудові, не є чітко визначеними і достатньо розробленими в економічній літературі.

Окрім необхідності врахування технічних та технологічних можливостей виробництва; врахування ресурсної бази підприємства для забезпечення випуску визначених товарів у необхідній кількості (сировинне, фінансове, трудове забезпечення); задоволення споживача; адаптивність товарної пропозиції вимогам ринку, що змінюються, – про що зазначає Герасимчук З. В. [8], доцільним є виокремлення наступних принципів: прийняття рішення на основі якісної інформації – достовірної, повної, адекватної, об'єктивної та актуальної; використання не тільки фактичних, а й прогнозних даних; процес формування товарного портфеля має бути практично безперервним і вчасно пристосовувати його до змін; відповідність стратегії підприємства його цілям; реальне оцінювання зовнішніх (ринкових) і внутрішніх (ресурсних) можливостей; комплексний розгляд і аналіз товарного портфеля, що дозволяє оцінити його з різних позицій і точок зору (врахування стратегічних, маркетингових, фінансових, виробничих та інших аспектів); узгодженість складових товарного портфеля; побудова збалансованого товарного портфеля (наприклад, за життєвим циклом продукції тощо); виважений підхід до вибору критерію оптимальності, що має відповідати особливостям конкретного підприємства; обґрунтованість рішень за допомогою наукових методів формування продуктивного портфеля [10].

При системному підході до процесу формування продуктивного портфелю підприємства даний процес складається із декількох етапів. Першим етапом є визначення наявної структури портфелю, другим – діагностика стану портфелю з точки зору перспектив його складових. Далі слідує аналіз можливих альтернатив розвитку портфелю в цілому та його окремих складових. Після вибору найкращої альтернативи формується рішення про майбутню структуру портфелю [3].

З погляду сучасної науки, мета аналізу продуктивного портфелю полягає в тому, щоб допомогти багатопрофільній фірмі розподілити обмежені ресурси між товарними ринками, на яких вона бере участь у конкурентній боротьбі [4]. В загальному вигляді процедура аналізу полягає в перехресному класифікуванні кожного напрямку діяльності за двома незалежними параметрами: привабливості базового ринку, на якому працює фірма, і здатності фірми використовувати можливості, наявні на цьому ринку. Для вирішення даної задачі розроблені різні моделі портфельного аналізу; всі вони включають різні індикатори привабливості та конкурентоспроможності.

Зокрема, для аналізу продуктивного портфелю можливо застосувати метод ABC/XYZ-аналізу. Ідея даного методу ґрунтується на принципі Парето: «за більшість можливих результатів відповідає відносно невелике число причин». Даний метод аналізу передбачає розбиття груп продукції за ступенем впливу на загальний результат. Принципом групування може бути розмір виручки, одержаної від конкретної групи продуктів, обсяг продаж та ін [5].

Розповсюдженим інструментом матричного аналізу є модель «товар/ринок» І. Ансоффа. Матриця можливостей за товарами/ринками передбачає використання чотирьох альтернативних стратегій маркетингу для збереження або збільшення збуту: проникнення на ринок, розвиток ринку, розробка товару, диверсифікація [6].

Найпоширенішим на сьогоднішній день матричним методом аналізу продуктивного портфелю є метод Бостонської консалтингової групи (BCG). Даний метод простий у використанні, заснований на доступній інформації та не потребує значних витрат, а одержувані результати досить зрозумілі для інтерпретації та прийняття рішень [7]. Головним недоліком матриці BCG прийнято вважати нехтування

багатьма важливими показниками, включаючи і прибутки підприємства [4]. Тому, вона найбільше підходить клієнтоорієнтованим підприємствам, для яких найважливішими є позиції на ринках.

Метод експертних оцінок – найпоширеніший із способів аналізу асортименту, але не завжди найбільш ефективний. Перевага використання методу експертних оцінок полягає в тому, що він дозволяє враховувати і оцінювати неформалізовані фактори, наприклад перспективність товару.

Останній метод, який пропонується розглянути – розрахунок інтегрального показника конкурентоспроможності (ІПК), який враховує технічні та економічні характеристики кожного елементу продуктового портфелю. ІПК визначається на основі зваженої оцінки його технічних та економічних параметрів і характеризує ступінь привабливості товару для покупця [7].

Критерії вибору методики формування продуктового портфелю, так само як і результат цього вибору, зумовлюються конкретними цілями підприємства. Одним із найпоширеніших критеріїв оцінки ефективності продуктового портфелю є його середньозважена рентабельність. Альтернативними критеріями можуть бути частка галузевого ринку, індекс лояльності наявних клієнтів тощо. Ефективність продуктового портфелю, оцінена за одним із цих критеріїв, може свідчити про результативність методики, на основі якої він формувався. Тобто за цими критеріями методика оцінюється постфактум. А під час самого процесу вибору оцінюються зазвичай лише можливі затрати коштів, часу та ресурсів та відповідність тієї чи іншої методики встановленим цілям підприємства.

Література:

1. Голубков Е.П. Основи маркетингу.-М.: Економіка, 1999
2. Иващенко Н. С., Силаков А. В. Выбор структуры товарного портфеля предприятия на основе анализа сбалансированности // Маркетинг в России и за рубежом. – 2004. – № 6.
3. Гаркавенко С.С. Маркетинг. Підручник. – Київ: Лібра, 2004. – 712 с.
4. Ламбен Ж.-Ж. Менеджмент ориентированный на рынок. – Спб.: Питер, 2004. – 800 с.
5. Репіч Т.А. Удосконалення управління асортиментом на сучасних підприємствах в умовах кризи // Харчова промисловість. – 2009. – № 8.
6. Дьяченко А.В., Полусмакова Н.С. Механизм обеспечения сбалансированности корпоративного портфеля предприятия // Вестник Волгоградского государственного университета. Серия 3: Экономика. Экология. – 2008. – № 1. – С. 142-148.
7. Григорчук Т.В. Маркетинг. Частина друга: Навч. посіб. для дистанційного навчання. – К.: Університет «Україна», 2007. – 380 с.
8. Герасимчук З. В. Проблеми ефективного управління товарним портфелем [Електронний ресурс] / З. В. Герасимчук // Економічні науки. Серія "Економіка та менеджмент": Збірник наукових праць. Луцький національний технічний університет. – ¼ 2009. Випуск 6 (22). – Луцьк– Режим доступу до джерела: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/en_em/2009_6/8.pdf
9. Голубков Е.П. Основи маркетингу.-М.: Економіка, 1999. р.
10. Яковенко С. В. Методи формування товарного портфеля підприємства / Наукова стаття.

Науковий керівник:

доцент кафедри менеджменту КНЕУ ім. В. Гетьмана,
кандидат економічних наук, Соболева Тетяна Олександрівна.

Дмитро Єфремов
(Київ, Україна)

СУСПІЛЬНІ РЕГІОНАЛЬНІ ФІНАНСИ: ЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ ЧИ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ

На відміну від сфери сучасної української політики, де слово «федералізм» набуло негативного забарвлення, в науковий економічний обіг поняття фіскального федералізму було введено засновником теорії економіки суспільного сектору Р. Масгрейвом. Під ним він мав на увазі ситуацію, коли унітарна держава «вирішує питання, які з її фіскальних функцій повинні використовуватися централізовано, а які децентралізовано», наслідком чого стає подолання суперечності між економічною ефективністю і управлінською автономією [1, с. 104].

Основним аргументом на користь фінансової автономії регіонів у теорії виступає посилення можливостей адекватного забезпечення місцевого населення суспільними благами. Різні територіальні громади можуть потребувати різної кількості одного і того ж суспільного блага. Якщо центральна влада виділяє однакову кількість блага для кожної локальної одиниці за однаковою ціною, то попит на місцях може в підсумку виявитися ненасиченим або перенасиченим. Якщо ж їх виробництвом займатися місцева адміністрація, то подібних втрат можна уникнути. На додаток вважається, що регіональна влада може бути більш компетентною у місцевих проблемах, швидше реагувати на нові потреби жителів і є менш корумпованою, ніж центральна. Емпіричні дані показують, що коли управління областями в країні є децентралізованим, спостерігається також падіння попиту на суспільні послуги [3, с. 378].

Популяризатором теорії фіскального федералізму виступив інший авторитетний вчений у сфері суспільного сектору Д. Б'юкенен. В одній зі своїх ранніх робіт [2] він доводив, що подібний підхід до побудови суспільних фінансів сприятиме конкуренції між місцевими адміністраціями. Люди, маючи можливості вільного переміщення всередині демократичної країни, можуть змінювати регіон проживання

в залежності від якості життя, досяжної на конкретній території. Зрозуміло, що факторами, які визначатимуть їх переваги щодо місця проживання серед іншого виступають ступінь забезпеченості жителів локальними громадськими благами і розмір місцевого податкового навантаження на населення і бізнес. Якщо ж якість життя в певному регіоні буде незадовільною, громадяни стануть залишати його, «голосуючи ногами», що в науковій літературі відомо як гіпотеза Тібу.

Тобто, при високому рівні фінансової децентралізації економіки слід очікувати виникнення конкуренції між її регіонами – в першу чергу, за трудові ресурси, і як наслідок, за інвестиції та державні трансферти. Враховуючи, що деякі області або території від початку мають виняткові переваги (наприклад, статус столиці держави), які приваблюють населення, необхідно констатувати, що частина регіонів приречена на програш змагання. Втрачаючи фінансово-податкове підживлення внаслідок еміграції населення, вони змушені будуть скорочувати виробництво локальних суспільних благ, що надалі приведе до ще більшого відтоку жителів і в ще більшій мірі загострить ситуацію.

З іншого боку, ослаблена у фінансових можливостях центральна влада навряд чи буде мати достатні можливості виправити регіональні дисбаланси за допомогою грантів і дотацій. Передавши більшу частину фіскальних повноважень на місця, вона буде втрачати інструменти для реалізації всередині країни політики перерозподілу доходів та боротьби з бідністю, оскільки встановити прогресивну шкалу оподаткування доходів виявиться неможливим. Це підкреслює Р. Масгрейв: «проблеми, пов'язані з розподілом, включаючи соціальне страхування та прогресивне оподаткування, повинні вирішуватися переважно, якщо взагалі не повністю, на центральному рівні. Це тим більше правильно тому, що капітал є дуже мобільним, і тому, що ефективність прогресивного оподаткування доходів вимагає охоплення капіталу» [1, с. 108].

Слід враховувати також і те, що в умовах високого ступеня автономії регіонів всередині країни буде спостерігатися зниження результативності грошово-кредитної, валютно-курсової політики і макрофінансових заходів стабілізаційного характеру, що несе додаткові загрози в умовах всеосяжної економічної кризи.

У підсумку можна прийти до висновку, що фіскальний федералізм містить в собі складну дилему вибору: з одного боку, він посилює економічну ефективність у забезпеченні суспільними благами і створює перспективи поліпшення життя більш заможної частини країни; з іншого боку, він несе загрозу посилення диференціації населення за доходами, поглиблення майнового розшарування суспільства, зростання соціальної напруженості і нестабільності. Враховуючи високий рівень відносної бідності та низької якості життя, що спостерігаються по всій Україні, вибір, на думку автора, повинен бути на користь такої регіональної політики, яка забезпечуватиме пріоритет загальнонаціональної економічної справедливості.

Література:

1. Б'юкенен Джеймс М., Масгрейв Річард А. Суспільні фінанси і суспільний вибір: Два протилежних бачення держави: Пер. з англ. – К.: Вид. дім «КМ Академія», 2004. – 175 с.
2. Buchanan, James M. (1952) Federal Grants and Resource Allocation, *Journal of Political Economy*, 60, 208–21.
3. Connolly, S. and Munro A. (1999) *Economics of the Public Sector*. Prentice Hall Europe.

Інна Козакевич
(Полтава, Україна)

ОПТИМІЗАЦІЙНИЙ МЕХАНІЗМ В СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ КАПІТАЛОМ

Проблеми формування і використання капіталу розглядали у своїх працях такі науковці, як Є. Бріггем, А. Гроппелі, М. Крейніна, Є. Стоянова М. Чумаченко, І. Балабанов, Л. Лахтіонова. Питання оптимізації структури капіталу піднімали такі вчені, як І. Бланк, Т. Головка, В. Подольська, Г. Савицька та інші. Усі вони акцентують увагу на оптимальному співвідношенні між власним і позиковим капіталом, за якого забезпечується найефективніша пропорційність між дохідністю та фінансовою стійкістю підприємства.

Водночас сьогодні бракує робіт, у яких системно розглядаються питання оптимізації структури капіталу в процесі управління підприємством. Крім того, економічна література пропонує різні методичні підходи до вирішення завдання оптимізації структури капіталу.

Саме цим обумовлюється актуальність теми дослідження, яка на наш час має фундаментальне теоретичне і практичне значення.

Актуальність обраної теми підсилюється ще необхідністю забезпечення самофінансування розвитку підприємств, фінансової стійкості підприємств і необхідних темпів зростання обсягів діяльності підприємства, оскільки останні обумовлені темпами зростання вартості капіталу та підвищення ефективності його використання.

Капітал посідає одне з головних місць в системі соціально-економічних та політичних відносин суспільства. Через недосконале управління капіталом як на макро- так і на мікрорівні, що зумовлено низкою об'єктивних та суб'єктивних причин, економіка України доволі повільно долає кризовий стан, тим самим підприємства не ефективно функціонують, що відображається на виробництві.

Прискорити процес виходу з кризи кожного підприємства, можна за допомогою оптимізації механізму управління капіталом, що відповідає сучасним умовам, спирається на досягнення науки та враховує практику.

Процес управління капіталом являє собою, вплив суб'єкта господарювання на свій капітал для ефективного функціонування своєї діяльності та подальшого розвитку. [1]

Оптимізація структури капіталу підприємства є однією з найбільш важливих процедур в управлінні формуванням капіталу в процесі фінансово-господарської діяльності. Оптимальна структура капіталу це таке співвідношення власного і позикового капіталу, при якому забезпечується найбільш ефективний взаємозв'язок між коефіцієнтом фінансової рентабельності і коефіцієнтом фінансової стійкості і тим самим підвищується ринкова вартість підприємства. [3]

Процес оптимізації структури капіталу підприємства в умовах ринкової економіки перетворюється на важливий елемент фінансового розвитку підприємства. Його місце у системі управління капіталом господарюючих суб'єктів наведено рис.1.

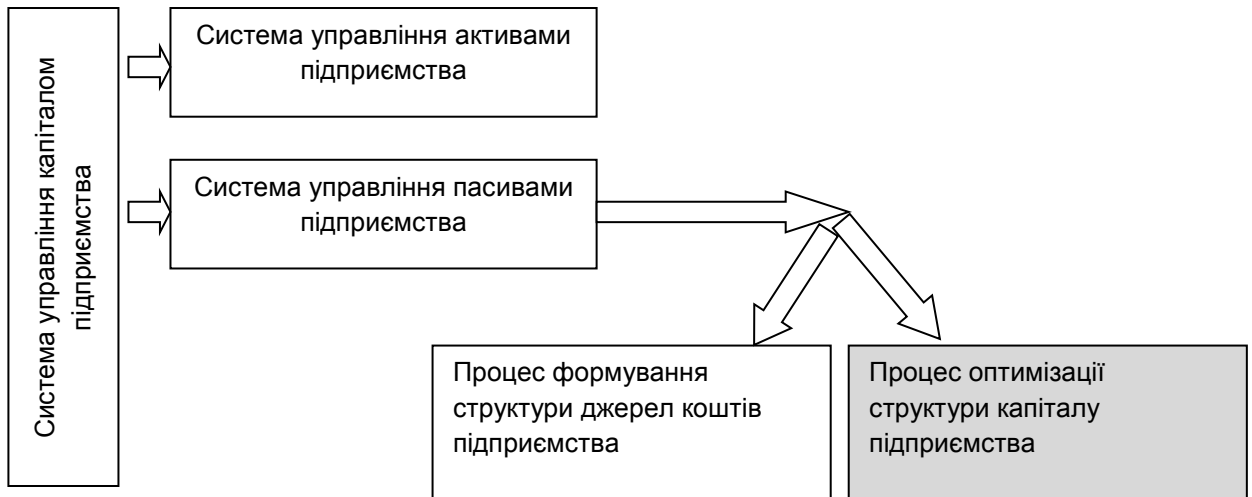

Рис. 1. Система управління капіталом підприємства (розроблено автором на основі [4])

З поданої схеми, бачимо, що процес оптимізації структури капіталу посідає провідне місце у системі управління капіталом підприємства. Процес оптимізації структури капіталу підприємства повинен проводитись на основі чітко визначеної мети та завдань, рис.2.

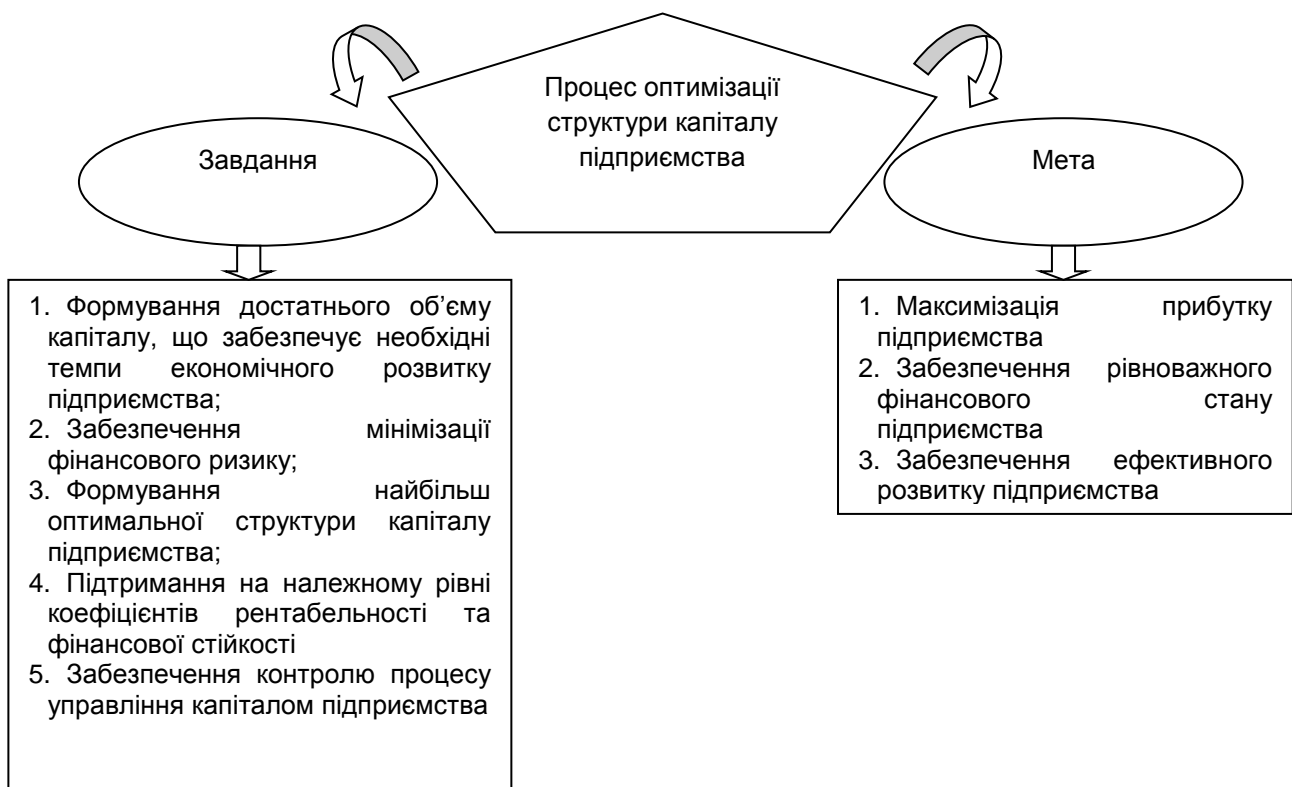

Рис.2 Базові положення процесу оптимізації структури капіталу (розроблено автором на основі [4])

У процесі оптимізації структури капіталу використовується безліч різноманітних способів, підходів і прийомів, що дозволяють упорядкувати і ефективно організувати виконання функцій, етапів, процедур і операцій, необхідних для прийняття рішень. У сукупності вони виступають як механізм оптимізації структури капіталу.

З економічної точки зору, можна сказати, що оптимізаційний механізм це взаємодія не одного, а декількох методів, які чітко взаємодіють між собою, утворюючи певний кругообіг, при функціонуванні якого будуть досягнуті цілі, які були поставлені завчасно, для покращення роботи будь-якого підприємства.

Ефективність механізму оптимізації структури капіталу підприємства забезпечується в процесі реалізації наступних принципів:

1. Механізму оптимізації структури капіталу підприємства притаманний високий динамізм. Він має враховувати зміни факторів зовнішнього середовища, потенціалу формування власних фінансових ресурсів, темпи економічного розвитку, форми організації виробничої та фінансової діяльності, фінансовий стан та інші параметри функціонування підприємства. Адже найбільш ефективні управлінські рішення в області управління структурою капіталу, розробка схем фінансування окремих видів діяльності та господарських операцій не завжди можуть бути повторно використані на наступних етапах господарської діяльності підприємства. Це пов'язано з високим динамізмом факторів зовнішнього середовища і, в першу чергу, із змінами кон'юнктури ринку капіталів.

2. Процес оптимізації структури капіталу повинен розглядатись як комплексна функціональна керуюча система. Така система повинна забезпечувати розробку взаємозалежних управлінських рішень, кожне з яких має підвищувати загальну результативність діяльності підприємства. Це пояснюється тим, що прийняті управлінські рішення з питань формування обсягів та структури капіталу, його залучення з різних джерел тісно взаємопов'язані і прямо або опосередковано впливають на ефективність використання капіталу і результати фінансової діяльності підприємства в цілому.

3. Підготовка кожного управлінського рішення з питань оптимізації структури капіталу повинна враховувати альтернативні можливості дій.

4. Якими б ефективними не здавались ті чи інші проекти управлінських рішень в процесі оптимізації структури капіталу, вибору схем фінансування окремих видів діяльності і господарських операцій в поточному періоді, від них треба відмовитись, якщо вони вступають у протиріччя з цілями підприємства, стратегічними напрямками його розвитку.

5. Процес оптимізації структури капіталу повинен інтегруватись з іншими функціональними підсистемами і загальною системою управління капіталом підприємством. [2]

Ефективна система оптимізації структури капіталу, організована з урахуванням вищенаведених принципів, створює основу для високих темпів нарощування ресурсного потенціалу підприємства, забезпечення необхідної фінансової стійкості в процесі розвитку, постійного зростання його ринкової вартості. З метою поліпшення організації процесу управління структурою капіталу для підприємства «Фешен Груп» автором розроблено на основі [4] механізм оптимізації структури капіталу, рис. 3.

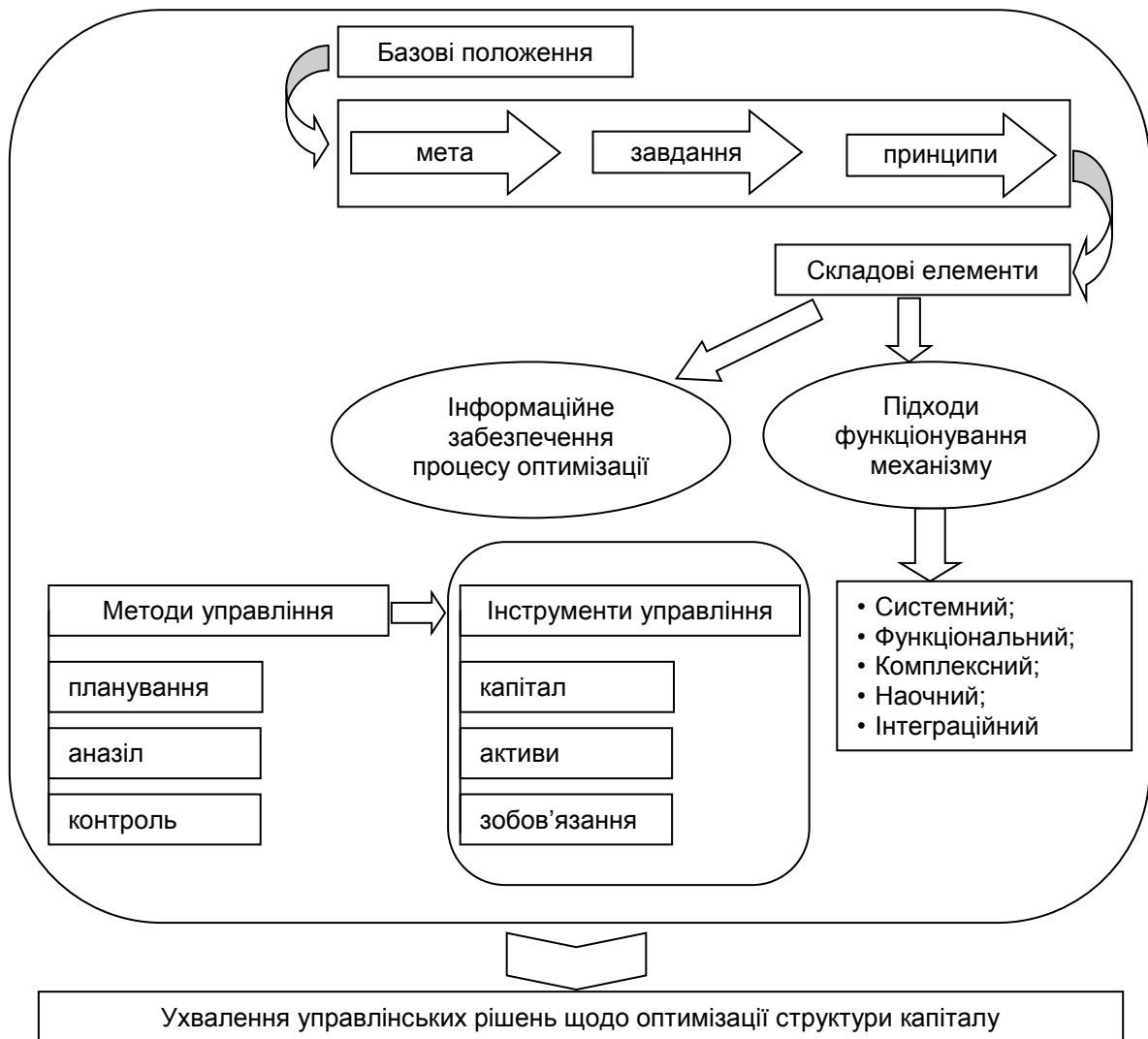

Рис. 3 Структура оптимізаційного механізму процесу управління капіталом підприємства

Дослідження особливостей і цілей проведення процесу оптимізації структури капіталу, а також факторів, які на нього впливають, дозволили визначити місце даного процесу на підприємствах у системі управління їх капіталом, а також побудувати механізм, за допомогою якого здійснюватиметься його впровадження.

Визначення мети процесу оптимізації структури капіталу, а саме максимізація прибутку, забезпечення рівноважного фінансового стану, забезпечення ефективного розвитку сприяли формуванню основних принципів впровадження механізму оптимізації структури капіталу на підприємстві. Взаємозв'язок цих елементів забезпечує комплексний характер здійснення процесу оптимізації структури капіталу підприємства та сприяє підвищенню його ефективності.

Література:

1. Бриггем Ю. Финансовый менеджмент / Ю. Бриггем, М. Эрхардт. – 10-е изд. / Пер. с англ. под ред. Е.А. Дорофеева. – СПб.: Питер, 2005. – 960 с.
2. Дейнека О. В. Оптимізація структури джерел формування оборотного капіталу підприємства / О.В. Дейнека, К. М. Юрченко // Інноваційна економіка. Всеукраїнський науково-виробничий журнал. – 2012. – № 3 (29). – С. 257 – 260.
3. Сорока Р.С. Оптимізація структури капіталу за критерієм максимізації рівня фінансової рентабельності / Р.С. Сорока, Р.І. Рондяк // Науковий вісник НЛТУ України. – 2013. – Вип. 23.16. – С. 353 – 357.
4. Шипіцина Г.А. Особливості та механізм проведення процесу оптимізації структури капіталу машинобудівного заводу / Г.А. Шипіцина // Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності. – 2012. – Випуск 2, Том 1. – С. 142 – 146.

Науковий керівник:

кандидат економічних наук, доцент, Гудзь Тетяна Павлівна.

Альона Костунець
(Вінниця, Україна)

ФУНКЦІОНУВАННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ ЗА СУЧАСНИХ УМОВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Підприємство – важлива частина сучасної економіки, яка створює умови для функціонування здорової конкуренції на ринку, а також постачає на ринок товари і послуги, цим самим задовольняє потреби споживачів. Діяльність сучасного сільськогосподарського підприємства ґрунтується на самостійній, систематичній, на власний ризик, діяльності по виробництву продукції і зайнятті торгівлею та має на меті отримання максимального прибутку.

Функціонування сільськогосподарського підприємства перебуває у тісному зв'язку із ринковим середовищем. Тому підприємство знаходиться під впливом різноманітних зовнішніх чинників, оптимальне їх поєднання забезпечує підприємству одержання максимального прибутку.

У нових умовах розвитку економіки, функціонування підприємств із різними формами власності необхідно шукати нові шляхи підвищення ефективності суспільного виробництва, а також уміло використовувати економічні методи управління сільськогосподарськими підприємствами.

Успішність діяльності будь-якого підприємства або установи залежить від ефективності управління основними бізнес-процесами, що є послідовністю певних видів діяльності, операцій або транзакцій, які починаються з певного стану і закінчуються реалізацією продукції або послуги для споживача, а також здатністю підприємства швидко пристосовуватись до зміни факторів оточуючого середовища.

У ринкових умовах багатогранну діяльність підприємства забезпечує система спеціалізованих ринків: землі; засобів виробництва; робочої сили; фінансів; інформації; інтелектуальної власності; послуг; валютний; предметів споживання; основних видів сільськогосподарської продукції [1, с. 253].

Стійкість сільськогосподарського підприємства слід розглядати як здатність системи забезпечувати єдність усіх елементів процесу праці і постійно відтворювати і нарощувати свої результати в умовах дії дестабілізуючих факторів.

Головними умовами ефективної діяльності сільськогосподарського підприємства є: фінансова стійкість, яка гарантує прибутковість діяльності підприємства; стабільні джерела доходів підприємства; схвалення методів діяльності підприємства працівниками, суспільством; позитивний вплив діяльності підприємства на суспільну свідомість з погляду охорони навколишнього середовища; комфортність праці персоналу (фактори, які забезпечують конкурентні переваги в результативності праці персоналу) тощо.

Будь-яке підприємство здійснює свою діяльність у фінансовому середовищі, тому обов'язковими умовами функціонування є його фінансова стабільність, яка створюється фінансовим менеджментом даного підприємства [2, с. 60].

Фінансова стійкість сільськогосподарського підприємства можлива лише за умови виготовлення продукції високої якості, наявності попиту у споживачів на неї, що забезпечить одержання прибутку всім підрозділам даного підприємства. Негативні зміни у діяльності сільськогосподарського підприємства відбувається при будь-якій зміні даних показників, а також важливим фактором являється наявність поганого кадрового забезпечення і незадовільного психологічного клімату у колективі підприємства. Тому, однією з важливих умов стійкості сільськогосподарського підприємства є виготовлення продукції високої якості, яка буде користуватися значним попитом у споживачів, що свідчитиме про ефективне функціонування у виробничому середовищі.

Зазначимо, що впровадження диверсифікаційних процесів в діяльність сільськогосподарських підприємств є одним із способів підвищення їх конкурентоспроможності і зниження фінансових ризиків. Диверсифікаційні процеси передбачають урізноманітнення, розширення видів діяльності в суміжні або не суміжні сектори виробництва нової продукції. Враховуючи специфіку аграрних підприємств, диверсифікаційні процеси слід спрямувати на вирівнювання сезонного коливання вирощування та виготовлення сільськогосподарської продукції, зниження залежності діяльності підприємства від погодних, кліматичних, реологічних та інших природних умов, а також на освоєння таких видів діяльності, які забезпечать найбільш повну реалізацію його конкурентних переваг.

Через низьку фінансову та технічну забезпеченість вітчизняних сільськогосподарських підприємств, високий рівень конкуренції з боку закордонних суб'єктів господарювання, а також через витратний характер диверсифікації й високу чутливість підприємств до втрати навіть невеликих коштів рішення про диверсифікацію та вибір її виду повинно прийматися на підставі ретельного вивчення фінансово-економічних результатів диверсифікації, фінансового обґрунтування, врахування можливих ризиків та їх наслідків [3].

Вагомий вплив на діяльність підприємств також здійснює соціальне середовище. Здійснення чесною боротьби з конкурентами. Стратегія будь-якого підприємства направлена на збільшення своєї частки на ринку, а саме це забезпечує підвищення його конкурентоспроможності.

На сучасному етапі швидкого інноваційно-технологічного розвитку суспільства очевидно є проблема погіршення екологічної ситуації, тому актуальними є питання розвитку екологічного менеджменту. Екологічний менеджмент є управлінням екологічними характеристиками і показниками певних суб'єктів екологічно господарювання, джерел екологічної небезпеки чи окремих природних комплексів.

Екологічний баланс розвитку сільськогосподарських підприємств визначається сукупністю явищ і

процесів, що забезпечують стабільність навколишнього природного середовища та екологобезпеченість виробництва. Визначальними аспектами екологічного менеджменту як складової розвитку сільського господарства і села є: ведення екологічного аграрного виробництва з поширенням глибокої диференціації за рівнем екологічної чистоти, сприяння відтворенню та підвищенню родючості ґрунтів, забезпечення охорони навколишнього середовища селянами, впровадження раціональної багаторівневої державної екологічної політики.

Забезпечення екологічного розвитку сільськогосподарських підприємств є важливим поступом в сучасних умовах, оскільки екологічні фактори є визначальними в процесі налагодження збалансованого розвитку агроформувань і сільської території. Екологізація тісно взаємопов'язана з іншими складовими, а саме: економічною і соціальною сферами. З першою – через можливість виробництва, екологічно чистої продукції – важливої передумови конкурентоспроможності на внутрішніх та зовнішніх ринках, вступу в міжнародні організації торгівлі. З другою – через забезпечення нормальних умов життя, праці та охорони здоров'я селян.

Відмітимо, що сільськогосподарське підприємство як агент попиту і як агент пропозиції не може здійснювати свою діяльність ізольовано, його постійно оточує сильно диференційоване зовнішнє середовище. І тому все, що перебуває поза підприємством як виробничою системою, тією чи іншою мірою постійно впливає на організацію і стійкість її функціонування. Цей вплив здійснюється з різною силою, тому і підприємство функціонує в різних режимах стійкості.

Спільна діяльність сільськогосподарських підприємств і суб'єктів навколишнього середовища ґрунтується на встановленні балансу їхніх виробничих і практичних інтересів. Використовуючи під час своєї діяльності стратегію співробітництва відбувається створення стратегічної зони стабільності, тобто змінюються правила конкуренції. Саме це дозволяє сільськогосподарському підприємству збільшити свій термін існування на ринку, а також забезпечити стабільні прибутки.

В даний час стратегії поведінки сільськогосподарських підприємств в умовах самоорганізації рівноважного стану і переходу до нового рівноважного стану значно зближуються. Адаптаційна діяльність стає неможливою без організаційних і технологічних інновацій, а перехід до нової рівноваги вимагає пристосування до зовнішнього середовища, що змінюється.

Тому, незважаючи на розходження цих фаз, у сучасних умовах вони виконують функцію, забезпечуючи розвиток підприємства й адаптацію до зовнішнього середовища, що змінюється. У фазі переходу від одного рівноважного стану до іншого відбуваються змістовні зміни організаційної і технологічної структури підприємства. Такий перехід необхідний, якщо колишня структура вичерпує потенціал самовдосконалення, і виникають труднощі з адаптацією підприємства до зовнішнього середовища. Зміни зовнішнього середовища, що поглиблюються, неадекватно сприймаються підприємством. Це спонукає прогресуюче зниження віддачі залучених ним ресурсів. Дана ситуація ставить перед підприємством альтернативу змінити усталену структуру, або залишити економічну сферу.

Адаптація підприємств передбачає якісну зміну застосовуваної технології, способу організації виробництва і форм взаємодії із зовнішнім середовищем, тобто вимагає науково-обґрунтованих технічних і організаційно зважених підходів до вирішення економічних задач і використання управлінсько-технологічних, інвестиційних і пошукових операцій. Адаптація внутрішньої організаційної структури до умов функціонування підприємства з урахуванням особливостей його профілю, технологічного типу, конкурентного середовища, створення внутрішніх (і, по можливості, зовнішніх) умов для забезпечення стабільного функціонування підприємства в гармонічній еволюційній взаємодії з соціально-економічним, технологічним і природним середовищем є метою реформування підприємства.

Головна ідея при підході до формування адаптивної моделі підприємства полягає у визнанні трьох основних положень: сільськогосподарське підприємство являє собою відкриту складну систему, що має стохастичний характер; визнається взаємозв'язок і взаємозалежність елементів, підсистем і всієї системи в цілому від зовнішнього середовища, що визначається як нестабільне економічне середовище; метою управління такою системою є забезпечення її стійкості, надійності і здатності до адаптації до нового середовища [4].

Виходячи з вище розглянутого, можна сказати, що ефективне функціонування сільськогосподарського підприємства за сучасних умов господарювання потребує чіткого визначення профілю діяльності, свого місця в конкурентному середовищі, а також шляхів адаптації до постійно змінних факторів оточуючого середовища.

Література:

1. Економіка підприємств: підручник / Ф. В. Горбонос. – К.: Знання, 2010. – 463 с.
2. Ситніченко В. Сучасні системи менеджменту – основа сталого розвитку підприємства / Ситніченко В., Кисельова Г. // Стандартизація, сертифікація, якість. – 2004. – № 3. – С.59–61.
3. Методичні засади ефективного реалізації диверсифікації сервісних підприємств / Л. М. Мулярчук// Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка». – 2012. – № 5. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1170>

4. Організаційно-економічний зміст та структура адаптивного механізму в трансформаційний період розвитку сільськогосподарських підприємств / І. О. Банева // Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка». – 2012. – № 11. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1592>

Науковий керівник:

кандидат економічних наук, доцент Кравцова Альона Михайлівна.

Артур Краснянський
(Вінниця, Україна)

ШЛЯХИ ОПТИМІЗАЦІЇ ІННОВАЦІЙНИХ БІЗНЕС-ПРОЦЕСІВ ПІДПРИЄМСТВ З РЕМОНТУ ТА ПРОДАЖУ ПОБУТОВОЇ ТЕХНІКИ

Формування системи ефективного управління інноваційною діяльністю є одним з пріоритетних завдань в сфері конкурентного розвитку, оскільки на сучасному етапі інноваційний розвиток процесів створення економічної цінності є безальтернативним напрямом, здатним підвищити рівень конкурентоспроможності вітчизняних суб'єктів господарювання на внутрішньому та зовнішньому ринках. У цьому аспекті створення сучасної системи формування портфелю інноваційних бізнес-процесів (ІБП), що орієнтовані на максимізацію цінності та мінімізацію вартості для кінцевого споживача неможлива без розробки науково-практичного інструментарію, здатного підтримувати в актуальному стані оптимальну структуру процесів діяльності підприємства з ремонту та продажу побутової техніки [2, с. 94]. Цим визначається актуальність обраної теми дослідження.

Проблема формування портфелю інноваційних бізнес-процесів на промисловому підприємстві актуальна та є одним з пріоритетів науково-практичних досліджень. Цим питанням приділяють підвищену увагу як зарубіжні вчені, серед яких: Ф. Валента, П. Друкер, Е. Менсфілд, Н. Мончев, Ф. Ніксон, М. Портер, Й. Шумпетер, Ф. Янсен та інші, а також українські та російські науковці, серед яких можна відзначити: В. Андрієнко, М. Білопольського, В. Гальчинського, В. Геєця, П. Завліна, І. Крючкову, В. Лепського, С. Покропивного, О. Савчука, В. Семиноженко, М. Туган-Барановського, Н. Чухрай, Р. Фахутдінова та інших [1, с. 12]. Проте більшість авторів висвітлюють загальні або специфічні питання менеджменту інноваційної діяльності. Так, майже відсутні роботи щодо теоретико-методичного та науково-практичного обґрунтування процесу формування портфелю інноваційних бізнес-процесів на підприємствах з ремонту та продажу побутової техніки. Це дозволяє говорити про необхідність постановки й вирішення актуального наукового завдання – забезпечення конкурентоспроможності підприємств з ремонту та продажу побутової техніки за рахунок формування портфелю інноваційних бізнес-процесів, на підставі розробки концептуальних, методичних, інструментальних і прикладних компонентів.

Метою статті є наукове обґрунтування значення інноваційних бізнес-процесів для розвитку підприємств з ремонту та продажу побутової техніки.

На основі уточнення поняття «інновація», як «процес і результат трансформації знань, втілений у нових або вдосконалених бізнес-процесах, з метою отримання мультисистемного ефекту», а також поняття «бізнес-процес», як «сукупність дій, що трансформують ресурси на «вході» в результати на «виході», з метою створення цінності для кінцевого споживача», нами пропонується комплексне поняття «інноваційний бізнес-процес», як «сукупність дій, які трансформують ресурси в результати, наділених комбінацією нових властивостей».

Узагальнення існуючих класифікаційних ознак інновацій, на думку автора охоплює не всі аспекти інноваційної діяльності. На даний момент важливою характеристикою створюваної на підприємствах і ремонту та продажу побутової техніки інноваційної цінності є врахування показників конкурентоспроможності та якості інновації, що гармонійно інтегрує в собі такий аспект інновації, як ступінь реакції на зміни (мода, смаки, уподобання, цінності, НТП і т.д.) [4, с. 289].

Пропонується доповнити існуючу класифікацію наступними видами інновацій: реактивні інновації, орієнтовані на технології минулого при створенні споживчої цінності, що веде до серйозного технологічного розриву і як наслідок високої собівартості і низької функціональності створюваного продукту; інактивні інновації орієнтовані на технології сьогодення при створенні споживчої цінності, що веде до задоволення поточних потреб і швидкого зниження їх конкурентоспроможності в наслідок виходу на ринок більш досконалих продуктів; проактивні інновації орієнтовані на технології майбутнього при створенні споживчої цінності, даний вид інновацій заснований на останніх досягненнях науки і техніки та без рефлексивної експертизи їх затребуваність у споживачів, є досить ризикованим, оскільки часто не знаходить ринків збуту; інтерактивні інновації орієнтовані на технології минулого, теперішнього і майбутнього при створенні споживчої цінності, що дозволяє здійснювати облік всього різноманіття чинників зовнішнього середовища та формувати портфель інноваційних бізнес-процесів на підприємстві з ремонту та продажу побутової техніки на системно-рефлексивних засадах.

В результаті проведених досліджень визначені принципи формування портфелю інноваційних бізнес-процесів для підприємств з ремонту та продажу побутової техніки, що ґрунтуються на принципах менеджменту процесів та інновацій, як сукупності науково обґрунтованих і перевічених практикою закономірностей. Аналіз науково-практичних доробок в цій сфері, дозволив автору провести доповнення

існуючого переліку, за рахунок наступних принципів формування портфелю інноваційних бізнес-процесів на підприємствах з ремонту та продажу побутової техніки: принцип селективного формування портфелю; принцип цільової орієнтації інноваційних бізнес-процесів на забезпечення кінцевих цілей; принцип повноти циклу формування портфелю інноваційних бізнес-процесів; принцип етапності інноваційних бізнес-процесів; принцип багатоваріантності при розробці управлінських рішень, щодо формування портфелю інноваційних бізнес-процесів; принцип системності, суть якого полягає в оцінці і підготовці сукупності заходів (управлінських, організаційно-економічних, ресурсних, виробничих, технологічних), необхідних для впровадження та реалізації інноваційного бізнес-процесу на підприємстві з ремонту та продажу побутової техніки; принцип наявності споживача інноваційного бізнес-процесу, що здійснюється на основі комплексного маркетингового аналізу ринкових потреб; принцип вимірюваності бізнес-процесів, що передбачає приведення до порівнянного виду альтернативних інноваційних бізнес-процесів.

Середній вік інноваційних бізнес-процесів, що використовувалися підприємствами та організаціями України у 2010 р. складав 5,4 року. Питома вага ІБП, впроваджених у виробництво протягом 2010 р. склали 16,3%, тоді як термін впровадження третини з них склав 6 років і більше. Достатньо нові бізнес-процеси застосовувалися на підприємствах з ремонту та продажу побутової техніки (4,2), де 53,5% бізнес-процесів віком до 3 років[3].

Пропонується виділити такі напрямки технологічної модернізації підприємств з ремонту та продажу побутової техніки, а саме:

- використання інтрапренерства (стимулювання підприємницької діяльності, що здійснюється у межах підприємств з ремонту та продажу побутової техніки);
- пріоритетний розвиток технологій, що знижують експлуатаційні витрати та ІКТ-технології для підприємств з ремонту та продажу побутової техніки;
- налагодження бізнес-взаємодії між наукою і виробництвом, за для підвищення конкурентного потенціалу розвитку підприємств з ремонту та продажу побутової техніки;
- використання корпоративного венчурингу (партнерства між крупними та малими підприємствами);
- розробка заходів щодо відновлення ліквідності підприємств з ремонту та продажу побутової техніки за допомогою кредитних механізмів та бюджетних асигнувань;
- розробка механізмів імпортозаміщення та відповідне зниження чутливості української економіки до цінових тенденцій зовнішніх ринків;
- створення системи ефективного вибору ринкових ніш для підприємств з ремонту та продажу побутової техніки (продуктових та географічних);
- проведення гнучкої політики міжнародного співробітництва, що поєднує реалізацію спільних проектів, участь в технологічних ланцюгах.

Висновок.3 урахуванням специфіки науково-технологічної системи та структури економіки, підприємствам з ремонту та продажу побутової техніки слід проводити подвійну інноваційну стратегію, яка об'єднує модель, засновану на пропозиції з боку науково-дослідного сектора, і модель, засновану на попиті з боку споживачів. Таким чином, саме орієнтованість суб'єктів інженерії підприємства з ремонту та продажу побутової техніки на затребувані споживачем характеристики, з одного боку, і опора інженерії на науку, з іншого, забезпечують надійність, результативність, ефективність, екологічність і гуманність створюваних підприємствами бізнес-процесів, послуг і продуктів.

Література:

1. Карпунь І. Н. Інноваційний розвиток суб'єктів господарювання: методологія формування, механізми реалізації: Монографія / Карпунь І.Н., Хом'як М.С. – Л.: Львівський держ. ін-т новітніх технологій та управління ім. В.Чорновола, 2009. – 432 с.
2. Мулярчук Л. Характеристика попиту на ринку сервісних послуг в умовах трансформаційної економіки / Л.Мулярчук // Галицький економічний вісник. – 2011. – №3(32). – С.94-102.
3. Сокирник І. Управління бізнес-процесами в системі реалізації стратегії розвитку / І. Сокирник // Матеріали міжнародної науково-практичної інтернет-конференції [Електронний ресурс]: http://confiarpv.at.ua/publ/onf_14_15_zhovtnja_2010_r/
4. Ульяницька Н.С. Теоретичні передумови управління бізнес-взаємодією підприємства в процесі інноваційного розвитку / Н.С. Ульяницька // Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: національна ідентичність та тенденції глобалізації: Восьма міжнародна науково-практична конференція, Тернопіль, 24-25 лютого 2011 р. – Тернопіль: Економічна думка ТНЕУ, 2013. – Ч. 1. – С. 288-290.

Науковий керівник:

кандидат економічних наук, доцент Недбалюк Олександр Петрович.

Вадим Мачульський
(Дніпропетровськ, Україна)

МЕХАНІЗМИ СТИМУЛЮВАННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

Крім захисту внутрішнього ринку від імпорту з-за кордону за допомогою кількісних і прихованих нетарифних методів торгової політики в практиці міжнародної торгівлі активно використовуються методи розширення експорту, велика частина яких заснована на прямому або непрямому гарантуванні і субсидуванні урядом національних експортерів. Набуваючи різноманітної, часто вельми хитромудрої форми і здійснюючись через вельми ускладнені схеми, фінансування направлено на зниження вартості товару, що експортується, і підвищення тим самим його конкурентоспроможності на світовому ринку. Фінансування експорту може здійснюватися як з урядових джерел за рахунок державного бюджету, так і за рахунок всіляких околоурядових установ (банків, фондів), а також за рахунок приватного сектора самих експортерів і обслуговуючих їх банків.

Фінансування експорту як метод, торгової політики слід відрізнити від рутинного фінансування і кредитування експортно-імпортних операцій, що є простим наданням банками оборотного капіталу для проведення конкретних комерційних операцій. Фінансування як метод, торгової політики передбачає дискримінацію проти іноземних компаній на користь національних виробників і експортерів.

Еволюція формування механізму державного стимулювання експорту за кордоном, охоплює значний період часу і дозволяє виділити декілька його етапів. Перший етап, відноситься до п'ятдесятих років післявоєнного періоду, коли методи стимулювання зводилися в основному до знань держав по регулюванню різними способами збутових цін. У подальшому десятилітті – на другому етапі – його було направлено на створення довготривалої зацікавленості у виробників в експорті своєї продукції і освоєнні зовнішніх ринків. На третьому етапі, сімдесяти-восьмидесяті роки – головне завдання полягало в стимулюванні створення і зміцненні конкурентоспроможної експортної бази.

В даний час відбувається подальше вдосконалення методів стимулювання експорту, що пов'язано перш за все з новими тенденціями в розвитку світової торгівлі, її експортної складеної – значним збільшенням об'єму інженерно-технічних послуг, організацією нових форм експортного виробництва, особливо з розширенням меж вільних економічних зон, включенням в зовнішньоекономічну сферу малих і середніх підприємств, що вимагають економічної підтримки в умовах жорсткої конкуренції.

За оцінками західних експертів, витрати по просуванню інженерно – технічних послуг на зовнішній ринок в чотири – п'ять разів перевищують такі товари, що пояснюється перш за все великими передконтрактними витратами, тоді як лише одна з десяти подібних пропозицій завершується експортною операцією, приводячи до невідшкодованих втрат експортерів.

У зв'язку з цим розвинені зарубіжні країни стали застосовувати один із спеціальних заходів стимулювання розвитку подібних експортних послуг – страхування і кредитування.

Відмітною особливістю сучасного механізму стимулювання експорту є його комплексний характер, що включає одночасне використання заходів, направлених на заохочення збуту товару і створення можливості безперешкодного просування на зовнішні ринки, на розробку нового вигляду товарів і розвиток їх експортного виробництва. Причому цей механізм реалізується як усередині країни, так і за кордоном.

Основними засобами заохочення експорту є: субсидування, кредитування і страхування експортно-імпортних операцій, податкові пільги, демпінг, а також стимулювання вивозу і ввезення капіталу, активна участь держави в розробці, виробництві і збуті товарів, довгострокові капіталовкладення і в експортне виробництво.

Субсидування експорту дозволяє експортеру значно понизити ціну на товари, що вивозяться часто нижче собівартості, створює необгрунтовані переваги у експортерів субсидійованих товарів і тому розглядається в практиці міжнародного торгового спілкування як один з недобросовісних методів конкурентної боротьби. Використання субсидій жорстко регламентується правилами ув'язненого в рамках ГАТТ, угоди про субсидії і компенсаційні мита. Стримують цю практику антидемпінгові конвенції.

Враховуючи, що експортна субсидія є додатковим податковим тягарем для платників податків, її застосування звичайно вимагає законодавчого схвалення. Аргументи, які висловлюються звичайно для виправдання експортних субсидій, зводяться до того, що вони підтримують зайнятість в експортуючих галузях, покращують за рахунок зростання експорту платіжний баланс. Експортні субсидії відповідно до правил ЗТО вважаються нечесною конкуренцією, і вони заборонені. Враховуючи різноманітні форми, які набувають внутрішні і експортні субсидії, точно визначити їх розмір непросто. На початку 1980 року сім найбільших індустріальних країн видавали експортних субсидій на 1,5-3 млрд. доларів в рік. У 1984-1986 роках внутрішні субсидії в США на молоко складала – 66% його продажної ціни, в Європейському союзі – 56%, в Японії – 82% – на цукор, відповідно, 76, 75 і 72 в середньому по восьми сільськогосподарських продуктах (яйця, молоко, птах, яловичина, пшениця, цукор) внутрішні субсидії складала від ринкової ціни 35% – в США, 49% – в Європейському союзі і 64% – в Японії.

Очевидно, що з економічної точки зору експортні субсидії не мають сенсу. Їх застосування засноване лише на політичних розрахунках урядів. Більш того, імпортер, виявивши факт субсидування

експорту експортером, має право ввести компенсаційні мита. Тому часто експортні субсидії маскують, під кредити іноземним державам, зв'язаним зобов'язанням набувати за їх рахунок товари тільки у постачальників з країни, яка їх надала.

Особливе місце в експортному стимулюванні займають різні форми державного кредитування.

Експортне кредитування – метод фінансової нетарифної зовнішньоторговельної політики, що передбачає фінансове стимулювання державою розвитку експорту національними фірмами.

Експортне кредитування забезпечується наданням експортеру як короткострокових, так і середньо і довгострокових кредитів. Короткострокові кредити видаються – на строк до 1 року, використовуються для кредитування експорту споживчих товарів і сировини; Середньострокові – на термін від 1 до 5 років, використовуються для кредитування експорту машин і устаткування; довгострокові – на термін більше 5 років, використовуються для кредитування експорту інвестиційних товарів і великих проектів.

Організаційна форма надання експортних кредитів, так само як і взаємовідносини між агентствами по експортному кредитуванню і державами, вельми складна. Таке агентство може бути департаментом усередині урядового міністерства, самостійною організацією на правах міністерства і навіть приватною фірмою, що працює під контролем уряду. Нерідко національні агентства по експортному кредитуванню вступають у договірні відносини один з одним для фінансування експорту із понад однієї країни, координації політики і обміну інформацією про позичальників.

Субсидування експорту з метою його форсування в умовах загострення конкурентної боротьби може приймати крайні форми, направлені на придушення конкурентів і витіснення їх з ринку, тому необхідно сказати про такий метод фінансової нетарифної торгової політики, як демпінг. Сформулюємо наступне визначення, демпінг – це продаж товарів на зовнішньому і внутрішньому ринках за штучно заниженими цінами, меншими середніх роздрібних цін, а іноді і більш низькими, ніж собівартість.

Демпінг може здійснюватися як за рахунок ресурсів окремих фірм, які намагаються оволодіти зовнішнім ринком своєї продукції, так і за рахунок державних субсидій експортерам. У комерційній практиці демпінг може набувати однієї з наступних форм:

Спорадичний демпінг (*sporadic dumping*) епізодичний продаж зайвих запасів товарів на зовнішній ринок за заниженими цінами. Відбувається тоді, коли внутрішні об'єми виробництва товару перевищують місткість внутрішнього ринку і перед компанією встає дилема – або взагалі не використовувати частину виробничих можливостей і не проводити товар, або провести товар і продати його по нижчій, ніж внутрішня, ціні на зовнішній ринок.

Навмисний демпінг (*predatory dumping*) – тимчасове умисне зниження експортних цін з метою витіснення конкурентів з ринку і подальшого встановлення монопольних цін. На практиці це може означати експорт товарів за цінами нижче за ціни свого внутрішнього ринку або навіть нижче за витрати виробництва.

До інших найбільш поширених інструментів підтримки експорту слід віднести його страхування, яке здійснюється у формі державного страхування експортних кредитів. Урядові гарантії, що є істотною підтримкою в конкурентній боротьбі, дають можливість комерційним банкам надавати постачальникам пільгові кредити, оскільки держава бере на себе ризик неотримання платежу.

Державне страхування експорту здійснюється по низьким ставкам, що звичайно не перевищують 1% від застрахованої частини контракту. Воно охоплює не тільки велику частину комерційних ризиків, але і багато видів політичних ризиків. Перелік страхованих ризиків комерційного і політичного характеру налічує сотні зобов'язань; у їх числі: неотримання платежу від імпортера, затримка постачання товару, зміна валютного і ліцензійного контролю в країні імпортера. Останніми роками сфера страхування експорту значно розширилася: багато країн стали надавати гарантії на випадок різкого збільшення цін на сировину і компоненти в процесі виконання замовлень, на випадок значних змін курсів валют.

Методами стимулювання експорту є різні податкові пільги. Суть їх найчастіше полягає в звільненні постачальників експортних товарів на ряд років від сплати податків на частину поточної виручки від експортних операцій; у наданні пільгових умов амортизації; перекази коштів від експорту на спеціальні неоподатковувані податком рахунки; у створенні резерву розвитку закордонних ринків для експортної продукції малих і середніх підприємств і фонду для погашення втрат від інвестування за кордоном.

Досить широко в експортній міжнародній практиці стимулювання застосовується метод фінансових пільг, заснований на поверненні митних зборів і податків, сплачених при імпортуванні сировини для потреб експортного виробництва, і звільненні від непрямих податків на дефіцитні в даній країні матеріали.

Більшість західних держав в цілях стимулювання національного експорту йдуть на державне фінансування на основі різних урядових програм допомоги країнам, що розвиваються, постачань озброєння, виведення сільськогосподарської продукції і інших, що робиться в основному з політичних інтересів, але також відповідно до програм міжнародних організацій.

В умовах конкуренції, що посилилася, на світовому ринку зростає роль організаційно-технічного сприяння держави національним фірмам в освоєнні нових ринків і розширення масштабів експортних операцій. До механізму організаційного сприяння увійшли такі способи, як наданий не через державні органи різного роду комерційної інформації, представлення інтересів приватних

експортерів в урядових організаціях, підготовка кадрів для зовнішньої торгівлі. Багато урядових міністерств зарубіжних держав мають спеціальні підрозділи для надання допомоги експортерам в отриманні крупних замовлень, забезпечення їх інформацією про проведення міжнародних торгів і їх умови, опіці контрагентів на зарубіжних ринках.

Прагнучи забезпечити рішення задачі підтримки і стимулювання експорту, зарубіжні країни активно залучають до цього процесу державні органи і держапарат на всіх рівнях управління. В процесі виявлення нових пріоритетів зовнішньоекономічної діяльності створюються спеціальні органи, здатні забезпечити і реалізувати заходи по фінансуванню, страхуванню, кредитуванню експортерів-виробників.

Література:

1. Коломієць І. Стратегія зовнішньоекономічної діяльності у системі управління підприємством // Економіка промисловості. – 2003.-Ст.4. – С. 163-168
2. Cullen John B. Praveen International Business: strategy and multinational company/John B. Cullen, K. Parboteeah. – Taylor & Francis e-Library, 2009. – 501p.

Науковий керівник:

кандидат економічних наук, Рєліна Ірина Євгенівна

**Тетяна Пожар
(Суми, Україна)**

ФІНАНСОВА ЗВІТНІСТЬ ПІДПРИЄМСТВ: ЗМІНИ І НОВОВВЕДЕННЯ

На сьогоднішній день в умовах активної інтеграції України до європейської спільноти і підвищення інтересу західних інвесторів вітчизняні підприємства мають більше можливостей виходу на міжнародні ринки. Для ефективного залучення інвестицій підприємствам необхідно представляти фінансові результати своєї діяльності згідно з міжнародними стандартами фінансової звітності. Впровадження цих стандартів дозволяє вдосконалювати внутрішню систему управління підприємством за рахунок використання єдиних методик обліку, а також підвищувати конкурентоспроможність підприємства за рахунок забезпечення надійною та прозорою інформацією зацікавлених користувачів. Тому перехід українських підприємств на Міжнародні стандарти фінансової звітності, їх кваліфіковане тлумачення та використання є надзвичайно актуальним і важливим завданням сьогодення.

Питаннями відповідності національної звітності міжнародним вимогам і стандартам займалося багато провідних науковців, зокрема Ю.В. Борисейко, Ф.Ф. Бутинець, В.І. Воськало, Р.М. Іванчук, О.А. Іванчук, В.М. Костюченко, Н. В. Сєкіріна, Н. М. Ткаченко та інші.

У багатьох європейських країнах хвиля переходу на МСФЗ вже минула, в Україні ж ця робота ще триває. Міністерство фінансів поступово вносить зміни до Національних стандартів, наближуючи їх до міжнародних. Тобто перші складні кроки переходу вже були здійснені, проте існує ще досить багато відкритих питань, задля вирішення яких було затверджено нову редакцію Національного положення (стандарту) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності». Цей документ впроваджений Міністерством фінансів України відповідно до наказу від 07.02.2013 р. № 73 «Про затвердження Національного положення (стандарту) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» та зареєстрований в Міністерстві юстиції України 28.02.2013 р. за № 336/22868.

Відповідно до даного розпорядчого документу втратив свою чинність наказ Міністерства фінансів України від 31.03.1999р. №87 «Про затвердження Положень (стандартів) бухгалтерського обліку», зареєстрований в Міністерстві юстиції 21.06.1999 р. за № 391/3684 (зі змінами), що включав такі положення:

- П(С)БО 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності»;
- П(С)БО 2 «Баланс»;
- П(С)БО 3 «Звіт про фінансові результати»;
- П(С)БО 4 «Звіт про рух грошових коштів»;
- П(С)БО 5 «Звіт про власний капітал».

Особливу увагу необхідно звернути на те, що на даний момент не скасовано Наказ Міністерства фінансів України від 29.11.2000 р. № 302 «Про Примітки до річної фінансової звітності». Тобто залишається чинною «стара» форма Приміток.

Таким чином, починаючи зі звітності за I квартал 2013 року і в наступних звітних періодах юридичні особи (крім банків та бюджетних установ) зобов'язані подавати фінансову звітність, застосовуючи нові форми фінансової звітності, визначені Національним положенням (стандартом) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до складання фінансової звітності», а саме:

- Баланс (Звіт про фінансовий стан);
- Звіт про фінансові результати (Звіт про сукупні доходи);
- Звіт про рух грошових коштів (за прямим або непрямым методом);
- Звіт про власний капітал.

Розглянемо детальніше кожен з цих звітів.

Баланс (Звіт про фінансовий стан) – звіт про фінансовий стан підприємства, який відображає на певну дату його активи, зобов'язання і власний капітал[5]. Форма балансу наведена у додатку 1 до НП(С)БО 1. Такий баланс складають юридичні особи – суб'єкти великого та середнього підприємництва.

Метою складання балансу є надання користувачам повної, правдивої та неупередженої інформації про фінансовий стан підприємства на звітну дату.

Відповідно до ст. 13 Закону про бухгалтерський облік усі підприємства складають балансстаном на кінець останнього дня звітного періоду – року або кварталу.

На сьогодні немає окремого П(С)БО, що регулювало би порядок складання балансу та зміст його окремих статей. НП(С)БО 1, по суті, регулює лише загальні положення щодо змісту балансу та визначає його форму. Тому, під час складання фінансової звітності, в тому числі балансу необхідно керуватися наступними законодавчими актами:

- Методичні рекомендації щодо заповнення форм фінансової звітності, затверджені наказом Міністерства фінансів України від 28.03.2013 р. № 433;

- Методичні рекомендації з перевірки порівнянності показників фінансової звітності, затверджені наказом Міністерства фінансів України від 11.04.2013 р. № 476, що містять формули, які дозволяють перевірити взаємозв'язок даних рядків балансу.

Загальні підходи до побудови балансу збереглися. Як і раніше він містить 2 основних частини – актив і пасив, в яких відображаються відповідно до економічного змісту активи, зобов'язання та власний капітал підприємства. Для кожного розділу балансу передбачено мінімальний перелік статей, які підприємство повинно відображати. У разі необхідності є можливість додавати статті із збереженням їх назви і коду рядка з переліку додаткових статей фінансової звітності, наведених у додатку 3 НП(С)БО. Таким чином форма балансу стала меншою, а коди рядків тепер складаються з чотирьох знаків.

Актив балансу складається з трьох основних розділів:

- 1) Необоротні активи;
- 2) Оборотні активи;
- 3) Необоротні активи, утримувані для продажу та групи вибуття.

Складаючи баланс, обов'язково слід правильно поділяти всі активи підприємства на оборотні та необоротні. До оборотних активів відповідно до п. 3 розділу I НП(С)БО 1, належать гроші та їх еквіваленти, що не обмежені у використанні, а також інші активи, призначені для реалізації чи споживання протягом операційного циклу або протягом дванадцяти місяців з дати балансу[5]. Активи, що не є оборотними, належать до необоротних активів.

Помилкою є відображення у складі оборотних активів дебіторської заборгованості, погашення якої не очікується протягом року з дати балансу. Така заборгованість вважається довгостроковою, тому її потрібно відображати у складі необоротних активів.

Також зауважимо, що витрати майбутніх періодів у повному обсязі включено у розділ «Оборотні активи».

Необоротні активи, утримувані для продажу класифікуються у складі оборотних активів тоді, коли є висока ймовірність їх продажу протягом року з дати балансу.

Пасив включає 4 розділи:

- 1) Власний капітал;
- 2) Довгострокові зобов'язання і забезпечення;
- 3) Поточні зобов'язання і забезпечення;
- 4) Зобов'язання, пов'язані з необоротними активами, утримуваними для продажу та групами вибуття.

Зазнав нововведень розділ I пасиву. Так, змінено назву статті «Статутний капітал» на «Зареєстрований(пайовий) капітал», за якою відображається сума статутного або пайового капіталу відповідно до зареєстрованих установчих документів. Також виокремлено статтю балансу «Капітал у дооцінках», що дозволить забезпечити взаємозв'язок з розділом 2 «Сукупний дохід» звіту про фінансові результати.

Деяко змінилися назви розділів II та III, які за новим балансом визначаються як «Довгострокові зобов'язання і забезпечення» та «Поточні зобов'язання і забезпечення» відповідно.

Цільове фінансування у повному обсязі включено до розділу II «Довгострокові зобов'язання і забезпечення».

Доходи майбутніх періодів зараз відображаються у розділі III «Поточні зобов'язання і забезпечення».

Також спостерігаємо появу розділу «Зобов'язання, пов'язані з необоротними активами, утримуваними для продажу та групами вибуття», що є логічним зв'язку з тим, що в активі є розділ «Необоротні активи, утримувані для продажу та групи вибуття».

Звіт про фінансові результати отримав з 2013 року додаткову назву – Звіт про сукупний дохід. Він є частиною як квартальної, так і річної звітності підприємств, які повинні подавати фінансову звітність згідно з вимогами НП(С)БО 1. Звіт складають наростаючим підсумком з початку звітного року. Його показники зазначають у тисячах гривень без десяткового знака, крім розділу IV звіту, грошові показники якого наводять у гривнях з копійками.

Форма складається із чотирьох розділів:

- 1) розділ I «Фінансові результати», в якому скорочено кількість статей, які розшифровують порядок формування валового прибутку;
- 2) розділ II «Сукупний дохід», який містить інформацію стосовно дооцінки необоротних активів,

фінансових інструментів, накопичених курсових різниць, частки іншого сукупного доходу асоційованих та спільних підприємств, іншого доходу, податку на прибуток, пов'язаного з іншим сукупним доходом. Цей розділ є новим у звіті;

3) розділ III «Елементи операційних витрат» залишився без змін;

4) розділ IV «Розрахунок показників прибутковості акцій», який теж не зазнав змін.

Необхідно відзначити що відповідно до НП(С)БО1 у звіті не повинна окремо виділятися надзвичайна діяльність, тобто статті «Надзвичайні доходи» та «Надзвичайні витрати» вилучено. Витрати, які раніше визнавалися надзвичайними, мають знайти своє відображення у складі інших витрат.

В цілому, аналізуючи нововведення внесені до форми звіту про фінансовий стан, визначено згортання статей фінансової звітності, що зменшує її аналітичність для користувачів при прийнятті рішень. У зв'язку з чим, поступово втрачається корисність інформації, що надає фінансова звітність для користувачів, які мають доступ виключно до них, оскільки лише фінансова звітність підприємства не є комерційною таємницею, відповідно до Закону України «Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні» [1, с. 40].

У Звіті про рух грошових коштів розгорнуто наводяться суми надходжень та видатків коштів підприємства, що виникають як результат операційної, інвестиційної та фінансової діяльності протягом звітного періоду.

При складанні фінансової звітності та консолідованої фінансової звітності підприємства можуть обрати спосіб складання звіту про рух грошових коштів за прямим або непрямим методом із застосуванням відповідної форми звіту.

Негрошові операції (отримання активів шляхом фінансової оренди, бартерні операції, придбання активів шляхом емісії акцій тощо) не включаються до звіту про рух грошових коштів.

Загалом, аналізуючи структуру звіту про рух грошових коштів, можна сказати, що вона не зазнала суттєвих змін з позицій її складання. Так, за непрямим методом ця звітність формувалася в період з 1999 до 2010 року, останнім часом застосовувався прямий метод, який є більш простим.

Звіт про власний капітал – звіт, який відображає зміни у складі власного капіталу підприємства протягом звітного періоду [5]. Тобто в звіті розшифровуються зміни, що відбулися протягом року в розділі I пасиву балансу, – показники цього розділу балансу повністю повторюються.

Водночас додаткові рядки, якими можна деталізувати складові власного капіталу в балансі, зокрема емісійний дохід та накопичені курсові різниці відобразити у звіті про власний капітал вже неможливо. Щодо змін у власному капіталі спостерігаємо наступне: у частині додаткового капіталу – переоцінка необоротних активів показується узагальнено як інший сукупний дохід; а списання невідшкодованих збитків та безкоштовно отриманих активів відображаються у складі інших змін [2, с. 179].

Отже, фінансова звітність є основним джерелом інформації при проведенні аналізу фінансово-господарської діяльності підприємства. У фінансових звітах відображуються як фінансовий стан підприємства, так і результати його фінансово-господарської діяльності. Для прийняття економічних рішень, особливо при виході на міжнародні ринки, фінансовим аналітикам потрібна інформація про фінансовий стан та результати діяльності підприємства, тому використання положень НП(С)БО 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» дозволить надавати звітність відповідно до міжнародних стандартів, що в свою чергу сприятиме розширенню кола закордонних інвесторів.

Література:

1. Борисейко Ю.В. Нові форми фінансової звітності: переваги і недоліки / Ю. В. Борисейко // Вісник ЖДТУ. – 2013. – № 1 (63). – С. 39-41.
2. Воськало В.І., Воськало Н. М. Зміни у фінансовій звітності: підвищення якості та гармонізація із міжнародними стандартами / В.І. Воськало, Н. М. Воськало // Науковий вісник НЛТУ України. – 2013. – Вип. 23.10. – С. 175-180.
3. Методичні рекомендації з перевірки порівнянності показників фінансової звітності, затверджені наказом Міністерства фінансів України від 11.04.2013 р. № 476 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.auditcnt.com.ua/news/view_news.php?id=429
4. Методичні рекомендації щодо заповнення форм фінансової звітності, затверджені наказом Міністерства фінансів України від 28.03.2013 р. № 433 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.auditcnt.com.ua/news/view_news.php?id=399
5. Наказ Міністерства фінансів України від 07.02.2013 р. № 73 «Про затвердження Національного положення (стандарту) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13>

Валерія Пустова
(Дніпропетровськ, Україна)

ВАЖЛИВІСТЬ БРЕНДИНГОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ-ЕКСПОРТЕРІВ УКРАЇНИ НА СВІТОВОМУ РИНКУ СОНЯШНИКОВОЇ ОЛІЇ

В сучасних умовах розвитку глобалізації та ринкових відносин для будь-якого підприємця побудова бренду є ключем до успіху в бізнесі. Кожен рік на ринку з'являється величезна кількість нових товарів, більшість яких представлені торговими марками, обчислювальними десятками і навіть сотнями. Нові сегменти ринку стрімко заповнюються товарами, мало відрізняються за своєю суттю. І перед виробником виникає проблема: як ще можна виділити свій товар на ринку? Саме тому питання розвитку брендингу, за умов бажання України експортувати свої товари на все більшу кількість зарубіжних ринків та мати високий рівень конкурентоспроможності на них, набуває особливої актуальності.[1]

Вирішенню даної проблеми присвячена значна кількість наукових праць. Теоретичні та практичні аспекти бренду перебувають у центрі уваги таких вчених як: А.Бил, А. Дейян, Е Діхтль, Ж.-Н. Капферер, К. Келлер, Дж.Майерс. Торгові марки, бренди і механізми їх просування досліджують Д. Аакер, Т. Амблер, Р. Батра. Інші аспекти теорії бренд-менеджменту розроблені у роботах таких спеціалістів як Якоб Якоби і Роберт Чеснут, Вільям Вейлабхер, Девід Хейлг.

Бренд (англ. brand) – термін в маркетингу, символічне втілення комплексу інформації, пов'язаного з певним продуктом або послугою. Зазвичай включає назву, логотип, товарний знак та інші візуальні елементи (шрифти, колірні схеми і символи).

Бренд – відома торгова марка, оточена набором очікувань, асоційованих з продуктом або послугою, які типово виникають у людей.

Іноді вважається, що іншими синонімами такого поняття як «бренд» є поняття «товарний знак» або «торгова марка». Відмінність бренду від товарної марки в тому, що товарна марка – це позначення, здатне відрізнити товари і послуги одних юридичних і фізичних осіб; бренд – це технологія розкриття іміджу товару (послуги) підприємства (фірми, компанії), а також комплексний вплив на споживача – вироблене як самим товарним знаком (знаком обслуговування), так і виникає внаслідок заходів щодо стимулювання збуту (розроблених в єдиному ключі) і характерного оформлення товару (послуги), що виділяє його серед конкурентів.

Торгова марка стає брендом тоді, коли потребу у ній починає усвідомлювати не тільки її власник, а й покупець.

Брендинг або будівництво бренду – це процес перетворення торгової марки в невід'ємну частину побутової, соціальної, культурної та іншого життя споживача.

Найчастіше під брендингом дотепер розумілася "розкрутка" марки, тобто процес, у ході якого значок підприємства (фірми, компанії) стає запам'ятовується споживачами. Однак у брендинг слід включати і комплексний вплив на споживача – вироблений як самим товарним знаком (знаком обслуговування), так і виникшим внаслідок заходів щодо стимулювання збуту (розроблених в єдиному ключі) і характерного оформлення товару (послуги), що виділяє його серед конкурентів. Це пов'язано з тим, що кожне підприємство (фірма, компанія) зацікавлене у створенні довгострокової переваги до себе з боку партнерів, інвесторів, держави та споживачів, а також до тих товарів або послуг, які воно виробляє (надає). Сам процес створення цього уподобання носить назву "брендинг".

Отже, брендинг – це діяльність по створенню довгострокової переваги до товару, заснована на спільному впливі на споживача товарного знаку, упаковки, рекламних звернень, матеріалів стимулювання збуту і інших елементів маркетингу, об'єднаних певною ідеєю і фірмовим стилем, що виділяють товар серед конкурентів і створюють його образ (бренд – імідж). За допомогою брендингу можна підтримувати запланований обсяг продажів на конкретному ринку і забезпечити збільшення прибутковості в результаті розширення асортименту товарів.[2]

Підсумовуючи усе вище зазначене, можна дійти висновку, що брендинг – це весь маркетинговий процес створення (розробки) бренду, його реєстрація, управління, просування і розвиток. Брендувати значить робити щось більш цінним, саме в додаванні цінності і полягає сутність брендингу.

На сучасному етапі розвитку суспільства в умовах глобалізації та створення спільного ринку, збільшення рівня конкуренції класичне поняття брендингу як управління просуванням бренду, тобто бренд-менеджмент, стає застарілим. Альтернативою йому виступає нове поняття – бренд-лідерство. Розробці та вивченню цього поняття присвячені роботи відомих спеціалістів в області бренд-менеджменту Д.Аакера та Е.Йохимштайлера. Вони дають визначення бренд-лідерству та окреслюють основні відмінності розробленого поняття від класичного.(Табл.1)

Таблиця 1. Відмінності бренд-менеджменту від бренд-лідерства,

	Класична модель бренд-менеджмента	Модель бренд-лідерства
	Від тактичного менеджменту до стратегічного	
Сприйняття	Тактичне та реактивне	Стратегічне та провісне
Статус бренд-менеджменту	Відповідає за короткострокові програми	Відповідає за довгострокові програми
Концептуальна модель	Імідж бренда	Капітал бренда
Фокус	Короткострокові фінансові показники	Показники оцінки капітала бренда
	Від обмеженого фокуса до широкого	
Кордони бренда по ринкам та продуктам	Одиничні продукти та ринки	Множинні продукти та ринки
Структура бренда	Проста	Складна архітектура бренда
Кількість брендів	Фокус на одиничному брендi	Фокус на категорії-множинні бренди
Географічні кордони бренда	Одна країна	Глобальне сприйняття
Роль бренд-менеджера в комунікації	Координатор обмежених можливостей	Лідер команди з великими можливостями комунікацій
Фокус комунікації	Зовні компанії-на споживачеві	Як всередині компанії, так і зовні
	Двигун стратегії – від продажу до ідентичності бренда	
Двигун стратегії	Продажі та доля ринку	Ідентичність бренда

Згідно із поглядами вчених, модель бренд-лідерства – це система, відповідно до якої будуть створюватися нові могутні бренди у наступному десятиріччі. [3]

Ще одна вагома перевага побудови сильних брендів полягає у тому, що компанії відомих брендів-лідерів не тільки збагатшують себе, а й добре впливають на важливий сектор послуг, який оточує виробництво та продаж продукту. Із процесом росту компанію наймають все більше і більше людей, закуповують більше сировини, використовують більший об'єм послуг, будують більше заводів та офісів, сплачують більше податків. Оптові та роздрібні продавці в свою чергу виграють на зростаючих об'ємах продажу, відкривають нові точки збуту, наймають більше людей, таким чином використовуючи все більший об'єм послуг, сплачують більше податків.

Таким чином поступово матеріальне благополуччя розповсюджується від успішних компаній-брендів за межі одного підприємства, зливаючись із благополуччям інших успішних конкуруючих компаній в тому ж регіоні, і це все стимулює економіку міста, регіона та, як наслідок, усієї країни, в якій знаходиться дана організація, в цілому.

Згідно даних USDA, соняшникова олія займала біля 9% світового ринку рослинних олій у 2011/12 маркетинговому році. Найбільшими виробниками соняшникової олії є Україна, Європейський Союз, Росія та Аргентина. Інші країни, такі як Китай, США та Індія також виробляють соняшкову олію, однак обсяги виробництва у цих країнах є незначними і практично не впливають на світовий ринок.[4]

Вирощування соняшника та виробництво соняшникової олії – це одна з тих галузей, де Україна залишається одним зі світових лідерів.

Про лідерські позиції українських виробників у світі свідчать такі факти. У 2011-2012 рр. питома вага України у світовому виробництві соняшнику у складала 21,4% (7,2 млн. т), у світовому виробництві соняшникової олії – відповідно 25,4% (3.1 млн. т), у світовому експорті соняшникової олії – 55,3% (2,7 млн. т).

Здебільшого Україна експортувала свою продукцію в Туреччину (51,3%), близько 35,1% було експортовано у країни ЄС, 12,5% – у країни СНД, 1,1% продукції було експортовано в інші країни. З усієї продукції харчової та переробної промисловості що експортується Україною, експорт олійно-жирової продукції сягає 3 млрд. дол. США (49,5% від усього експорту).

У 2012 році ситуація змінилась. Основними країнами-імпортерами у 2012 році стали Індія (понад 30%), Єгипет (понад 10%), країни ЄС (близько 20%), Іран (понад 6%) та Туреччина (6%). Окрім того, Україна почала працювати над розширенням торговельно-економічних відносин з КНР та іншими країнами. Загалом, Україна експортує соняшкову олію до 90 країн світу.[5]

2013 рік характеризувався наступними даними, які свідчать про утримання Україною лідерських позицій у добуванні та експорті соняшникової олії в світі. Частка України у світовому виробництві соняшника склала 25%, на другому місці країни ЄС – 21%, третє місце посідає Росія – 19% від світового виробництва, далі Аргентина – 11%, Китай та Туреччина – 6% та 3% відповідно.

Частка України у світовому виробництві соняшникової олії, за прогнозом USDA (U.S. Department of Agriculture) у серпні, в 2013/ 14 МР складе 29,38 %, а в світовому експорті – 56,66 %.

Росія утримає друге місце в рейтингу світових експортерів і за прогнозом поставить на світовий ринок 1,15 мільйона тонн, що дорівнює минулому оцінці.

Аргентина в 2013/ 14 МГ продасть 0,840 мільйона тонн соняшникової олії, що також дорівнює попереднім прогнозом.

Євросоюз замикає рейтинг, і його прогнозний експорт, незмінний, дорівнює 0,185 мільйона тонн.

Споживання соняшникової олії в світі складе 14,340 млн т, що на 0,273000 т більше, ніж у попередньому прогнозі.[4]

Однак, світове лідерство України на зовнішньому ринку соняшникової олії має і зворотну сторону медалі. Зокрема, серйозні наслідки для аграрного сектору країни можуть бути викликані постійним розширенням посівних площ. За 20 років (з 1991 по 2011 роки), за даними Держкомстат України, посівні площі в Україні під соняшник зросли майже в 3 рази. Розширення посівних площ і недотримання агротехнологій призводять до виснаження ґрунту і зниження врожайності. Багато аграрії, з причини відсутності коштів, не підживлюють ґрунт, в результаті урожай соняшнику залежить виключно від природних ресурсів і погодних умов. Якщо в 2005 році в Україні під соняшник було засіяно 3,7 млн. га, то в 2012 році, за різними оцінками, від 5,1 млн до 5,6 млн га. Притому що рекомендована вченими оптимальна площа посіву цієї культури становить 3,9 млн га.

Тобто, Україна вже займає вигідне положення на світовому ринку соняшникової олії та є найсильнішим конкурентом. Можна також припустити, що за таких умов навіть при збільшенні ціни на свій продукт, а саме продаж товару з брендом замість продажу олії як сировини дасть змогу підвищити ціну задля отримання більшого прибутку, попит на соняшникову олію з України залишиться незмінним, адже досі ніхто не може конкурувати з об'ємами виробництва соняшнику для задоволення світової потреби.

А з огляду на негативні наслідки лідерської позиції України у галузі олійно-жирової промисловості, утворення додаткового прибутку на підтримання екологічного стану є просто необхідним.

Також, як зазначалося раніше, брендингова діяльність і, як наслідок, сильний бренд України на світовому ринку соняшникової олії, допоможе нашій країні розвивати інші галузі, що будуть працювати та підтримувати олійно-жирову промисловість, та зайняти достойне місце на світовій арені.

Література:

1. Макашев М.О. /М15 Бренд: Учеб. посібник для вузів. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2004. – 207 с.
2. Современный брендинг: монография / С.В. Карпова. – М.: Издательство «Палеотип», 2011. – 188 с.
3. Аакер Д. А. Йохімштайлер Е. Бренд-лідерство: нова концепція брендингу. М.: Видавничий дім Гребенникова, 2003. С. 341.
4. Украина займет 55% мирового производства подсолнечного масла:[Електронний ресурс].-Режим доступу:<http://delo.ua/business>
5. Лідеруючі позиції виробників олійно-жирової продукції та їх характеристики:[Електронний ресурс].- Режим доступу: <http://conference.spkneu.org>

Науковий керівник:

кандидат економічних наук, Квактун Олеся Олексіївна.

Ольга Тангань
(Вінниця, Україна)

ПЛАНУВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ОЛІЙНОГО ВИРОБНИЦТВА З ДОПОМОГОЮ ЕКОНОМІКО-МАТЕМАТИЧНИХ МОДЕЛЕЙ

Поглиблення ринкових відносин в Україні актуалізує проблему переходу від виживання до сталого розвитку підприємств і підвищення ефективності їх діяльності [3, с. 28]. Ця проблема стосується як продуктового підкомплексу АПК України у цілому, так і олійного підкомплексу зокрема.

Олійножирова промисловість – одна з провідних галузей харчової промисловості України. Високий попит на олійну продукцію визначила її розвиток. Але, незважаючи на те, що в даний час галузь знаходиться на підйомі, в окремих регіонах триває спад обсягів виробництва рослинної олії. Причиною цього є відміна в 2008 році експортного мита на насіння соняшнику. Його виробники почали продавати насіння соняшнику на експорт, що призвело до дефіциту сировини у вітчизняних олійножирових підприємств. Тому питання розвитку і підвищення ефективності олійного виробництва за рахунок її планування в Україні постає особливо гостро.

Загальним питанням планування ефективності агропромислового комплексу України в ринкових умовах присвячували свої праці провідні вітчизняні вчені-економісти: Андрійчук В.Г., Артикульний Л.О., Гайдуцький П.І., Куліш М.Ю., Месель-Веселяк В.Я., Саблук П.Т., Сахацький М.П., Трегобчук В.М., Пасхавер Б.Й., Прокопа І.В., Молдаван Л.В., та ін. [4, с. 162]. Поряд з цим, в сучасних ринкових умовах перед менеджментом підприємств виникає необхідність вибору та використання дієвого механізму управління підвищенням ефективності виробництва шляхом планування. В цей час більшість інструментальних засобів (методів, моделей і методик), які на практиці сьогодні використовуються в Україні для планування ефективності виробництва в різних підкомплексах АПК, не пристосовані до вимог ринкової економіки. Крім цього, виробництво рослинної олії має свої

специфічні особливості, які також слід враховувати в механізмі управління підвищенням ефективності. Цим визначається актуальність обраної теми дослідження.

Метою статті є обґрунтування наукових рекомендацій з вдосконалення механізму планування ефективності олійного виробництва в сучасних умовах поглиблення ринкових відносин.

Дослідження ефективності олійного виробництва в ПАТ «Вінницький олійножировий комбінат» і впливу на неї різних факторів показало, що підвищення ефективності можна досягти в результаті реалізації заходів за напрямками інтенсивного і екстенсивного розвитку [1, с. 53].

Основними стратегічними інтенсивними напрямками підвищення ефективності виробництва в ПАТ «Вінницький олійножировий комбінат» (щодо переробки насіння сої) на даному етапі є встановлення обладнання для додаткової очистки і фільтрації олії; додаткового пресу для віджиму олії; обладнання для виробництва соєвого молока; використання точних приладів для вимірювання вологості (інвестиційні витрати на встановлення обладнання складуть 166,05-196,3 тис. грн. Розрахований термін окупності всіх інвестиційних витрат на наведені технологічні вдосконалення – півроку). Річний економічний ефект від впровадження інтенсивних заходів складе 334,5 – 429,5 тис. грн. Реалізація заходів екстенсивного напрямку передбачає оренду землі для вирощування соєвих бобів власними силами; заходи, направлені на скорочення втрат сировини при зберіганні, транспортуванні, у виробництві; розширення асортименту продукції. Річний економічний ефект від впровадження екстенсивних заходів – 2019,0-2756,0 тис. грн.

Важливим напрямком підвищення ефективності олійного виробництва є оптимізація виробництва на основі розробки і використання економіко-математичних моделей з урахуванням поперше, особливостей олійного виробництва, і по-друге, ринкових умов господарювання [2, с. 134]. У зв'язку з цим, нами запропоновані, як складові механізму підвищення ефективності олійних підприємств, моделі оптимізації програми виробництва продукції з насіння соняшника і сої пресовим і екстракційним способами, які враховують тип і якісні характеристики сировини і готової продукції.

Нижче наведена одна з розроблених моделей: модель оптимізації програми виробництва продукції з насіння соняшника на ПАТ «Вінницький олійножировий комбінат» пресовим способом.

(1)

де O_{ij} – олійність насіння i -ї ємкості (партії) в j -й день, відн. од.; b_{io}, b_{ic} – коефіцієнти, що враховують зміну кількості насіння i -ї ємкості (партії) за рахунок очищення і сушіння, відн. од.; a_{ij} – коефіцієнт, що враховує зміну маси насіння при зберіганні, відн. од.; d_{ij} – втрати олії (з лузгою, шротом і невраховані) при переробці насіння i -ї ємкості (партії) в j -й день, відн. од.; V_{mij} – вихід макухи з насіння i -ї ємкості (партії), перероблених в j -й день, відн. од.; $V_{\phi ij}$ – обсяг реалізації фузів з насіння i -ї ємкості (партії), перероблених в j -й день, відн. од.; $V_{\pi ij}$ – обсяг реалізації лузги з насіння i -ї ємкості (партії), перероблених в j -й день, відн. од.; C_o – ціна 1 т олії, грн./т; P_m, P_ϕ, P_π – планований прибуток від реалізації 1 т макухи, фузів, лузги відповідно, грн./т; B_{oi} – витрати, пов'язані з виробництвом 1 т олії з насіння із i -ї ємкості (партії), грн./т; X_{ijk} – кількість насіння i -ї ємкості (партії) (без врахування коефіцієнтів a_{ij}, b_{io}, b_{ic}), подаваних в j -й день на k -й вид операції, т; n, m, l – відповідно, кількість ємкостей для зберігання насіння, тривалість планованого періоду, кількість видів операцій, яким піддаються насіння.

У перших круглих дужках моделі (1) відображений вихід сирової олії, який залежить від якісних показників насіння (олійності) і виробничих втрат (з лузгою, макухою і невраховані). У других круглих дужках відображений планований прибуток від реалізації 1 т олії. Перший доданок у дужках відображає прибуток від реалізації олії. Сума інших доданків у фігурних дужках характеризує прибуток від реалізації побічної продукції (макуха) і зворотніх відходів (фузи й лузга). Таким чином, сума доданків у фігурних дужках відображає прибуток від реалізації основної й побічної продукції, виробленої з 1 т сировини.

Таким чином, запропонована нами модель (1) пов'язує потенційний прибуток від реалізації основної (пресової соняшникової олії) і побічної (макухи) продукції, а також зворотніх відходів (фузи й лузга) з якісними характеристиками сировини (олійністю, засміченістю, вологістю) і з якісними характеристиками та ціною олії, а також враховує технологічні особливості олійнодобуваючого підприємства (в даному випадку – переробку насіння соняшника пресовим способом).

З метою вдосконалення механізму управління ефективністю олійного виробництва через планування нами досліджено і пропонується впровадження збалансованої системи показників (BSC).

Дослідження можливостей використання BSC на олійножирових підприємствах здійснено на прикладі олійнодобуваючого підприємства ПАТ «Вінницький олійножировий комбінат». З цією метою нами передбачається при подальших дослідженнях розробити дослідну модель збалансованої системи показників для ПАТ «ВОЖК» (слід визначити стратегічні цілі, індикатори і цільові значення індикаторів по перспективах «Фінанси \ Економіка», «Ринок \ Покупці», «Бізнес-процеси», «Інфраструктура \ Співробітники»; побудувати причинно-наслідковий ланцюжок цілей підприємства ПАТ «Вінницький олійножировий комбінат» – стратегічну карту збалансованої системи показників підприємства; розробити плани для окремих структурних підрозділів – постачання, виробництва, маркетингу \ збуту).

Висновок. Запропонована модель управління ефективністю дозволить вирішити одну з основних проблем менеджменту – контролю. ПАТ «Вінницький олійножировий комбінат» зіштовхується з необхідністю оцінити успішність своїх зусиль, тим більш, що процес розробки стратегії має циклічний характер. Саме в цей момент і виникає проблема оцінки конкретної зміни – чи позитивна вона або негативна, і з чим її потрібно порівнювати. При відсутності відповідних планових показників ці питання повисають у повітрі. BSC дозволить конкретизувати ситуацію й відслідковувати конкретні зміни, паралельно коригуючи стратегію. Крім цього, вона показує кожному працівникові його роль на підприємстві, забезпечує його участь в стратегічному плануванні, гарантує вірний стратегічний фокус.

Індивідуальні мотиватори й особисті цілі співробітників будуть прив'язані до ключових показників ефективності.

Література:

1. Богатирьов А.М., Бутенко А.І., Кузнєцова І.О. Планування діяльності підприємств харчової промисловості в умовах ринку: Монографія. – Одеса: Інститут проблем ринку та економіко-екологічних досліджень НАН України. Одеська національна академія харчових технологій, 2003. – 274 с.
2. Білик М.Д. Фінансове планування на підприємстві в сучасних умовах// Фінанси України. – 2006.- №4.- С. 133-141
3. Зінь Е.А. Планування діяльності підприємства: Підручник/ Е.А.Зінь, М.О.Турченко.- К.: Вид. Дім "Професіонал", 2004.- 320с
4. Кузьмінська Н.Л. Особливості функціонування олійно-жирової галузі України // Н.Л. Кузьмінська // Економіка АПК. – 2011. – № 12. – С. 161–165.

Науковий керівник:

кандидат економічних наук, доцент, Недбалюк Олександр Петрович.

СЕКЦІЯ: ІСТОРІЯ

Бобомурод Абдуллаев
(Наманган, Узбекистон)

БАРКАМОЛ АВЛОД- БУЮК КЕЛАЖАГИМИЗ ПОЙДЕВОРИ

Давлатимиз раҳбари бугунги ва эртанги тараққиётимиз ўз олдимизга қўйган ўта муҳим ва долзарб вазифаларнинг амалга оширилиши, оммабоп, фарзандларимизнинг ҳар томонлама баркамол бўлиб, ҳаётдан ўзига муносиб ўрин топишига боғлиқ экани ҳақида тўхталаркан, мамлакатимиз истиқболи учун принципиал аҳамиятга эга бўлган масалалар бўйича ўз фикр-мулоҳазаларини билдирди.

Президентимиз маърузасида ҳозирги вақтда қишлоқларимизда анъанавий маиший хизматлар билан бир қаторда замонавий телекоммуникация тизимлари, хусусан, интернет, мобил телефон алоқалари, компьютерда турли хизматлар кўрсатишни ўз ичига оладиган янги техник жабҳалари жадал ривожланаётганлиги олдида эътибор қаратилгани бежиз эмас. Чунки бундай хизмат турлари аҳоли эҳтиёжини қониқтирибгина қолмасдан, айна пайтда қишлоқ жойларида лицей ва коллежларни битириб чиқаётган минглаб фарзандларимизни иш билан таъминлаш, уларнинг мана шундай замонавий касб эгаси бўлишига имкон яратмоқда.

Айниқса, истиқлол йилларида ёшларимизнинг чуқур билим ва касб-ҳунар эгаллаши учун тегишли замин яратилгани, уларни замон талаб қиладиган мутахассислар этиб тайёрлаш тизими йўлга қўйилгани, қисқача айтганда, янги авлод кадрлари учун барча шароитлар туғдириб берилгани биз қўлга киритаётган барқарор натижаларнинг акси бўлиб хизмат қилмоқда.

Табиийки, бу ёшлар иқтисодийётимизни диверсификация ва модернизация қилиш, техник-технологик янгиланиш, инновацион технологияларни жорий этиш бўйича истиқболли дастурларни амалга оширишда ўзларини намоён этаётгани қумонарлидир.

Яна бир ғоят муҳим масала, яъни биз яшаётгандан XXI аср – интеллектуал бойлик эканига эътибор қаратиш экан, Юртбошимиз “Кимки бу ҳақиқатни ўз вақтида англаб олмаса, интеллектуал билим, интеллектуал бойликка интилиш ҳар қайси миллат ва давлат учун ҳаёт мазмунига ўйланмаса – бундай давлат жаҳон тараққиёти йўлидан четда қолиб кетиши муқаррар, деб ўйлайман”¹.

Чиндан ҳам, интеллектуал салоҳиятни юксалтириш бугунги кунда миллий тараққиётнинг асосий шarti ва меъзонига айланмоқда. Чунки интеллектуал жиҳатдан қолюқ халқ ҳеч қачон ривожланмайди. Дунёдаги тараққий этган мамлакатлар экспорт қиладиган мамлакатларнинг аксарият қисмини айнан интеллектуал мулк маҳсулотлари – юксак техника ва технологиялар эгаллаши мана бу фикрни исботлайди. Маълумотларга қараганда, юксак технологиялар бўйича жаҳон патент бозорининг 44 фоизи АҚШга тегишли бўлса, бу борада Япония 36 фоиз, Германия эса 16 фоиз кўрсаткичга эга².

Бундай давлатларнинг юксак тараққиёти замирида, аввало, уларнинг энг катта интеллектуал салоҳиятига эга экани мужассамдир. Интеллектуал салоҳият, бир томондан, моддий бойликларни ишлаб чиқариш учун зарур бўлган янги техника ва технологияларни яратиш ҳамда амалда қўллаш, шу йўл мамлакат бойлигини тежаш, мустаҳкамлаш ва янада кўпайтиришда асосий ишга айланса, иккинчи томондан, ишлаб чиқариш инфратузилмани мамлакат ва дунёда юзага келадиган эҳтиёжга қараб тез ва самарали ўзгартириш орқали уни давлатнинг жаҳон ишлаб чиқариш тизимида тенг қатнашиши имконият яратади.

Энг муҳими интеллектуал салоҳиятнинг юсак даражада ривожланиши халқнинг миллий маънавияти юксалишида ҳам муҳим омилга айланади. Яна бир муҳим томони – у миллий манфаатларни ҳимоя қилишда ҳам қудратли қурол вазифасини бажаради. Қолаверса, интеллектуал жиҳатдан тараққий этган мамлакатда демократик кадриятлар барқарор ривожланади. Чунки интеллектуал бойлик фақат билим, ақлу тафаккур, илм-фан салоҳияти билан чекланмай, юксак маънавиятни ҳам ўз ичига олади.

Шунинг учун ҳам Президентимиз ана шу омилларнинг барчасини назарда тутиб, бу борада янги ташаббус ва ғояларни илгари сурди.

Жумладан, тараққий топган давлатлар илмий жамоатчилигининг эътибор марказида турган, энг илғор, истиқболли илмий изланиш ва тадқиқот ишларини юртимизда ривожлантириш мақсадида Фанлар академияси ва олий ўқув юртлари таркибидада янги лабораторияларни ташкил қилиш, уларнинг ривожланган мамлакатлардаги илм-фан марказлари билан самарали ҳамкорлик алоқаларини ўрнатиш борасида Юртбошимиз томонидан белгиланган вазифалар айтиш керакки, бугун дунёда интеллектуал соҳада бўлаётган ҳамда келгусида янада кучаядиган рақобат ва беллашувни ҳар томонлама ҳисобга олиб шундай мусобақага тайёр бўлишимизни ўйлаб айтилган таклифлардир.

Бу йўналишларда ишларга янги туртки бериши, хорижий давлатларда замонавий илмий жиҳоз ва ускуналарни олиб келиш, энг иқтидорли, талантли ёшларимизни бу ишга сафарбар қилиш ва рағбатлантириш мақсадида Фан ва технологияларни ривожлантиришни мувофиқлаштириш қўмитаси

¹ Каримов И.А. Ўзбекистон Конституцияси – бизнинг демократик тараққиёт йўлида фуқаролик жамиятини барпо этишда мустаҳкам пойдевордир. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганлигининг 17 йиллигига бағишланган тантанали маросимидаги маъруза // Халқ сўзи. 2009. 5 декабрь.

² Мирзо М. Баркамол сари // Халқ сўзи 2009. 16 декабрь.

қошида фонд тузиш ва уни етарли даражада валюта маблағлари билан таъминлаш эзгу орзу-ниятларимизга жавоб берадиган бир иш бўлур эди³.

Михайло Баліка
(Ізмаїл, Україна)

ГЕТТО НА ІЗМАЇЛЬЩИНІ В УМОВАХ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Пізнання минулого своєї малої батьківщини сприяє формуванню у людей соціальної солідарності, піднесенню відповідальності за майбутнє рідної землі. Чимало сторінок історії Ізмаїльщини – складової Українського Подунав'я, ще потребують уваги науковців. Через недостатній рівень опрацювання архівних джерел саме такими є часи румунсько-фашистської окупації краю 1941-1944 рр. Зокрема, маловивченою є трагічна сторінка історії минулого Ізмаїльщини, пов'язана з існуванням тут єврейського гетто, яке функціонувало у місті Ізмаїл протягом 1941-1942 рр.

Перші розвідки з історії ізмаїльського гетто здійснили краєзнавці, зокрема, А. Камінський [1], вітчизняні науковці М. Шитюк та Н. Сугацька [2; 3], І. Верховцева [4], ізраїльський дослідник Д. Хахам [5]. У їх працях висвітлено окремі аспекти появи та функціонування гетто на Ізмаїльщині, подано відомості про долю місцевих євреїв у часи війни. Джерельну базу нашої розвідки складають не впроваджені у широкий науковий обіг архівні матеріали фондів Комунальної установи «Ізмаїльський архів», оригінальною мовою яких є румунська. Своїм завданням вбачаємо виявити специфічні риси функціонування єврейського гетто в Ізмаїлі та довести, що гетто на Ізмаїльщині стало проявом найрадикальніших форм антисемітизму з боку фашистського окупаційного режиму на території краю, складова Холокосту часів Другої світової війни.

Єврейські гетто в Європі з'явилися у середньовіччі і були виявом антисемітизму з боку місцевого населення по відношенню до євреїв. Гетто називали райони у містах, куди примусово переселяли євреїв. Перші єврейські гетто постали у Венеції в XVI ст., потім це явище поширилось на інші європейські країни [6]. Особливістю єврейських гетто, що виникли у часи Другої світової війни, було те, що вони стали складовою найрадикальнішої форми антисемітизму тої доби – Холокосту, або Шоа (з івриту – Катастрофи). Метою останнього стало фізичне винищення єврейського народу у світовому масштабі [7, с. 4].

Румунська держава в Другій світовій війні – союзник нацистської Німеччини. Пов'язано це було з приходом до влади в Румунському королівстві профашистського керівництва на чолі з Міхаєм Антонеску. У ході його зустрічі з Гітлером в 1941 р. було домовлено об'єднати зусилля цих двох країн в боротьбі проти Радянського союзу. За участь у цій війні на боці Німеччини Румунії було обіцяно території Бессарабії та Північної Буковини. Умовою, яку висунув Румунії Гітлер, стала вимога звільнити придбані землі від євреїв [8, с. 11].

На землях Українського Подунав'я євреї – спільнота, представники якої з давнини були активними учасниками етнокультурних та господарських процесів у краї. На початку нових часів, як повідомляють історичні джерела, євреї мешкали в Ізмаїлі. З переходом краю до складу Росії на початку XIX ст. край входить до «смуги осілості», хоча у цілому кількість мешканців-євреїв Ізмаїлу незначна. Але в середині XIX ст. вона дещо збільшується. Наприкінці XIX ст. через певну лібералізацію політики російського уряду щодо євреїв умови життя останніх поліпшились, в Ізмаїлі вони мали свої культові будівлі, казенного раввіна. На відміну від тогочасної Європи, єврейського гетто протягом XIX – початку XX ст. в Ізмаїлі не було. Не з'явилося воно і в часи Румунської окупації 1918-1939 рр., хоча політика румунської влади по відношенню до євреїв носила дискримінаційний характер. Не зазнали утисків місцеві євреї і після переходу Ізмаїльщини до складу УРСР в 1940 р. [4, с. 272; 9, с. 122]. Натомість з початком румунсько-фашистської окупації краю у червні 1941 р. 25 червня в Ізмаїлі постало гетто. Згідно наказу № 1798 диктатора М. Антонеску у краї починається політика геноциду щодо єврейського населення. Майно євреїв переходить у власність окупаційних установ, проводиться пурифікація – очищення нації від інших елементів, передусім – від євреїв. Губернатор Бессарабії Костянтин Войкулеску приступає до вирішення «єврейської проблеми» [10, ар. 11].

Оскільки гетто для Румунії були новацією, посадовці губернаторства Бессарабія, до складу якого увійшов край з початком румунської окупації, ознайомились з відповідним «досвідом» на території Польщі. Створене в Ізмаїлі гетто з було одним з найбільших на півдні Одещини [8, с. 117]. Євреїв вишукували по усьому місту, навколишніх селах, змушували кидати своє майно і переселятись до гетто. Спочатку для нього було відведено будинок на перехресті вулиць Комерційної і Липованської. З часом межі гетто було розширено, кількість його мешканців постійно збільшувалась. Наприкінці серпня 1941 р. у гетто мешкало близько 600 осіб, вони розміщались у 15 будинках. Кордони гетто проходили сьгоднішніми ізмаїльськими вулицями Кутузова, 28 Червня, Дзержинського та Папаніна. На середину жовтня 1941 р. у гетто знаходилось 633 мешканця, з яких приблизно 80 були дітьми віком до 7 років і 200 – літніми особами віком більше 60 років. [11, ар. 68].

³ Каримов И.А. Бунёдкорлигимиз ҳуқуқий асоси. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганлигининг 17 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги нутқи // Халқ сўзи. 2009. 6 декабрь.

Відразу по створенні гетто виникли організаційні проблеми: не існувало загорож, євреї тікали з гетто, інколи ходили до міста торгувати. Лише через деякий час місцева влада організувала охорону та огорожу гетто колючим дротом. Євреї Ізмаїлу не носили жодних розпізнавальних знаків, як це було в інших гетто Європи, де євреїв змушували чіпляти на одяг жовтокольорову «зірку Давида». Майно ізмаїльських євреїв було конфісковано, проте вони мали якимось чином самі себе утримувати, купувати харчі, сплачувати за воду, опалення [10, ар. 2]. Гетто не фінансувалось урядом Румунії, жителі гетто самі повинні були платити по рахунках за воду, опалення, за власний кошт купувати харчі. Працювали і отримували мізерну платню лише деякі чоловіки, інші ж знаходились під жорстоким контролем і не могли нічого робити. Важкою у гетто була ситуація з постачанням продуктів харчування та з платежами за комунальні послуги. Керівництво гетто з числа місцевих посадовців, керуючись постановами та вказівками королівського уряду, постійно обмежувало норми постачання їжі, палива до гетто, заборонило євреям займатись будь-якою торгівельною чи іншою виробничою діяльністю, окрім виконання робіт з благоустрою міста та важких робіт в Ізмаїльському порту. Виникали ситуації коли мешканці гетто по кілька тижнів не харчувались хлібом, не мали продуктів першої необхідності. Часто люди просто голодували [12, ар. 13]. Люди жили у дуже тісному просторі, в будинках, багато з яких потребували серйозного ремонту. Мешканці гетто постійно потерпали від холоду, тому що деякі будівлі не мали вікон або у них протікав дах, не вистачало палива, харчів. З початком осені та зимової негоди кінця 1941 – початку 1942 р. життя мешканців гетто стало нестерпним. Сил чинити опір окупантам у них не було, усі сили витрачались на виживання. Аби запобігти спалаху епідемії, євреям Ізмаїлу надавалась деяка медична допомога, проводились санітарні акції з запобігання поширенню інфекційних хвороб [13, ар. 179]. Паралельно з гетто у місті існував робітничий табір, де утримувались євреї. Він розташовувався у великій Синагозі. Туди відправляли чоловіків від 18 до 60 років, які могли виконувати важкі «суспільно корисні» роботи [12, ар. 56].

Єврейське гетто в Ізмаїлі проіснувало з кінця червня 1941 р. до лютого 1942 р. Воно було побудоване та організоване за зразками гетто Польщі. Передусім, це було тимчасове утримання єврейського населення міста до подальшого відведення його у місця ліквідації. Також функцією гетто було забезпечення міста дешевою робочою силою. Зважаючи на те, що Ізмаїл був невеликим містом, гетто у ньому було значних розмірів. На відміну від інших європейських гетто, в ізмаїльському не було юденратів (принаймні архівні джерела про це «мовчать»). На початковому етапі гетто в Ізмаїлі скоріше відносилось до типу відкритих, але з часом стало закритим, що значно ускладнило життя його мешканців, адже їх контакти з зовнішнім світом було майже повністю скасовано, за виключенням робітничих команд з євреїв, які працювали у місті та в порту [13, ар. 15].

Починаючи з січня 1942 року румунська влада приступає до реалізації політичного курсу, спрямованого згідно рішень керівництва Третього Рейху на «остаточне вирішення єврейського питання». Це передусім було пов'язано з крахом Бліцкригу, нестачею харчів на фронті та у німецькому тилу, тому утримувати євреїв окупаційним силам можливості не було [14, с. 37]. Німці та їх союзники або розстрілювали мешканців гетто і ховали їх у викопаних неподалік загальних могилах, або відправляли до таборів смерті. Невелику частину євреїв німецька поліція і СС відправляли у табори примусової праці і концентраційні табори [3, с. 115].

Євреїв Ізмаїльщини відвозили до таборів смерті в Доманівку, Богданівку, Березівку, що розташовувались у Трансністрії (на території сучасної Миколаївської області). Страти велись спеціальними командами з німецьких колоністів, які проходили жорсткий відбір "на расову чистоту". Цих солдатів називали Selbstschutz (у перекладі – добровольці). Вони, наряду з бійцями СС, допомагали румунській армії утримувати окупаційний режим і виконували вироки [15, ар. 256]. Перед вбивством євреїв у них відбирали коштовні речі. Після того, як вирок був виконаний, трупи у терміновому порядку спалювали, аби не допустити поширення епідемії. Лише окремі особи вижили під час етапування до таборів смерті, їх врятували місцеві українці. Як приклад – історія родини мешканки Ізмаїлу Л. Г. Гоцуленко (Сегал). До початку війни її мати, Паша Ісаківна, тримала бакалійну лавку, одна ростила трьох дітей. Родина мешкала у комфортному будинку в Ізмаїлі, діти навчались в румунській, а потім – радянській школах. У перші ж дні війни сім'я потрапила до Ізмаїльського гетто. Потім великою колоною євреїв їх погнали до Богданівки. Колону гнали кілька тижнів, люди жили у бараках, страждаючи від голоду, побоїв, хвороб. У Богданівському таборі якийсь час одинадцятирічна Ліда з мамою та іншими євреями "жили" в радгоспному бараку для худоби, кожен день очікуючи розстрілу. Тоді їм пощастило: сім'ю Сегал у ямі на радгоспному полі півтора року переховували українці – бухгалтер Митя, його донька Оля і сусідська дівчинка Ліда. Ці люди приносили в яму їжу, рятуючи їх від голодної смерті [5, с. 36 – 37]. Є серед євреїв-ізмаїльчан і такі люди, які опинились в одному з найбільш жорстоких таборів смерті часів Другої світової війни – в Освенцимі. Одна з заручниць цього концтабору Євдокія Полікарпівна Чернишева була родом з Краснодару. Коли загарбники захопили місто, вона опинилась у місцевому гетто. Знаходячись там, разом з іншими школярами виконувала тяжкі роботи у порту та на залізниці. Звідти їх і переправили до Освенцима, де вони перебували до звільнення Польщі радянськими військами [16, с. 4 – 5].

Вивчення трагічної сторінки минулого Ізмаїльщини, пов'язаної з існуванням у місті гетто, дозволяє зробити висновок: історія гетто в Ізмаїлі є найрадикальнішим проявом антисемітизму та складовою Холокосту часів Другої світової війни, що мав місце на території Подунав'я. Пам'ять про це має слугувати попередженням для наступних поколінь.

Література:

1. Каминский А. Измаильские евреи в годы войны / Каминский А. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.izmail.es/print_version/article/8547/
2. Шитюк М.М. Геноцид проти євреїв Південної України в роки німецько-румунської окупації (1941-1944 рр.) / М. М. Шитюк, Н. В. Сугацька. – Миколаїв: Ірини Гудим, 2008. – 154 с.
3. Сугацька Н. В. Геноцид проти єврейського населення Півдня України в роки німецько-румунської окупації (1941-1944 рр.): Дис... канд. іст. наук: 07.00.01. – Миколаїв, 2006. – 218 с.
4. Верховцева І.Г. Євреї та вірмени в Українському Подунав'ї / І. Г. Верховцева // Філологічна освіта у поліетнічному просторі: регіональний досвід: Збірник наукових статей. – Ізмаїл: РВВ ІДГУ; «СМИЛ», 2013. – С. 268-273.
5. Хахам Д. Не забудем холокост в Бессарабии и Транснистрии в 1941 – 1944 годах / Д. Хахам. – Тель-Авив, 2011. – 89 с.
6. Серебро В. Об истории еврейского гетто / В. Серебро. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://evreimir.com/25643>
7. Гефтер М. Мир Холокоста XX века / М. Гефтер // Еженедельное приложение к газете «Первое сентября». История. – 1996. – № 12. – С. 1 – 8.
8. Holocaustul în România // Raport final / Comisia Internațională pentru Studiarea Holocaustului în România; Președinte comisie: Elie Wiesel; ed. Tuvia Friling, Radu Ioanid, Mihail E. Ionescu. – Iași: Polirom, 2004. – Pag. 107 – 178.
9. Верховцева І.Г. Іудеї, вірмено-григоріани та католики у Подунав'ї / І. Г. Верховцева // Історія релігій в Україні: Науковий щорічник. – Кн. 1. – Львів: Логос, 2014. – С. 118-127.
10. Комунальна установа «Ізмаїльський архів» (Далі – КУІА). – Ф. Р-37. – Оп. 1. – Спр. 7. Списки євреїв заключених в гетто использованих на различных работах.
11. КУІА. – Ф. Р – 37. – Оп. 1. – Спр. 5. Переписка с уездной префектурой, городской полицией, другими учреждениями города о налички в городе гетто, о количестве, половом и возрастном составе заключенных в них евреев, о вывозе их в гетто, о возобновлении деятельных учреждений, представлении им помещений и др.
12. КУІА. – Ф. Р-37. – Оп. 1. – Спр. 4. Постановления, приказы Примарии о запрещении евреям, заключенным в гетто, продавать вещи, о сдаче половины урожая, собраного жителями города, городской Примарии.
13. КУІА. – Ф. Р-12. – Оп. 1. – Спр. 298. Приказы Кишинёвского окружного инспектора полиции о преследовании евреев и акт отправки их в концлагеря, соответствующая переписка с подведомственными комиссариатами полиции.
14. Жбіковський А. Німецька політика знищення євреїв / А. Жбіковський // Педагогічна думка. – Львів, 2008. – № 4. – С. 35 – 39.
15. КУІА. – Ф. Р – 788. – Оп. 1. – Спр. 23. О создании, местонахождении и деятельности двух лагерей гетто в период оккупации 1941- 1944 гг. Из акта расследования злодеяний фашистов от 28. 11. 1946.
16. Златина О. Помнить чтобы не повторилось! / О. Златина // Уездный телеграф. – Измаил, 2011. – № 4. – С. 4 – 5.

Науковий керівник:

кандидат історичних наук, доцент Верховцева Ірина Геннадіївна.

Айнагул Еспенбетова, Гульмира Дабысова
(Актобе, Казахстан)

САЯСИ ҚҰҒЫН – СҮРГІН: ТАРИХ ПЕН ТАҒДЫР
(Ақтөбе облысы материалдары негізінде)

КСРО тарихындағы ХХ ғ. 30-50 жж. жаппай қуғын-сүргін еліміз тарихында өте ауыр, қаралы кезең болды. Жаппай қуғын-сүргіннен қазақ халқының сүт бетінің қаймағындай аяулы ұлдары мен қыздары ғана зардап шеккен жоқ, тіпті қарапайым шаруа момын адамдардың тағдыры да тәлкекке түсті. Саяси қуғын-сүргін кеңес заманының орнауымен басталды. Кеңес өкіметі орнап, орныққаннан кейін пролетариат диктатурасының мемлекеті өзінің саяси және таптық қарсыластарын жаппай қудалай бастады. Сонымен қатар тоталитарлық жүйедегі кеңестік үкімет жергілікті тұрғындардың ұлттық ерекшеліктері мен мүдделерін қорғаушыларға, ұлттық автономия құру идеясын қолдаушыларға «тап жаулары», «ұлтшылдар», «жат пікірдегілер», «әлеуметтік қауіпті элементтер» деген жала жауып, халықтың да оларға деген теріс көзқарастарын қалыптастыруға жағдай жасады.

Көптеген халықтар мен этникалық топ өкілдері саяси жүйенің қыспағынан туған жерлерінен қуылып, жер аударылды. Соның салдарынан бұрынғы Ресей империясының мыңдаған азаматтары эмиграцияға кетті. Тарихи отанын революция және Азамат соғысы кезеңінде, сондай-ақ 20-жылдардың соңы мен 30-жылдардың бас кезінде күштеп ұжымдастыру кезінде тастап кетуге мәжбүр болған Қазақстан азаматтары да солардың қатарына жатады. Сондықтан Қазақстандағы саяси қуғын-сүргіннің тарихын бүкіл КСРО ауқымында болған оқиғалармен сабақтастықта қарау қажет.

Қазіргі кезде өз тарихымызды жан-жақты зерделеп, тәлімінен үйрену, одан сабақ алу келешек үшін маңызды екені сөзсіз. Өткен тарихи оқиғалардың маңыздылығы туралы «Жадымызда жатталсын, татулық дәйім сақталсын!» деген еңбегінде Елбасы Н.Ә. Назарбаев «яғни өткенімізді тұтас күйінде, ешқандай боямасыз, қоспасыз, қаз-қалпында қабылдағанымыз ләзім. Ал өткен жылдар шежіресін үнемі әрі бұрмалаусыз зерделеп отырудың жөні бөлек. Мұның өзі өткендегі тәжірибенің жақсысынан үйрену үшін, ескі қателіктерді қаулата бермес үшін, жаманнан жирену үшін қажет», – деп баға берген [1]. Түрлі мұрағат қорларында қатталып, қолға берілмей, шаң басқан шындықты жарыққа шығарып, халықтың еншісіне беру – уақыт талабы.

Осы ХХ ғ. КСРО халықтары тарихында өшпес із қалдырып, сан мыңдаған адамдардың тағдырын шешкен қуғын-сүргіннің зардабы мен барысы туралы мәселе әлі де талдау, сараптауларды қажет етеді және маңызды саналады.

Осы қуғын-сүргін құрбандарына ұшыраған Ақтөбелік жерлестерімізді де айтып өтуіміз қажет. ХХғ. 30-50 жылдары Ақтөбе облысы бойынша 7000-ға тарта адам қуғын-сүргінге ұшыраған. Олардың бүгінгі күні ақталғандары – 5024. Оларды саралағанда облыстық бірде бір ауданы, ауылы, кәсіпорны НКВД назарынан сырт қалмағанын аңғарамыз. Ақтөбе қаласы, Шалқар, Ырғыз, Табын аудандары контрреволюцияшыл, ұлтшылдық, панисламистік, пантюркистік қозғалыс ұйымдарының орталықтары деп табылды. Сондықтан да осы аймақтардан ұсталғандарының басым көпшілігі ең жоғарғы ату жазасына кесілген.

ХХ ғ. 30-50 жылдар аралығында Ақтөбе облысындағы жаппай қуғын сүргінге ұшырағандарды аудандар бойынша қарастырайық. Онда мынаны байқаймыз: Шалқар ауданы бойынша – 555 адам, барлық адамның 11% қамтиды. Байғанин ауданы бойынша – 465 (9,2%); Темір ауданы бойынша – 388 (7,7%); Хобда ауданы бойынша – 289 (5,7%); Жарық ауданы бойынша – 327 (6,5%); Ақтөбе қаласы бойынша – 320 (6,4%); Мартук ауданы бойынша – 262 (5,2%); Қарабұтақ ауданы бойынша – 227 (4,5%); Ырғыз ауданы бойынша – 236 (4,7%); Новороссийск ауданы бойынша – 284 (5,6%); Степной ауданы бойынша – 137 (2,7%); Ключев ауданы бойынша – 227 (4,5%)[2].

Олардың ішінде Ақтөбе қаласы мен Шалқар, Ырғыз аудандары, НКВД материалдарында контрреволюциялық ұлтшылдық әрекеттің орталығы ретінде көрсетілген. Сол себепті осы өңірлерден тұтқындалғандардың көпшілігі ату жазасына кесілді.

ҚР ҰҚК мұрағаты мәліметтеріне қарағанда Ақтөбе облысында 2366 қазақ қуғынға ұшыраған немесе барлық құрбандардың 45% құраған. Этностарына қарай жіктесек, мынадай көрініс береді: 1339 орыс (25 %), 633 украин (12,9%), 329 неміс (6,2%), 132 еврей (2,4%), 126 кәріс (2%). Саяси қуғыннан жапа шеккендердің қалғаны татар, әзірбайжан, поляк және т.б. ұлттардың өкілдері болды. Қуғын-сүргін жылдарында саяси сенімсіздер ретінде НКВД – нің қатаң бақылауымен Ресейдің орталық қалаларынан 3 мың орыс, Молдавия, Украинаның батыс бөлігінен 5 мың украиндықтар, бессарабтықтар, 700 болгар, 6 мың шешен, 400 еврей, мыңға жуық поляк, 1,5 мың неміс, 600 ден аса корейліктер және т.б. ұлттардың көптеген өкілдері Ақтөбе облысына қоныс аударды. Олардың басым бөлігі кейіннен қуғынға ұшырады [2].

Ақтөбе облысы бойынша 30 жылдары 1789 адам немесе тұтқындардың

36%-ы ату жазасына кесілді, 10 жылға бас бостандығынан айырылып, еңбек лагеріне – 3306 немесе 63,5 %, 25 жылға – 122 адам, 45 адам арнайы қоныстарға жіберілді. Шамамен қуғынға ұшырағандардың 70%-ы түрмелер мен лагерьлерде, қиын өмір сүру жағдайына шыдамай қайтыс болды. Ақыры 421 тұтқын немесе 89,9 % атылды және түрмелер мен лагерьлерде өлді. Ал қайтып келгенін өзінде де денсаулығы нашар болып, 338 адам немесе 60 % өмір сүрген жоқ [3].

1936-1937 жылдары партияның алтын қоры ВКП (б) ның жоғары өкімінен бастап, бірінші партия ұйымдарына дейін партиялық кадрларды құдалау басталды. Ал Ақтөбе облысы бойынша 1070 адам партиядан қуылды. Олардың ішінде 392 адам «ақгвардияшыл», 17 – «алашордашыл», 193 «тыңшы», 14 «троцкийшіл» және «зиновьевшіл» деп танылды. Бұл облыстағы коммунистердің 21 % құрады. Осылай 1937 жылы «ұлтшыл икемді» және «троцкизм» айыбымен Ақтөбе облысы исполком төрағасының орынбасары Тел Жаманмұрынов тұтқындалды. Т.Жаманмұрынов Ырғызда туған, өлкедегі қазақтар арасында кеңінен танымал еді. 1918-1919 жылдары ол Торғайлық «Алашорда» тобында кеңес үкіметіне қарсы белсенді күрес жүргізді. 1920 жылы «Алаш» қозғалысының көптеген қайраткерлері сияқты большевиктер қатарына өтіп, амнистияланды, кейін олар өлкедегі кеңес құрылысына қатысты. Алайда 1937-1938 жылы, көптеген қазақ демократиялық интеллигенциясының қайраткерлерімен бірге құрбан болды [2].

№13 ауылдағы комсорг Алимбаевқа топтағы «жаулардың тікелей агенті» деген жала жабылды және оның құран оқығандығы күдік туғызды. №22 ауылдағы комсомол Жұмағұлов «контрреволюциялық таптың қатысушысы» болып шықты. 1938 жылы жаздағы партиялық кадрларға қарсы жасалған қуғын партиялық облком құрамының өзгерісіне алып келді.

Репрессия толқыны білім беру қызметкерлеріне де әсерін тигізді. Бүгінгі күні Ақтөбе облысы бойынша 6745 адам ақталғаны белгілі. Олардың арасында тұтқынға түскенге дейін партиялық-тұрмыстық, ғылыми-әкімшілік қызметте болған мұғалімдер де аз болмады. Олар: Т.Жүргенов, Қ.Жұбанов, Ұ.Құлымбетов.

Мектеп директорлары мен мұғалімдерін де халық жауы ретінде оқу ғимаратында да, үйінде де тұтқындады. Жаппай тұтқындау халық арасында үрей туғызды. Балалар мектеп жиналыстарында өз әкелерінен бас тартты және оларды пионер мен комсомол ұйымдарынан шығарды. «Халық жауының ұлы, қызы» деген атты олардың ата – аналарын ақтағанға дейін түгелдей алып жүрді.

Ойыл ауданында Талтоғай–Ақшатау мекенінде «Қызыл мектеп» атауымен мектеп құрылды. Қызыл мектептің негізін қалаушы, С.Мендібаев және т.б. мұғалімдер 1933 жылы қуғынға ұшырады. 1937 жылы Новоалексеевка атындағы қазақ орта мектебі директоры Капан Изтілеуов тұтқындалды. Оған атасының молда болғандығы себеп болды. Уақыт өте келе «ақтаңдақтар» анықталып, Көптеген керемет мұғалімдер есімі халыққа қайтарып берілді[4].

Қазақ тілінің тілтану негізін қалаушы, түрколог Қ.Жұбанов 1925-1928 жылдары Ақтөбе қаласының халықтық білім беру облыстық білім беру бөлімшесінің инспекторы болып, бір уақытта педучилищеде сабақ берді. Қ.Жұбанов 1989 жылы Ақтөбе облысының № 9 ауылында дүниеге келген. Бірнеше қызметте жұмыс істей отырып, ол психология, физиологияны меңгерді. 1938 жылы халық жауы ретінде атылды, ал 1957 жылы жоғары коллегиясы шешімімен ақталды. Профессорды 1937 жылы 19 қарашасында тұтқындалды, 1938 жылы 25 ақпанда атылды. Оның мүрдесі басқа құрбандармен Жаналық ауылына әкелініп жалпы молада жерленді. Оны троцкисттермен байланысы бар, антикеңестік көтеріліс бастағысы келді деп айыптады. Осылайша қазақ филология ғылымының тарихындағы тілтанушы ғалымның, керемет тұлғаның профессор Қ.Жұбановтың өмірі қиылды[5].

Қуғындау жылдарында ақылға қонымсыз неше түрлі жазалар болды: біресе ауыл мұғалімі ағылшын-жапон тыңшысы болса, бірде ұлтшыл болып көрініп, ұлттық буржуазияға қатысы болды. Қобда ауданы №9 ауылы ауылдық кеңесінің төрағасы Ж. Жаманқұловқа, колхоз хатшысы Д. Сұлтановқа, колхоз төрағасы Ә. Жәрмешовке, колхоз бригадирі Н. Аймырзаевқа, қатардағы колхозшылар Ш.Сарыновқа, А.А. Сүйінішалиевке жалған айыптар тағылады[6]. Туыстарымен байланыстары үшін «халық жауларының» жақындары оқу орындарынан, мәселен, Ақтөбе мұғалімдер институтының студенттері Шаяхметоаа, Қаракүшіков, Мусина, Алдооңаров, Бисеналин, Өрбісіновтар оқудан шығарылды [7].

Мемлекеттік басқарудағы тәртіпті жүргізу, қуғын мен партиялық тазалау жүзеге асырылды. 1938 жылдың жазында өткен репрессия партия обкомы құрамында да өзгерістерге алып келді. Мысалға, егер 1937 жылы ІІ Ақтөбелік партконференциясында партия обкомының құрамына 49 адам сайланса, ал 1938 жылдың төртінші облконференцияда 6 адам сайланды немесе бұрынғы құрамның 12% болды [8]. 1937 жылы Шалқарлық партиялық ұйымнан 61 адам шығарылды, Ойылдан 39, Табын 27, Ырғыздан 42, ал Ключевой аудандық партиялық ұйымның тексерісі кезінде 289 коммунистен 156 адам шығарылды.

Коммунистер мен бірге комсомолдықтарды жаппай жұмыстан шығару фактілері ашылды. Темір комсомол ұйымында 1937 жылдың мамырынан 1938 жылдың қаңтарында 82 комсомолдықтар жұмыстан шығарылды. Тек ғана бір райкомның бюросында ЛКСМ-нің 21 мүшесі шығарылды. Жаппай комсомолдарды негізсіз Шалқар, Ключевой, Ойыл, Ақтөбеде және басқада ұйымдардан да шығарылды. Жұрындық РК КП(б) К 25.07.1937 жылғы шешімі бойынша Камушкин С.Я., Джамбулатов И., Алдабергенев Т. және т.б. басқалары шығарылды.

XX ғ. 20 жылдарының аяғынан бастап сталиндік тоталитарлық идеологияның аппараты қазақ халқының зердесін жоюға, оның басында тұрған ұлт зиялыларының өкілдерін құртуға бағыт алды. Сонымен қатар кеңестік социалистік құрылысты дамыту бағытында әлеуметтік-экономикалық қайта құрулардың әдісі, қарқыны жайында өз көзқарастарын білдіретін басқарушы қызметкерлерді қуғындау да қарқын алды. «Үштік», «Ерекше кеңес», «Әскери трибунал» сияқты ұйымдардың құқықтық биліктері зор болды. «Ерекше үштік» деп аталған құрамында облыстық немесе өлкелік комитеттің бірінші хатшысы, ОГПУ-дың басқарушысы, не облыстық прокуратураның бастығы бар ұйым жеке адамдарға қатысты істерді қарап, 2 ай ішінде істерді жауып отырды. «Ерекше Үштік» шешімі, егер ату жазасы болса, сот тергеуіңіз тез арада орындалды.

Сонымен XX ғ. 20-50 жылдардағы репрессиялар кезінде жұмыс күші қарапайым ауыл және өнеркәсіп жұмысшыларының азаюына алып келді, олар мәдениет пен рухани байлықты жасаушы жасы 20-50 арасындағы адамдар еді. Кеңес заманында миллиондаған адам тоталитаризмнің құрбандарына айналды. Қуғын-сүргін құрбандарына ақтау шаралары «Хрущевтік жылымық» жылдарында көрініс бере бастады. 1988 жылдың басында 20-30 және 50 жылдарында репрессияға ұшыраған жекелеген тұлғалар ақтала бастады. Ақтөбе өлкесінде 2500 адам ақталды. 80 жылдары аяғында КСРО қоғамындағы жүзеге асқан бетбұрыс, демократиялық қозғалыстар сынды шаралар нәтижесінде отан тарихтың ащы шындығы, «ақтаңдақтары» ашылды. ІІМ мен ҰҚК – нің құпия құжаттары қолжетімді бола бастады. Алаш қозғалысы, Алаш Орда үкіметінің мүшелері, қазақ зиялылары ақталды. Сол жылдары «Әділет» тарихи ағартушылық қоғам белсенді қызмет атқарды.

ҚР жоғарғы кеңесінің 1993 ж. 14 сәуірдегі «Саяси қуғын-сүргін құрбандарын ақтау туралы» қаулысына сәйкес ҰҚК басқармасы Ақтөбе облысында заңсыз қуғындалған азаматтарды ақтау бойынша көптеген жұмыстар жүргізіп келеді

Ақтөбе қаласының солтүстік шығысына қарай 25 шақырым жерде «Түйетөбе» қуғын-сүргін құрбандарына еске алатын орын ретінде белгіленді. Жыл сайын 31 мамыр күні, басқа да күндері қуғын-сүргін құрбандарын еске алып, тағзым етеді. 1997 жылы «Жалпы ұлттық келісім және саяси қуғын-сүргін құрбандарын еске алу» жылы болып белгіленді. Көптеген адамдар ақталып, олардың құқықтық мәртебелері қайтарылууда. Республикамызда, облысымызда мәселеге қатысты ғылыми-практикалық конференциялар, дөңгелек столдар т.б. шаралар өткізіліп тұрады. Өлі күнге дейін саяси қуғын сүргінге ұшырағандар нақты саны анықталған жоқ. Сондықтан да пікірталастар да, қайшы пікірлер де жетерлік.

Сондықтан мәселе әлі де зерттеулерді қажет етеді.

1. Назарбаев Н. Жадымызда жатталсын, татулық дәйім сақталсын // Ақиқат, 1993. – №3.

2. Жертвы репрессии. Скорбные списки. Куфун-сүргін құрбандары. Қаралы тізім. Под ред. Байдосова З.Б., Ақтобе, 1997.;
3. Политические репрессии в Казахстане в 1937-1938 гг. Сборник документов, под ред. Л.Д. Дегитаева А., 1998.
4. Курганбаев А.С. Репрессированные педагоги Актюбинской области //Материалы научно-практической конференции «Общенациональное согласие – основа демократического обновления Казахстана». Ақтобе, 1997.
5. Актюбинский вестник, 28 мая 2009, № 64-65.
6. Ақ ОМ. 13-қор, 3 т., 385-іс. 44-п.
7. Ақ ОМ. 17-қор, 1т., 19-іс. 57-п.
8. Султанғалиева. Г.С, Ерофеева. И.В, Бисембаев. А.А, Медеубаев. Е.И, Кобеннова. Г.И. История Актюбинской области, Ақтобе, 2006.-698с.

Э.А. Мусаева, Қ Әбенова
(Қазақстан. Қарағанды қаласы)

ҚАЗАҚСТАН ЖӘНЕ РЕСЕЙ ҚАТЫНАСТАРЫНДАҒЫ БАЙҚОҢЫР ҒАРЫШ КЕШЕНІН ПАЙДАЛАНУ МӘСЕЛЕСІ

КСРО ыдырағаннан кейін Қазақстан мен Ресей арасында «Байқоңыр» ғарыш айлағын пайдалану мәселесі туды. 1991 жылы әрбір одақтас республика өзінің жерінде тұрған техникалық құрал-жабдықтарға ие болып қалғанда Байқоңыр түгелдей Қазақстанның меншігіне көшкен. Байқоңыр- жалпы аумағы 6717 шаршы километрді құрайтын жер бетіндегі ең алып ғарыш айлағы. КСРО кезінде космонавтиканы дамытуға көп қаржы бөлінгендіктен 90-жылдары Байқоңыр кешені көптеген жобаларды іске асыруға мүмкіндігі болды. Сондықтан Ресей мен Қазақстанның осы саладағы басты мақсаты «Байқоңыр» ғарыш айлағын сақтап, оның жұмыс істеуін қамтамасыз ету болды[1,б.39].

Қазақстан Республикасының Президенті Н. А. Назарбаев Ресеймен ынтымақтастық арқылы ғана кешенді сақтап және тиімді пайдаланатынын түсініп, Байқоңырды Ресейге жалға беру шешіміне келді. Өйткені Қазақстанның кешенде өз бағдарламаларын жүргізуге біріншіден, Қазақстан мамандары болмады (КСРО ыдырағаннан кейін ресей мамандарының көп бөлігі Ресейге көшіп кетті), екіншіден, кешендегі техниканы сақтауға қаражаты жетпеді. 90-жылдардың бірінші жартысы осы салада құқықтық шарт жасаумен өтті. Нәтижесінде, 1992 жылдың 25 мамырында Қазақстан Республикасының Президенті Н. А. Назарбаев және Ресей Федерациясының Президенті Б. Н. Ельцин «Байқоңыр» ғарыш айлағын пайдалану тәртібі туралы келісімге қол қойды. Ал, 1994 жылдың 21 қарашасында «Байқоңыр» ғарыш айлағын пайдаланудың негізгі принциптері мен шарттары туралы келісімге қол қойды. Шарт бойынша, кешен Ресей Федерациясына 20 жылға, егер екі жақтың бірде-бірі шартты бұзу туралы мәлімдемесе – тағыда 10 жылға жалға беріледі. Жалдау ақысы жылына 115 миллион доллар ретінде белгіленді, оның бір бөлігі екі ел үкіметінің өзара келісуі бойынша өтемдер негізінде жабылуы мүмкін. Бұл орайда, шартта 1991 жылғы тамыздың 31-не дейін Қазақстан жерінде болған Байқоңыр кешенінің объектілері мен мүліктері оның меншігі болып табылатыны көрсетілген. Қол жеткізілген уағдаластықтардың әлемдік практикада ұқсас нұсқалары жоқ. КСРО ыдырауынан туындаған күрделі проблемаларды шешу екі жақты қатынастардың ерекше достық сипатына, олардың тұрақтылығына және болжай білуге болатындығына байланысты. Байқоңыр ғарыш айлағының мәртебесіне қатысты құжаттардың тарихи маңызы ТМД аумағында болған оқиғалардың тұрғысында осы күндері айрықша көзге түседі. Атап айтқанда Қара теңіз әскери флоты бойынша Ресей мен Украинаның тайталасы, Армения мен Әзербайжан арасындағы жанжал, Кавказдағы жағдай – мұның бәрі жоғары деңгейде қабылданған, жалға алу шарты мен ғарыш айлағын бірлесіп пайдалану туралы саяси шешімнің ұтымдылығын көрсетеді. Қазақстан мен Ресейдің ғана емес, бүкіл адамзаттың игілігі болып табылатын Байқоңыр ғарыш айлағының мәртебесі жөнінде басқаша шешім қабылдануы мүмкін емес еді. Қалай болғанда да осы күрделі проблемаға өзгеше көзқарас екі елдің ұзақ мерзімді мүдделеріне қайшы келіп, әлемдік космонавтиканың болашағына қатысты қолайсыздық туғызатыны айдан анық.

1999 жылы Қарағанды облысының Қарқаралы және Жаңаарқа аудандарының аумағында “Протон” зымыран тасығышының екі рет апатқа ұшырауы. Аталған апатты зерттеу бойынша үкіметтік комиссия құрылды. Қазақстандық және Ресейлік үкіметтік комиссиялардың бірлескен отырысының хаттамасына сәйкес Ресей жағы біршама шараларды жүзеге асыруға міндеттеме алған еді. Қазақстан Республикасының Төтенше Жағдайлар жөніндегі Агенттіктің хабарлауы бойынша Ресей Федерациясы Қазақстан жағын гептилдің су, ауа, топырақтағы мөлшерін анықтау үшін әдіснамалық материалдармен, лабораториялық құрал-жабдықтармен қамтамасыз етіп, сондай-ақ тұрғындарға дәрігерлік көмек көрсетті. Апат болған жердің 2040 шаршы км жері тексерілді, құрамында гептил табылды, бірақ оның мөлшері зиянды емес деп көрсетілді. Апат болған жерде тұратын 20011 тұрғынның денсаулықтары тексеріліп, апатқа байланысты зиян шекпегендіктері анықталды. Сонымен қатар, ракетаны жасаған кезде апатқа ұшырауы да ескерілген, апатқа ұшыраған кезде гептил 20 км биіктікте тарайды, сондықтан оның ауа, су және топырақта болуы зиянды емес, бірақ бұл зымырандар 80 км биіктікте апатқа ұшырады[2,б.45-46].

Ресей өзінің ғарыштық бағдарламасының 70 пайызын Байқоңыр ғарыш айлағын пайдаланып жүзеге асырады. Бірақ Қазақстанның да ғарыш айлағы- ның арқасында әлемге танылғанын ұмытпау

керек. Қазақстанды заңды түрде ғарыштық елдердің қатарына жатқызады. Өйткені, осы «Байқоңырда» Қазақстан Ресеймен бірлесіп, өзінің ұлттық ғарыштық бағдарламасын жүзеге асыруда. Сонымен қатар, жыл сайын Ресейдің жоғарғы оқу орындарында 20-25 қазақстандықтар ғарыш мамандығын игеруде [3, б.183].

Соңғы жылдары жалға алу шартымен «Байқоңыр» ғарыш айлағының тыныс – тіршілігіне байланысты бірқатар маңызды құжаттарды келісу, әзірлеу және қол қою жөніндегі жұмыстар аяқталды, мұның Қазақстан мен Ресейдің әскери – ғарыштық ынтымақтастығын одан әрі дамыту үшін зор маңызы бар. Атап айтқанда төмендегідей құжаттарға қол қойылды, олар: «Экология және кешен аймағында табиғатты пайдалану туралы», және «Құқық тәртібін қамтамасыз етуде құқық қорғау органдарының өзара іс-қимылдары туралы», «Байқоңыр» кешеніне Ресей Федерациясынан әкелінетін және «Байқоңыр» кешенінен Ресей Федерациясына әкетілетін тауарларды және көлік құралдарын кедендік ресімдеу мен бақылаудың жеңілдетілген тәртібі туралы», «Ғарыштық және авиациялық техниканы, Жерді дистанциялық зондылау техникасын пайдалану саласындағы ынтымақтастық туралы». Ресей бюджетінде «Байқоңырды» жалға алу төлемі көзделетін болып шешілді. Өкінішке орай, келісімге қол қойғаннан кейін 5 жыл өткен соң ғана Қазақстан ғарыш айлақты жалға бергені үшін ақша алды. Бірақ оған объективті жағдайлар себеп болды. Бірнеше жыл бойы өзара қарыздарды есептеу жұмысы өтті. Мысалы, 1993 жылғы 29 шілдедегі келісімге сәйкес Қазақстанның Ұлттық Банкі Орталық Ресей Банкінен 1992 – 1993 жылы 1250 млн. ақш долларын несиеге алғанын растады. 1997 жылы осы несие және оның проценті 169,1 млн. долларды құрады. Өз кезегінде Ресей Байқоңырға әлі ақша төлемеген еді. Бұл жөнінде келіссөздер 1998 жылы күзде аяқталды және Б. Н. Ельциннің Алматыға сапарында «нөлдік нұсқа» келісіміне қол қойылды. 1999 жылы Ресей 50 млн. долларды ақшалай төледі және 65 млн. долларды ресейлік тауарларды сатып алуға бөлді. 2000 жылы жалға алу төлемі ақшалай нысанда толық төленді. Енді бұдан былай космосқа өз еркімен ұшып барып қайтатын бай туристердің де саны көбейе беретін болар. Бір адам ұшқаны үшін 20 миллион долларға дейін ақша төлейді. Сол қаржыдан да Қазақстан өз үлесін алып отыратын болады деп мәлімдеді Ресей жағы [3,б.201-202].

Ғарыш айлақ бүкіл адамзатқа ортақ. Адам ақыл – ойының жемісі мен жеңісі. Болашақта Байқоңырда қаңтарылып тұрған, қайталап ұшатын «Боран» кемесі мен аса қуатты «Энергия» ракетасы қызу жұмысқа кірісіп, нақтылы істермен айналысатын кездері де келеді. Әлемде жасанды серік ұшырған елдер саусақпен санарлық қана. Көп кешікпей солардың қатарына Қазақстан да қосыла ма деген үміт бар, әрекет жасалып жатыр. Қазір жердің бетін ғана емес, оның ішкі дүниесін ақтарып қазба байлықтарын анықтап, айқындау ғарыштан жүргізген барлаудың ғана қолынан келеді. Сондықтан біздің өз спутнигіміз болуы қажет. Ресеймен, Украинамен бірігіп жасанды серік жасасақ, оны ұшаратын отын өзімізде бар. Оның аттанатын мекені де біздегі «Байқоңыр» [4].

Сонымен тәуелсіздік алғалы бері Қазақстан өз жеріндегі ғарыш айлағын сақтап қана қоймай, оны тиімді пайдалана білді. Сол Байқоңырдан құтылайық деген адамдар да бар. Бірақ, 2002 жылы Комкон – 2 Еуразия” компаниясының жүргізген әлеуметтік сұрауының нәтижесінде, Байқоңырды сату керек пе деген сұраққа адамдардың 76 пайызы «жоқ» деп жауап берген. Ал көпшілігі Қазақстан космодромынан Ресейдің кетуі біздің республикамызға тимсіз деп пікірлерін білдірді. Шынында көзі қарақты адамдар осылай ойлайды.

Қазақстан мен Ресей ғарыш саласындағы ынтымақтастығын әрі қарай дамытуда. 2002 жылдың желтоқсанында екі президент Н. Назарбаев пен В. Путин Мәскеуде кездескенде «Байқоңыр» ғарыш айлағын Ресейге жалға беруді 50 жылға ұзартуға, сөйтіп екі жақ та алаңдамай бірлесіп қызмет етуге бел байлағандарын білдірді [5, б.183-184].

2004 жылы Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаев пен Ресей Президенті В. В. Путин «Байқоңыр» ғарыш алаңында «Бәйтерек» ғарыштық ракеталық кешен құру жобасын жүзеге асыруды бастауға тапсырма берді. Ал «Байқоңыр» ғарыш айлағын одан әрі пайдалануды қамтамасыз ету жөніндегі бірлескен қызмет шеңберінде өзара тиімді ынтымақтастықты дамыту мақсатында Қазақстан Республикасы мен Ресей Федерациясы 2004 жылғы қаңтардың 9-ында «Байқоңыр» кешенін тиімді пайдалану жөніндегі ынтымақтастықты дамыту туралы келісімге қол қойған. Келісімде «Байқоңыр» ғарыш айлағының инфрақұрылымын жаңғыртудың және оның тарихи маңызы бар нысандарын сақтаудың маңыздылығы танылады. Қазақстандық және ресейлік мамандар мен ұйымдар бірлескен жобаларды іске асыруға бірдей шарттармен қатысатын болады. Қазақстан мен Ресей Келісім шеңберінде зымыран-ғарыш қызметін жүзеге асыруға байланысты экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету және қоршаған ортаны қорғау проблемаларын шешу жөнінде бірлескен жұмыстар жүргізу қажеттігін қарастырады. Ғарыш алаңының пайдаланудан шығарылған ұшыру алаңының орнында бір ұшыру қондырғысынан барлық «Ангара» ракета-тасушылар тобын ұшыруға мүмкіндік беретін әмбебап ұшыру үстелі бар жаңа ұшыру кешені салынып жатыр.

Қазіргі уақытта «Байқоңыр» ғарыш алаңының жалға алынған нысандарының басым көпшілігі Федералды ғарыш агенттігінің иелігіне берілді («Союз» ҰК ракета-тасушыларының 2 ұшыру кешені, «Зенит» ҰК, «Циклон-М» ҰК, «Энергия» ҰК және ССӨК, «Протон» ракета-тасушысының екі ұшыру кешені, техникалық кешендері, технологиялық жабдықтары мен өмір сүруін қамтамасыз ету жүйелері бар барлық монтаждық-сынақ корпусы, барлық ЗНС, оттегі-азот зауыты, КРТ сақтау орны, газотурбиналық электр станциясы және т.б.). Казкосмосом Роскосмоспен бірлесе отырып, «Байқоңыр» ғарыш алаңының 250, 250А (ССӨК) алаңдары базасында «Бәйтерек» ҰК құру туралы бірлескен Шешімге келісім беру бойынша жұмыс жүргізілуде.

Осы жылдың ақпараттарына жүгінсем Байқоңыр түйткілі әлі түбегейлі шешілмеген. Кейбір өзекті мәселелер шешімін тапқанымен, Талғат Мұсабаевтың Байқоңырды Ресейге жалға беру мәселесін 2013 жылдың аяғына дейін қайта қарау туралы мәлімдемесі шындыққа айналған секілді. Осы мәселеге байланысты ресейлік «Известия» газетінде «Россия согласилась отдать Байконур» атты мақала жарияланды. Бұл мақаладағы деректерге сүйенсек, Байқоңыр ғарыш айлағындағы нысандарды біртіндеп Ресей меншігінен шығарып, оларды Қазақстан мен Ресей бірге пайдалануға көшпек. «Известия» газетіне сұхбат берген «Роскосмос» төрағасының орынбасары Сергей Савельев бұл мәліметті растап отыр[6].

Ақпан айының 7-сінде Ресейге арнайы ат басын бұрған Елбасы Нұрсұлтан Назарбаевтың РФ президенті Владимир Путинмен арадағы әңгімелері жайында ақпарат құралдары тым сараң мәлімет таратты. Тек аталған кездесуден бір апта өткеннен соң ғана «Известия» газетінде екі ел басшыларының Байқоңыр мәселелері төңірегінде қалай келіскені мәлім бола бастады. Біріншіден, Ресей Қазақстан тарапы ұсынған шарттарды қабыл алды. Демек Ресей Байқоңырдағы объектілердің біразын өз меншігінен шығаратын болады. Бұдан былай бұл объектілерді бірге пайдалану және қазақ мамандарын оқыту көзделіп отыр. Ал Қазақстан бұған жауап ретінде Байқоңырдан ұшырылатын «Протон» зымыран-тасығыштарының санын Ресейдің қалағанындай қалдыруға келісті. Сонымен қатар, Қазақстан Байқоңырдан ұшырылатын «Протондарды» біртіндеп азайта отырып, 2020 жылға қарай мүлдем тоқтатылатындығын ескерткен. Бұл жолғы келісім бойынша, «Протондарды» ұшыруға тыйым салудың уақыты әзірге беймәлім уақытқа... созылуы,,, мүмкін[7, б.5].

Ресейге жалға берілген нысандардан бірінші болып «Зенит» зымыран тасығышын ұшыру кешені шығарылатындығын айтады ресейлік шенеунік. Қазақстан осы кешенді өз меншігіне алу арқылы «Ангараны» «Зенитке» ауыстыруды көздеген еді. Бұл «Бәйтерек» жобасының аясында жүзеге асырылуы тиіс болатын. Қазақстан осы жоба арқылы ғарыштық держава дәрежесіне жетуді мақсат етіп отыр. Әрі бұл бағдарламаға қазақ мамандарын көптеп тарту да басты мақсаттардың бірі. Өйткені қазақстандық мамандардың ғарыш зымырандарын дайындауға және оның ұшырылуына қатысуы өте маңызды. Сөйтіп қазақ мамандары Ресей мамандарымен тең дәрежеде ғарыш кешенін жасақтауға атсалысады. «Роскосмос» басшысының орынбасары Сергей Савельев биылғы наурыз айында Байқоңыр жөніндегі үкіметаралық комиссия әрі қарайғы өзара іс-қимыл жөнінде жаңа жол картасын жасау үшін кездесетіндігін мәлім еткен. Бұл құжат бойынша, Байқоңырды пайдалану жөнінде жаңа үкіметаралық келісім жасалмақ. Бұл келісім Байқоңырды Ресейдің 2050 жылға дейін жалға алу туралы бұған дейінгі келісімінің күшін жояды. Алайда бұл келісімнің қашан жасалатыны туралы әзірге беймәлім. Қазақстан жаңа келісімнің 2013 жылдың соңына дейін жасалуын қалайды.

Қорытындылай келе екі елге ғарыш саласындағы ынтымақтастық тиімді екенін айтуға болады.

ПАЙДАЛАНҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 «Байқоңыр» кешенін жалға беру Шартын бекіту, ҚР Президенті 1995 ж. 17 сәуір N 2195 Жарлығы, – 75 б.
- 2 Абсалямова Н. Байконур тревоги нашей // Казахстанская правда. - 2012.- № 009, – 50 б.
- 3 Актуальные проблемы внешней политики Казахстана. Сборник статей. Астана, Фолиант.: 2010, – 300 б.
- 4 egemen.kz/category/news/sayasad.kz.
- 5 Назарбаев Н. А. На пороге XXI века. Алматы, Эксмо.:2008, – 355 б.
- 6 Қазақстан Республикасының Сыртқы Істер Министрлігінің ресми сайты, [http:// www. mfa. Kz.](http://www.mfa.kz)
- 7 Мансуров Т. А. Взаимодействие Казахстана и России будет крепнуть // Независимая газета. 2011,25 января, – 5 б.

СЕКЦІЯ: МАТЕМАТИКА

Yaxshigul Jumayeva
(Samarkand, Uzbekistan)

BOSHLANG'ICH SINIF MATEMATIKA DARSLARIDA PEDAGOGIK TEXNLOGIYALARDAN FOYDALANISH

Pedagogik texnologiyalar shunday bilimlar sohasiki, ular yordamida o'qituvchi faoliyati faollashadi, talaba yoshlarda, bilimga chanqoqlik, insonparvarlik tuyg'ulari shakllanadi.

Shuningdek ta'limni texnologiyalashtirish asosida o'quvchilarda tabiat va inson uzviyligini anglab yetadigan, sabr-bardoshli, qanoatli, o'zgarlar fikrini hurmatlaydigan, milliy madaniy va umuminsoniy qadriyatlar kabi shaxs sifatlarini shakllantirishda asosiy omillaridan biridir.

Umuman "Texnologiya" tushunchasi yunoncha so'z bo'lib, ikki so'zdan iborat. Birinchisi "Texnos" – san'at, hunar ikkinchisi bu "logos" – fan so'zlaridan tashkil topgan. Ya'ni, "hunar fani" ma'nosini anglatadi. Lekin bu ifodalash zamonaviy texnologik jarayonni to'liq karakterlab beriladi. Texnologik jarayon har doim zaruriy vositalardan, sharoitlardan foydalangan holda amallarni muayyan ketma-ketlikda bajarishni ko'zda tutadi.

Pedagogik texnologiya bu o'qituvchining o'qitish vositalari yordamida o'quvchilarga muayyan sharoitda ta'sir ko'rsatishi va bu faoliyat mahsuli sifatida ularga oldindan belgilangan shaxs sifatlarini intensiv shakllantirish jarayonidir. Metodikaning texnologiyadan farqi shundaki, metodika o'quv jarayonini tashkil etish va o'tkazib bo'yicha tavsiyalar majmuasidan iborat. Pedagogik texnologiya esa o'qituvchining kasbiy faoliyatini yangilovchi va ta'limda yakuniy natijani kafolatlaydigan majmua yig'indisidir.

Yangi ped texnologiyaning muhim elementlari bo'lgan aqliy hujum, bahs-munozara, guruhlarga bo'linib va juft bo'lib ishlash va boshqa tushunchalarning mazmunini kengroq ochib berishga va matematika fanlarining o'qitish jarayoniga qo'llashning o'ziga xos tomonlarini kengroq ochib berishga keng imkoniyat yaratadi.

Maktab insoniyatning buyuk kashfiyotlaridan biridir. O'qitishdan asosiy maqsad shaxsni umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalash, aqliy, jismoniy faoliyat imkoniyatlarini ko'paytirish, unga tabiat va jamiyat qonunlarini o'rgatishdan iborat.

Fan va texnikaning rivojlanishi bilan insoniyatning turmush tarzi, bilim olish imkoniyatlari va buning uchun xizmat qiluvchi vositalar ham o'zgarib bormoqda.

Ilmiy adabiyotlar o'qitishning an'anaviy va zamonaviy usullari, ularning afzalliklari va kamchiliklari hamda ulardan sharoitga qarab foydalanish haqida mulohaza yuritish davom etmoqda. An'anaviy o'qitish usullari katta hajmdagi ma'lumotlarni batafsil ravishda o'quvchilarga o'qituvchi tomonidan taqdim etilishiga, berilgan ma'lumotlarni ko'p marta takrorlab o'zlashtirishga asoslangan.

An'anaviy o'qitish usullari asosida ham turli mutaxassisliklarni tayyorlashda muvaffaqiyatlarga erishildi. Ammo, yuksak texnik taraqqiyot zamon va bozor iqtisodiyoti talablari nuqtai nazaridan qaralganda, an'anaviy o'qitish usullarining kamchiliklari ham namoyon bo'ldi. An'anaviy o'qitish usullarida o'quvchining mustaqil bilim olishga o'rgatish, tanqidiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga hamda o'quv jarayonini demokrativlashtirishga ham e'tibor beriladi.

Hozirgi kunda boshlang'ich sinflarda har bir fandan shu darajada ko'p ma'lumotlar mavjudki, ularni an'anaviy o'qitish usullari yordamida o'quvchilarga yetkazishning imkoni yetarli emas.

Shuning uchun ham yuksak texnik va bozor iqtisodiyoti sharoitida o'quvchilarning yetarlicha bilimlarni olishlari uchun ta'limning har bir pog'onalarida mustaqil ishlarga, ijodiy va tanqidiy fikrlashga o'rgatish, ularga bilim olish ichki motivatsiyasini, mantiqiy fikrlash qobiliyatini shakllantirishga e'tibor qaratish lozim. Bu masalalar zamonaviy pedtexnologiyaning asosiy elementlaridan hisoblanadi. Zamonaviy pedtexnologiya bilim oluvchilarni tanqidiy fikrlashga o'rgatishga, aqliy hujum va guruhli ish uslubiga katta e'tabor beriladi.

Tanqidiy fikrlash jarayonida ma'lumotlar har tomonlama muhokama qilinadi, tasdiqlangan xulosalar va ularni amalga oshirishda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan oqibatlar hisobga olinadi, bahs-mulohazalar qilinadi.

Tanqidiy fikrlash o'quvchining savol berish, so'zlash, mantiqiy fikrlash qobiliyatini, munozara yuritish madaniyatini rivojlantirishga ham yordam beradi.

Anglash – bunda o'quvchi yangi bilimlar va ko'nikmalarni o'zlashtirib oladilar.

Mulohaza fazasida o'quvchi olgan bilimlarini har tomonlama tahlil qilib, o'z so'zi bilan ifodalab, amaliyotda qo'llay oladi.

O'quvchilarga yangi tushunchalarni va bilimlarni yetkazib berishda, muommoli masalalarni hal etishda va o'quvchilarning faolligini oshirishda aqliy hujum usulidan ko'proq foydalanish maqsadga muvofiq. Bunda aniq maqsad asosida o'quvchilarga beriladigan bilimlar o'quvchilar hukmiga havola etiladi. Bunda barcha o'quvchilarga muommoning yechimiga tegishli, o'z fikrini cheklanmagan holda bayon etish imkoniyati yaratiladi. Barcha javoblarning to'g'ri yoki noto'g'riligidan qat'iy nazar tanqid qilinmasdan yozib boriladi. Aqliy hujum to'xtatilgandan so'ng javoblar muhokama qilinib, qo'yilgan maqsadga eng yaqini qabul qilinadi. Aqliy hujum usulidan boshlang'ich sinf matematika darsligida o'quvchilarni guruhlarga bo'lib yoki bo'lmasdan ham foydalanish mumkin.

Umuman olganda o'quvchilarning birgalikda o'qish va ishlash jarayoni ta'limning hamma pog'onasida yaxshi natija beradi.

Guruhiy ishlash usulidan foydalanish uchun o'quvchilar kichik guruhlarga (2, 5 kishilik) bo'linadi. Keyinchalik, bu guruhlar bir xil mazmunda ish olib borishlari mumkin. Bir xil mavzuda olib borilgan guruhlarning ishi o'zaro taqqoslanadi. Bunda raqobat holati ham yuzaga keladi, har xil mavzuda olib boriladigan guruhiy ish

usulida yagona maqsad bir necha qismlarga bo`linib guruhlariga topshiriladi. Har bir guruh topshiriqning o`ziga tegishli qismini amalga oshiradilar. Javoblar birlashtirilganda yagona maqsad mazmuni aniq ko`rinadi.

Bir qator o`qituvchilar tajribasidan ma`lumki, birgalikda o`qish yoki guruhiy ishlash usuli orqali guruh a`zolarining yaxshi o`zlashtirishiga va ularda matematika fanlarini o`rganishga bo`lgan qiziqishini o`stirishga erishish mumkin.

Ta`kidlash mumkinki, keyingi vaqtlarda kolkulyatorlardan yoki boshqa hisoblash vositalaridan haddan tashqari ko`p fodalanish natijasida ko`pchilik o`quvchilar mantiqiy fikrlashdan uzoqlashib, matematik amallar, og`zaki va yozma hisoblashlarning mohiyatini tasavvur qilishda qiynalmoqdalar. Shuning uchun ham aniq fanlarni o`qitishda o`quvchilarning ularni aniq tasavvur qila olishlariga e`tibor berish lozim. Aks holda o`quvchilarning o`zlashtirishlari mexanik va yuzaki bo`lishi mumkin.

Xulosa qilib aytganda, o`qitishning zamonaviy mazmuni, maqsadiga qarab mohirona foydalanish lozim. O`quvchilarning to`liq o`zlashtirishlarini ta`minlash uchun ularning mustaqil ijodiy, mantiqiy va tanqidiy fikrlash, har bir berilayotgan tushunchaning mohiyatini aniq tasavvur qila bilish qobiliyatlarini rivojlantirishga hamda olgan bilimlarini amaliyotda qo`llay olishlariga e`tibor berish lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Tolipov O`., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalarning tadbiqiy asoslari. – T.: 2005
2. Ishmuhammedov R. Innovation texnologiyalar yordamida ta`lim samaradorligini oshirish yollari – T: TDPU, 2005.
3. Ochilov M. Yangi pedagogik texnologiyalar – Qarshi: Nasaf, 2000.
4. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat – T: Fan, 2006.
Elektron ta`lim resursi
1. WWW. pedagog. uz

Тетяна Ганжа
(Переяслав-Хмельницький, Україна)

КОМПЮТЕНО-ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ, ЯК ЕФЕКТИВНИЙ ЗАСІБ ОРГАНІЗАЦІЇ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ УЧНІВ НА УРОКАХ ГЕОМЕТРІЇ

Педагоги минулого і сучасності у своїх дослідженнях приділяли і приділяють значну увагу самостійній роботі учнів, оскільки вважали, що самостійне здобуття навичок, знань і вмінь є вищою формою навчальної діяльності школяра.

Існують різні форми самостійної роботи на уроках геометрії, але найбільш ефективною, на наш погляд може бути самостійна робота з використанням інформаційних технологій. Очевидно, що впровадження комп'ютерно-інформаційних технологій в навчальний процес є ефективним засобом індивідуалізації навчально-пізнавальної діяльності учнів.

Сучасні інформаційні технології – це сукупність методів, засобів і прийомів, що використовуються для забезпечення ефективності діяльності людей в різноманітних виробничих і невиробничих процесах [2, с.26].

Використання комп'ютера можливе на різних етапах процесу навчання: вивченні нового матеріалу учням, перевірки засвоєння знань учнів, уточненні змісту матеріалу і методів його викладання, фіксації всіх успіхів і невдач. Але індивідуальна робота учня з комп'ютерним педагогічним засобом є найпродуктивнішою, оскільки дає поштовх до саморозвитку.

Проаналізуємо основні **програмні педагогічні засоби, які можна використовувати на уроках геометрії:**

Першим з програмних засобів для навчання математики на комп'ютері є **електронний підручник-довідник «Планіметрія»** із серії «Домашній комп'ютер і школа». У цьому підручнику властива наявність цілісного задуму і його виконання в підборі матеріалу.[1, с. 168].

Комплект «Планіметрія» складається з двох предметів – книги та компакт- диска і являє собою сучасний мультимедіа – курс. Курс розбитий на розділи, розділи – на теми, а ті в свою чергу – на невеликі фрагменти – визначення, теореми, формули, задачі. Все це, включаючи доведення теорем і формул, а також вказівки до завдань, міститься на компакт – диску. Книга включає тільки стислий виклад теоретичної частини курсу у вигляді формулювань всіх визначень, теорем і формул, що супроводжуються малюнками, але без доведень і завдань. У даному комплекті книга відіграє роль «опорних конспектів» і може використовуватися окремо від комп'ютера.

Курс містить 64 теми, розподілені по 13 розділах. У них містяться: основні відомості з планіметрії в об'ємі курсу середньої школи, тобто теореми і формули, які є в будь-якому підручнику планіметрії, додаткові теореми і формули, більш докладно розкривають зміст кожної теми. Вони ілюструють методи вирішення планіметричних задач, часто вживані додаткові побудови, а також дію загальних теорем в різних частинних випадках. Матеріал курсу викладається послідовно від теми до теми.

ППЗ «Жива Геометрія» – ефективний засіб для широкого спектру користувачів від учнів 5-го класу. «Жива геометрія» – це набір інструментів, який надає всі необхідні засоби для побудови креслень та їх дослідження. Вона дає можливість «відкривати» і перевіряти геометричні факти. Програма дозволяє робити «живі» креслення, плавно змінюючи положення вихідних точок.

Пакет динамічної геометрії

Пакет динамічної геометрії DG створений для підтримки шкільного курсу планіметрії. DG – це комп'ютерне середовище для експериментування з геометрії. Мета пакета – надати учням можливість самостійного відкриття геометрії шляхом експериментування на комп'ютері.

Головна ідея DG – дати користувачеві можливість виконувати на комп'ютері побудови, аналогічні класичним геометричним побудовам "на папері". Структура програми DG включає в себе питання як теоретичного, так і практичного курсу. Існують окремі теоретичні розділи, які просто неможливо оминати увагою вчителів-математиків. Чудова наочність по трикутнику і його елементам, по колу, симетрії, аксіомам планіметрії, побудова циркулем та лінійкою, графіки функцій, дотичні до кривих, алгебра і початки аналізу – це не повний перелік задіяних у програмі тем. Практичні завдання взяті з підручника геометрії Погорелова і подані в задачах таким чином, щоб стимулювати експериментально-дослідницьку діяльність учнів.

Geogebra

GeoGebra – безкоштовна програма, що надає можливість створення динамічних («живих») креслень для використання на різних рівнях навчання геометрії, алгебри, планіметрії та інших суміжних дисциплін.

3D See Builder

Програма 3D See Builder допоможе виконати завдання на побудову перерізів.

GRAN-2D

Програма GRAN-2D призначена для графічного аналізу систем геометричних об'єктів на площині, звідки і походить її назва (GRaphic Analysis 2-Dimension).

Програма функціонує під управлінням операційної системи Windows. Для встановлення програми слід запустити на виконання файл SETUP.EXE з диску дистрибутива (обсягом близько 1.44Mb) та відповісти на всі стандартні запити інсталяторів (вказати шлях встановлення тощо). Після успішного встановлення у вибраній папці буде створено файл GRAN2D.EXE – основна програма, та у додатковій папці HELP буде створено допоміжні файли допомоги. Надалі при натисненні кнопки Пуск назва програми GRAN-2D з'являтиметься як пункт меню Програми, при зверненні до якого відбуватиметься запуск ППЗ GRAN-2D.

Мультимедійні навчальні посібники:

- «Геометрія не для відмінників»
- «Відкрита математика. Планіметрія»
- «Бібліотека електронних наочностей «Геометрія 7 – 9 класи»

Педагогічний програмний засіб (ППЗ) "Бібліотека електронних наочностей «Геометрія 7 – 9 класи» створено згідно з чинною навчальною програмою з математики, затвердженою Міністерством освіти і науки України. Основна мета ППЗ – активізувати пізнавальну діяльність учнів; посилити самостійність в опануванні знаннями, вміннями і навичками, мотивацію та інтерес до навчання геометрії і, тим самим, покращити навчальні досягнення учнів.

Навчально-наочний відео посібник для учнів 7-11 класів та абітурієнтів в двох частинах.

Матеріал навчального посібника викладено у логічній послідовності і адаптовано під технології електронного навчання (посилання, структуризація, схематичність, узагальнення у вигляді таблиць тощо).

Матеріали посібника можуть бути використанні для повторення та узагальнення вивченого в 7-11 класах з метою ефективної підготовки випускників до зовнішнього незалежного оцінювання, а також для проведення тематичного оцінювання в 10-11 класах.

Мультимедійний репетитор «StudyBuddy» – зручний і продуктивний формат навчання. Сучасна подача матеріалу побудована з урахуванням психологічних особливостей школярів та дає максимальний ефект сприйняття інформації.

Інформаційні технології сьогодні відіграють важливу роль у формуванні особистості учня, а їх застосування на уроці робить урок більш цікавим та ефективним. Використання програмних засобів на уроці геометрії, індивідуалізує роботу учнів, учні вчать працювати самостійно. Це – можливість для учнів проявити свої творчі здібності та самостійність. Але, поряд з багатьма плюсами, виникають різні проблеми як при підготовці до таких уроків, так і під час їх проведення. Деякими важливими недоліками є:

- При недостатній мотивації до роботи, учні часто відволікаються на ігри, музику і т.д.;
- Відсутність контакту з вчителем;
- Недостатня комп'ютерна грамотність вчителів;
- Недостатня кількість комп'ютерів у школах.

Література:

1. Андрєєв, А.А. Комп'ютерні та телекомунікаційні технології в сфері освіти / А.А. Андрєєв // Шкільні технології. – 2007. – № 3. – С. 151-170.

2. Інноваційні інформаційно-комунікаційні технології навчання математики: навчальний посібник / В.В. Корольський, Т. Г. Крамаренко, С. О. Семеріков, С. В. Шокалю; науковий редактор академік АПН України, д.пед.н., проф.. М. І. Жалдак. – Кривий Ріг: Книжкове видавництво Кириєвського, 2009. – 324 с.

Науковий керівник:

кандидат педагогічних наук, доцент, Довбня Петро Іванович.

Фаррух Мурадов, Мухаммадсолих Турсунов
(Самарканд, Узбекистан)

ZARAFSHON DARYOSINING “NAVOIYAZOT” QUYI QISMINING IFLOSLANTIRUVCHI MODDALARNING MIQDORIY TAHLILI (2011 YIL UCHUN)

Yuqori sath modellaridagi suv sifati tartiblangan va ifloslanish xarakteri bilan ta'riflanadi[1]. Bu ko'rsatkichlarning birinchisi REM(Ruxsat etilgan miqdor) ulushini o'lchash bilan umumlashgan bo'ladi va quyidagi formula orqali hisoblanadi:

$$\sum_{i=1}^p \frac{C_i}{REM_i},$$

Bu yerda p –organilayotgan qorishmalar soni; C_i va REM_i – i -ifloslanuvchi moddalardagi faktli va mumkin bo'lgan miqdorlari. Ikkinchi tabiiy “toza” suv qatnashmagan zaharli ifloslovchi sifatida karbol kislotasi(fenol) tanlab olingan.

Suv muhit holatlariga turli xil o'rinlarni qarash mumkin: sanitar-gigiyena me'yorlari, rekreasion o'zlashtirish, xo'jalik mahsulotlari, sanoat yoki qishloq xo'jaligida suvdan foydalanish, ekotizimlarni saqlash va boshqalar. Shuning uchun suv muhiti holatini modellashtirishga qaramligini turli xil ko'rsatkichlar bilan xarakterlash mumkin.

Zarafshon mintaqasi uchun suv zahirasini kamaytirib bo'lmaydi, shuning uchun suv zahirasi sifati ko'rsatkichlarini chegaralaymiz.

Sanoat korxonalari har xil moddalarning doimo oshiriladigan katta miqdorini suvga chiqarib yubormoqdalar. Ularning har birini alohida qarab chiqish gumon. Shuning uchun zararli belgilarni kamaytirish (ZBK) dagi moddalarning bittasi uchun ifloslanishning gidrokimyoviy xarakter sifatining umumlashirilganligi bo'yicha integral bahoni kiritish oldindan ruxsat etilgan miqdor(REM) ulushi hisoblanadi. ZBK dan foydalanish ko'pdan–ko'p qiymatlar miqdorining yuzlab moddalarni bir necha kattaliklar bilan almashtirish imkonini beradi.

Suv sifati integral baholarining izohlangan mohiyati. Uning asosida “oqova suvni to'plash uchun suv obyektlaridan foydalanish balansi” metodi yotadi. Hamma moddalar baliqchilik va zarar ko'rsatkichlarining zaharli mantiqiy yo'nalishlari bo'yicha birlashtirilgan guruhlariga taqsimlanadi. Har bir guruhga r bilan bog'liq bo'lgan sonlar qo'yiladi va bu quyidagi formula bilan aniqlanadi:

$$r = \sum_i \frac{C_i}{REM_i},$$

$r = 1$ bo'lganda suvning sifati me'yorda hisoblanadi, $r < 1$ bo'lganda suv obyektida qo'shimcha kiritilgan ifloslanish zahirasi mavjud, $r > 1$ bo'lganda suv obyektida o'ta to'yingan ifloslanish kuzatiladi.

Shunday qilib, ikkinchi sath modelidagi suv zahirasi sifatini xarakterlash uchun quyidagi ko'rsatkichlar to'plamini ko'rib chiqamiz: R_1 –muallaq moddalar; R_2 –kislородning biokimyoviy iste'moli (KBI); R_3 –baliqchilik xo'jaligida ZBK (fenol, neft mahsulotlari); R_4 –toksikologik ZBK (azot ammoniy, azot nitrit, mis, ruh), R_5 – sanitar-toksikologik ZBK(azot nitrate, xrom VI, ftor), R_6 – umumiy ehtiyoj(kislород, minerallashish), R_7 – temir.

Organilayotgan qorishmalarining tarkib va umumiy tavsifi. 1-jadvalda taqdim etilgan. R_k^H , $k = \overline{1,7}$ ning tegilmagan holatini aniqlash uchun tabiiy suvdagi ajralmas tarkibiy qismlarning miqdorlari haqidagi ma'lumotlar O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi gidrometeorologiya xizmati markazi ma'lumotlari hisobga olindi. R_k^H ko'rsatkichi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi gidrometeorologiya xizmati markazi ma'lumotlarga ko'ra tanlangan boshlang'ich yil uchun aniqlanadi:

$$R_k^H = \sum_{i=1}^{p^k} \frac{C_i^H}{REM_i}$$

Bu yerda $p^k - R_k^H$ ko'rsatkichidagi organilayotgan zararli moddalarning (ajralmas tarkibiy qismi) miqdori, REM_i –ularni oldindan ruxsat etilganlar miqdori, C_i^H – nazoratchi tabaqaning i –moddasidagi miqdori.

1-jadval. O'rganilayotgan qorishmalarning tarkibi va umumiy tavsifi

Ko'rsatgich	Ingridiyent	"Toza" suvdagi konsentrasiyalar, mg/l	REM, mg/l
R_1	Muallaq moddalar	148	0,75
R_2	KBI	2,84	3
R_3	Fenollar	0,005	0,001
	Neft mahsulotlari	0,03	0,05
R_4	Azot ammoniy	0,47	0,39
	Azot nitrit	0,147	0,02
	Mis	2,1	0,001
	Rux	2,1	0,01
R_5	Azot nitrat	6,45	9
	Xrom VI	0,4	0,001
	Ftor	0,53	0,75
R_6	Kislorod	8,48	6
	Minerallashish	1653,2	1000
R_7	Temir	0,05	0,5

Zarafshon mintaqasi uchun (Navoiy shahri yuqori qismi) R^* 2-jadvalda keltirilgan

2-jadval. Suv resurslarining tegilmagan va boshlang'ich holati.

№	Ko'rsatgich	R_k^H , REMning ulushi
1.	Muallaq moddalar	197,(3)
2.	KBI	0,94(6)
3.	Baliqchilik xo'jaligidagi ZBK	5,6
4.	Toksikologik ZBK	2318,555
5.	Sanitar-toksikologik ZBK	401.4155
6.	Umumiy ehtiyoj	3,066533
7.	Temir	0,1

2-jadvaldan ko'rinib turibdiki, muallaq moddalar miqdori yetarli darajada va suvning o'z-o'zini tozalash xususiyati ijobiy holatda. Toksikologik va sanitary-toksikologik ifloslantiruvchi moddalarining miqdorlari me'yordan ancha yuqori, kislorod va minerallashish miqdori esa qoniqarli darajada.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. С. Н. Васильев. Моделирование и управление процессами регионального развития. М.: ФИЗМАТЛИТ, 2001. – 432 с.

Зокирхўжа Усмонхўжаев
(Фергана, Узбекистан)

ЧЕБИШЕВ ДИФФЕРЕНЦИАЛ ТЕНГЛАМАСИ УЧУН ЧЕГАРВИЙ МАСАЛАНИ КОШИ УСУЛИДА ЕЧИШ

Куйидаги иккинчи тартибли чизикли дифференциал тенглама Чебишев дифференциал тенгламаси [1] дейилади:

$$L(y) = (1 - x^2)y'' - xy' + n^2y = 0 \quad (1)$$

Бу тенглама учун $x = \pm 1$ нукта махсус нукта бўлади.

Чебишев тенгламасининг $|x| > 1$ соҳадаги ечимини топиш мақсадида (1) тенгламада

$t = \ln \left| x + \sqrt{x^2 - 1} \right|$ алмаштириш бажарамиз. Натижада, (1) тенглама куйидаги

$$y_t'' - n^2y = 0 \quad (2)$$

кўринишга келади. Маълумки, (2) тенглама ўзгармас коэффициентли Эйлер тенгламаси [2] бўлиб, бу тенгламанинг умумий ечими

$$y = \tilde{N}_1 e^{nt} + \tilde{N}_2 e^{-nt} \quad (3)$$

формула билан ифодаланади, бу ерда C_1, C_2 — ихтиёрий хақиқий ўзгармас сонлар.

Агар (3) формулада t ўзгарувчидан x ўзгарувчига қайтсак, (1) тенгламанинг умумий ечими

$$y = C_1 \left(x + \sqrt{x^2 - 1} \right)^n + C_2 \left(x + \sqrt{x^2 - 1} \right)^{-n} \quad (4)$$

кўринишда ёзилади. Умумий ечимни гиперболик функциялар орқали ифодаласак, у қуйидаги кўринишга келади:

$$y = C_1 ch(narchx) + C_2 sh(narchx), |x| > 1,$$

бу ерда $archx = \ln|x + \sqrt{x^2 - 1}|$, $|x| \geq 1$ -тескари гиперболик функция.

(1) тенглама учун $|x| > 1$ соҳада қуйидаги чегаравий масалани ўрганамиз.

Чегаравий масала. Чебишев тенгламасининг

$$y(1,25) = 1, \left[D_{1,25;x,(x+\sqrt{x^2-1})}^{-\alpha} y(x) \right]_{x=2.6} = 0, \alpha > 0, \alpha \in R \quad (5)$$

чегаравий шартларни қаноатлантирувчи ечимини топилсин.

Бу ерда $D_{a;x,g(x)}^{-\alpha}$ — функциядан функция бўйича олинган каср тартибли интегро-дифференциал оператор [3].

{(1),(5)} чегаравий масаланинг ечимини

$$y = y_0(x) + au(x) + bv(x)$$

кўринишда қидирамиз. Ечимни бундай кўринишда қидириш- чегаравий масалани Коши масаласига келтириш усули дейилади.

Бу ерда

$$y_0(x) \text{ функция (1) тенгламанинг } y(1,25) = 0 \text{ ва } y'(1,25) = 0;$$

$$u(x) \text{ функция (1) тенгламанинг } y(1,25) = 1 \text{ ва } y'(1,25) = 0;$$

$$v(x) \text{ функция (1) тенгламанинг } y(1,25) = 0 \text{ ва } y'(1,25) = 1 \text{ бошланғич шартларини}$$

қаноатлантирувчи ечимлари.

У ҳолда, Коши масалалари ечимлари:

$$y_0(x) \equiv 0,$$

$$u(x) = \frac{1}{2} \left(2^{-n} (x + \sqrt{x^2 - 1})^n + 2^n (x + \sqrt{x^2 - 1})^{-n} \right),$$

$$v(x) = -\frac{3}{8n} \left(2^{-n} (x + \sqrt{x^2 - 1})^n - 2^n (x + \sqrt{x^2 - 1})^{-n} \right)$$

кўринишда бўлади.

(5) чегаравий шартлардан фойдаланиб, a ва b ўзгармас сонлар бир қийматли топилади:

$$a = 1, b = \frac{A_1 + A_2}{A_3 + A_4}$$

бу ерда

$$A_1 = 2^{-n-1} \int_0^1 (1-z)^{\alpha-1} \cdot (2+3z)^n dz,$$

$$A_2 = 2^{n-1} \int_0^1 (1-z)^{\alpha-1} \cdot (2+3z)^{-n} dz,$$

$$A_3 = \frac{3}{8n} 2^{-n} \int_0^1 (1-z)^{\alpha-1} \cdot (2+3z)^n dz,$$

$$A_4 = -\frac{3}{8n} 2^n \int_0^1 (1-z)^{\alpha-1} \cdot (2+3z)^{-n} dz.$$

Демак, (1) тенгламанинг (5) чегаравий шартларини қаноатлантирувчи ечими қуйидаги кўринишда бўлади:

$$y = \frac{1}{2} \left(2^{-n} (x + \sqrt{x^2 - 1})^n + 2^n (x + \sqrt{x^2 - 1})^{-n} \right) - \frac{3}{8n} \cdot \frac{A_1 + A_2}{A_3 + A_4} \left(2^{-n} (x + \sqrt{x^2 - 1})^n - 2^n (x + \sqrt{x^2 - 1})^{-n} \right)$$

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Салоҳитдинов.М.С. Насритдинов Ф.Н. Оддий дифференциал тенгламалар. Тошкент. "Ўзбекистон". 1994.
2. Қ.Б.Бўйқўзиев. Дифференциал тенгламалар. Тошкент. "Ўқитувчи". 1983.
3. Самко С.Г., Килбас А.А., Маричев О.И. Интегралы и производные дробного порядка и некоторые их приложения. Минск. Наука и техника. 1987.

Научный руководитель:

кандидат физико-математический наук, Косимов Хурсанали Нурматович.

Гавхарой Хайитова

(Фергана, Узбекистан)

БУЗИЛАДИГАН ДИФФЕРЕНЦИАЛ ТЕНГЛАМА УЧУН ГРИН ФУНКЦИЯСИ

Куйидаги

$$\frac{d}{dx} \left[x \frac{dy}{dx} \right] - \frac{m^2}{x} y = f(x), \quad m > 0 \quad (1)$$

$$\left[D_{0,x}^{-\alpha} g(x) \right]_{x=0} < \infty, \quad y(1) = 0, \quad \alpha > 0 \quad (2)$$

чегаравий масаланинг Грин функциясини тузинг.

Ушбу

$$a_0(x)y'' + a_1(x)y' + a_2(x)y = f(x), \quad a \leq x \leq b, \quad (3)$$

$$\alpha y(a) + \beta y'(a) = 0, \quad \gamma y(b) + \delta y'(b) = 0 \quad (4)$$

(3)-(4) чегаравий масаланинг Грин функцияси деб, шундай $G(x, s)$ функцияга айтиладики, бу функция $\{(x, s) : a \leq x \leq b, a \leq s \leq b\}$ да аниқланган бўлиб, куйидаги шартларни қаноатлантиради:

1. $x \neq s$ бўлганда $G(x, s)$ функция

$$a_0(x)y'' + a_1(x)y' + a_2(x)y = 0$$

бир жинсли тенгламани қаноатлантиради.

2. $x = 0, x = b$ бўлганда $G(x, s)$ функция (4) чегаравий шартларни қаноатлантиради.

3. $x = s$ бўлганда $G(x, s)$ функция x бўйича ҳосиласи 1-тур узилишга эга, яъни

$$G(s+0, s) = G(s-0, s), \quad G'_x(s+0, s) - G'_x(s-0, s) = \frac{1}{a_0(s)}.$$

$$(1)-(2) \quad \text{чегаравий масаланинг Грин функциясини куриш учун } y(x) = 0$$

бўлган ва мос равишда (2) чегаравий шартларни қаноатлантирувчи $y_1(x)$ ва $y_2(x)$ чизиқли

эрклихусусий ечимларни топиш керак [1].

$$\text{Агар } y_1(x) \text{ функция бир вақтда} \quad (2)$$

чегаравий шартларни қаноатлантирмаса, қўйилган чегаравий масаланинг Грин функцияси мавжуд бўладивау ни куйидаги кўринишда қидирилади:

$$G(x, s) = \begin{cases} \varphi(s) \cdot y_1(x), & 0 < x \leq s \\ \psi(s) \cdot y_2(x), & s \leq x \leq 1. \end{cases}$$

Бу ерда $\varphi(s)$ ва $\psi(s)$ функциялар

$$G(s+0, s) = G(s-0, s), \quad G'_x(s+0, s) - G'_x(s-0, s) = \frac{1}{a_0(s)}$$

шартларни қаноатлантирадиган қилиб танланади.

(1) тенгламага мос бир жинсли тенглама

$$xy'' + y' - \frac{m^2}{x}y = 0 \quad (5)$$

кўринишдабўлади. Бутенгламамосравишда(2)чегаравийшартларниқаноатлантирувчи
 $y_1(x) = x^{\alpha+m} + x^{\alpha-m}$ ва $y_2(x) = x^m - x^{-m}$ чизиклиэрклихусусийечимларгаэгабўлади.

ШунингучунҳамГринфункциясини

$$G(x, s) = \begin{cases} \varphi(s) \cdot (x^{\alpha+m} + x^{\alpha-m}), & 0 < x \leq s \\ \psi(s) \cdot (x^m - x^{-m}), & s \leq x \leq 1 \end{cases} \quad (6)$$

кўринишдақидирамиз.

Буерда $\varphi(s)$ ва $\psi(s)$ функцияларни

$$\psi(s)(s^m - s^{-m}) = \varphi(s)(s^{\alpha+m} + s^{\alpha-m}),$$

$$\varphi(s)((\alpha + m)s^{\alpha+m-1} + (\alpha - m)s^{\alpha-m-1}) - \psi(s)(ms^{m-1} + ms^{-m-1}) = \frac{1}{s}$$

тенгликларданолинади.Бундан

$$\psi(s) = \frac{s^{\alpha+m} + s^{\alpha-m}}{(s^m - s^{-m})((\alpha + m)s^{\alpha+m} + (\alpha - m)s^{\alpha-m}) - m(s^m + s^{-m})(s^{\alpha+m} + s^{\alpha-m})},$$

$$\varphi(s) = \frac{s^m - s^{-m}}{(s^m - s^{-m})((\alpha + m)s^{\alpha+m} + (\alpha - m)s^{\alpha-m}) - m(s^m + s^{-m})(s^{\alpha+m} + s^{\alpha-m})}$$

эканлигикелибқиқади.

УҳолдаГринфункциясиқуйидагикўринишдабўлади:

$$G(x, s) = \begin{cases} \frac{s^m - s^{-m}}{(s^m - s^{-m})((\alpha + m)s^{\alpha+m} + (\alpha - m)s^{\alpha-m}) - m(s^m + s^{-m})(s^{\alpha+m} + s^{\alpha-m})} (x^{\alpha+m} + x^{\alpha-m}), & 0 < x \leq s \\ \frac{s^{\alpha+m} + s^{\alpha-m}}{(s^m - s^{-m})((\alpha + m)s^{\alpha+m} + (\alpha - m)s^{\alpha-m}) - m(s^m + s^{-m})(s^{\alpha+m} + s^{\alpha-m})} (x^m - x^{-m}), & s \leq x \leq 1. \end{cases}$$

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўринов А. Қ. Махсус функциялар ва махсус операторлар. Фарғона, 2012.

Научный руководитель:

кандидат физико-математический наук, Косимов Хурсанали Нурматович.

Ірина Ярощук

(Переяслав-Хмельницький, Україна)

ПРОГРАМНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ З МАТЕМАТИКИ: АНАЛІЗ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Починаючи з 1960-го р. було створено кілька сотень систем для розв'язування математичних задач та візуалізації математичних об'єктів. Всі ці системи характеризуються наявністю обчислювального ядра, чисельних бібліотек математичних об'єктів та алгоритмів роботи з ними, пакетів розширень, досить розвинутим інтерфейсом тощо. [1, с.260]

За своїм призначенням, структурою та функціями математичне програмне забезпечення науково-дослідницького призначення можна умовно поділити на кілька груп, а саме:

1. Математичні пакети вузької спеціалізації: GAP, Macaulay, Singular та ін.
2. Програмні засоби візуалізації математичних даних: Gnuplot, JMol, LaTeX та ін.
3. Системи геометричного моделювання: Autodesk 3ds Max, ANSYS та ін..
4. Системи комп'ютерної математики: Derive, Maple, Matlab, Mathematica, MathCAD, Maxima, SAGE та ін. [2]

Математичні пакети вузької спеціалізації призначені для виконання алгебраїчних та теоретико-числових обчислень, чисельних та матричних обчислень необмеженої точності, розв'язування диференціальних рівнянь тощо. Вони набагато ефективніші за універсальні системи, оскільки

орієнтуються на розв'язування досить обмеженого кола задач без необхідності інтерпретувати вхідні дані, компілювати тисячі функцій ядра у момент завантаження, підтримувати інтерфейс та графіку, мати вбудовану довідкову систему.

Найпопулярнішою системою вузької спеціалізації є система GAP (Groups, Algorithms, Programming) – система для обчислювальної дискретної алгебри. Розробка системи була розпочата у 1986 р. у м. Аахен (Німеччина), а в 1997 р. центр координації розробки та технічної підтримки перемістився у в університеті. Сент-Ендрюс (Шотландія). GAP безкоштовно поширюється разом із дистрибутивом на умовах ліцензії GNU.

В систему GAP вбудовано спеціалізовану мову програмування, бази даних математичних об'єктів та об'ємну бібліотеку алгоритмів роботи з ними. Система GAP може бути використана для проведення досліджень танавчання в галузі теорії груп, кілець, алгебри, комбінаторних структур, теорії графів та їх автоморфізмів, теорії кодування, кристалографії, векторних просторів. За допомогою GAP можна також працювати з циклотомічними полями, скінченими полями, алгебраїчними розширеннями полів, групами Галуа, многочленами від багатьох змінних, раціональними функціями, векторами та матрицями. Окрім того, за допомогою GAP можна виконувати обчислення з гігантськими цілими та раціональними числами, допустимі значення яких обмежуються лише обсягом допустимої пам'яті [1, с.263].

Менш відомою є вільно поширювана система вузької спеціалізації Singular, створена для виконання спеціальних операцій у сфері комутативної алгебри, алгебраїчної геометрії та теорії особливостей.

Перша версія Singular вийшла у 1997 р. За допомогою Singular можна виконувати обчислення над такими математичними об'єктами, як ідеали та модулі, скінченні поля, алгебраїчні розширення, фактор-кілець тощо.

Однією з перших вільно поширюваних спеціалізованих систем для виконання досліджень в галузі алгебраїчної геометрії та комутативної алгебри була створена система Macaulay, написання ядра якої відбувалося із 1983 по 1993 рр. Дана система призначена для опрацювання складних математичних об'єктів, таких як поля Галуа, кілець поліномів, алгебраїчні розширення, алгебри Вейля, фактор-кілець, гомоморфізмів кілець та модулів.

Найпопулярнішим серед програмних засобів візуалізації математичних функцій і даних є середовище Gnuplot, розробка якого розпочалася у 1986 р. Використовуючи Gnuplot, можна працювати у будь-якій операційній системі у режимі командного рядка або у пакетному режимі, виконуючи скрипти, прочитані з файлів. Також Gnuplot використовують в якості системи виведення зображень у різних математичних пакетах, таких як GNU Octave, Maxima, SAGE та ін.

За допомогою Gnuplot можна будувати різноманітні графіки та поверхні для функцій, заданих аналітично, параметрично або переліком координат точок. В системі підтримується не лише декартова система координат, полярна система координат при побудові двовимірних графіків, сферична та циліндрична системи координат – при побудові тривимірних об'єктів.

В Gnuplot підтримується кілька різних типів виведення: на екран, у файли різних графічних форматів (eps, fig, jpeg, LaTeX, metafont, pbm, pdf, png, postscript, svg та ін.), на графічні пристрої (графопобудівники) та сучасні принтери.

До складу Gnuplot входить стандартна бібліотека математичних функцій, яка відповідає бібліотеці UNIX. Бібліотеку можна налаштувати на використання радіан та градусів (за замовчуванням використовуються радіани). В функціях у якості аргументів підтримуються цілі, дійсні та комплексні числа.

Для адекватного зображення тривимірних об'єктів унікальною є система Jmol, яка була задумана як програма для простої візуалізації складних хімічних структур. Але, через те, що вона описана мовою Java, система Jmol може бути використана в якості аплета на динамічних Web-сторінках (апет – програма, що розміщена на Web-сервері, виконується на комп'ютері користувача, а результати її роботи відображаються у вікні браузера). Тому, у мережних системах комп'ютерної математики апет Jmol використовується для перегляду результуючого файлу обчислень із тривимірним зображенням. Змінити параметри (обертання, масштаб та ін.) аплетного 3D-зображення можна за допомогою контекстного меню відповідного аплета.

Візуалізації підлягають не лише різноманітні математичні функції та дані, отримані у результаті математичних розрахунків, а й самі математичні тексти через наявність у них специфічних математичних символів, формул, виразів та ін.

Для підготовки та друку математичної документації високої якості американським дослідником Леслі Лампортом був створений макропакет LaTeX. Відзначають такі особливості пакету:

- високо якісні алгоритми розстановки переносів, перенесень між словами, балансування тексту в абзацах;
- автоматична генерація таблиці змісту документа, таблиць і люстрацій;
- зручний механізм роботи з перехресними посиланнями (на формули, таблиці, ілюстрації, їхній номер абзацу);
- зручний механізм цитування бібліографічних джерел;
- оформлення математичних та фізичних формул і рівнянь, хімічних формул та структурних схем молекул;
- оформлення графів, схем, діаграм та ін.

LaTeX входить до складу сучасних дистрибутивів TeX, ідоступний на більшості основних апаратних та програмних платформах.

Найбільш розвинутою системою символічної математики на даний час є Maple V. Це вдало збалансована система, безперечний лідер щодо можливостей символічних обчислень. Оригінальна символічна система сполучається з структурною мовою програмування, що легко запам'ятовується. Maple V може бути використаний як для розв'язування невеликих задач, так і для розробки серйозних проєктів. Перевагою Maple V є висока інтеграція середовища, прекрасний Help. Є розвинена система допомоги і в ній наводиться багато прикладів. На високому рівні знаходиться графіка, можна побудувати будь-які графіки, включаючи зображення графів. У системі вбудовано багато функцій та правил перетворення. Є навіть можливості роботи з логічними виразами та розв'язування задач лінійного програмування.

Як неперевершений редактор математичних текстів тривалий час популярною залишається програма MathCad фірми MathSoftInc. MathCad 7 є Windows-програмою із стандартними меню, діалоговими вікнами, панелями інструментів та багатою on-line колекцією ресурсів MathCadResourceCenter. У MathCad немає власної мови програмування. Запис програми нагадує блок-схему. Обчислення здійснюються на рівні візуального запису виразів у загальноживаній математичній формі. MathCad добре застосовувати для невеликих за обсягом обчислень, він надає широкі можливості для оформлення роботи у звичайному вигляді, дозволяючи проводити записи мовою предметної галузі. MathCad—це інтегроване середовище для виконання, документування та обміну результатами математичних обчислень. Він дозволяє користувачам вводити, редагувати та розв'язувати рівняння, візуалізувати результати, документувати їх, а також обмінюватися результатами аналізу. Дана програма є засобом обчислень, аналізу та написання звітів для професіоналів з усіх галузей науки і техніки, а також для студентів.[3]

MatLab (матрична лабораторія) – це система, в якій основним елементом даних є масив. Тому за допомогою такої системи можна розв'язувати задачі, що містять масиви та вектори, у кілька разів швидше, ніж за допомогою тих систем, що працюють із скалярними даними. Система була призначена для чисельних обчислень. З часом можливості MatLab вагомо зросли, з'явилися бібліотеки, що реалізують унікальні для математичних пакетів функції. Керована графіка містить команди для візуалізації дво- та тривимірних даних, обробки зображень, анімації тощо. Бібліотека математичних функцій містить як відносно прості елементарні функції, так і більш складні – обернення матриць, функції Бесселя, швидке перетворення Фур'є та ін. MatLab відрізняється високою швидкістю чисельних обчислень. До недоліків слід віднести не зовсім вдалий Help та специфічний редактор коду MatLab програм – C-Math.

На основі використання систем комп'ютерної математики відкриваються широкі можливості для ефективного здійснення розрахунків та проведення дослідження чи моделювання явищ різної природи у різних предметних галузях.

Математичне програмне забезпечення хоч і вирішує значний обсяг завдань, та все ж ще існують перспективи його удосконалення, а саме: серверних інтернет послуг СКМ; подальший розвиток методів графічної візуалізації, інтелектуальне вдосконалення інтерфейсу користувача; розширення можливостей і швидкості логічного аналізу; нові алгоритми обчислення коренів рівнянь з великим числом (декілька тисяч) змінних.

Література:

1. Корольський В. В., Крамаренко Т. Г., Семеріков С. О., Шокалюк С. В. Інноваційні інформаційно-комунікаційні технології навчання математики: навчальний посібник – Кривий Ріг: Книжкове видавництво Киреєвського, 2009. – 324 с.
2. Попад'їна С. Ю. Исследовательская работа по алгебре с использованием системы компьютерной математики и средства ее реализации в основной и средней школе [Електронний ресурс] /– Режим доступу: www.ict.edu.ru/ft/005185/bytic-2006.pdf
3. Рафальська М. В. Комп'ютерні технології у навчанні математики [Електронний ресурс] /– Режим доступу: http://www.donnu.edu.ua/mf/heuristic/dist_conf/Рафальська%20М.pdf

Науковий керівник:

кандидат педагогічних наук, доцент, Довбня Петро Іванович.

СЕКЦІЯ: МИСТЕЦТВО

Сергей Лебский
(Киев, Украина)

ОСОБЕННОСТИ УКРАИНСКОГО БАРОККО

Стиль барокко пришел на смену стилю Возрождения и появился первоначально в Италии в конце XVI века.

В Украине стиль барокко характеризуется своеобразными особенностями, в частности, использованием традиций народного искусства. Самобытность стиля наиболее ярко проявилась в архитектуре Левобережья и Слобожанщины [2,3], воссоединенных с Россией в результате освободительной войны украинского народа 1648-1654 гг.

Барокко в переводе с итальянского – «причудливый», «странный», «склонный к излишествам», с португальского – «жемчужина неправильной формы», дословно – «жемчужина с пороком». В разных контекстах слово барокко могло означать «вычурность», «неестественность», «неискренность», «элитность», «деформированность», «преувеличенную эмоциональность». Все эти оттенки слова барокко в большинстве случаев не воспринимались негативно.

Барокко свойственны контрастность, напряженность, динамичность образов, аффектация, стремление к величию и пышности, к совмещению реальности и иллюзии, к слиянию искусств (городские и дворцово-парковые ансамбли, опера, культовая музыка, оратория); одновременно – тенденция к автономии отдельных жанров (концерто гротто, соната, сюита в инструментальной музыке). Мировоззренческие основы стиля сложились как результат потрясения, каким для XVI века стали Реформация и учение Коперника. Изменилось утвердившееся в античности представление о мире, как о разумном и постоянном единстве, а также ренессансное представление о человеке как разумнейшем существе.

В барокко по сравнению с ренессансными классическими формами приобретают иной характер и иное композиционное видение. На смену рациональной тектоничности приходит атектоничность, ренессансная графичность сменяется живописностью, пластика, ставшая основным средством художественной выразительности, создает беспокойную игру светотени, в планах и формах господствуют сложные криволинейные очертания, статичность ренессансных композиций сменяется бурной динамикой форм [1]. Достоинство стиля проявлялись в исключительно сильных по художественной выразительности принципах создания архитектурных ансамблей и удивительном умении органически вписывать архитектуру в окружающую природу. Главное в этом стиле – поразить воображение человека необычным, повлиять на его чувства.

Стиль барокко, сформировавшийся в Украине во второй половине XVI в., имел свои особенности, обладал устойчивой общностью конструктивных и художественных черт, что дает полное основание назвать его украинским барокко. Существенным обстоятельством было то, что католическое барокко, ассоциировавшееся с деятельностью иноземных угнетателей, было ненавистно украинскому народу настолько, что многие дворцы польских магнатов, а также католические постройки были разрушены. По этой причине новостроящиеся здания не должны были ни в коей мере на них походить. В связи с этим украинское барокко быстро вырабатывает свои стилевые особенности. Компонентами стиля были национальные приемы типов и композиций зданий, а также некоторые черты русской архитектуры, выразившиеся в характере декора.

Отличия застройки городов Приднепровья и Левобережья от застройки европейских городов проявлялись в том, что они носили усадебный характер. В приднепровских городах сохранялся принцип древнерусской планировки – радиально-порядковой, носившей живописный характер.

Так, памятником жилой украинской архитектуры конца XVI в. является дом Якова Лизогуба в г.Чернигове – большой, одноэтажный, перекрытый высокой двухскатной крышей и треугольными фронтонами на торцевых фасадах, которые расчленены пилястрами, ограждающими структуру плана. Фронтоны украшают плоские фигурные ниши, полуколонки и треугольные сандрики над окнами [2]. Пластика фасадов и фронтонов значительно крупнее и сочнее по сравнению с формами русской архитектуры XVI в., что создает живописную игру светотени.

Многочисленные трапезные палаты в православных монастырях также относятся к постройкам гражданской архитектуры XVI-XVII вв. стиля барокко. Так, трапезная черниговского Троицкого монастыря является «подлинным шедевром национального архитектурного стиля барокко в Украине» [3].

Наиболее ярко и самобытно стиль украинского барокко проявился в культовом зодчестве. Новые церкви этого периода по принципам своего архитектурного решения подразделяются на две основные группы, отличающиеся одна от другой композиционными приемами. Центрическое решение применялось преимущественно при строительстве приходских церквей (трёх- и пятикупольные сооружения), а осевой приём использовался при возведении монастырских храмов (шести столпные постройки). Яркими образцами шести столпных храмов конца XVII–начала XVIII столетия были соборы киевских монастырей – Никольского на Печерске и Братского на Подоле.

Комплекс Братского монастыря был одновременно и религиозным, и образовательным центром. Он занимал целый квартал на северо-восточной стороне Магистратской площади и начал формироваться с конца XVI столетия. Основные строительные работы в монастыре производились в конце XVII– XVIII столетий. В этот период на месте прежней деревянной Богоявленской церкви на

средства гетмана Ивана Мазепы был построен большой каменный пятикупольный шестистолпный храм – Богоявленская соборная церковь с приделом во имя рождества Ивана Крестителя.

Наиболее выразительно национальные черты проявились в каменных храмах, идущих от деревянных церквей. К постройкам этого типа относится один из шедевров памятников украинского барокко – трехчастный в плане, увенчанный тремя высокими живописными главами Покровский собор в г. Харькове. Сам храм и все ярусы глав великолепно освещены окнами, обрамленными наличниками. И в объемно-пространственном решении отразились традиции украинской трехверховой, многозальной церкви [3].

В то же время, наиболее распространенным типом храма был пятикамерный храм, образующий в плане крест, с дополнительными ячейками по углам. Как правило, здания с крестообразным планом, с центрической объемной динамической композицией, которая завершалась в большинстве случаев пятью или девятью верхами, устанавливались на хорошо обозреваемых со всех сторон местностях. Одним из старейших зданий этого типа является Николаевский собор в г. Нежине. Собор венчают пять широких восьмигранных барабанов, перекрытых куполами с высокими, традиционными для украинской архитектуры завершениями. Четко выраженная пирамидальность отличает композицию этого здания.

Спасо-Преображенская церковь в Сорочицах является последним по времени памятником пятиглавых, крестовых в плане церквей.

В монументальном зодчестве Киева, Левобережья Украины в условиях подъема национального самосознания украинского народа ярко проявились самобытные черты украинского барокко. Это проявилось в типах, конструктивных особенностях и декоре. Отличительной особенностью украинского барокко было новаторство и его сочетание с традиционными композиционными приемами гармонии, чувством пропорции, раскрытием внутреннего пространства, органически связанного с внешними формами [].

К началу ХУ111 в. резкое усиление католической экспансии в Украине привело к тому, что западной Украине стоились многочисленные костелы в стиле барокко. Барочная архитектура Львова достигла своего апогея в здании Доминиканского костела [2]. План костела эллиптической формы с капеллами по бокам; здание венчает огромный купол на высоком барабане; особенности пластичного западного фасада с портиком и лучкообразным фронтоном близки к творческой манере великого зодчего эпохи барокко Франческо Борромини.

Одним из выдающихся памятников позднего барокко является Успенский собор Почаевского монастыря, который был возведен в 1771-1783 гг по проекту Готфрида Гофмана. Отличительная особенность этого монастыря определяется тем, что он установлен на двухэтажной террасе; стройные, нарядные башни и фигурный фронтон, восьмигранный купол со световым фонарем, декор и белоснежный цвет стен создают жизнерадостный образ, далекий от аскетизма.

Андреевская церковь – одно из ранних произведений Растрелли. Стройный силуэт со стремительно взлетающими вверх высоким куполом, завершающимся барочной главкой и четырьмя тонкими башенками, поставленными по диагонали подкупольного квадрата и создающими традиционное пятиглавие, со всех сторон сияет на фоне неба. Сказочная красота и нарядность Андреевской церкви подчеркнута обилием пластики, светлой гаммой бирюзовых стен, белых колонн, золотых капителей и деталей декора.

Шедевром барочной архитектуры Украины является колокольня Дальних пещер Киево-Печерской лавры, построенная С.Д.Ковниром в 1754-1761 гг. Расположена она недалеко от церкви Рождества Пресвятой Богородицы в виде стройного восьмигранника, двухъярусная из камня и высотой 41 м. Построена колокольня в 1761 году лаврским мастером Степаном Ковниром по проекту архитектора П.И.Неелова. Композиционно колокольня резко выделяется на фоне других объектов Дальних пещер и является высокохудожественным архитектурным произведением. Венчает ее направленный вверх грушевидный позолоченный купол с двумя заломами и четыре пирамидальных шпиля с рипидами по углам. Колокольня относится к типу надвратных. Первый ярус украшен горизонтальным ленточным рустом. В средней части устроен арочный проезд, в боковых – служебные помещения с лестницами, которые ведут наверх. На втором ярусе, украшенном легкими коринфскими колоннами, четыре арки для размещения колоколов. Все фасады колокольни украшены кружевом тонкого лепного орнамента. В орнаменте преобладают растительные и ленточные мотивы.

Барокко – это стиль архитектурных ансамблей, которые складывались в различное время. Строящиеся колокольни становились доминантами ансамблей, монастыри окружались стенами и башнями, которые к тому времени уже не имели военно-оборонительного значения, но являлись органическими компонентами ансамблей.

Украинская архитектура стиля барокко широко использовала достижения западной и русской архитектуры, однако особенность ее проявлялась в своей самобытности и приверженности к традициям нации.

Литература:

1. Асеев Ю.С. Стили в архитектуре Украины – Киев / Ю.С.Асеев. – К.: Будивельник. – 1989. – 149 с.
2. Старостенко Т. Украинское барокко в архитектуре Киева / Т.Старостина // Ж.Купола. – 2005. – №2. – С.19-22.
3. Цапенко М.П. Архитектура Левобережной Украины XVII-XVIII веков / М.П.Цапенко. – М.: Стройиздат.- 1967. – 117 с.

СЕКЦІЯ: ПЕДАГОГІКА**A. Boltaboeva
(Gulistan, Uzbekistan)****DESCRIPTION OF THE METHODS OF FORMING MORAL MOTIVES BEHAVIOR OF YOUNGER SCHOOLBOYS**

Moral motives direct the moral actions of man, encourage him to reflect on the appropriate course of action manifestation. To get students to deeply informed, reasonable behavior, the teacher is to work out the formation of motives, their further development. In this process, the teacher comes from the social demands of the time. And so the moral motives not only the basis of moral behavior, but rather indicative result of education.

Our understanding of the essence of moral education in schools vary not only under the influence of new scientific concepts, but real achievements in the field of education. Common in recent years the approach to educational work oriented teacher verbal forms of transfer values. So long prevailed monologues combined with individual actions. Clearly not enough individual approach, relying on experience of the child, taking into account his personal characteristics.

The main instrument through which the teacher directs and organizes the activities of the child are usually jobs that he confronts the child. For their effectiveness need to be internally adopted child, which determines the meaning of the job for him. When job insecurity motivation on the part of teachers for their content inner child can dramatically disperse their objective content with the plan and teacher educator.

In other words, external educational effects contribute to the formation of positive character traits and moral qualities only provided if they excite students' positive inner attitude and stimulate their own desire for moral development.

As already mentioned in the first paragraph, in a moral man formed stable moral motives which impel them to the proper behavior in society, and the formation of moral motives of human behavior provides moral education. On this basis, we believe fair to say that the methods of forming such motives have methods of moral education.

Traditional methods of moral education are focused on instilling students the rules and regulations of public life. Often, however, they act only in a sufficiently strong external controls (adults, public opinion, the threat of punishment). An important indicator of formation of the moral qualities of the person is the internal control, the effect of which sometimes leads to emotional discomfort, dissatisfaction, if violated personal experience proven rules of social life.

Internal control is formed thanks to the efforts of the child in the intellectual, motor, emotional, volitional. Willingness to subordinate their motivation beliefs and knowledge about the culture of human life increases self-esteem individual develops self-esteem. Formed control skills contribute to the successful development of the moral qualities of the person in the process of training and education.

Pedagogical sense of work on the moral development of personality of the younger schoolboy is to help him move from elementary behavioral skills to a higher level, which requires the autonomy of decision-making and moral choice.

In teaching literature describes a variety of methods and techniques of moral education. Obviously, they are not equally aimed at the formation of motives of moral behavior. Methods and techniques especially different versions accumulated so much that to understand them, to choose appropriate goals and actual circumstances only helps their ordering, classification. But the phenomenon of education is very complex and contradictory, and therefore a single logical basis for classification of the numerous ways of pedagogical influence is hard to find.

Научный руководитель:
кандидат педагогических наук, доцент Эргашев Рустам Наджимович.

**Jahongir Mannonov
(NamMPI, O'zbekiston)**

KASBIY KOMPETENTLIK TASHHISI KASBIY SHAKLLANISHNING MOHIYATLI XARAKTERISTIKALARI

Jamiyatda ta'lim tizimini rivojlantirishning strategik yo'nalishi – bu insonning turli sohalarida maqsadli mustaqil faoliyati asosida uning intellekt va ahloqiy rivojlanishidir. Jahonning rivojlangan davlatlari qatori mamlakatimizda ham ta'limdagi islohotlar jarayonida mustaqil ta'limni rag'batlantirish muhim yo'nalish sifatida kelmoqda. Pedagogning kasbiy layoqatlilikini tarbiyalash fenomenini tadqiq qilishga bir qator olimlarning ishlarida o'z ifodasini topgan. Bu mualliflar kasbiy layoqatlilik – ishonchlilik sifatleri bilan birgalikda o'qituvchining kasbiy – individual hodisa sifatida pedagogik madaniyatini tavsiflaydi degan fikrni olg'a surganlar. O'z navbatida, kasbiy layoqatlilik tushunchasi, V.A.Slastenin ta'kidlaganidek, pedagogning pedagogik faoliyatini

amalga oshirishga nazariy hamda amaliy tayyorligining birligini ifodalaydi va uning kasbiy shakllanganligini tavsiflaydi.

Bo'lajak kasb ta'limi o'qituvchisining kasbiy kompetentligini shakllantirish pedagoglarni tayyorlashdagi murakkab muammolar qatorida o'ziga xos o'rin tutadi. Ayniqsa ta'limni modernizatsiyalash bilan bog'liq islohotlarning joriy bosqichida kasbiy pedagogik faoliyatga moslashish muammosi yanada yaqqol namoyon bo'lmoqda. Bo'lajak kasb ta'limi o'qituvchilarini amaliy, psixologik, metodik, tadqiqotchilik turlari bilan bir qatorda kasb ta'limi o'qituvchisini kasbiy kompetentligini shakllantirish bilan boyib bormoqda.

Kasbiy kompetentlik tashhisi kasbiy shakllanishning mohiyatli xarakteristikalariga diagnostik, kommunikativlik, boshqaruv va proektiv o'quvlar guruhlarini kiritish lozim. Pedagogning bilish faoliyati ko'p jihatdan o'rganilayotgan narsalarning murakkabligi, dinamikasi, nostandartligi, ijtimoiy hodisalarni ajratib turadigan chegaralarning ta'siri, ularni izlash, noaniqlik bilan belgilanadi, bu esa kuzatuvchanlik, suhbatdoshning ichki dunyosini modellashtirish malakasini nazarda tutadi. Mazkur holda o'z-o'zini tartibga solish xususiyatlari o'z bilim va malakalarini doimo takomillashtirish zarurati, boshqa odamlarga qaratilgan o'z hatti-harakatini qat'iy muvofiqlashtirish uquvi bilan tavsiflanadi.

Pedagogning kasbiy tarbiyalanganlik layoqatligini tadqiq qilishga bag'ishlangan asarlarda uning quyidagi turlari bilan farq qilinadi:

- maxsus tarbiyalanganlik layoqatligi – kasbiy faoliyatini yetarlicha yuqori darajada egallaganlik, o'zining kelgusi kasbiy rivojlanishini loyihalash qobiliyati;

- ijtimoiy tarbiyalanganlik layoqatligi – birgalikdagi kasbiy faoliyatni, hamkorlikni va shuningdek, mazkur kitobda qabul qilingan kasbiy muloqat uslublarini egallaganlik, o'z kasbiy kasbi natijalari uchun ijtimoiy mas'ullik.

Kasb ta'limi o'qituvchisining kasbiy kompetentligi, irodaviy sifatlar, intellektual salohiyat, hissiy sifatlar, amaliy ko'nikmalar, o'z-o'zini boshqara olish layoqatlarining o'zaro bog'liqligi va shaxsning ijtimoiy-madaniy faollik darajasini aks ettiruvchi individual sifatlar asosida shakllantiriladi.

Evropa davlatlarida shakllangan an'anaga muvofiq kasbiy malaka mutaxassisning kompetentligi, uni shakllantirishga qaratilgan ta'lim tizimi esa – bilim, ko'nikma va malakalar darajasi bilan o'lchanadi.

Kasb ta'limi o'qituvchisini tayyorlashda muhim pedagogik shart-sharoitlar sifatida quyidagilarni e'tirof etish mumkin:

- zamonaviy talablarga javob bera oladigan me'yoriy va o'quv-metodik hujjatlar (davlat ta'lim standarti, namunaviy o'quv rejalari, ishchi o'quv rejalari, namunaviy o'quv dasturlari, ishchi dasturlari, darsliklar, o'quv qo'llanmalar, metodik tavsiyanomalar, qo'shimcha maxsus adabiyotlar, ko'rsatmali vositalar, dars ishlanmalari, loyihalar va boshqalar)ning mavjudligi;

- ilmiy pedagogik xodimlar (professor, dotsent, o'qituvchi, malakali o'quv ustalari, texnik xodimlar)ning bilim, ko'nikma va malakalarining yuksakligi, kasbiy kompetentlik darajasining yetarlicha shakllanganligi hamda ilmiy salohiyatga ega bo'lishi;

- o'quv jarayonining moddiy-texnik (o'quv binolari, o'quv auditoriyalari, o'quv ustaxonalari, amaliy-laboratoriya jihozlari), axborot texnologiyalari (radio, televidenie, kompg'yuter, nusxa ko'chirish qurilmalari, laboratoriya asbob-uskunalari, audio, video, mulg'timediya, trenajyorlar, kinoproektorlar, diaproektorlar, videoproektorlar, texnik vositalar majmuining mavjudligi va hokazolar) jihatdan yetarlicha ta'minlanganligi;

- ijtimoiy va o'quv-texnologik jihatdan qulay muhit (o'qituvchilar, talabalar, rahbarlar hamda talabalar, shuningdek, talabalarning o'zaro munosabatlari mazmuni, yo'nalishi, maqsadlar birligi va boshqalar) yaratilganligi;

- tashkiliy hamda o'quv-amaliy faoliyatning izchil, uzluksiz hamda tizimli yo'lga qo'yilganligi.

«O'qituvchining kasbiy kompetentligi» tushunchasiga berilgan ta'rif va tavsiflarni umumlashtirib, uni quyidagicha talqin etish mumkin: O'qituvchining kasbiy kompetentligi – pedagog faoliyatida kasbiy kompetentlik muhim jihatlardan biri bo'lib, pedagogning faqatgina kasb va kasbiy faoliyatni amalga oshirish bilan bog'liq barcha ehtiyoj, qobiliyat, mahorat, bilish va qiziqishlarini ifodalaydi.

Buning uchun u:

- ijodiy izlanishlar jarayonini boshqarishga moyil bo'lishi;

- ijodiy izlanishlarning samaradorligi o'qituvchining pedagogik, psixologik va nazariy tayyorgarligiga bog'liq bo'lishini esda tutishi lozim.

Kasbiy kompetentlikni shakllantirishda to'la kasbiy shakllanishga intilishi, pedagogik texnologik vaziyatlarni idrok etishi, shu jumladan kasbiy qiziqishlari doirasi kengaytira olishi o'zini takomillashtirishida talab paydo bo'ladi. Kasbiy bilimlar, ko'nikmalar, malaka va qobiliyatlarga, ularni namoyon etishga ko'pchilik talabalarda chuqur va doimiy qiziqish paydo bo'ladi. Ushbu tadqiqotlarda doimiy pedagogik tajribaga ega bo'lgan alohida talabalar qobiliyatlarini hisobga olish kerak.

Adabiyotlar.

1. S.T.Turg'unov va boshqalar: "O'qituvchilarning kasbiy kompetentligini rivojlantirishda ta'lim muassasasi rahbarlarining funktsional vazifalari". T. 2011y.
2. SH.SHaripov, N.Muslimov, M.Ismoilova: "Kasbiy ta'lim pedagogikasi". Metodik qo'llanma. – T. 2005 y.

Ольга Куницька
(Біла Церква, Україна)

МОЖЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ MS EXCEL НА УРОКАХ МАТЕМАТИКИ

Комп'ютерні технології проникають у всі сфери життя суспільства і сьогодні вже неможливо уявити сучасну освіту без їх використання. Все частіше вчителі використовують комп'ютери на уроках фізики, хімії, біології, математики тощо.

Використання комп'ютера в процесі навчання математики доцільно розглядати одночасно і як один із шляхів формування комп'ютерно-інформаційної компетентності учнів, і як засіб інтенсифікації навчального процесу, підвищення його ефективності та якості. Застосування комп'ютерної техніки на уроках дозволяє зробити урок нетрадиційним, яскравим, насиченим, наповнюючи його зміст знаннями з інших наочних областей, що перетворюють математику з об'єкту вивчення в засіб отримання нових знань.

Розвиток інформаційних технологій надає великі можливості для підвищення кваліфікаційного рівня вчителів та їхньої культури. І особливого значення при цьому набуває широке поширення мережі Інтернет. Використання всесвітніх інформаційних ресурсів, що стають доступними завдяки Інтернету, визначає істотний вплив на процеси освіти та пізнання.

У сучасному суспільстві використання інформаційних технологій стає необхідним практично в будь-якій сфері діяльності людини. Оволодіння навичками цих технологій ще за шкільною партою визначає успішність майбутньої професійної підготовки нинішніх учнів. Досвід показує, що оволодіння цими навичками протікає набагато ефективніше, якщо відбувається не тільки на уроках інформатики, а знаходить своє продовження і розвиток на уроках вчителів – предметників. Цей підхід висуває нові вимоги до підготовки вчителя – предметника, ставить перед ним нові проблеми, змушує освоювати нову техніку і створювати нові методики викладання, засновані на використанні сучасного інформаційного середовища навчання. Викладання математики, в силу особливостей самого предмета, являє собою найбільш сприятливу сферу для застосування сучасних інформаційних технологій. Проведена робота в цьому напрямку містить як чисто демонстраційну складову, що дає учням розширені уявлення про можливості використання інформаційних технологій, так і складову, що вимагає активного застосування учнями знань, отриманих на уроках інформатики. У процесі викладання математики, інформаційні технології можуть використовуватися в різних формах. Одною з найбільш вдалих є впровадження табличного процесора Excel.

Excel, мабуть, найпопулярніша сьогодні програма електронних таблиць. Вона входить в офісний пакет MS Office. Нею користуються ділові люди й учені, бухгалтери та журналісти. З її допомогою ведуть різноманітні списки, каталоги і таблиці, складають фінансові та статистичні звіти, обраховують дані опитувань громадської думки та стан торговельного підприємства, обробляють результати наукового експерименту, ведуть облік, готують презентаційні матеріали.

Excel зуміє обчислити суми по стовпцях і рядках таблиці, взяти відсотки, підрахувати середнє арифметичне, банківський відсоток або дисперсію; в ньому взагалі можна використовувати безліч стандартних функцій – фінансових, математичних, логічних, статистичних. Оформлення таблиць може бути найрізноманітнішим, можливості форматування даних – як в хорошому текстовому процесорі: можна міняти шрифти, накреслення, виділяти рядки, стовпці або окремі осередки тексту кольором, рамочками і лініями, зафарбовувати області фоном або кольором, будувати за табличними даними графіки і діаграми, вставляти в таблицю картинки і т.п. [4]

Треба сказати, що програма досить потужна, можливості її досить великі. Одних тільки математичних, логічних, бухгалтерських, статистичних функцій, які Excel вміє виконувати над табличними даними – понад 200 штук. Саме тому застосування Excel у математиці досить ефективно і дає великі можливості вчителю=предметнику. У процесі викладання математики Excel може використовуватися у вивченні багатьох тем:

- розв'язання рівнянь n – го ступеня;
- розв'язання систем лінійних рівнянь;
- робота з матрицею;
- побудова графіків функцій;
- графічне розв'язання систем рівнянь;
- створення тестів засобами Excel і т.д.

Найчастіше електронні таблиці застосовуються на уроках математики для створення, форматування таблиць даних, проведення розрахунків, вирішення завдань, які можна представити у вигляді таблиць, а також для побудови діаграм, що описують динаміку досліджуваних процесів. Крім того, за допомогою цієї програми можуть створюватися тести з математики та кросворди, над якими учні можуть працювати індивідуально або колективно.

Важливо, щоб учитель враховував особливості організації уроків з використанням Excel:

- навчальний матеріал ділиться на невеликі порції;
- навчальний процес будується з послідовних кроків, які містять не тільки порцію знань, але й передбачають здійснення розумових дій з їх засвоєння;
- кожен крок завершується контролем з боку вчителя (питання, завдання і т. д.);

- нову порцію навчального матеріалу учень одержує, тільки правильно виконавши контрольні завдання;
- при неправильній відповіді учень одержує допомогу і необхідні роз'яснення;
- кожен учень працює самостійно і оволодіває навчальним матеріалом у посильному для нього темпі, але обсяг виконаної роботи не повинен бути менше запланованого необхідного мінімуму;
- результати виконання контрольних завдань фіксуються і стають відомими не тільки педагогу, а й самим учням;
- учитель виступає в ролі організатора навчання і помічника при виникненні труднощів, здійснюючи при цьому індивідуальний підхід. [3]

Наведемо приклади застосування Excel на уроках математики.

Приклад № 1. Розв'язати квадратне рівняння.

Це завдання є класичним прикладом з використання логічних операторів (функцій) в ЕТ. Ключовою є формула, по якій проводиться аналіз на наявність коренів $=ЕСЛИ(B5>=0;(-B3-(B5^{1/2}))/2*B2;"коренів немає")$. Формула дана стосовно до виділеної таблиці (формули в комірках B6 і B7 розрізняються, як легко бачити на додатку 1, лише знаком перед дискримінантом). Відзначимо, що, незважаючи на постійне використання дискримінанту при розв'язанні подібного класу рівнянь, більшість учнів не виділяють його обчислення як самостійний крок. А цей крок важливий, так як для правильного оформлення таблиці необхідна перевірка на наявність коренів. (Якщо до цього учнями розглядалася ця ж задача в курсі програмування, шанс почути ідею про необхідність перевірки від учнів значно вище.) Треба проговорити з учнями, що у разі, коли дискримінант дорівнює 0, ми отримуємо два співпадаючих кореня. Крім того, як показує практика,

B5		fx		=(B3^2)-4*B2*B4	
	A	B	C	D	E
1	РОЗВ'ЯЗАННЯ КВАДРАТНОГО РІВНЯННЯ				
2	a=		1		
3	b=		2		
4	c=		3		
5	d=		-8		
6	x1=	коренів немає			
7	x2=	коренів немає			
8					
9					

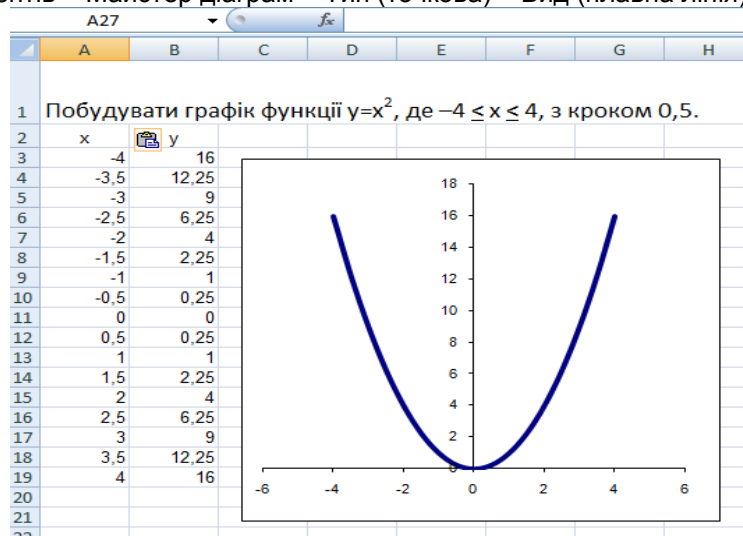
переважна кількість учнів робить помилку при розстановці дужок у формулі обчислення коренів. Звичка, вироблена на уроках математики, призводить до того, що частина формули (знаменник в стандартному випадку) виявляється без дужок. А при використанні ЕТ або в програмуванні це призводить до порушення порядку дій. На наступних заняттях можна розглянути трохи більш складні завдання.

Приклад № 2. Побудова графіків функцій.

Розглянемо приклад побудови графіків наступних функцій за допомогою ЕТ.

Побудувати графік функції $y=x^2$, де $-4 < x < 4$, з кроком 0,5.

1. У діапазон комірок A2: A18 введіть значення змінної x від -4 до +4 з кроком 0,5.
2. У осередок B2 введіть формули: $= A2 * A2$ або $A2 ^ 2$.
3. Виділіть клітинку B2, встановіть покажчик миші на маркері заповнення цього діапазону і протягніть його вниз так, щоб заповнити діапазон B2: B18.
4. Виділити діапазон комірок A2: B18.
5. Панель інструментів – Майстер діаграм – Тип (точкова) – Вид (плавна лінія). Готово.

Застосування інформаційних технологій на уроках і в позаурочній діяльності розширює можливості творчості як вчителі, так і учнів, підвищує інтерес до предмета, стимулює освоєння учнями досить серйозних тем з інформатики, що, у підсумку, веде до інтенсифікації процесу навчання.

Останні десятиліття поставило школу в ситуацію необхідності введення істотних змін у систему навчання і виховання учнів. На нашу думку, застосування інформаційно-комунікаційних технологій на уроках математики в якійсь мірі сприяють вирішенню цієї проблеми.

Використовувати електронний табличний процесор можна практично на кожному уроці математики, але найкращі результати видно при вивченні тем: абсолютна і відносна похибка наближеного значення числа, побудова графіків функцій, графічне розв'язання систем рівнянь першого і другого порядків, обчислення площі криволінійної трапеції, наближене обчислення визначеного інтеграла, геометричні тіла і поверхні, більшість завдань з теорії ймовірностей і математичної статистики. Робота зі створення графіків елементарних функцій сприяє формуванню абстрактного мислення і сприяє закріпленню знань. Ефективність використання табличного процесора при цьому полягає в раціональному використанні часу уроку: всі учні зайняті справжньою роботою, а вчитель отримує можливість перевірити домашнє завдання у кожного учня на кожному уроці, задати питання «на розуміння» і дати необхідні пояснення.

Література:

1. Архіпова Т.Л. Вплив нових інформаційних технологій на активізацію навчально-пізнавальної діяльності підлітків / Т.Л. Архіпова. – С.160-167
2. Зайцева Т.В. Використання комп'ютерних програм на уроках алгебри та початків аналізу / Т.В. Зайцева. – С.101-112
3. Использование табличного процессора Excel в практической деятельности учителя математики. / Сост.: Горбунова Л.Н.; МО РМ, МРЮ. – Саранск, 2011. – 38 с.
4. Меньшиков В.В. Использование MS Excel для облегчения работы учителя. / Меньшиков В.В. // сайт – Пед. Совет. (http://pedsovet.org//option,com_mtree/task,viewlink.html)
5. Соловьева Е.М. Проектная деятельность на уроках информатики с использованием табличного процессора MS Excel.- сайт «Фестиваль педагогических идей. Открытый урок.» // (festival.1september.ru/articles/210471.html)
6. Суханов М.Б. Информатика и образование: Журнал/ Суханов М.Б: №5,2005

Dilnoza Mo'yidinova
(Фергана, Узбекистан)

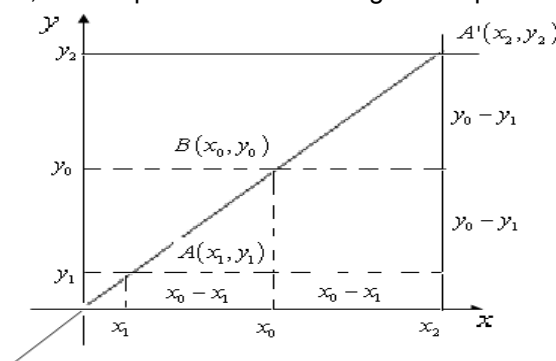
AKADEMIK LITSEY VA KASB-HUNAR KOLLEJLARIDA “TEKISLIKDA SIMMETRIYA” MAVZUSINI O'RGANISH HAQIDA

I. Nuqtaga nisbatan simmetriya

Bizga biror α tekislik berilgan bo'lsin. O – shu tekislikdagi biror tayin nuqta va X – tekislikning ixtiyoriy nuqtasi bo'lsin. OX kesmani to'g'ri chiziq sifatida davom ettirib, bu to'g'ri chiziqda shunday X' nuqtani olaylikki, bunda $OX = OX'$ tenglik o'rinli bo'lsin. X' nuqta X nuqtaning O nuqtaga nisbatan simmetrik nuqtasi deyiladi. Tekislikdagi barcha nuqtalarni unda berilgan biror tayin nuqtaga nisbatan simmetrik ko'chirish mumkin. Quyidagi holatlarni ko'rib chiqaylik:

1. Nuqtani nuqtaga nisbatan simmetrik ko'chirish.

Oxy koordinatalar sistemasida biror $A(x_1; y_1)$ nuqtani $B(x_0; y_0)$ nuqtaga nisbatan simmetrik ko'chirganda qanday nuqta hosil bo'lishi haqida o'ylab ko'raylik. Berilgan $A(x_1, y_1)$ va $B(x_0, y_0)$ nuqtalarni 1-rasmda tasvirlangandek joylashtirib, shu nuqtalardan o'tuvchi to'g'ri chiziqni hosil qilaylik.

1-rasm

Hosil bo'lgan AB to'g'ri chiziqda shunday $A'(x_2; y_2)$ nuqta olaylikki, unda $AB = BA'$ bo'lsin. 1-rasmdan ko'rinib turibdiki, $A(x_1; y_1)$ nuqtadan $A'(x_2; y_2)$ nuqtaga yetib borish uchun. $A(x_1; y_1)$ nuqtani $2(x_0 - x_1)$ birlik o'ngga va $2(y_0 - y_1)$ birlik yuqoriga ko'tarish kerak bo'ladi. Natijada $A'(x_2; y_2)$ nuqtaning koordinatalari

$$\begin{cases} x_2 = x_1 + 2(x_0 - x_1) \\ y_2 = y_1 + 2(y_0 - y_1) \end{cases} \quad \begin{cases} x_2 = x_1 + 2x_0 - 2x_1 \\ y_2 = y_1 + 2y_0 - 2y_1 \end{cases} \\ \begin{cases} x_2 = 2x_0 - x_1 \\ y_2 = 2y_0 - y_1 \end{cases} \quad (1)$$

orqali aniqlanadi.

1-misol. $A(-2;1)$ nuqtani $B(-5;-8)$ nuqtaga nisbatan simmetrik ko'chiring?

Yechish: $x_1 = -2, y_1 = 1$ va $x_0 = -5, y_0 = -8$

$$x_2 = 2x_0 - x_1 = 2 \cdot (-5) - (-2) = -10 + 2 = -8$$

$$y_2 = 2y_0 - y_1 = 2(-8) - 1 = -16 - 1 = -17.$$

Demak, $A(-2;1)$ nuqtani $B(-5;-8)$ nuqtaga nisbatan simmetrik ko'chirganda $A'(-8;-17)$ nuqata hosil bo'ladi.

Yuqoridagi (1) almashtirish Oxy tekisligidagi ixtiyoriy $A(x_1; y_1)$ nuqtani $B(x_0; y_0)$ nuqtaga nisbatan simmetrik ko'chirganda $A'(x_2; y_2)$ nuqta hosil bo'lishini bildiradi.

2. *To'g'ri chiziqni nuqtaga nisbatan simmetrik ko'chirish.*

Ixtiyoriy $y = kx + b$ to'g'ri chiziqni $B(x_0; y_0)$ nuqtaga nisbatan simmetrik ko'chirish uchun (1) almashtirishdan foydalanish kifoya, ya'ni

$$\begin{aligned} 2y_0 - y &= k(2x_0 - x) + b; & 2y_0 - y &= 2x_0k - kx + b \\ & & y &= kx + 2y_0 - 2kx_0 - b. \end{aligned} \quad (2)$$

Natijada ixtiyoriy $y = kx + b$ to'g'ri chiziqni biror $B(x_0; y_0)$ nuqtaga nisbatan simmetrik ko'chirilganda (2) ko'rinishdagi to'g'ri chiziq hosil bo'ladi.

2-misol: $y = 2x - 1$ to'g'ri chiziqni $A(4;3)$ nuqtaga nisbatan simmetrik ko'chiring?

Yechish: $k = 2, b = -1, x_0 = 4, y_0 = 3$

$$y = kx + 2y_0 - 2kx_0 - b = 2x + 2 \cdot 3 - 2 \cdot 2 \cdot 4 - (-1) = 2x - 9.$$

Demak, $y = 2x - 1$ to'g'ri chiziqni $A(4;3)$ nuqtaga nisbatan simmetrik ko'chirganda $y = 2x - 9$ to'g'ri chiziq hosil bo'lar ekan.

3. *Ixtiyoriy $y = f(x)$ funksiyani biror $B(x_0; y_0)$ nuqtaga nisbatan simmetrik ko'chirish.*

Yuqoridagi ikkita holatdan ma'lum bo'ldiki, Oxy tekislikda berilgan ixtiyoriy $y = f(x)$ funksiyani biror $B(x_0; y_0)$ nuqtaga nisbatan simmetrik ko'chirish mumkin. Buning uchun ham (1) almashtirishni bajaraylik,

$$\begin{aligned} 2y_0 - y &= f(2x_0 - x) \\ & y = -f(2x_0 - x) + 2y_0. \end{aligned} \quad (3)$$

Shunday qilib, ixtiyoriy $y = f(x)$ funksiyani biror $B(x_0; y_0)$ nuqtaga nisbatan simmetrik ko'chirilganda (3) ko'rinishdagi funksiya hosil bo'ladi.

3-misol: $y = x^2 + 1$ parabolani $A(-2;-3)$ ga nisbatan simmetrik ko'chiring?

Yechish: $y = -f(2x_0 - x) + 2y_0 \Rightarrow y = -f(-4 - x) - 6 \Rightarrow$

$$y = -((-4 - x)^2 + 1) - 6 \Rightarrow y = -(16 - 8x + x^2 + 1) - 6 \Rightarrow y = -x^2 - 8x - 23$$

funksiya hosil bo'ladi. Bunda: $x_0 = \frac{-b}{2a} = \frac{-8}{2} = -4$, $y_0 = -7$.

II. To'g'ri chiziqqa nisbatan simmetrik ko'chirish.

1. Nuqtani to'g'ri chiziqqa nisbatan simmetrik ko'chirish.

Biror α tekislikda qandaydir a tog'ri chiziq berilgan bo'lsin. a tog'ri chiziqda yotmaydigan nuqtani shu a tog'ri chiziq nisbatan simmetrik ko'chirish masalasini o'rganaylik. Ko'rsatish qiyin emaski, $A(x_0; y_0)$ nuqtani Ox o'qiga nisbatan simmetrik ko'chirganda $A_1(x_0; -y_0)$ nuqta, Oy o'qiga nisbatan simmetrik ko'chirganda $A_2(-x_0; y_0)$ nuqta va koordinatalar boshiga nisbatan simmetrik ko'chirganda esa $A_3(-x_0; -y_0)$ nuqta hosil bo'ladi.

Masalan, $A(-4, 3)$ nuqtani

1) Ox o'qiga nisbatan simmetrik ko'chirganda $A_1(-4, -3)$;

2) Oy o'qiga nisbatan simmetrik ko'chirganda $A_2(4, 3)$;

3) koordinatalar boshiga nisbatan simmetrik ko'chirganda $A_3(4, -3)$ hosil bo'ladi.

Endi ixtiyoriy $A(x_0; y_0)$ nuqtani $ax + by = c$ to'g'ri chiziqqa nisbatan simmetrik ko'chirishni o'rganaylik. Quyidagi ayrim xususiy xollarini ko'rib chiqaylik:

1. $a = 0$, $b = 1$ bo'lsin. Bu holda $A(x_0; y_0)$ nuqtani Ox o'qiga parallel bo'lgan $y = c$ to'g'ri chiziqqa nisbatan simmetrik ko'chirish kerak bo'ladi. Buning uchun A nuqtadagi y_0 ni $2c - y_0$ bilan almashtirish zarur. Natijada $A(x_0; y_0)$ nuqtani $y = c$ to'g'ri chiziqqa nisbatan simmetrik ko'chirganda $A_4(x_0, 2c - y_0)$ nuqta hosil bo'ladi.

4-misol: $A(2, -1)$ nuqtani $y = -3$ ga nisbatan simmetrik ko'chirganda.

Yechish: $x_0 = 2$, $y_0 = -1$, $c = -3 \Rightarrow A_4(2, 2 \cdot (-3) + 1) = A_4(2, -5)$.

Demak, $A(2, -1)$ nuqtani $y = -3$ to'g'ri chiziqqa nisbatan simmetrik ko'chirganda $A_4(2, -5)$ nuqta hosil bo'ladi.

Izox: Yuqoridagi holatda $c = 0$ bo'lsa, A nuqtani Ox o'qiga nisbatan simmetrik ko'chirish qoidasi hosil bo'ladi.

2. $a = 1$, $b = 0$ bo'lsin. Mazkur holatda $A(x_0; y_0)$ nuqtani Oy o'qiga parallel bo'lgan $x = c$ to'g'ri chiziqqa nisbatan simmetrik ko'chirish zarur bo'ladi. Shu maqsadda A nuqtadagi x_0 ni $2c - x_0$ bilan aniqlashtiramiz. Natijada $A(x_0; y_0)$ nuqtani $x = c$ to'g'ri chiziqqa nisbatan simmetrik ko'chirganda $A_5(2c - x_0, y_0)$ nuqta hosil bo'ladi.

5-misol: Oxy dekart koordinatalar tekisligida berilgan $A(-3, -2)$ nuqtani $x = 1$ to'g'ri chiziqqa nisbatan simmetrik ko'chirganda.

Yechish: $x_0 = -3$, $y_0 = -2$, $c = 1 \Rightarrow A_5(2 \cdot 1 - (-3), -2) = A_5(5, -2)$.

Demak, $A(-3, -2)$ nuqtani $x = 1$ to'g'ri chiziqqa nisbatan simmetrik ko'chirganda $A_5(5, -2)$ nuqta paydo bo'ladi.

Izox. Ushbu holatda $c = 0$ bolsa, A nuqtani Oy o'qiga nisbatan simmetrik ko'chirish qoidasi kelib chiqadi.

3. $a \cdot b \neq 0$ bo'lsin. Bu holatda ixtiyoriy $A(x; y)$ nuqtani ixtiyoriy $ax + by = c$ to'g'ri chiziqqa nisbatan simmetrik ko'chirish o'rganiladi. Taqqiqotlar shuni ko'rsatadiki, $A(x_0; y_0)$ nuqtani $ax + by + c = 0$ to'g'ri chiziqqa nisbatan simmetrik ko'chirilganda $A_6(\tilde{x}; \tilde{y})$ nuqtaga o'tadi: $\tilde{x} = 2\alpha - x_0$;
 $\tilde{y} = 2\beta - y_0$,

$$\text{bu yerda } \alpha = \frac{bd - ac}{a^2 + b^2}, \quad \beta = -\frac{ad + bc}{a^2 + b^2}, \quad d = bx_0 - ay_0.$$

6-misol: Berilgan $A(1, -2)$ nuqtani $x - y + 3 = 0$ to'g'ri chiziqqa nisbatan simmetrik ko'chirish.

Yechish: $x_0 = 1$, $y_0 = -2$, $a = 1$, $b = -1$, $c = 3$ lar berilgan. Demak,

$$1) \quad d = bx_0 - ay_0 = (-1) \cdot 1 - 1 \cdot (-2) = 1;$$

$$2) \quad \alpha = \frac{bd - ac}{a^2 + b^2} = \frac{(-1) \cdot 1 - 1 \cdot 3}{1^2 + (-1)^2} = \frac{-4}{2} = -2;$$

$$3) \quad \beta = -\frac{ad + bc}{a^2 + b^2} = -\frac{1 \cdot 1 + (-1) \cdot 3}{1^2 + (-1)^2} = -\frac{-2}{2} = 1;$$

$$4) \quad \tilde{x} = 2\alpha - x_0 = 2 \cdot (-2) - 1 = -5; \quad \tilde{y} = 2\beta - y_0 = 2 \cdot 1 - (-2) = 4.$$

Shunday qilib, $A(1, -2)$ nuqtani $x - y + 3 = 0$ to'g'ri chiziqqa nisbatan simmetrik ko'chirganda $A_6(-5, 4)$ nuqta hosil bo'ladi.

2. To'g'ri chiziqni to'g'ri chiziqqa nisbatan simmetrik ko'chirish.

Quyidagi bir nechta holatni ko'rib chiqaylik:

1) $ax + by + c = 0$ to'g'ri chiziqni Ox o'qiga nisbatan simmetrik ko'chirilganda $ax - by + c = 0$ to'g'ri chiziq hosil bo'ladi. Xususiyl holda $y = kx + b$ to'g'ri chiziqni Ox o'qiga nisbatan simmetrik ko'chirsak $y = -kx - b$ to'g'ri chiziq hosil bo'ladi.

Xulosa: Ixtiyoriy $y = f(x)$ funksiyani Ox o'qqa nisbatan simmetrik ko'chirilganda $y = -f(x)$ funksiya hosil bo'ladi.

2) $ax + by + c = 0$ to'g'ri chiziqni Oy o'qiga nisbatan simmetrik ko'chirilganda $-ax + by + c = 0$ to'g'ri chiziq hosil bo'ladi. $y = kx + b$ to'g'ri chiziqni Oy o'qiga nisbatan simmetrik ko'chirsak $y = -kx + b$ to'g'ri chiziq hosil bo'ladi.

Xulosa: Ixtiyoriy $y = f(x)$ funksiyani Oy o'qqa nisbatan simmetrik ko'chirilganda $y = f(-x)$ funksiya hosil bo'ladi.

3) $ax + by + c = 0$ to'g'ri chiziqni koordinatalar boshiga nisbatan simmetrik ko'chirganda $-ax - by + c = 0$ to'g'ri chiziq hosil bo'ladi. Xususan, $y = kx + b$ to'g'ri chiziqni koordinatalar boshiga nisbatan simmetrik ko'chirganda $y = kx - b$ to'g'ri chiziq hosil bo'ladi.

Xulosa: Ixtiyoriy $y = f(x)$ funksiyani koordinatalar boshiga nisbatan simmetrik ko'chirganda $-y = f(-x)$ funksiya hosil bo'ladi.

2. Ixtiyoriy $y = f(x)$ funksiyani $y = m$ to'g'ri chiziqqa nisbatan simmetrik ko'chirganda $2m - y = f(x)$ funksiya hosil bo'ladi.

3. Ixtiyoriy $y = f(x)$ funksiyani $x = n$ to'g'ri chiziqqa nisbatan simmetrik ko'chirganda $y = f(2n - x)$ funksiya hosil bo'ladi.

Xulosa: Ixtiyoriy $y = f(x)$ funksiyani $y = x$ to'g'ri chiziqqa nisbatan simmetrik ko'chirganda $x = f(y)$ funksiya hosil bo'lar ekan.

Natija: $y = f(x)$ funksiyani $y = kx + b$ to'g'ri chiziqqa nisbatan simmetrik ko'chirilganda $kx + b = f\left(\frac{y - b}{k}\right)$ funksiya hosil bo'ladi.

Нуролла Н., Утегенова А., Жуматаева К., Садыкова Н.
(Х. Досмұхамедов атындағы Атырау мемлекеттік университеті)

МУЛЬТИПЛЕКСОРДЫ ELECTRONICS WORKBENCH ПРОГРАММАСЫМЕН ЗЕРТТЕУ

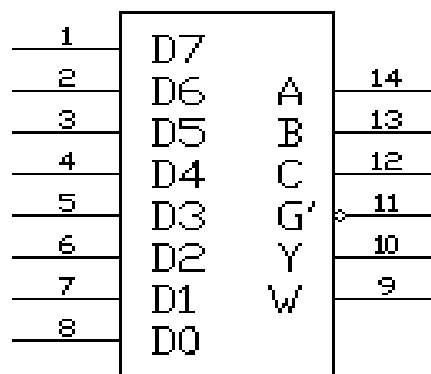
Жұмыстың мақсаты:

1. Мультиплексордың жұмыс істеу принципімен танысу.
2. Мультиплексорлар негізінде функционалды модульдерді зерттеу және жүзеге асыру.

Құралдар мен элементтер: сөздер генераторы, логикалық үлгілер, тактілі импульс генераторы, екі позициялы қайта қосқыштар, кернеу көзі +5В, «логикалық бірлік» сигналының көзі, логикалық үлгілер, мультиплексор, микросхема 74138 – дешифратор 3 x 8.

Қысқаша теориялық мәліметтер

1. Мультиплексорлар. Мультиплексор комбинациялық логикалық сұлбасы, бірнеше кіріс сигналдары, бір немесе бірнеше басқару кірістері және бір шығысы бар қондырғы. Қосылатын кіріс нөмері басқару кірістеріндегі логикалық деңгейлердің комбинациясымен анықталатын санға (адреске) тең. Ақпараттық және басқару кірістерінен басқа, мультиплексорлар сұлбаларында шешу кіріс болады, оған белсенді деңгей бергенде мультиплексор белсенді күйге көшеді. Шешу кірісіне пассивті деңгей бергенде мультиплексор пассивті деңгейге көшеді, бұл кезде шығысындағы сигнал ақпараттық және басқару сигналдарының мәніне тәуелсіз тұрақты мәнін сақтайды [1].

muxer
Сурет 1 – Мультиплексор

Мультиплексорлардағы ақпараттық кірістер саны әдетте 2, 4, 8 немесе 16 болады. 1 – суретте G инверсті шешу кірісі, Y тікелей және W инверсті шығысы бар 8x1 мультиплексор келтірілген: $W = \bar{Y}$.

2. Мультиплексор көмегімен берілген функцияны жүзеге асыру. n айнымалының логикалық функциясы “2” айнымалылар мәнінің комбинациясы үшін анықталған. Бұл мультиплексорда n – айнымалының функциясын жүзеге асыруға мүмкіндік береді, оның n – басқарушы және 2n ақпараттық кірістері болады. Бұл жағдайда аргументтер мәндерінің әрбір комбинациясына функцияның мәні берілетін мультиплексордың жалғыз ақпараттық кірісі сәйкес келеді. Мысалы,

$$F1 = \bar{c} \cdot \bar{b} \cdot \bar{a} \vee c \cdot b \cdot a \vee c \cdot b \cdot \bar{a} \vee \bar{c} \cdot b \cdot a \quad (1)$$

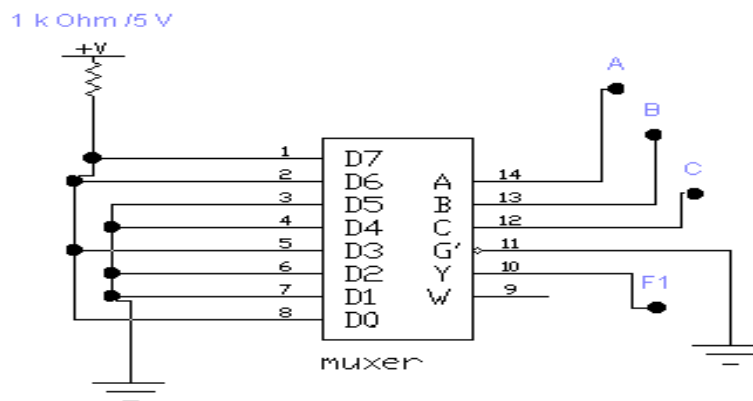
функциясын жүзеге асыру керек болады. Бұл функция айнымалылар мәнінің 8 комбинациясы үшін анықталған, сондықтан оны жүзеге асыру үшін үш басқару кірістері бар 8 x 1 мультиплексорын пайдаланған дұрыс. Функцияның ақиқат кестесін құрайық [2].

1) cba=000; $F1 = \bar{c} \cdot \bar{b} \cdot \bar{a} \vee c \cdot b \cdot a \vee c \cdot b \cdot \bar{a} \vee \bar{c} \cdot b \cdot a = \bar{0} \cdot \bar{0} \cdot \bar{0} \vee 0 \cdot 0 \cdot 0 \vee 0 \cdot 0 \cdot \bar{0} \vee \bar{0} \cdot 0 \cdot 0 = 1 \cdot 1 \cdot 1 + 0 + 0 + 0 \cdot 1 + 1 \cdot 0 \cdot 0 = 1 + 0 + 0 + 0 = 12$) cba=001; $F1 = \bar{c} \cdot \bar{b} \cdot \bar{a} \vee c \cdot b \cdot a \vee c \cdot b \cdot \bar{a} \vee \bar{c} \cdot b \cdot a = \bar{0} \cdot \bar{0} \cdot \bar{1} \vee 0 \cdot 0 \cdot 1 \vee 0 \cdot 0 \cdot \bar{1} \vee \bar{0} \cdot 0 \cdot 1 = 1 \cdot 1 \cdot 0 + 0 + 0 \cdot 0 \cdot 0 + 1 \cdot 0 \cdot 1 = 0 + 0 + 0 + 0 = 03$) cba=010; $F1 = \bar{c} \cdot \bar{b} \cdot \bar{a} \vee c \cdot b \cdot a \vee c \cdot b \cdot \bar{a} \vee \bar{c} \cdot b \cdot a = \bar{0} \cdot \bar{1} \cdot \bar{0} \vee 0 \cdot 1 \cdot 0 \vee 0 \cdot 1 \cdot \bar{0} \vee \bar{0} \cdot 1 \cdot 0 = 1 \cdot 0 \cdot 1 + 0 + 0 \cdot 1 \cdot 1 + 1 \cdot 1 \cdot 0 = 0 + 0 + 0 + 0 = 04$) Cba=011; $F1 = \bar{c} \cdot \bar{b} \cdot \bar{a} \vee c \cdot b \cdot a \vee c \cdot b \cdot \bar{a} \vee \bar{c} \cdot b \cdot a = \bar{0} \cdot \bar{1} \cdot \bar{1} \vee 0 \cdot 1 \cdot 1 \vee 0 \cdot 1 \cdot \bar{1} \vee \bar{0} \cdot 1 \cdot 1 = 1 \cdot 0 \cdot 0 + 0 + 0 \cdot 1 \cdot 0 + 1 \cdot 1 \cdot 1 = 0 + 0 + 0 + 1 = 15$) Cba=100; $F1 = \bar{c} \cdot \bar{b} \cdot \bar{a} \vee c \cdot b \cdot a \vee c \cdot b \cdot \bar{a} \vee \bar{c} \cdot b \cdot a = \bar{1} \cdot \bar{0} \cdot \bar{0} \vee 1 \cdot 0 \cdot 0 \vee 1 \cdot 0 \cdot \bar{0} \vee \bar{1} \cdot 0 \cdot 0 = 0 \cdot 1 \cdot 1 + 0 + 1 \cdot 0 \cdot 1 + 0 \cdot 0 \cdot 0 = 0 + 0 + 0 + 0 = 06$) Cba=101; $F1 = \bar{c} \cdot \bar{b} \cdot \bar{a} \vee c \cdot b \cdot a \vee c \cdot b \cdot \bar{a} \vee \bar{c} \cdot b \cdot a = \bar{1} \cdot \bar{0} \cdot \bar{1} \vee 1 \cdot 0 \cdot 1 \vee 1 \cdot 0 \cdot \bar{1} \vee \bar{1} \cdot 0 \cdot 1 = 0 \cdot 1 \cdot 0 + 0 + 0 \cdot 1 \cdot 0 + 1 \cdot 1 \cdot 1 = 0 + 0 + 0 + 1 = 15$) Cba=100; $F1 = \bar{c} \cdot \bar{b} \cdot \bar{a} \vee c \cdot b \cdot a \vee c \cdot b \cdot \bar{a} \vee \bar{c} \cdot b \cdot a = \bar{1} \cdot \bar{0} \cdot \bar{0} \vee 1 \cdot 0 \cdot 0 \vee 1 \cdot 0 \cdot \bar{0} \vee \bar{1} \cdot 0 \cdot 0 = 0 \cdot 1 \cdot 1 + 0 + 1 \cdot 0 \cdot 1 + 0 \cdot 0 \cdot 0 = 0 + 0 + 0 + 0 = 06$) Cba=101; $F1 = \bar{c} \cdot \bar{b} \cdot \bar{a} \vee c \cdot b \cdot a \vee c \cdot b \cdot \bar{a} \vee \bar{c} \cdot b \cdot a = \bar{1} \cdot \bar{0} \cdot \bar{1} \vee 1 \cdot 0 \cdot 1 \vee 1 \cdot 0 \cdot \bar{1} \vee \bar{1} \cdot 0 \cdot 1 = 0 \cdot 1 \cdot 0 + 0 + 1 \cdot 0 \cdot 0 + 0 \cdot 0 \cdot 1 = 0 + 0 + 0 + 0 = 07$) Cba=110; $F1 = \bar{c} \cdot \bar{b} \cdot \bar{a} \vee c \cdot b \cdot a \vee c \cdot b \cdot \bar{a} \vee \bar{c} \cdot b \cdot a = \bar{1} \cdot \bar{1} \cdot \bar{0} \vee 1 \cdot 1 \cdot 0 \vee 1 \cdot 1 \cdot \bar{0} \vee \bar{1} \cdot 1 \cdot 0 = 0 \cdot 0 \cdot 1 + 0 + 1 \cdot 1 \cdot 1 + 0 \cdot 1 \cdot 0 = 0 + 0 + 1 + 0 = 18$) Cba=111; $F1 = \bar{c} \cdot \bar{b} \cdot \bar{a} \vee c \cdot b \cdot a \vee c \cdot b \cdot \bar{a} \vee \bar{c} \cdot b \cdot a = \bar{1} \cdot \bar{1} \cdot \bar{1} \vee 1 \cdot 1 \cdot 1 \vee 1 \cdot 1 \cdot \bar{1} \vee \bar{1} \cdot 1 \cdot 1 = 0 \cdot 0 \cdot 0 + 1 + 1 \cdot 1 \cdot 0 + 0 \cdot 1 \cdot 1 = 0 + 1 + 0 + 0 = 1$

Кесте 1- Ақиқат кестесі

N	C	B	A	F ₁
0	0	0	0	1
1	0	0	1	0
2	0	1	0	0
3	0	1	1	1
4	1	0	0	0
5	1	0	1	0
6	1	1	0	1
7	1	1	1	1

Кестеден көрініп тұрғандай, мультиплексорда функцияны жүзеге асыру үшін нөмірі N мультиплексордың ақпараттық кірісіне, мәні F₁ функциясының мәніне сәйкес келетін сигнал беру қажет, яғни нөмерлері 1, 2, 4, 5 болатын кірістерге логикалық нөл деңгейін, ал қалғандарына логикалық бірлік деңгейін беру қажет.

Сурет 2 – Мультиплексор функциясын жүзеге асыру сұлбасы

Осылайша, мультиплексордың басқару кірістеріне логикалық деңгейлердің комбинацияларын бергенде, оның шығысына сигнал мәні сәйкесінше функция мәніне тең болатын кіріс қосылады. Сұлбалық түрі 2 – суретте келтірілген.

Логикалық функцияларды жүзеге асырғанда ақпараттық кірістерге тек тұрақтыларды емес, сонымен қатар өзгеретін кіріс сигналдарын беруге болады. Сонымен, мысалы, жоғарыда қарастырылған F₁ функциясын жүзеге асырудың басқа әдісін қарастырайық. Ол үшін функция өрнегін минимумға келтіреміз:

$$F_1 = \bar{C} \cdot \bar{B} \cdot \bar{A} \vee B \cdot A \vee C \cdot B \quad (2)$$

A және B айнымалыларының мәндеріне тәуелді функцияның ақиқат кестесін құрайық:

- 1) ba=00; $F_1 = \bar{c} \cdot \bar{0} \cdot \bar{0} \vee 0 \vee c \cdot 0 = c \cdot 1 \cdot 1 \vee 0 \vee c \cdot 0 = c + 0 + 0 = c$;
- 2) ba=01; $F_1 = \bar{c} \cdot \bar{0} \cdot \bar{1} \vee 0 \vee c \cdot 0 = c \cdot 1 \cdot 0 \vee 0 \vee c \cdot 0 = 0 + 0 + 0 = 0$;
- 3) ba=10; $F_1 = \bar{c} \cdot \bar{1} \cdot \bar{0} \vee 1 \vee c \cdot 1 = c \cdot 0 \cdot 1 \vee 1 \vee c \cdot 1 = 0 + 0 + c = c$;
- 4) ba=11; $F_1 = \bar{c} \cdot \bar{1} \cdot \bar{1} \vee 1 \vee c \cdot 1 = c \cdot 0 \cdot 0 \vee 1 \vee c \cdot 1 = 0 + 1 + c = 1$

Кесте 2 – Ақиқат кесте

N	B	A	F ₁
0	0	0	C
1	0	1	0
2	1	0	C
3	1	1	1

мұндай кестемен берілген функцияны, мәні F₁ функцияның мәніне сәйкес келетін сигналды нөмірі N кірісіне бере отырып, алдыңғы жағдайдағыдай жүзеге асырамыз. Берілген жағдайда, C айнымалыға сәйкес келетін C және C' сигналдар ақиқат кестесінде көрсетілген ақпараттық кірістерге беріледі. Сонымен бірге, басқару кірістерінің саны қысқарады. Функцияны берудің мұндай әдісін жүзеге асыру сұлбасы 2– суретте келтірілген.

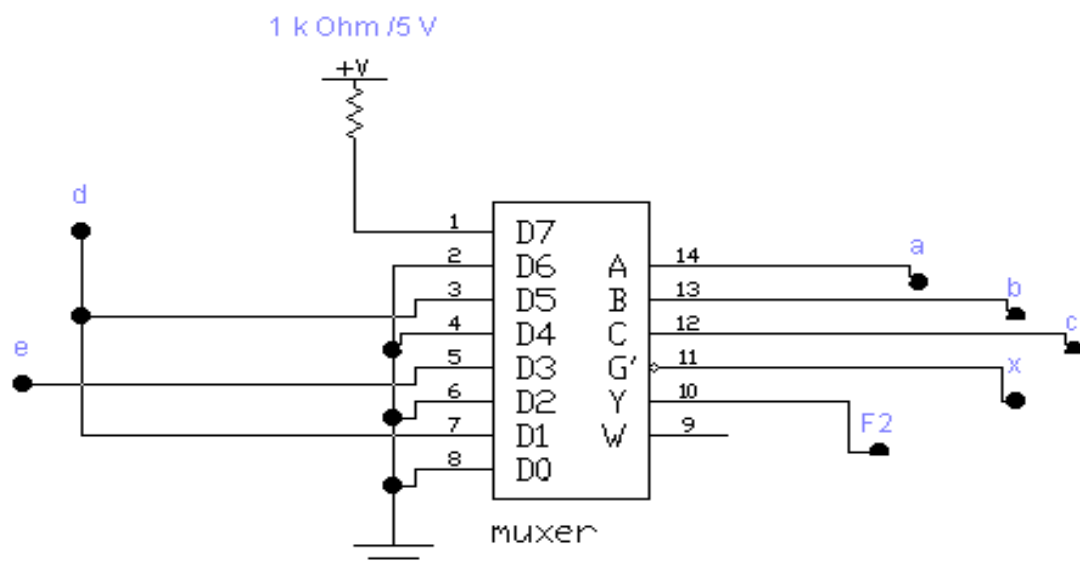
Тек қана екі адрес кірістері қолданылатындықтан, С басқару кірісін жерлендіруге болады. Бұл кезде D4...D7 ақпараттық кірістерінің күйі қажет емес. Сұлба шығысындағы сигнал деңгейі А, В, С айнымалыларын сәйкес келетін А, В, С нүктелерінде сигналдар деңгейлерінің комбинациясымен анықталады. 3 – суреттегі сұлба екі басқарушы және төрт ақпараттық кірістері бар 4x1 мультиплексор болып келеді. Егер де функцияны бірімшеден көпмүшеден туындысын алу түрінде келтіретін болса, онда оны мультиплексор көмегімен жүзеге асыруға болады. Мультиплексор теңдеуімен шығатындай, бірімшеге сәйкес келетін сигналды шешу кірісіне беру керек. Мысалы, келесі өрнекпен сипатталатын F2 функциясын жүзеге асыру қажет:

$$F2 = X(D \cdot \bar{C} \cdot \bar{B} \cdot \bar{A} \vee D \cdot \bar{B} \cdot A \vee C \cdot B) \quad (3)$$

Мультиплексорда берілген функцияны жүзеге асыру үшін X айнымалыға сәйкес келетін сигналды оның шешуші кірісіне беру керек. Мультиплексордың басқару кірістеріне қандай сигналдар беру керектігін қарастырайық. Жақшадағы өрнекті, А, В және С айнымалылары жиі қолданатын, А, В, С, D, Е бес айнымалыларының кейбір функциясы ретінде қарастыруға болады. Сондықтан осы айнымалыларға сәйкес келетін сигналдарды мультиплексордың басқару кірістеріне беру керек. Функциясын жүзеге асыру үшін ақпараттық кірістерге қандай сигналдар беру керектігін анықтайық. Ол үшін А, В және С айнымалылардың мәніне тәуелді функцияның ақиқат кестесін құрайық. Кестеден көрініп тұрғандай, нөмірлері N = 0, 2, 4, 6 ақпараттық кірістерге логикалық нөл деңгейін беру қажет. D айнымалыға сәйкес келетін сигнал нөмірі N = 1, 5 кірістерге, Е айнымалыға сәйкес келетін сигнал нөмірі 3 кіріске беріледі. Сәйкесінше сұлбалық түрі 3 – суретте келтірілген.

Кесте 3 – Ақиқат кестесі

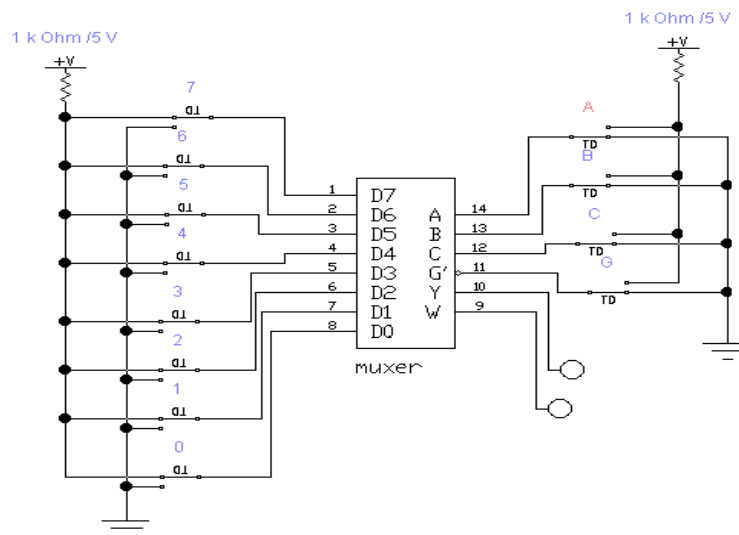
N	C	B	A	F2
0	0	0	0	0
1	0	0	1	D
2	0	1	0	0
3	0	1	1	E
4	1	0	0	0
5	1	0	1	D
6	1	1	0	0
7	1	1	1	1

Сурет 3 – Мультиплексордың сұлбасы

Жұмыстың орындалу тәртібі

1. Мультиплексорды зерттеу. а) 4 – суретте бейнеленген сұлбамен ewb файлын ашыңыз. Сұлбаны қосыңыз. G кілтіннің көмегімен мультиплексордың G кірісінде логикалық нөл деңгейін орнатыңыз. Сәйкесінше мультиплексорлар кірістеріне А, В, С кілттерінің көмегімен логикалық деңгейлердің барлық мүмкін комбинацияларын кезекпен бере отырып, әрбір комбинация үшін логикалық үлгілер көмегімен сұлбаның сол жақ бөлігіндегі кілттердің қайсысын қайта қосу мультиплексордың шығыстарының күйін өзгертетінін анықтаңыз.

Сурет 4 – Мультимплексор сұлбасы

Мультимплексордың сәйкесінше кірісінің белгісін жазыңыз, сонымен бірге, мультимплексор шығысына қалай кіріс сигналы берілетінін көрсетіңіз. Мысалы, егер 4 кілтті қайта қосу мультимплексор шығыстарының күйін өзгертетін болса, А,В,С кірістеріндегі сигналдар деңгейінің комбинациясына сәйкес келетін кестедегі жолда Y шығысы үшін D4, W шығысы үшін D4 жазу қажет.

б) G кілтінің көмегімен микросұлбаның G кірісінде логикалық бірлік деңгейін орнатыңыз. Кестеге сұлбаның сол жағындағы сәйкесінше кілттерді қайта қосқанда микросұлбалар шығыстарының күйіне әсер етпейтін шығыстардың мәнін жазыңыз.

Кесте 4 – Ақиқат кесте (G=0)

C	B	A	Y	W
0	0	0	0	1
0	0	1	0	1
0	1	0	0	1
0	1	1	0	1
1	0	0	0	1
1	0	1	0	1
1	1	0	0	1
1	1	1	0	1

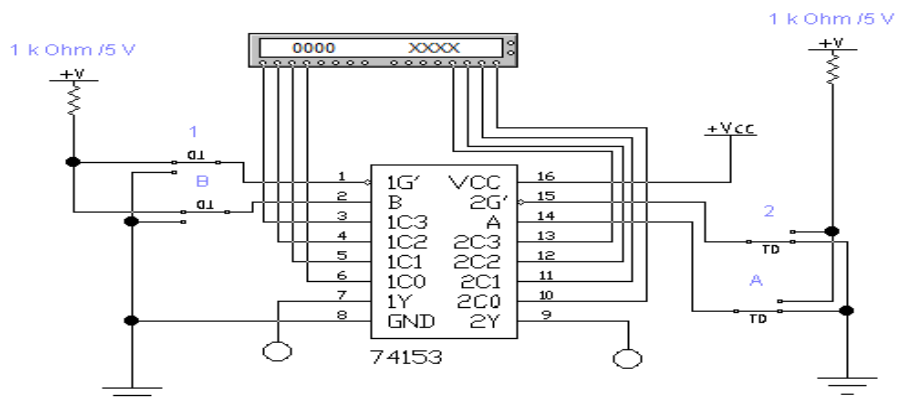
Кесте 5 – Ақиқат кесте (G=1)

C	B	A	Y	W
0	0	0	0	1
0	0	1	0	1
0	1	0	0	1
0	1	1	0	1
1	0	0	0	1
1	0	1	0	1
1	1	0	0	1
1	1	1	0	1

2. 74153 мультимплексорын зерттеу. а) 5 – суретте бейнеленген сұлбамен ewb файлын ашыңыз. Екі еселенген төрт арналық мультимплексор жұмысын зерттеңіз. Y1 және Y2 шығыстары үшін сұлбаның функциялану кестесін құрыңыз. 1 және 2 кілттермен G1 және G2 кірістерде логикалық нөл деңгейін орнатыңыз. Содан кейін қадамдық режимде сөздер генераторынан А және В кірістерінде логикалық деңгейлердің әрбір комбинациясы үшін сөздерді тізбектей беріңіз. Әрбір қадам үшін сигналдары микросұлба шығыстарына өтетін кірістерді анықтаңыз. Кірістердің белгісін кестеге енгізіңіз.

б) 1 кілттің көмегімен 1G микросұлба кірісінде логикалық бірлік деңгейін орнатыңыз. Микросұлба кірістеріне сөздер генераторынан сөздер бере отырып, микросұлбаның шығыстарының қайсысы кірістердің өзгеру күйіне әрекет етпейтінін анықтаңыз. Бұл қорытындының белгіленуін жазыңыз.

в) 2G кірісте логикалық бірлік деңгейін, ал 1G кірісте логикалық нөл деңгейін орнатып, б) пунктiнiң әрекетiн қайталаңыз [4].

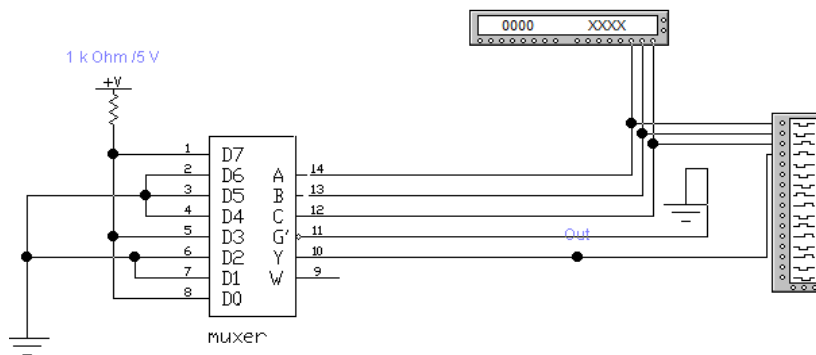
Сурет 5 – 74153 мультиплексо­рының сұлбасы

Кесте 6 – Ақиқат кестесі

B	A	Y1	Y2
0	0	01	10
0	1	01	10
1	0	01	10
1	1	01	10

3. Логикалық анализатор көмегімен мультиплексо­рды зерттеу

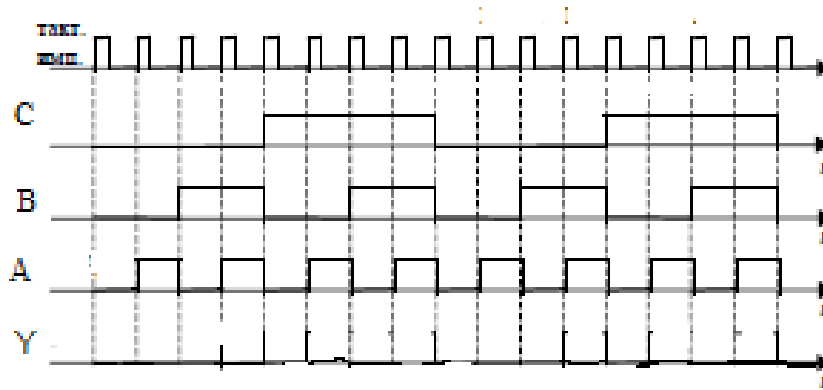
6– суретте бейнеленген сұлбамен ewb файлын ашыңыз. Сұлбаны қосыңыз. Қадамдық режимде сөздер генераторынан мультиплексо­р кірісіне сөздер бере отырып, логикалық анализатор экранында мультиплексо­рдың уақытша жұмыс диаграммаларын алыңыз және жазыңыз.

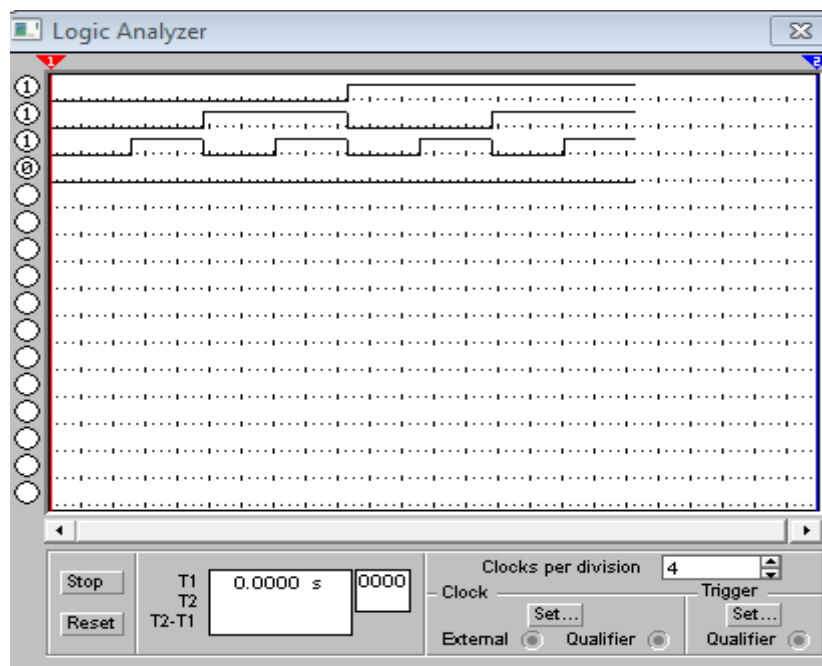
Сурет 6 – мультиплексо­р сұлбасы

Кесте 7 – Ақиқат кесте

C	B	A	Y
0	0	0	0
0	0	1	0
0	1	0	0
0	1	1	0
1	0	0	0
1	0	1	0
1	1	0	0
1	1	1	0

Сурет 7 – Мультиплексор жұмысының уақытша диаграммасы

Сурет 8– Мультиплексор жұмысының уақытша диаграммасы (логикалық анализаторда)

Бақылау сұрақтары:

1. Логикалық сигнал үшін мультиплексор қай электрлік құрылғының функциясын орындайды?
2. Басқарушы кірісі бар 2x1 мультиплексордың жұмысы қандай аналитикалық теңдеумен жазылады? Теңдеуде келесі мәндерді пайдаланады: кірістері А, В, шығысы Y, рұқсат етілген кірісі G. Бұл теңдеуді жүзеге асыру үшін қандай және қанша логикалық элементтер қажет?
3. ЖӘНЕ – НЕМЕСЕ элементінде 2x1 мультиплексордың схемасын қалай жүзеге асыруға болады?
4. 74153 мультиплексор жұмысының сұлбасын қандай логикалық теңдеумен жазуға болады?

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Под ред. Д.И.Панфилова Электротехника и электроника. Лабораторные работы на ПК. Санкт-Петербург, 2002.
2. Угрюмов Е.П. Цифровая схемотехника. – СПб.: БХВ – Санкт-Петербург, 2000 – 528 с.: ил.
3. Электротехника и электроника в экспериментах и упражнениях: Практикум на Electronics Workbench: В 2-х томах / Под общей редакцией Д.И.Панфилова. М.: ДОДЭКА,2000.

Научный руководитель:
доцент Б.Т. Абыканова.

Юлія Прудковських, Наталія Тимошенко
(Київ, Україна)

ПРОФЕСІЙНИЙ САМОРОЗВИТОК МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

У сучасних умовах розвиток освіти в Україні виходить на новий рівень якості підготовки майбутніх фахівців соціальної сфери. Збільшення вимог до професійної діяльності майбутніх соціальних педагогів вимагає підвищення їхнього професіоналізму. Це завдання реалізується через переорієнтацію спрямованості основних цілей вищої освіти. В умовах інноваційного розвитку суспільства основним показником отримання вищої освіти є не просто формування випускника професіонала, але й розвиненої особистості, творчої індивідуальності. Підґрунтям для вирішення цих завдань є Закони України «Про освіту», «Про вищу освіту», Державна національна програма «Освіта (Україна XXI століття)», Національна доктрина розвитку освіти України, Закон України «Про соціальні послуги», «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні», «Про охорону дитинства».

Модернізація освіти неможлива без розуміння професії майбутнього соціального педагога як активного суб'єкта, що пізнає і перетворює себе в процесі професійної діяльності. Для того, щоб знаходитися на рівні сучасних вимог, майбутньому соціальному педагогу необхідно не тільки успішно займатися в системі спеціально організованої підготовки, але й безперервно працювати над собою, професійно саморозвиватися.

Проблема професійного саморозвитку особистості посідає важливе місце серед актуальних проблем психології та педагогіки. Дане питання висвітлювалося такими вченими, як: Г. Балл, Л. Виготський, Н. Кічук, Є. Климов, А. Марюкова, Л. Митіна, С. Рубінштейн, І. Харламов. Процес формування особистості висвітлювали у своїх працях В. Орлов, Л. Рувинський, В. Семиченко, В. Якунін.

Метою статті є розгляд та обґрунтування поняття професійного саморозвитку особистості на основі аналізу наукової та науково-методичної літератури.

Науковці зазначають, що в процесі підготовки майбутніх фахівців необхідно формувати й розвивати як професійні якості майбутнього професіонала, так і наповнювати конкретним змістом опанування ними професії, професійної компетентності.

Різні науки мають свої підходи до питання саморозвитку взагалі та професійного саморозвитку, зокрема. Але свій початок науковий розвиток цього поняття набув ще в період Давньої Греції. Так, ще піфагорійці розглядали саморозвиток як свідомий процес, який спрямований на створення умов для інтелектуального споглядання тих чи інших елементів буття та підкреслювали важливість ролі одкровення про їх ідеальну сутність [6, с. 22]. Лише в працях Сократа людина стає центральним об'єктом наукового пізнання. Сократа вважають першим в розробці проблеми самопізнання та саморозвитку, оскільки він на основі формули давнього світу «Пізнай себе» відкрив і, відповідно, оцінив особливий вид знання – знання про незнання. Він наголошує на тому, що метою самопізнання є розвиток кращих задатків та почуттів, спрямованих на пізнання та розвиток істини і добра [6]. У своїх наукових доробках С. Карпенчук актуалізує знання про незнання особистості і в сучасному світі, констатує, що «знання про незнання вносить неспокій в духовний світ індивіда, спонукає його піддавати сумніву повноту і вагомість знань, яких досяг; воно збуджує приглушений спокій самозадоволеного всезнання, нещадно розкриває і роззброює неосвіченість. Та водночас пробуджує потребу в новому знанні, у знищенні незнання» [4, С.8].

Аналізуючи праці таких вчених як В. Лозового, Л. Сідака, які досліджували розвиток ідей саморозвитку в епоху Відродження та Реформації, ми бачимо, що поняття «саморозвиток» проходило низку трансформацій. Якщо Еразм Роттердамський вважав саморозвиток суто інтелектуальним саморозвитком, самоосвітою та освітою, збільшенням розумових здібностей, знань, то поряд із цим він додавав, що досконалість потребує аскетичної простоти і моральної довершеності [5]. Але вже в Локка християнські ідеали саморозвитку замінені на суто соціальні, а духовний саморозвиток – на егоїзм. В Ніцше саморозвиток розглядається скоріше як геройський – в рамках його філософії людина розвивається суто на суб'єктивному підґрунті [5].

Лише в більш пізньому періоді, в роботах гуманістів, саморозвиток знову набув не лише рис суб'єктивності, але й моральності. Такими, доречі, є напрацювання цілої низки науковців, таких як: М. Ломоносов, Ф. Янкович, М. Новікова, О. Радищева, О. Герцен, М. Чернишевський, В. Белінський, М. Добролюбов, Г. Сковорода та інших, які пропагували ідеї гуманістичного ставлення до людини, проголошували ідеал всебічно розвинутої людини, важливу роль у формуванні якої має моральність. Як приклад, є вчення В. Соловйова, згідно із яким саморозвиток людської особистості детермінований та потребує активної участі людини лише у запереченні власної волі, спрямованої на зло. Предметом того негативного устремління є «та сфера нашого матеріального буття, яка не тільки збуджує дух, але при цьому «намагається захопити людський дух у свою сферу, підкорити або поглинути його» [6]. Тобто Соловйов взагалі відкидав суб'єктивність в саморозвитку, вважаючи, що прагнення до нього іде від Бога, а від людини – лише прагнення до самознищення.

В останні часи, згадуючи про зовнішній вплив на саморозвиток особистості, науковці частіше приділяють увагу створенню умов для саморозвитку. В особливості це стосується саморозвитку педагогів та соціальних педагогів.

Розкриття змісту поняття “саморозвиток” стало підґрунтям для аналізу поняття “професійний саморозвиток”.

Проблемі професійного саморозвитку спеціалістів присвячено низку дисертаційних досліджень в Україні [1; 2; 3; 7; 8].

Так, у дисертаційному дослідженні Т. Стрітьєвіч професійний саморозвиток аналізує як свідомий процес особистісного становлення з метою ефективної самореалізації на основі значущих прагнень та зовнішніх впливів. Також авторка наголошує на тому, що професійний саморозвиток майбутнього фахівця визначено як «цілеспрямовану, багатоаспектну самозміну, що це інтеграційний творчий процес і стан людини, який заснований на взаємодії внутрішньо значущих та зовнішніх чинниках, якісним показником якого є суб'єктивність». [7, с. 6]. Це дозволить майбутньому соціальному педагогу, на нашу думку, на будь-якому життєвому періоді включитися в освітній процес відповідно зі своїми пізнавальними та професійними інтересами, психофізіологічними і особистісними якостями та зважаючи на потреби суспільства.

Ми погоджуємося з думкою І. Ігнацевич, що професійний розвиток майбутнього фахівця можна розглядати як свідомий, цілеспрямований процес підвищення рівня своєї професійної компетентності й розвитку професійно значущих якостей відповідно до зовнішніх соціальних вимог, умов професійної діяльності та власної програми розвитку. Авторка наголошує на тому, що не існує меж професійного саморозвитку, оскільки цей процес динамічний, діалектичний і зумовлений новими цілями й вимогами, які з'являються відповідно до змін стандартів професійної діяльності, ідеальних уявлень про сенс, зміст, форми і методи професійної діяльності [3]. Професійний саморозвиток майбутнього соціального педагога можна пов'язувати з реалізацією особистих потреб в майбутній професійній діяльності. При такому підході професійний саморозвиток виражається в межах внутрішнього руху і представляється показниками саморозвитку.

Вітчизняна дослідниця А. Бистрюкова виділяє структуру професійного саморозвитку майбутнього фахівця, яка складається із особистісних якостей та сукупністю видів компетенцій, становлення яких відбувається послідовно – засвоєні на етапі самовизначення студента способи самоорганізації на подальших етапах забезпечують самореалізацію спеціаліста як професіонала. [1, с. 7]. Вона також виділяє зовнішні та внутрішні чинники сприяння формуванню готовності до професійного саморозвитку в майбутніх фахівців та умови, серед яких можна виділити такі, як: посилення в змісті процесу підготовки фахівців складової професійно-особистісного розвитку: пріоритетне використання в навчальному процесі інтерактивних технологій, що сприяють рефлексивних умінь у навчальному процесі; оптимальна організація роботи студентів; створення на кафедрах і факультетах позитивного педагогічного клімату, заданого творчою партнерською суб'єкт-суб'єктною взаємодією студентів і викладачів, а також цілеспрямоване використання технології формування готовності до професійного саморозвитку [1, с. 8].

Відомий вчений Р. Вайнола визначає професійний розвиток особистості як «неперервний, динамічний процес залучення до професій, професійної реалізації та самореалізації, під час якого відбувається якісне вдосконалення особистості як суб'єкта – представника певної професії» [2, с. 16] і поряд із цим по відношенню до підготовки майбутніх соціальних педагогів вона трактує це поняття як «сукупність соціального, професійного та особистісно-морального розвитку майбутнього фахівця у сприятливих умовах технологічного та науково-методичного забезпечення підготовки в освітньому середовищі вищого навчального закладу [2, с. 16]. В цьому руслі звертає на себе увагу і дослідження Н. Троценко, яка в своїй роботі досліджує тему самовдосконалення та розвитку соціальних педагогів та привертає увагу до питання «подальшого професійного зростання особистості фахівця. Особливо ця проблема актуальна для фахівців, які працюють у сфері «людина – людина», що передбачає здатність успішно функціонувати у системі міжособистісних відносин» [8, с. 12].

На нашу думку, професійний саморозвиток майбутнього соціального педагога – це не масове і навіть не типове явище, тому що не всі володіють тими якостями, які необхідні для цілеспрямованої роботи над собою. Професійний саморозвиток відбувається тільки у тих, хто володіє необхідними якостями, головними з яких можуть бути такі, як: внутрішня мотивація на професійні завдання; розуміння змісту та методичних основ саморозвитку; досягнення високих результатів в їх вирішенні та мотивація на себе; здатність до саморозвитку. Проте, на відміну від мотивації, здатність до саморозвитку можна сформулювати і розвинути дуже швидко. Тому основу здатності до професійного саморозвитку можуть складати такі уміння, як: бачення своїх недоліків та обмежень, аналіз їх причин у власній діяльності, критичне оцінення результатів власної роботи, причому аналіз не лише невдач, але й успіху.

Отже, професійний саморозвиток майбутнього соціального педагога, хоча і є суто особистісним із загальної точки зору, характеризується комплексом зовнішніх (соціальне, природне, інтелектуально середовище, професійне і особисте коло, визначеність особиста та професійна) та внутрішніх (професійний рівень, особистісні якості, що впливають на інтенсивність в тому числі професійного саморозвитку, цілі та мети професійної діяльності) факторів. Та можливий лише в сприятливих наукових, навчальних, технічних умовах вищого навчального закладу. Звідси важливим завданням в сприянні саморозвитку майбутніх соціальних педагогів є створення сприятливих умов для розвитку та поряд із цим індивідуалізація цих умов в рамках навчально-виховного процесу.

Література:

1. Бистрюкова А. Н. Формування готовності до професійного саморозвитку майбутніх учителів початкових класів засобами проєктивної технології: автореф. дис.. на здобуття наук. ступеня доктора

- пед наук: спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / А. Н. Бистрюкова. – Ялта, 2009. – 20 с.
2. Вайнола Р. Х Педагогічні засади особистісного розвитку майбутнього соціального педагога в процесі професійної підготовки: дис.... докт. пед. наук: 13.000.04 / Вайнола Ренате Хейкіївна. – К., 2009. – 542 с.
 3. Ігнацевич І. І. Професійний саморозвиток як чинник ормування професійної культури педагога [Електронний ресурс] / Ігнацевич І. І. – Режим доступу: <http://intkonf.org/ignatsevich-i-i-profesiyiniy-samorozvitok-yak-chinnik-formuvannya-profesiynoyi-kulturi-pedagoga>.
 4. Карпенчук С. Г. Самовиховання особистості: навч. посіб. / Карпенчук С. Г. – К.:ІЗМН,1998. – 216 с.
 5. Лозовий В.О. Саморозвиток особистості у філософській рефлексії та соціальній практиці: монографія / В. О. Лозовий, Л. В. Сідак. – Х.: Право, 2006. – 256 с.
 6. Соловьев В. Оправдание добра / В. Соловьев // Соловьев В. Чтения о богочеловечестве. Духовные основы жизни. Оправдание добра / Соловьев В. – Минск: Харвест, 1999. – С. 336–398.
 7. Стрітьєвич Т. М. Формування здатності до професійного саморозвитку майбутніх учителів образотворчого мистецтва: автореф. дис.. на здобуття наук. ступеня канд. пед наук: спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / Т. М. Стрітьєвич. – Черкаси, 2009. – 20 с.
 8. Троценко Н. Є. Професійне самовдосконалення соціальних працівників у ресурсних центрах: дис.. ... канд. пед наук: 13.00.05 / Троценко Наталія Євгенівна. – Луганськ, 2011. – 243 с.

Науковий керівник:

кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи Інституту людини Київського університету імені Бориса Грінченка Тимошенко Наталія Євгенівна.

Наталія Тарасовская
(Павлодар, Казахстан)

ПРИРОДОСООБРАЗНОЕ ВОСПИТАНИЕ КАК ПУТЬ ПРОФИЛАКТИКИ РЕЛИГИОЗНОГО ЭКСТРЕМИЗМА СРЕДИ ЛИЦ РАЗНОГО ВОЗРАСТА

Проблема религиозного экстремизма и деструктивных религиозных влияний, к сожалению, не сходит с повестки дня на всей постсоветской территории, в том числе в России и Казахстане. Это проблема не только правовая, социально-психологическая, нравственная, философская, но и педагогическая. Опасность для человека любого возраста (и особенно молодого) быть втянутым в деструктивные религиозные объединения велика, а шансы быстро и благополучно выйти оттуда малы. И, исходя из этого, на социально-педагогическом уровне как нельзя более верен известный афоризм, что болезнь (в том числе патологию социального интеллекта) легче предупредить, чем вылечить и преодолеть. Неофиты деструктивных сект (а также крайних форм проявления в традиционных мировых религиях) вступают в опасную игру с Богом и собственной природой, становясь при этом игрушкой в руках недобросовестных людей.

На наш взгляд, лучшим средством такого превентивного воспитания является организация общения с природой, формирование природосообразного смысла и цели жизни. При этом мы выделяем следующие аспекты воспитательного воздействия природы, способного предотвратить приверженность человека религиозному фанатизму, дающего индивиду любого возраста возможность противостоять влиянию деструктивных религиозных и иных течений.

1. Природа как источник философского отношения к жизни. Формирование природосообразного смысла жизни. Это наиболее важный, на наш взгляд, аспект использования педагогического потенциала природы. Многие психологи-персонологи не случайно подчеркивали, что сформированная жизненная философия является характерной чертой зрелой личности, достигшей самоактуализации [1]. Природа как совокупность окружающих человека естественных, нерукотворных предметов, первичная по отношению к социуму и техносфере, неизбежно отражается в мировоззрении человека и должна занимать в нем ведущее место.

Контакты исключительно с социумом и/или техносферой делают человека ограниченным, а значит, уязвимым для деструктивных философских (в том числе религиозных) влияний. Односторонность жизненной философии или ее несформированность делают человека уязвимым перед религиозными влияниями, предлагающими свои философские установки, причем незыблемы и в готовом виде, не требуя каких-либо размышлений (и даже препятствуя им). Но личность, самостоятельно сформировавшая свое мировоззрение, неизбежно воспротивится таким жестким установкам со стороны или, во всяком случае, подвергнет их критическому анализу. Образно говоря, сотворить свое мировоззрение сложнее и почетнее, чем любой самый сложный материальный рукотворный предмет.

Особо стоит сказать о таком психолого-философском аспекте взаимоотношения человека с миром, как первичный страх смерти, постулированный одним из представителей психоаналитической школы И.Яломом [2]. Это – действительно реальность, заставляющая человека обращаться к религии и религиозным философским течениям, и даже принимать их крайние формы. Сознательно или неосознанно, любой человек ищет возможность продления и даже увековечения своего существования

в этом мире. И такую возможность, причем в наиболее готовом и привлекательном виде, могут предоставить многие вероучения. Однако, на наш взгляд, наиболее верную перспективу бессмертия и адекватное прогнозирование своего продолжения в этом мире могут обеспечить лишь философские ассоциации, связанные с наблюдением за существованием природы, культуры и социума.

У индивида, сформировавшего свое мировоззрение и жизненную философию под влиянием частых контактов с природой, в ее основе неизбежно окажется временная линия, преемственность, продолжение. И практически проявится этот образ продолжения в установках на биологическое и социальное родительство, самосовершенствование, пополнение сокровищницы социального опыта человечества. А такая установка является мощным барьером против деструктивных идеалов отречения от мира, ожидания его конца, единоличного «спасения» весьма сомнительными путями (в основе которых, по сути, уход, изоляция от социума, природы, ограничение использования техногенных предметов).

Осознанный отказ от биологического родительства отдельных групп лиц (в том числе по религиозным соображениям) лишает их наиболее важной составляющей смысла жизни, а восполняется это за счет переключения на другое, зачастую бессмысленное и деструктивное.

2. Формирование адекватного отношения к внутренней природе, здоровьесберегающего режима. Это предполагает знание, развитие и рациональное использование своих физических и интеллектуальных возможностей, установку на внесение посильного вклада в общество с получением от него соответствующей отдачи. Формирование здорового образа жизни предполагает прежде всего эмоционально-позитивное отношение к физической нагрузке – так, чтобы она стала потребностью, а не принудительной (пусть и полезной) обязанностью. Рациональный двигательный режим обеспечит здоровое телосложение, правильный обмен веществ, позитивное отношение к своему телу с эстетической точки зрения.

Такое воспитание будет наилучшим заслоном от пропаганды крайних форм аскетизма (опасное для здоровья ограничение сна, эмоциональных внешних впечатлений, количества и калорийности пищи, животного белка, гигиенических процедур). Человек будет прислушиваться к своим здоровым потребностям, а не к пропаганде, упрекающей за «гедонизм», «чревоугодие», «телолюбие». К тому же общеизвестен факт, что голод, недосыпание, нарушение привычного распорядка жизни приводят к сужению сознания, повышению внушаемости и даже галлюцинациям [3]. Получается замкнутый круг, из которого человеку уже трудно выйти.

При этом хотелось бы отметить, что оздоровление и улучшение своего телосложения как предмет хобби оказывает наибольшее позитивное влияние на формирование адекватного взгляда на себя, окружающую обстановку и внешние влияния. Человек, который ежедневно вносит личный труд, собственные усилия в формирование здоровья, работоспособности, красивого телосложения, будет хорошо знать свои возможности, критически относиться к себе и не списывать какие-либо отклонения в самочувствии только на внешние факторы, не перекладывать ответственность за свое здоровье исключительно на медицинских работников и, конечно же, не возлагать несбыточных надежд на абстрактные потусторонние силы.

3. Природа как источник познавательной потребности. В этом качестве она обеспечит уход от интровертированности и ограниченности внешних впечатлений, расширение границ мира, что позволит индивиду критически взглянуть на многие искусственные ограничения, воздвигаемые для него деструктивными сектами. Природные объекты, становясь предметом интереса и любознательности, способны переключить мысли и эмоции религиозного фанатика, вернуть его в нормальный мир, показав то, что он не видел или не хотел замечать раньше.

4. Природа как сфера практической деятельности, с формированием прикладного и критического мышления. В этом плане постоянный или частый контакт с природой помогает противостоять догматам вероучений, которые лишены логики и не выдерживают никакой критики со стороны человека с достаточным жизненным опытом. И опыт в сфере контактов с природой, как правило, помогает успешно противостоять как внушающим, так и убеждающим воздействиям религиозных сект.

По нашим наблюдениям, люди аграрных и биомических профессий обычно критически относятся к любой религиозной пропаганде и крайне редко попадают в сомнительные религиозные или общественные объединения.

5. Природа как источник эмоциональных привязанностей, в том числе хобби, связанные с природными объектами. В этом плане природосообразное воспитание может противостоять такому религиозному догмату, как «освобождение от страстей», наиболее популярном в православии (особенно в его воинствующих формах). Хобби, связанные с природой, наполняют личность внутренним содержанием, формируют устойчивые эмоциональные привязанности и соответствующий круг друзей и знакомых, соединенных общими интересами. И, наоборот, пустота, отсутствие интересов и увлечений рискуют быть заполненными либо антисоциальным, либо религиозно-деструктивным содержанием.

6. Природа как источник личного этического кодекса с относительностью категорий добра и зла и наполнение этих нравственных категорий персонифицированным содержанием. Формирование индивидуального морального кодекса наиболее активно происходит при непосредственном взаимодействии с природными объектами (особенно при принятии решений о ценности жизни биологического индивида – при организации научных исследований, в сельскохозяйственной практике и т.д.). А лично построенные этические понятия трудно заменить

привнесеними со стороны моральними нормами, особливо с искусственным и экстремистским содержанием. Более того: именно практический контакт с природными объектами позволяет осознать относительность основных этических категорий – зла и блага, сформировать границы этих категорий для себя лично и руководствоваться ими в своей жизни и профессиональной деятельности. Наряду с людьми биомических и медицинских профессий, релятивизм зла и блага, ценность жизни человека или другого биологического индивида, глубоко осознают военнослужащие или лица, ответственные за принятие важных решений.

7. Природа как источник продолжающегося образования и самосовершенствования. В этом качестве природа является для человека любого возраста и профессии источником самообразования, раскрытия интеллектуального потенциала и творческого долголетия. Контакты с природой заставляют человека работать над собой естественным образом, без принуждения и стимулирования со стороны. А главное – такое самовоспитание и самообразование пойдет в нужном для человека направлении (исключив те направления, которые могут быть навязаны со стороны, в том числе сторонниками деструктивных вероучений). А главное, по нашему мнению, всестороннее «воспитание природой» необходимо начинать с детства или ранней юности, чтобы ее образ прочно укоренился в мировоззрении молодого человека. И тогда это рациональное и нравственно здоровое отражение природы в мировоззрении личности не будет вытеснено односторонними и сомнительными постулатами деструктивных вероучений и сект. Образно говоря, природа – это школа и университет со свободным посещением, но именно она дает наиболее системные, прочные, неугасающие знания.

Наш личный опыт общения с различными людьми убеждает, что индивиды любого возраста, у которых налажены адекватные контакты с природой, способны противостоять религиозным влияниям, пытающимся вмешаться в судьбу человека. Приведем лишь некоторые примеры.

Зоя Н., 86 лет. Агроном-садовод, до настоящего времени работает по специальности и ведет большую общественную работу. К православному христианству относится позитивно, оказывает посильную помощь местным православным храмам и Петропавловскому женскому монастырю в Павлодарской области. Под ее руководством и при непосредственном участии в монастыре было налажено сельское хозяйство, разбит большой фруктовый сад. Помология – ее работа и хобби. Однако попытки склонить пожилую женщину к отречению от мира и уходу в монастырь не удалось: она мотивировала тем, что это сузит возможности ее любимой работы, да и она сама не выдержит жесткого режима самоограничений, практикуемого в православных обителях. Кроме того, как мать и бабушка она старается уберечь от слишком настойчивых религиозных влияний дочь, зятя и внуков.

Анна Т., 47 лет. Преподаватель вуза, доктор биологических наук, имеет многочисленные хобби, связанные с природой. Попытки вовлечь ее в различные религиозные общины (свидетели Иеговы, баптисты), а также близкие контакты с православным монастырем, предпринятые, по-видимому, из-за факта одинокого проживания, были встречены жестким и мотивированным отказом. Среди составляющих «праведного» образа жизни провозглашались жесткие ограничения в пище и животном белке, чтение исключительно религиозной литературы, отказ от занятий любительским фигурным катанием (как от «пустого» и «бесовского» занятия) и даже от преподавания эволюционного учения и генетики. В числе контраргументов, высказанных женщиной, в первую очередь было сказано, что у нее свой взгляд на мир и свои интересы, которым она не собирается изменять в угоду кому-либо. Затворничество для нее никак не приемлемо: общение с природой, обучение и воспитание студентов – смысл жизни. Поддержание здорового телосложения – основа работоспособности, а аскетические тела сторонников самоограничений могут вызвать лишь презрительную жалость. Кроме того, Анна не без оснований считает, что адекватное мировоззрение, благородство, развитое пространственное мышление, креативность могут быть свойственны лишь здоровым и физически крепким людям.

Литература:

1. Хьелл Л., Зиглер М. Теории личности: Основные положения, исследование и применение. 2-е изд., испр. – СПб.: Питер, 1999. – 608 с. (Серия «Мастера психологии»).
2. Ялом И. Психотерапевтические истории. – М.: ЭКСМО, 2008. – 544 с.
3. Психотерапевтическая энциклопедия./Под ред. В.Д.Карвасарского. – М.: Гуманит. Изд. Центр ВЛАДОС, 1998.

Людмила Товкач
(Переяслав-Хмельницький, Україна)

ФОРМУВАННЯ ТВОРЧОГО МИСЛЕННЯ В УМОВАХ ДИФЕРЕНЦІЙОВАНОГО НАВЧАННЯ МАТЕМАТИКИ

Існує реальна потреба суспільства в інтенсивному розвитку інтелектуально-творчого потенціалу кожної людини. Школа має навчати кожного вихованця самостійно мислити, діяти в нестандартних умовах, розв'язувати найрізноманітніші проблеми. Формування цих якостей можливе лише при відповідній організації.

Зважаючи на важливість творчості як виду діяльності в розвитку творчої особистості запроваджуються принципи творчого навчання.

Упровадження принципу наочності в умовах творчої педагогічної системи зумовило потребу інтенсивного використання математичних моделей, графіків, таблиць, що наочно відображають дослідницькі процеси на високому науковому рівні. Важливою є педагогічна орієнтація для створення умов творчої діяльності на уроках математики, для дослідження і розуміння суперечностей явища бо будь-яких об'єктів. Іншими важливими принципами творчого навчання є принципи системності, систематичності, діяльного підходу в навчанні.

Розглянемо концепцію розвитку творчого мислення, яка побудована на принципах інтеграції, індивідуалізації і диференціації, психологізації з використанням активних форм навчання, проблемних методів, діалогічних способів оволодіння інформацією; використанням цілісного інтелектуально-креативного потенціалу школярів.

Розвиток творчого мислення в умовах диференційованого навчання залежить від впливу комплексу різноманітних факторів (соціальних, психологічних, організаційно-педагогічних), а також потребує врахування специфічних вимог [3].

Учені зробили висновок, що повноцінна навчальна діяльність можлива тільки за умов теоретичного мислення, у процесі розв'язання поняттєвих задач.

Розв'язуючи дану задачу вчитель бере на себе функцію її організації, послідовно формуючи належні дії пошуку, моделювання, контролю, оцінювання. Згодом окремі компоненти діяльності переходять до самих дітей і стають характеристиками їхньої психіки. Використання методики диференційованого навчання повинно справляти позитивний вплив на розвиток творчого мислення, як і у традиційній школі, так і у системі розвиваючого навчання.

Диференційоване навчання – це спеціально організована навчально-пізнавальна діяльність (суб'єктна педагогічна взаємодія), яка, враховуючи вікові, індивідуальні особливості суб'єктів навчання, їхній соціальний досвід і стартовий стан, спрямована на оптимальний фізичний, духовний та психічний розвиток учнів, засвоєння необхідної суми знань, практичних дій за різними навчальними планами і програмами.

Успішне здійснення диференційованого навчання можливе за умов, коли вчитель:

- уміє передбачати труднощі, що можуть виникнути в дітей під час засвоєння матеріалу;
- враховує загальну готовність своїх учнів до наступної діяльності, тобто рівень сформованих знань, здатність самостійно працювати, ставлення до роботи;
- використовує в системі диференційовані завдання індивідуального та групового характеру;
- проводить перспективний аналіз: для чого плануються завдання, чому їх треба використати на цьому етапі уроку, як продовжити роботу на наступних уроках.

Потрібно пам'ятати, що одноразове, епізодичне використання диференційованих завдань не дасть істотних змін у знаннях і розвитку дітей.

Диференційовані завдання мають бути постійним засобом навчання, а їх зміст і методика визначаються за результатами вивчення готовності дітей до навчання. Диференціація учнів має відповідати умовам фронтальної, групової, парної та індивідуальної форм організації навчання, які б створювали можливості для активізації їх навчально-пізнавальної діяльності. Суттєвим тут є знання психологічних і розумових відмінностей школярів для утворення типологічних груп, які організовані на основі різного рівня знань дітей.

Завдання диференційованого навчання не можна зводити лише до того, щоб пристосувати навчання до дитячих індивідуальних особливостей, а більш активно впливати на їх формування, забезпечувати максимальний розвиток позитивних рис, нахилів і здібностей. Зміст диференціації навчального процесу полягає у визначенні дидактичних шляхів ліквідації прогалів у знаннях, використанні різноманітних завдань, коригуванні діяльності учнів.

Існує декілька різновидів диференційованого навчання. Так, розрізняють внутрішню диференціацію, під якою розуміють таку організацію навчально-виховного процесу, за якою врахування індивідуальних особливостей учнів здійснюється в умовах класно-урочної системи з даною групою (класом), і зовнішню диференціацію, яка полягає в тому, що для врахування індивідуальних особливостей учнів їх об'єднують у спеціальні навчальні групи (класи). Альтернативні види диференціації до вищезазначених – церівнева диференціація і профільна диференціація відповідно. Той чи інший різновид диференціації можна використати в залежності від цілей і завдань диференціації.

Дуже великого значення набуває пробудження у школярів в раціоналізації мислення на уроках математики, що спонукає і до самостійного відкриття нових прийомів. Учні можна поділити на групи за такими критеріями: високий рівень розвитку інтелекту і освіченості та позитивна спрямованість; високий рівень освіченості і негативна спрямованість; низький рівень освіченості і позитивна спрямованість; низький рівень освіченості та негативна спрямованість. Для того, щоб викликати і закріпити позитивне ставлення до навчання, вчителям слід розробити відповідну систему стимулів. Провідним стимулом у навчанні та розвитку є оцінки.

Серед пізнавальних мотивів керованим і найзначнішим є пізнавальний інтерес, який виникає і зміцнюється лише в ситуації пошуку нових знань, інтелектуальної напруги, самостійної діяльності. Для підтримки пізнавальних інтересів надзвичайно важливо стимулювати емоції, інтелектуальні почуття. Їх потужним джерелом є емоційність навчального змісту [5].

При вивченні змісту навчання варто дотримуватись таких загальних положень:

1. Засвоєння знань, які мають загальний та абстрактний характер, повинно передувати ознайомленню учнів із частковим і конкретним поняттям.

2. Знання, які констатує даний навчальний предмет або його основні розділи, учні засвоюють під час аналізу умов їх походження, завдяки яким вони стають потрібними.

3. Під час знаходження предметних джерел тих або інших знань учні мають навчитися виявляти в навчальному матеріалі генетично початкове, суттєве, загальне співвідношення, яке визначає зміст і структуру об'єкта даних знань.

4. Учні повинні навчитися конкретизувати генетично вихідне, загальне співвідношення досліджуваного об'єкта в системі часткових знань про нього, які зберігаються в такій єдності, яка дає можливість в уяві здійснити перехід від загального до часткового і навпаки.

5. Учні мають навчитися чергувати виконання дій у розумовому плані з виконанням їх у зовнішньому плані і навпаки.

Справжній процес навчання потребує свідомої, відповідної участі в ньому учнів, їхньої готовності бути повсякчас відкритими для сприйняття нового досвіду та постійно змінюватися відповідно до змінна в колишньої дійсності.

До змістовного компоненту моделі відносяться підручники й посібники, якими користуються учні на уроках математики. У новому поколінні підручники взакладено, крім інформаційної, мотиваційну і розвивальну функції. Ситуації вільного вибору, а також наявність обов'язкового і необов'язкового матеріалу посилюють мотиваційну функцію підручників з математики, стимулюють розвиток самооцінки, запобігають гіперопіці учнів з боку вчителя.

Що стосується розвитку творчого мислення школярів у процесі традиційного навчання, то слід зазначити: для цього можна організувати додаткові заняття, математичні факультативи, гуртки тощо. Значний вплив на розвиток творчого мислення школяра мають різноманітні тренінги, де розвиток творчих нахилів здійснюватиметься на групових заняттях.

Навчальний процес охоплює всі компоненти навчання: діяльність викладача, діяльність учня, засоби, за допомогою яких здійснюється цей процес, форми, в яких він реалізується. Учитель виступає організатором навчальної діяльності (у нашому випадку – розвиває творче мислення). Він спрямовує діяльність учнів так, щоб вони були активними учасниками, а не пасивними спостерігачами чи виконавцями, вступали у різні форми взаємодії з педагогом та іншими суб'єктами навчання.

Виходячи із сучасних концепцій навчання, зробимо висновок, що найкориснішим є навчання на межі можливостей для даного учня. Не можливо організувати процес навчання без системи відповідних методів навчання. Розв'язуючи проблему вибору і поєднання методів у системі уроків або окремому уроці математики в умовах диференціації, вчительмає створювати найкращі можливості для активності школярів на всіх етапах опрацювання навчального матеріалу: сприймання, осмислювання, усвідомлення, закріплення, застосування та узагальнення. Враховується головна мета вивчення матеріалу, рівень підготовленості учнів, наявність навчального обладнання.

Наукові дослідження показали, що для управління і стимулювання дитячої творчості в умовах диференційованого навчання математики доцільно застосовувати методи і форми роботи: «мозкова атака», метод фокальних об'єктів, метод руйнування. Треба відмітити, що реальне застосування таких методів – справа складна і вимагає досвіду, врахування психологічних факторів, і обов'язково кожного разу в залежності від конкретного контингенту учнів спеціального модифікування, адаптації того чи іншого методу.

Для цілеспрямованого і постійного розвитку творчих можливостей учнів необхідно, щоб методи, організаційні методи форми та засоби навчання відповідали цілям і задачам навчально-творчої діяльності.

На сьогодні постає необхідність підвищення розвивальної ефективності навчання, оптимізації процесу формування творчого мислення. Узагальнюючи вище сказане, можна зробити висновок, що реалізацію такого підходу до організації навчання математики в умовах диференціації може більш повно і всебічно розвивати творче мислення школяра.

Література:

1. Володько В.М. Індивідуалізація й диференціація навчання: понятійно-категорійний аналіз // Педагогіка і психологія. – 1997. – № 4. – С.9-17.
2. Клименко В. Механізм творчості: чим його розвивати // Шкільний світ – 2001. – № 25 – 28. – С. 1 – 94.
3. Корсакова О. Про технологію диференційованого навчання // Рідна школа. – 2001. – № 9. – С.44-46.
4. Кушнір В. Особливості творчості у розв'язуванні задач / Василь Кушнір, Григорій Кушнір // Математика в школі. – 2010. – № 10. – С. 8-17.
5. Макаров С. Формування творчих здібностей учнів у процесі розв'язування задач різними засобами / С. Макаров // Математика в школі. – 2003. – № 9. – С. 28-31.

Науковий керівник:

кандидат педагогічних наук, доцент Шевчук Лариса Дмитрівна.

ОСОБЛИВОСТІ ПРОБЛЕМНОГО МЕТОДУ НАВЧАННЯ МАТЕМАТИКИ

Педагоги визначають загальні та спеціальні основні функції проблемного навчання.

Загальні: засвоєння учнями системи знань і способів розумової і практичної діяльності; розвиток інтелекту учнів, тобто їх пізнавальної самостійності і творчих здібностей; формування діалектико-матеріалістичного мислення школярів; формування всебічно і гармонійно розвиненої особистості.

Спеціальні: виховання навичок творчого засвоєння знань (застосування системи логічних прийомів або окремих способів творчої діяльності); виховання навичок творчого застосування знань (застосування засвоєних знань у новій ситуації) і умінь вирішувати навчальні проблеми; формування і накопичення досвіду творчої діяльності (оволодіння методами наукового дослідження, розв'язання практичних проблем і художнього відображення дійсності); формування мотивів навчання, соціальних, етичних і пізнавальних потреб.

Кожна із зазначених функцій здійснюється в різноманітній практичній і теоретичній діяльності школяра і залежить від урахування особливостей проблемного навчання, які і є його відмінними ознаками.

Перша і найважливіша особливість – це специфічна інтелектуальна діяльність учня по самостійному засвоєнню нових понять шляхом розв'язання навчальних проблем і формування логіко-теоретичного та інтуїтивного мислення.

Друга особливість полягає в тому, що формуються риси критичного, творчого, діалектичного мислення школярів.

Третя особливість полягає визначається дидактичним принципом зв'язку навчання з життям, що слугує найважливішим засобом створення проблемних ситуацій і критерієм оцінки правильності розв'язання навчальних проблем.

Четвертою особливістю проблемного навчання є надзвичайно ефективне поєднання різноманітних типів і видів самостійних робіт.

П'ята особливість визначається індивідуалізацією навчання. При проблемному навчанні індивідуалізація зумовлена головним чином наявністю навчальних проблем різної складності, які кожним учнем сприймаються по-різному. Індивідуальне сприйняття проблеми викликає різні її формулювання, висунення гіпотез і пошуку шляхів їх доведення.

Шоста особливість проблемного навчання полягає в його динамічності, яка полягає в тому, що одна ситуація переходить в іншу на основі діалектичного закону взаємозв'язку і взаємозумовленості всіх речей і явищ матеріального світу [4, с. 154].

Сьома особливість полягає у високій емоційній активності учня, обумовленої тим, що сама проблемна ситуація є джерелом її збудження і тим, що активна розумова діяльність учня органічно пов'язана з чуттєво емоційною сферою психічної діяльності. Будь-яка самостійна розумова діяльність пошукового характеру, пов'язана з індивідуальним сприйняттям навчальної проблеми, викликає особисте переживання учня, його емоційну активність. «Емоції не тільки обумовлюють діяльність, – стверджує С.Л. Рубінштейн, – а й самі обумовлюються нею» [3, с. 76].

Восьма особливість проблемного навчання полягає в тому, що вона забезпечує нове співвідношення індукції і дедукції, репродуктивного і продуктивного, в тому числі творчого, засвоєння знань.

Перші три особливості є найбільш значимими і забезпечують виконання основного завдання школи. Інші п'ять особливостей мають спеціально-дидактичний характер і обумовлюють ефективність дії перших трьох.

Практика доводить, що процес проблемного навчання породжує різні рівні інтелектуальних труднощів учнів, їх пізнавальної активності та самостійності учня. У зв'язку з цим виділяють види проблемного навчання.

Перший вид (наукова творчість) – це теоретичні дослідження. В основі цього виду проблемного навчання лежить постановка і розв'язання теоретичних навчальних проблем, зокрема пошук і відкриття учнями нового правила, закону, теореми.

Другий вид (практична творчість) – пошук способу застосування відомого знання у новій ситуації, конструювання, винахід. В основі цього виду проблемного навчання лежить постановка і розв'язання практичних навчальних проблем.

Третій вид (художня творчість) – це художнє відображення дійсності на основі творчої уяви.

Всі види проблемного навчання характеризуються наявністю репродуктивної, продуктивної та творчої діяльності учня, наявністю пошуку і розв'язання проблеми. Вони можуть здійснюватися при різних формах організації педагогічного процесу. Перший вид найчастіше зустрічається на уроці, де спостерігається індивідуальне, групове або фронтальне розв'язання проблем. Другий – на лабораторних, практичних заняттях на уроці, гуртку, факультативі. Третій вид – на уроці і позаурочних заняттях.

Виділяють чотири рівні проблемного навчання (рівень звичайної активності, рівень напівсамостійності, самостійний (продуктивний) і рівень творчої активності); кожен з яких складається з ряду показників: (параметри), як «рівень засвоєння» і «рівень навченості».

Рівень проблемності навчання вважають основним критерієм, що відображає зміст навчального матеріалу. Він визначається двома показниками: складністю проблемних завдань, питань, задач і співвідношенням чотирьох основних типів самостійних робіт учнів: репродуктивного (відтворюючого); пізнавально-практичного; репродуктивно – пошукового; творчого. Всі типи припускають засвоєння нових понять, законів, правил, теорем.

Рівень ефективності проблемного навчання відображає процес засвоєння учнем нових знань і способів розумової діяльності. Він характеризується рівнем засвоєння знань і ступенем самостійності учня у постановці проблеми та її вирішенні.

Рівень ефективності проблемного навчання можна визначити за вмінням учня користуватися «дослідницькими методами» навчання.

Рівень засвоєння знань може відбуватися на трьох рівнях:

- сприйняття, осмислення і запам'ятовування;
- застосування знань у схожій ситуації;
- застосування знань в новій ситуації, що вимагає прояву тих або інших характеристик творчої діяльності [1, с. 156].

Повнота етапів проблемного навчання залежить від двох факторів:

- зміст навчального матеріалу та рівня проблемності знань;
- наявність (або відсутність) тих чи інших етапів пізнавального процесу (процесу постановки проблеми та її переформулювання, висунення припущень і обґрунтування гіпотез, їх доведення і перевірки правильності розв'язання навчальної проблеми).

Відповідно до числа рівнів засвоєння знань і кількістю етапів розумового процесу, в яких може проявитися пізнавальна самостійність учня, виділяють чотири рівні проблемного навчання.

Перший рівень ефективності характеризується найменшою пізнавальною самостійністю учня, пов'язаною з розв'язанням приватної, навчально-практичної і фронтальної проблеми. При складних типах проблем всі етапи пізнавального процесу «проходяться» з учителем. Учень засвоює прийоми логічного мислення репродуктивним методом, слідуючи зразком міркування вчителя.

Другий рівень характеризується тим, що вчитель створивши проблемну ситуацію, вказує учням на проблему і залучає їх до спільного пошуку шляхів її розв'язання і в процес самого розв'язання.

Третій рівень ефективності характеризується тим, що в ситуації, що виникла учні формулюють аналогову, гіпотетичну, евристичну, не повнозначну проблему і аналізують її разом з учителем, спільно ж висувають припущення і обґрунтовують гіпотезу, а доводять і перевіряють рішення самостійно. На цьому рівні ефективності систематично виконуються самостійні роботи, вирішуються пізнавальні завдання.

Четвертий рівень ефективності характеризується наявністю будь-яких типів проблем і повною самостійністю учнів у їх вирішенні. Пізнавальна діяльність учнів охоплює всі етапи процесу розв'язання проблеми, яка ними ж сформульована в процесі самостійного аналізу проблемних ситуацій.

Знання рівнів ефективності навчання є найважливішою умовою успішного управління вчителем процесом навчання.

Рівень навченості розуміємо як результат процесу навчання, який забезпечує учневі: оптимальний рівень знань, вміння та навички самостійного розв'язання навчальних проблем.

Рівень навченості можна перевірити шляхом контрольних робіт на визначення глибини і міцності засвоєння програмного матеріалу і наявність умінь і навичок вирішувати різні типи навчальних проблем.

Кожен рівень проблемного навчання може мати різні варіанти в залежності від різних факторів психолого-педагогічного характеру. Перехід учнів з першого на більш високий рівень є результатом проблемного навчання і одночасно процесом управління з навчально-пізнавальною діяльністю. [2, с. 134]

Література:

1. Занков Л.В. Про початкове навчання. / Л.В. Занков. – Москва АПН РРФСР, 1963. – 235 с.
2. Ільницька І.А. Проблемні ситуації та шляхи їх створення на уроці. / І.А. Ільницька. – Москва, 1985.- 183 с.
3. Касьяненко М.Д. Підвищення ефективності навчання математики. / М.Д. Касьяненко.-Київ “Радянська школа”, 1980.- 120 с.
4. Матюшкін О.М. Проблемні ситуації в мисленні та навчанні. / О.М. Матюшкін. – Москва, 1972.- 196 с.

Науковий керівник:

кандидат педагогічних наук, доцент, Довбня Петро Іванович.

Ольга Шевченко
(Переяслав-Хмельницький, Україна)

СОЦІАЛЬНА РОБОТА З БАТЬКАМИ УЧНІВ

Під соціальною роботою розуміється особливий інтегрований, міждисциплінарний вид професійної діяльності, спрямований на вирішення соціальних проблем окремих, насамперед соціально

вразливих, особистостей і суспільних груп та задоволення потреб громадян на створення умов, що сприяють відновленню чи підвищенню їх здатності до соціального функціонування [5, с. 100].

Основа соціальної роботи – це діяльність з надання допомоги індивідам, сім'ям, групам у реалізації їх соціальних прав і в компенсації фізичних, психічних, інтелектуальних, соціальних та інших недоліків, що перешкоджають повноцінному соціальному функціонуванню. Ця діяльність може бути і професійною, і добровольчою.

Зміст соціальної роботи можна визначити як специфічний вид професійної діяльності, надання державного і недержавного сприяння людині з метою забезпечення культурного, соціального і матеріального рівня його життя, надання індивідуальної допомоги людині, сім'ї або групі осіб.

Таким чином, **соціальна робота** – двостороння взаємодія. Співробітник соціальної служби, соціальний терапевт, спеціаліст іншого профілю має обов'язково спиратися на ресурси самого клієнта, організовувати і спонукати його для вирішення його власної проблеми.

Також один з головних способів реагування суспільства на соціальну ситуацію – це професійна соціально-педагогічна робота. За визначенням І.Д. Зверевої, соціально-педагогічна робота – це різновид професійної діяльності, спрямовану на створення сприятливих умов соціалізації, всебічного розвитку особистості, задоволення її культурних і духовних потреб або відновлення соціально схвалюваних способів життєдіяльності людини.

Соціально-педагогічна робота є різновидом численних видів професійної діяльності. Кожна професійна діяльність характеризується наявністю специфічних, властивих тільки їй компонентів, має свою певну структуру. Її зміст і структура як виду професійної діяльності, з одного боку, відповідають філософським і психологічним трактуванням діяльності, а з іншого, висловлюють соціальний аспект цієї діяльності, що визначається соціальним замовленням, соціальними проблемами, соціокультурними особливостями середовища і частково відображені в соціальній політиці держави.

Соціально-педагогічна робота полягає у створенні сприятливих соціокультурних умов соціалізації особистості, визначається соціальною політикою держави і конкретизується низкою завдань. Серед пріоритетних завдань соціально-педагогічної роботи виділяють: зміцнення та активізацію адаптаційного потенціалу особистості, збереження і поліпшення фізичного, психічного і соціального здоров'я особистості; створення сприятливих умов у мікросоціумі для розвитку здібностей і самореалізації особистості; надання соціальної, психологічної, педагогічної підтримки і допомоги особистості; попередження негативних впливів на особистість факторів соціального середовища. Результату соціально-педагогічної роботи – формування у особистості певного рівня соціальних якостей, самосвідомості, самовизначення та самоствердження як складових суспільного буття відповідно її можливостям і особливостям соціального середовища.

Виконання завдань і реалізація змісту соціально-педагогічної роботи здійснюється за допомогою сукупності методів, прийомів, засобів і форм.

У системі соціально-педагогічної роботи в першу чергу виділяють її суб'єкт і об'єкт. Суб'єктами соціально-педагогічної роботи є державні, громадські організації, фізичні особи, які реалізують соціальну політику та надають соціальну допомогу різним категоріям населення. Об'єктами соціально-педагогічної роботи є окремі особистості або соціальні групи, які потребують допомоги або підтримки в процесі їх соціального становлення та розвитку.

Кожна людина в певний період свого життя вимагає більш повного задоволення своїх потреб та інтересів, стикається з окремими труднощами і проблемами, в результаті всі люди є потенційними об'єктами соціально-педагогічної роботи. На сьогоднішній день в теорії та практиці соціально-педагогічної роботи виділяють об'єкти соціально-педагогічного впливу за кількісними, віковим, психологічним параметрами і зміст проблем, які є найбільш поширеними в практиці соціально-педагогічної роботи [2, с. 13].

Один з пріоритетів у соціально-педагогічної роботи – це допомога в позитивній соціалізації особистості, зокрема в інтеграції в суспільство, допомога в її розвитку, вихованні, освіті, професійному самовизначенні. Тому її мета – сприяти адаптації та позитивної соціалізації особистості шляхом допомоги їй у засвоєнні соціальних норм і цінностей, створення умов для психологічного комфорту і безпеки як дорослого, так і дитини; задоволення потреб та забезпечення прав особистості; попередження негативних явищ в сім'ї, школі, в іншому найближчому соціальному оточенні. Соціально-педагогічна робота переважно «адресна», спрямована на конкретну людину і рішення його індивідуальних проблем шляхом вивчення особистості і навколишнього середовища, пошуку коштів, які допоможуть індивіду вирішити його проблему [18, с. 265].

Соціальна робота з батьками здійснюється у двох напрямках: з колективом батьків та індивідуально. У практиці склалися найбільш раціональні її форми: загальні та класні збори батьків, колективні та індивідуальні консультації, бесіди, лекції, конференції, відвідування сімей учнів, оформлення різних за формою та змістом текстових матеріалів, фотомонтажі, виставки робіт учнів. Батьки залучаються до участі в організації навчально-виховного процесу: керівництво гуртками, виступи перед батьками і дітьми, підготовка та участь у проведенні позакласної та позашкільної роботи з учнями, і т.д.

Успіх здійснення поставлених перед школою завдань багато в чому залежить від характеру тих взаємин, які складаються між учителем, соціальним педагогом і батьками. Основою таких взаємовідносин повинні стати взаємно довірчі контакти. У їхньому створенні провідна роль належить вчителю і соціальному педагогу.

Соціальний педагог повинен будувати спілкування з батьками цілеспрямовано, з огляду на ситуацію, заздалегідь продумувати не тільки зміст бесіди, але і її хід, можливі варіації і несподівані повороти. У спілкуванні з батьками слід уникати повчального тону, навчальних зауважень. У роботі з батьками потрібно враховувати, що більшість батьків знають про свої обов'язки, прагнуть їх виконати, але не завжди вміють зробити це правильно. Обов'язок соціального педагога – допомогти їм у цьому.

Література:

1. Афанасьєва Т.М. Сім'я. – К.: Радянська школа, 1986. – 223 с.
2. Беспалько О.В. «Соціальна педагогіка» у схемах і таблицях. Навчальний посібник. – К.: Центр Навчальної Літератури, 2003. – 134 с.
3. Болдарев Н.І. «Класний керівник». Вид. 2-е, испр. і доп. М., «Просвещение», 1978 – 271 с.
4. Віннікот Д.В. Розмова з батьками / Пер. з англ. – М.: Клас, 1995. – 114 с.
5. Воронін А.С. Словник термінів з загальної та соціальної педагогіки. – К.: ГОУ ВПО УГТУ-УПІ, 2006. – 135 с.
6. Гаврилова Т.П. Учитель і сім'я школяра. – М.: Знання, 1988. – 79 с.
7. Гулина М.А. Словник-довідник із соціальної роботи. М., 1997.
8. Коваль Л.Г., Зверєва І.Д., Хлебников С.Р. Соціальна педагогіка \ Соціальна робота – К., 1997 – 392 с.
9. Коджаспірова Т.М. Педагогіка Учеб. для студ. пед. вузів – М.: Владос, 2003. – 317 с.
10. Корнієнко С.М., Кадлюк Я.П. Батьківські збори у початковий класах: Навчально-методичний посібник. – Тернопіль: Богдан, 1995. – 64 с.
11. Мудрик А.В. Соціальна педагогіка. – М.: Изд-во «Інститут практичної психології», Воронеж: НВО «МОДЕК», 1997. – 32 с.
12. Основи соціальної роботи: Підручник / Відп. ред. П.Д. Павленок. – М.: ИНФРА-М, 1997. – 368 с.
13. Основи соціальної роботи: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів (під ред. Басова В.М.) Вид. 2-е, испр., Academia, 2008. – 288 с.
14. Подпласний І.П. Педагогіка. Нов. Курс: Підручник для студ. пед. вузів. У 2 кн. – М.: Владос, 1999. – Кн. 2. – 200 с.
15. Російська енциклопедія соціальної роботи, в 2-х тт, Т-2. – К.: Ін-т соц. роботи, 1997. – 405 с.
16. Соціальна робота: Учеб.посobie. – 3-е изд., Перераб. і доп. – Ростов н / Д: Фенікс, 2003. – 480 с.
17. Сухомлинський В.А. Батьківська педагогіка. – М.: Просвещение, 1978.
18. Соціальна педагогіка: мала енциклопедія. За загальною редакцією професора І.Д. Зверєвої. – Київ «Центр учбової літератури», 2008. – 335 с.
19. Соціально-педагогічна робота з неблагополучною сім'єю. Неблагополучне сім'єю. Трубаліна І.М. Навчальний посібник – К.: ДЦССМ, 2003. – 132 с.
20. «Теорія і методика (технологія) соціальної роботи (для спеціальності «соціальна робота»): Навчальна програма. – М: вник «Держ. система соц. допомоги сім'ї та дитинству

Наталія Янголь
(Переяслав-Хмельницький, Україна)

ПСИХОЛОГО-ДИДАКТИЧНІ АСПЕКТИ ВПРОВАДЖЕННЯ РОЗВИВАЛЬНОГО НАВЧАННЯ МАТЕМАТИКИ В ОСВІТНІЙ ПРОЦЕС

Принцип безперервності освіти, зокрема, математичної, ставить ще актуальнішою не нову для педагогіки, психології і методики навчання математики проблему – навчити учнів учитися. Підходи до цієї проблеми змінювалися на різних етапах розвитку освіти залежно від соціальних вимог, які висувалися суспільством до школи, від рівня психологічних теорій наочності та дидактичних систем навчання [4, с. 6].

Останнім часом в психолого-педагогічних науках, в методиці навчання математики та в шкільній практиці інтенсивно розроблялися проблеми розвивального навчання, шляхи та засоби активізації пізнавальної діяльності учнів, розвитку їхнього продуктивного, творчого мислення. При цьому активна пізнавальна діяльність розглядалася не тільки як засіб оволодіння знаннями, навичками та вміннями, але й як важливе джерело розумового розвитку школяра.

Проблема розвиваючого навчання відноситься до найбільш актуальних проблем сучасної педагогічної науки й шкільної практики. Воно обумовлено тим, що в цей час відбуваються зміни цільової установки навчання. Основним результатом навчання тепер є не тільки міцність засвоєння дитиною необхідних суспільством знань, умінь й навичок, а головне – розвиток особистості школяра. Іншими словами, у цей момент, природно, не знижується питання про засвоєння учнями знань, умінь і навичок, але це тепер є засобом, умовою досягнення головної мети – розвиток учнів. Саме така ціль ставиться й вирішується в рамках розвиваючого навчання. Тому цілком зрозумілим є інтерес учених і вчителів до даного типу навчання [1, с. 4].

Реалізація актуальних завдань розвивального навчання полягає в тому, що вчитель не лише застосовує, а систематично знайомить учнів зі способами виконання тих чи інших видів пізнавальної діяльності. Управління та самоуправління навчально-пізнавальною діяльністю можливе лише за умов сформованості в учнів загальних і специфічних для математики прийомів розумової діяльності, а через них – і раціональних прийомів навчальної роботи.

Зважаючи на те, що формування різнобічної розвиненої особистості є основною метою загальноосвітньої школи, а навчання і виховання підпорядковані цій меті та виступають як загальні форми розвитку (В.В.Давидов), у навчально-виховному процесі взагалі і в процесі навчання математики зокрема, необхідно спиратися як на загально-дидактичні принципи, висунуті Я. А. Коменським, так і на дидактичні та психологічні принципи розвивального навчання. При цьому вчитель математики повинен чітко уявляти, що у процесі навчання математики можна розвивати в учнів та формулювати не лише дидактичну мету вивчення кожної теми програми й окремого уроку цієї теми, а й мету розвитку та виховання учнів, хоч і не обов'язково записувати останні дві мети в план уроку.

Засобами шкільного курсу математики у процесі навчання є можливість розвивати мислення, зокрема, логічне, просторові уявлення та уяву, алгоритмічну й інформаційну культуру, спостережливість, увагу, пам'ять; позитивні якості особистості (розумову активність, пізнавальну самостійність, саморегуляцію, інтелектуальну витримку тощо); позитивні риси характеру (наполегливість, цілеспрямованість, працелюбність, чесність, правдивість, уміння обґрунтувати свої думки тощо).

Усі прогресивні психологи світу визначають, що розвиток слідує з навчанням. Разом з тим не будь-яке навчання спричиняє розвиток кожного учня. Якщо вчитель на уроці захоплюється парними, груповими формами, коли сильний учень працює на уроці зі слабкими, то при такому навчанні може вигравати невстигаючий учень; якщо вчитель працює на уроці в основному з невстигаючими та середньо встигаючими учнями, а сильним не надає достатньої уваги, то таке навчання гальмує розвиток здібних і обдарованих учнів, бо вони не працюють на уроці в зоні свого наближеного розвитку.

Як зазначав Л. В. Занков, щоб навчання сприяло розвитку, необхідно ретельно відбирати зміст навчального матеріалу, методів і прийомів, організаційних форм і засобів навчання, які повинні бути спрямовані на досягнення поставленої мети.

Дидактичні принципи розвивального навчання були висунуті Л.В.Занковим в роботі [3].

Урок математики за своїм змістом майже не відрізняється від інших. Він має мету, методи, засоби навчання та форми організації навчальної діяльності учнів. Водночас уроки математики відрізняються специфікою математичного відображення дійсності: дедуктивний характер; абстрактність і загальність математичних понять; доказовість міркувань; математичне моделювання (інтерпретація) задачних ситуацій, єдиний підхід до вивчення процесів і явищ; логічна досконалість математичних теорій.

Особливостями уроків математики в розвивальному навчанні є:

- задачний підхід до організації навчально-математичної діяльності учнів;
- створення ситуацій успіху та розв'язання проблемних задачних ситуацій;
- висвітлення прикладної й практичної ролі математики, розв'язання проблеми походження теоретичних знань;
- поєднання методів математичного і навчального (навчально-теоретичного) моделювання;
- вивчення програмного матеріалу згідно з логікою сходження від абстрактного (загального) до конкретного (часткового);
- стильовий підхід до організації процесу учіння (реалізація технології формування персональних пізнавальних стилів і навчальних стратегій);
- відмова від традиційної установки на «готові» знання та способи дій в умовах суб'єкт – суб'єктних і міжособистісних відносин;
- первинні колективні, колективно розподілені форми (групові, парні) навчальної роботи і вторинні – індивідуальні;
- рефлексія навчально-математичної діяльності (процес учіння математики) та особистісного розвитку.

Уроки з комп'ютерною підтримкою викликають велику зацікавленість дітей. Уроки в комп'ютерному класі дозволяють урізноманітнити види діяльності учнів. Крім того, комп'ютерні уроки дають можливість ефективно використовувати диференційований підхід у навчальному процесі.

Використання комп'ютерних програм на уроках математики розвиває інтерес до вивчення предмета, підвищує ефективність їхньої самостійної роботи, індивідуалізації процесу навчання шляхом: покращення наочності навчання, сприяння формуванню абстрактних уявлень про математичні моделі, поглиблення самостійності вивчення курсу, створення комфортних умов проведення різних форм контролю знань, що допомагає в розробці індивідуальних заходів для корекції знань учнів у межах досягнення визначених цілей навчання.

Комп'ютер допомагає розвивати розумові здібності: швидкість мислення, пам'ять, уміння переключати увагу. Використання комп'ютерних технологій: комп'ютерні презентації, комп'ютерне тестування. Програмні засоби використовуються у трьох напрямках: ілюстративному, схематичному та інтерактивному. Схематичний метод дозволяє скористатися можливостями комп'ютерних програм для побудови структурно – логічних схем та опорних конспектів. Після комп'ютерної обробки опорні конспекти стають більш наочними, цікавими. Цьому допомагає прикладна програма PowerPoint. Мультимедійні засоби навчання допомагають посилити мотивацію навчання, урізноманітнити форми подання інформації, посилити співтворчість учителя та учня на уроці, розширити самостійність учня.

Основна мета застосування комп'ютерних технологій – активізувати пізнавальну діяльність учнів; посилити самостійність в опануванні знаннями, вміннями і навиками, мотивацію та інтерес до навчання математики і, тим самим, покращити навчальні досягнення учнів.

Великі можливості для досягнення поставлених цілей системи розвивального навчання мають засоби нових інформаційних технологій (НІТ). Питаннями розробки методики викладання математики в умовах широкого використання засобів НІТ присвячені роботи Б.Б. Беседіна, Х. Гассана, Ю.В. Горошко, В.В. Дровозюк, М.І. Жалдак, І. М. Забари, П.В. Морзе, Т.О. Олійник, А.В. Пенькова, О.Б. Жильцова та інших. Методичною вимогою до засобів НІТ є орієнтація на операційні середовища, тобто педагогічні програмні засоби (ППЗ) модельного типу, за допомогою яких можуть бути реалізовані ідеї діяльнісного підходу в навчанні математики та її дидактики, організована навчальна діяльність учнів у рамках концепції розвивальної освіти. Використання засобів НІТ у системі розвивального навчання має бути пов'язане з організацією дослідницької діяльності учнів, що ґрунтується на проведенні комп'ютерних експериментів. У процесі такого навчального дослідження учні мають можливість самостійно висувати припущення (гіпотези) відносно досліджуваних закономірностей та експериментально перевіряти їх.

Особливої уваги заслуговує педагогічний програмний засіб «GRAN» (автори М.І. Жалдак, Ю.В. Горошко). Розроблені програми можна використовувати як інструмент унаочнення й дослідження певних математичних моделей при розв'язуванні задач, що приводять до знаходження розв'язків рівнянь і нерівностей, систем рівнянь, найбільших і найменших значень функцій, обчислення визначених інтегралів тощо.

Обов'язковим у системі розвивального навчання є обґрунтування того, що використання комп'ютера не є самоціллю, а одним із ефективних сучасних засобів підвищення продуктивності навчальної діяльності в процесі розв'язання непростих навчальних задач.

Навчально-освітній процес набуває максимального соціалізуючого впливу на особистість, з якого поетапному психологічному стимулюванню підлягає увесь внутрішній простір суб'єктної активності особистості. Саме завдяки модульним способам організації освітньої практики шкільне навчання стає розвивальним у чотирьох основних вимірах:

- **психологічному:** повноцінне і технологічно вивірене зростання розумового, соціального і духовного потенціалу вчителя і учня;
- **дидактичному:** взаємозалежний розвиток основних складових розвивального процесу: мети, завдань, змісту, форм, методів, засобів, тощо;
- **соціологічному:** неперервна розвивальна взаємодія осіб, груп, колективів;
- **ідеологічному:** прискорення соціально-культурного входження національної школи до світового науково-освітнього простору, подальший розвиток та утвердження національної ідеї в галузі освіти.

Зрештою, розвивальна система, опонуючи класно-урочній психолого-педагогічним змістом, не суперечить їй ні науково, ні соціально, а тому не ставить під сумнів її здобутки, теоретичні і практичні досягнення [5, с. 27].

Отже, сучасне розуміння ідей розвивального навчання підготовлене тривалими пошуками світовою педагогічною думкою шляхів і засобів навчання, які найбільшою мірою сприяють розвитку пізнавальних здібностей та особистості дитини в цілому.

Література:

1. Альтернативные технологии развивающего обучения. – Смоленск, 1996. – 99 (4)
2. Давыдов В.В. Теория развивающего обучения / В.В. Давыдов. – М.: Интор, 1996. – 544 с.
3. Занков Л. В. Дидактика и жизнь – М.: Просвещение, 1968. – 176 с.
4. Слєпкань Зінаїда. Психолого-педагогічні та методичні основи розвивального навчання математики. – Тернопіль: Підручники і посібники. 2004. – 240 с.
5. Фурман А.В. Модульне-розвивальне навчання: принципи, умови, забезпечення: Монографія. – К.: Правда Ярославичів, 1997. – 340с.

Науковий керівник:

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри математики, інформатики і методики навчання
Шевчук Лариса Дмитрівна.

СЕКЦІЯ: ПОЛІТОЛОГІЯ

Ольга Приймак
(Миколаїв, Україна)

ВПЛИВ ПОЛІТИЧНОЇ КОН'ЮНКТУРИ НА ПРОЦЕСИ ВКЛЮЧЕННЯ УКРАЇНИ ДО НАТО

Політична кон'юнктура становить певну загрозу для стабільності української економіки та політики. Негативний вплив коливань в політиці зараз можна наглядно побачити з політичної ситуації в країні. Відсутність єдиного напрямку розвитку нашої країни спричинила ідеологічний розкол країни та постійне падіння міжнародного престижу країни. Стабільний вплив політичної кон'юнктури та відсутність національної ідеї понизили якість політичного життя в країні. Недостатня увага зі сторони державних органів до пропаганди інших держав спричинила зниження єдності нації та уможливила сепаратистські ідеї.

Оскільки Україна завжди знаходилася між двома варіантами розвитку та інтеграції, то це сприяло появі дуалістичності політичного розвитку. Відносини України з НАТО завжди пролягали не тільки в площині обміну досвідом, а більшою мірою в політичному та міжнародному контексті. Враховуючи буферне геополітичне положення нашої країни НАТО та Росія намагалися взяти під контроль територію та отримати лояльне ставлення до себе з боку органів влади.

Щоб зрозуміти послідовність відносин України з НАТО, потрібно розглянути історію взаємозв'язку України та країн НАТО почалася зі здобуттям Незалежності. Хронологія подій виглядала таким чином:

10 березня 1992 року – Вступ України до Ради північноатлантичного співробітництва (РПАС) (сьогодні Рада євроатлантичного партнерства – РЄАП);

1994 рік – Приєднання до програми «Партнерство заради миру» (ПЗМ);

1996 рік – Розгортання українських миротворців у Боснії та Герцеговині;

9 липня 1997 року, Мадрид, підписання Хартії про Особливе партнерство, заснування Комісії Україна – НАТО, відкриття місії України при НАТО, відкриття Центру інформації та документації НАТО в Україні;

1998 рік – Заснування Спільної робочої групи з питань оборонної реформи;

1999 рік – Відкриття Офісу зв'язку НАТО у Києві, розгортання українсько-польського батальйону у Косово;

2000 рік – Ратифікація Угоди про статус сил, що беруть участь у заходах ПЗМ, яка сприяла участі України у військових навчаннях

22 листопада 2002 року, Прага, ухвалення Плану дій Україна – НАТО;

2004 рік – Ратифікація угоди про підтримку операцій НАТО з боку України;

2005 рік – Початок інтенсифікованого діалогу з НАТО з питань набуття членства та відповідних реформ як передумови переходу до Плану членства як останнього кроку щодо вступу у НАТО;

з 18 до 20 жовтня 2005 року відвідини північноатлантичною радою НАТО (ПАР) України. Постійні представники 26 країн-членів НАТО та Генеральний секретар пан Яап де Хооп Схеффер взяли участь у засіданні Комісії Україна – НАТО (КУН);

з 23 до 24 жовтня 2005 року – Саміт НАТО – Україна у Вільнюсі, Литва. Генеральний секретар НАТО Яап Де Гооп Схеффер заявляє, що Альянс готовий надати Україні допомогу в здійсненні політичних і військових реформ, необхідних для членства Києва у НАТО. Міністр оборони США Дональд Рамсфельд обіцяє Києву всебічну підтримку Вашингтона;

2006–2008 роки – НАТО оголошує політику відкритих дверей щодо вступу України.

15 січня 2008 – подання офіційної заяви щодо можливості приєднання України до Плану дій з членства (ПДЧ) в НАТО (так званий «лист трьох», який був підписаний Президентом України Віктором Ющенко, прем'єр-міністром Юлією Тимошенко і головою Верховної Ради Арсенієм Яценюком).

3 квітня 2008 на Бухарестському Саміті на рівні Глав держав та урядів держав-членів Північноатлантичної Ради одностайно було погоджено Декларацію, у якій Україну (поряд з Грузією) було запевнено у майбутньому отриманні членства у НАТО. Десятиріччя Хартії про особливе партнерство між Україною і НАТО.

2008 На Бухарестському саміті, що проходив у квітні, глави країн – членів НАТО погодилися, що в майбутньому Україна може стати членом НАТО. Україна розгортає два кораблі ВМС на підтримку операції «Активні зусилля»: фрегат «Гетьман Сагайдачний» (влітку) й корвет «Тернопіль» (листопад). У грудні міністри закордонних справ країн – членів НАТО домовляються про необхідність створення кращих умов для надання допомоги Україні у просуванні її зусиль, спрямованих на досягнення відповідності критеріям членства в НАТО, використовуючи для цього існуючі рамки КУН, та у розробленні Річної національної програми [3].

У квітні 2009 р. Україна підписує Угоду про транзитні перевезення суходелом з метою забезпечення усім необхідним МССБ в Афганістані. 21 серпня підписано «Декларацію про доповнення до Хартії про особливе партнерство між НАТО та Україною», в якій відображено рішення, ухвалені на Бухарестському саміті й на зустрічі міністрів закордонних справ у грудні 2008 року. У листопаді корвет українських ВМС «Тернопіль» втретє розгорнуто на підтримку операції «Активні зусилля» (п'яте розгортання для ВМС України).

У лютому 2010р. новий уряд України під керівництвом Президента В. Януковича ухвалює рішення про продовження співробітництва з НАТО, однак знімає з порядку денного питання про членство України в Альянсі. Також у лютому в Києві відбулися перші переговори на рівні експертів України і НАТО щодо кібернетичного захисту, організовані під егідою Спільної робочої групи Україна – НАТО з оборонної реформи. У травні Україна і Туреччина (від імені НАТО) підписали Меморандум про взаєморозуміння у галузі обміну даними про повітряну обстановку, спрямований на запобігання критичним ситуаціям у повітрі шляхом мінімізації потенційних транскордонних інцидентів і оптимізації реагування на небезпечні ситуації із залученням цивільних літаків. У листопаді Україна вшосте розгортає корабель ВМС на Середземному морі на підтримку операції НАТО «Активні зусилля».

2011 Під час зустрічі у квітні в Берліні міністри закордонних справ країн учасників НАТО видали спільну заяву, в якій підкреслили важливість Особливого партнерства і привітали готовність продовжувати практичне співробітництво.

У травні 2012 року Президент В. Янукович взяв участь у засіданні країн, залучених до діяльності стабілізаційної місії під проводом НАТО в Афганістані у рамках Чиказького саміту. У липні заступник Верховного головнокомандувача ОЗС НАТО в Європі генерал сер Річард Ширрефф відвідав Україну для обговорення оперативного співробітництва і підтримки військової реформи. У вересні голова Військового комітету НАТО генерал Кнуд Бартелс відвідав Україну, де провів низку переговорів на високому рівні з питань військової реформи і оперативного співробітництва.

У лютому 2013 року міністри оборони країн учасників НАТО домовилися зміцнювати співробітництво між Україною та НАТО: досягнуто домовленість щодо пріоритетів співпраці на наступні п'ять років, зокрема, щодо підготовки й навчань; буде продовжено проект з перепідготовки колишніх військовослужбовців в Україні; досягнуто поступу на шляху до нового проекту, спрямованого на знезараження колишніх радянських військових об'єктів, де зберігалися радіоактивні відходи. Україна стає першою державою-партнером, яка долучилася до операції під проводом НАТО із протидії піратству поблизу берегів Сомалі (фрегат ВМС України «Гетьман Сагайдачний»).

У березні 2014 року НАТО закликала Росію сприяти деескалації напруженості у світлі проведення так званого референдуму в Криму і застосування Збройних сил Російської Федерації на території України. У квітні Україна і НАТО домовилися активізувати співробітництво і ухвалили Програму невідкладних і довгострокових заходів з метою підвищення спроможності України гарантувати власну безпеку [2].

Таким чином, політична кон'юнктура в країні, її зміни постійно впливали на стосунки з НАТО. Проаналізувавши динаміку взаємовідносин можна зробити певні висновки про непереривність питань приєднання України до НАТО. Майже весь період існування Незалежної України поставало питання про членство України в НАТО. Однак, не відразу Україна стала бажаним членом північноатлантичного альянсу, спочатку наша країна підписувала угоди про співробітництво аж до президентства В.Ющенка. Після Помаранчевої революції та обрання президентом відкрито про європейського В.Ющенка Україну стали визнавати за майбутнього члена Альянсу (угоди у Вільнюсі 2005 року). У лютому 2005 р. на саміті Комісії Україна-НАТО в Брюсселі Президент України Віктор Ющенко проголосив набуття членства в НАТО кінцевою метою співробітництва України з Альянсом. У квітні 2005 р. В.Ющенко затвердив воєнну доктрину. У ній визначено, що активізація євроатлантичної інтеграції України з орієнтацією на вступ до НАТО як основи загальноєвропейської системи безпеки та пов'язане з цим глибоке реформування оборонної сфери держави відповідно до європейських стандартів належать до найважливіших пріоритетів як зовнішньої, так і внутрішньої політики. Відкриваючи засідання Верховної Ради України п'ятого скликання, В.Ющенко знову заявив, що євроатлантичний курс України є не лише незмінним, а й незворотним.

Під час президентства В.Януковича відносини Україна-НАТО повернулися знову в русло співробітництва, а не членства України. Як заявив Президент: «Якщо говорити про вступ до НАТО, то сьогодні це для нашої країни нереально... Сьогодні відносини з НАТО ми бачимо як партнерські», – сказав глава держави. При цьому він додав, що Україна повинна співробітничати з НАТО, але для вступу до альянсу необхідна підтримка населення [1]. Під час подій 2013-2014 рр. в Україні знову постало питання вступу країни до НАТО. Адже військова агресія Росії поставила під загрозу безпеку в країні. Однак, країни НАТО не поспішають виступити на захист українських інтересів, побоюючись розгортання широкомасштабного конфлікту.

Література:

1. «В. Янукович: Вступ до НАТО для України на сьогодні є нереальним»//РБК-Україна від 27.05.2010[Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.rbc.ua/ukr/top/show/k-grishchenko-vopros-o-chlenstve-ukrainy-v-nato-poka-snimaetsya-27052010111500>
2. Развитие отношений [Електронний ресурс] НАТО – Организация североатлантического договора\ – Режим доступа: http://www.nato.int/cps/ru/natolive/topics_37750.htm.]
3. Розвиток відносин України з НАТО// Consulate General of Ukraine in New York №412/6133- від 12 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ukrconsul.org/news/Ukraine-NATO.htm>

Науковий керівник:

к.і.н. доцент кафедри політичних наук ЧДУ ім.. П. Могили Бронніков Віктор Дмитрович.

СЕКЦІЯ: ПСИХОЛОГІЯ**Олеся Козуб
(Чернівці, Україна)****ОСОБЛИВОСТІ ЕМОЦІЙНОЇ СФЕРИ СТУДЕНТІВ ІЗ ДИСТАНТНИХ СІМЕЙ**

Процес формування особистості є досить складним, довготривалим і об'єктивно неможливим без безпосередньої взаємодії індивіда з навколишнім середовищем, без втручання у цей процес соціуму із його вимогами, нормами та правилами. В ході соціалізації особистості важливе місце займає становлення емоційно-почуттєвої сфери дитини відповідно до взаємодії із оточуючими.

Дана проблематика вивчалась у наукових працях таких видатних психологів, як Л.С. Виготського (взаємозв'язок мислення із виникненням афектів; виховання емоційної поведінки), Б.І. Додонова (класифікація емоцій за суб'єктивною цінністю), К. Ізарда (експериментальне дослідження фундаментальних емоцій), Є.П. Ільїна (розгляд емоцій як складного утворення, що охоплює потреби та мотиви), О.М. Лука (основні закономірності виникнення почуттів та взаємоперехід одних почуттів в інші), Я. Рейковського (експериментальне дослідження емоцій), К.К. Платонова (класифікація почуттів за соціальною сутністю людини; астенічні та стеничні форми емоцій), П.М. Якобсона (виховання почуттєвої сфери особистості) та ін.

Українська психологічна наука має незаперечні здобутки у напрямку дослідження емоційної сфери особистості, що представлені у працях І.А. Зязюна (єдність раціонального та емоційно-почуттєвого в освітньо-виховних системах), Т.С. Кириленко (емоційне самопізнання особистості: переживання та стани), Г.С. Костюка (класифікація емоцій за змістом, характером і ставленням людини до об'єктивної дійсності), О.І. Кульчицької (виховання почуттєвої сфери особистості), Е.О. Помиткіна (розвиток духовних почуттів), О.П. Саннікової (роль емоцій у кризових станах особистості), О.Я. Чебикіна (емоційна регуляція учбово-пізнавальної діяльності учнів) та інших.

Протягом останніх двох десятиріч в Україні здійснено ряд досліджень, присвячених вивченню взаємозв'язку особливостей емоційної сфери дитини із характером батьківсько-дитячих стосунків. Дедалі більшого інтересу з боку науковців знає дистантна сім'я, виховні можливості якої досить обмежені. Визначення поняття «дистантна сім'я» знаходимо у працях Ф.А. Мустаєвої та І.М. Трубавіної. Зокрема, І.М. Трубавіна пропонує таке визначення: «дистантна сім'я» – це та сім'я, члени якої на відстані з різних причин: професія, ув'язнення, лікування, неспроможність утримувати сім'ю і тимчасова передача дітей в інтернат. До такої категорії відносяться сім'ї моряків, військових, далекобійників, артистів, космонавтів і т.д. Сьогодні до них ще відносять сім'ї заробітчан за кордоном [3, с.6-9]. Аналізуючи життєдіяльність сімей трудових мігрантів, Д.І. Пенішкевич умовно поділяє їх на категорії, серед яких є і благополучні та неблагополучні сім'ї [1, с.89-93].

За неофіційними даними сьогодні за межами України близько семи мільйонів заробітчан. Діти трудових мігрантів, як правило, залишаються під опікою родичів: одного із батьків – мами (44%) або тата (26%), бабусі (35%), сестри (14%), брата (12%). Особливо гостро стоїть ця проблема в окремих областях, зокрема у Тернопільській, Івано-Франківській, Чернівецькій. Сьогодні на Буковині є села і містечка, у яких майже все працездатне жіноче населення виїхало на заробітки.

У низці держав світу, згідно національних законодавств, до дітей, позбавлених батьківського піклування, переважно відносять тих, які перебувають без батьків більше, як півроку. Та досить часто батьки, їдучи на заробітки, залишають дітей на два-три роки, а іноді й на довший відрізок часу. Якщо діти молодшого шкільного віку залишаються з одним із батьків чи з дідусями та бабусями, то дітей середнього та старшого шкільного віку часто залишають на далеких родичів чи сусідів. Саме у таких випадках до вікових життєвих криз дітей додаються ще й проблеми безконтрольності та безнаглядності.

В Україні проблема дітей, позбавлених батьківської опіки, давно переросла у ранг загальнонаціональної. Психологи використовують для їх виділення спеціальний термін – депривовані діти [2]. Адаже, як вони стверджують, це категорія дітей, якій довелось зазнати подвійної «зради» батьків. Найтипівішими варіантами такої сім'ї є від'їзд матері та алкоголізм й апатія батька, або ж створення обома батьками нових сімей. Залишившись наодинці з дітьми, чоловіки часто виявляють роздратованість у спілкуванні з ними та близьким оточенням, нетерпимість до будь-яких проявів непослуху.

Багато транснаціональних чи дистантних сімей неспроможні повною мірою реалізувати виховну функцію, сутність якої полягає в передачі дітям у процесі їхнього входження до системи суспільних стосунків соціального досвіду, знань, норм поведінки, оскільки лише повноцінне сімейне виховання розвиває здібності, інтереси та потреби дитини, формує науковий світогляд.

Загалом, діти трудових мігрантів мають ті ж проблеми, що і їхні однолітки. Однак, через відсутність батьків у них виникає страх за долю батьків, неспокій, самотність. Надмірні спроби самоствердитися нерідко переростають у девіантну поведінку та конфлікти. Діти, які бачать своїх батьків безпорадними і незахищеними, перестають сприймати їх, як гарантів власної безпеки. Вони втрачають емоційний комфорт, який сім'я традиційно забезпечувала. Діти, яких виховує один із батьків, не можуть ідентифікувати себе, відтак можуть прагнути до гомосексуальних стосунків у юності або виростають егоїстами (модель «нарциса»). Образа на батьків викликає у них почуття провини за власну

неповноцінність, а неконтрольована поведінка породжує послаблення волі, обумовлює марнування часу, захоплення гральними автоматами (за ідеал беруть побачене).

Як підкреслюють науковці, типовими характерологічними симптомами дітей, які виховуються у дистантних дисфункціональних сім'ях, є:

1) у дітей з дистантних сімей акцентуовані гіпертимний, сенситивний та демонстративний типи характеру, а у підлітків з повних сімей – інтровертний та збудливий типи акцентуації характеру;

2) охарактеризувавши вплив тривалої відсутності батьків на формування агресивності підлітків, виявлено, що в них домінуючими є такі реакції, як образливість та почуття провини;

3) за результатами співвідношення реактивної та особистісної тривожності у підлітків з дистантних сімей відмінність спостерігається за проявом реактивної тривожності.

Особлива увага на даному етапі звертається на потребу студентів у тісному емоційному контакті з батьками та їхній підтримці, що не задовольняється у повному обсязі під час виховання на відстані, що загострює проблему впливу дистантної сім'ї на емоційну сферу юнака.

Проаналізувавши показники за методикою «Виявлення домінуючих емоційних станів», ми виявили тенденцію, що дозволяє говорити про відмінності в емоційному полі студентів, які виховуються у повних та дистантних сім'ях (див. рис. 1.).

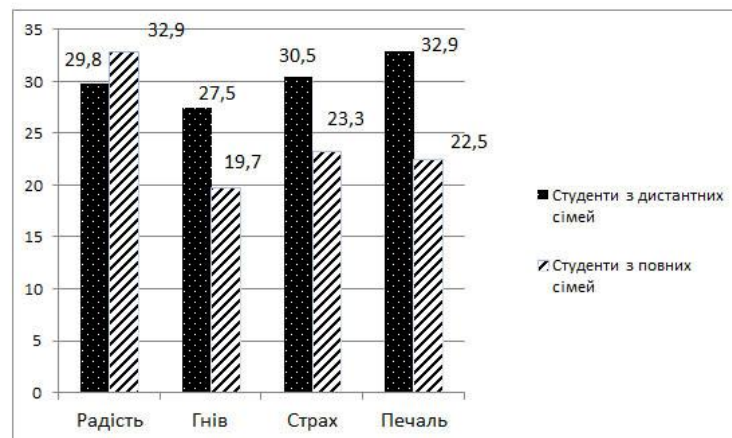

Рис. 1. Середні показники домінуючих емоційних станів студентів з повних та дистантних сімей

Як видно із рис. 1., у студентів із повних сімей, на відміну від студентів із дистантних, переважає почуття радості. Натомість, студенти із дистантних сімей схильні до більш вираженого прояву гніву, страху та печалі. Причому, домінуючою емоцією у студентів, батьки яких знаходяться поза сім'єю, є печаль.

Як бачимо, із отриманих даних, студенти із дистантних сімей більш схильні до песимізму, порівняно із студентами, що виховуються у повних сім'ях. Їх загальний емоційний фон можна охарактеризувати як негативний, оскільки печаль підкріплена такими емоціями як страх та гнів, а також зниженням переживанням радості.

Однією із характерних ознак заниженого емоційного фону є значний рівень алекситимії. У психологічній літературі «алекситимія» (у перекладі – «без слів для почуттів») – це знижена здатність або складність у вербалізації емоційних станів [2]. Слова, які підбирають для вираження емоцій здаються недостатньо яскравими і неадекватно відображають різні емоційні стани та їх відтінки. Використана нами методика на визначення рівня алекситимії дозволила визначити як загальний рівень алекситимії по групі, так і наявність індивідуального вираження алекситимії. Проаналізувавши показники, ми отримали наступні результати (див. рис. 2.).

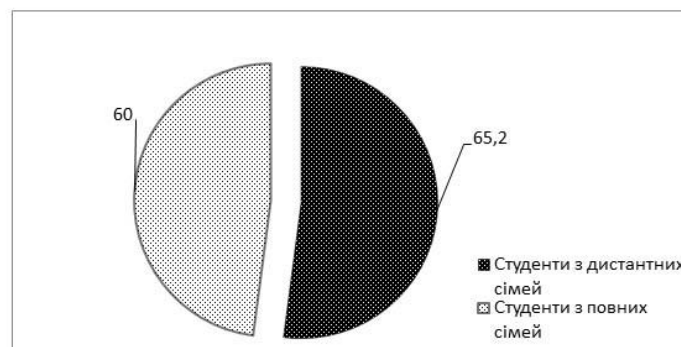

Рис. 2. Середні показники рівня алекситимії у студентів із повних та дистантних сімей.

Як бачимо, рівень алекситимії у студентів із повних сімей є дещо нижчим, ніж у студентів із дистантних сімей. Це характеризує їх як таких, що мають занижений рівень чутливості і здатності до яскравих емоційних переживань. Життя у таких осіб найчастіше позбавлене яскравих переживань і відбувається ніби «уві сні».

Алекситимія проявляється в труднощах ідентифікації і опису власних переживань, у зниженні здатності знаходити відмінності між емоціями та тілесними відчуттями, у зниженні здатності до символізації, про що свідчить збіднена уява та фантазія, фокусування у більшості на зовнішніх подіях, ніж на внутрішніх переживаннях.

Відповідно, проведене нами теоретичне та емпіричне дослідження дозволило констатувати, що проблема дефіциту спілкування з батьками, їх підтримки та захисту, яка впливає на загальний стан самопочуття студентів, викликає погіршення настрою, стану загального самопочуття, підвищений рівень тривожності, агресивності, схильність до конфліктної поведінки як у колективі з однолітками та викладачами, так і в сімейному середовищі. Це й обумовлює той факт, що дана проблема повинна мати постійний науковий розвиток, повинні розширюватися її методологія та категоріальний апарат, мають розроблятися нові підходи до розгляду зазначених питань.

Література:

1. Пенішкевич О. Подолання важковихованості у дітей із дистантних сімей / О. Пенішкевич – К.: Сяйво, 2004. – 520 с.
2. Психологія: Словарь / Под общей ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского. – [2-е изд., доп.]. – М.: Политиздат, 1990.
3. Трубавіна І. М. Соціально-педагогічна робота з неблагополучною сім'єю / І. М. Трубавіна. – К.: Фоліо, 2003. – 114 с.

Науковий керівник: доц. Гуцуляк Наталія Михайлівна.

Зоя Романець
(Львів, Україна)

ПРОБЛЕМА КОМПЕТЕНТНОСТІ У ЗАВДАННЯХ РОЗВИТКУ, ФОРМУВАННЯ І СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

Як відомо, розвиток охоплює фізичну, психологічну і соціальну сторони особистості. Одним із завдань виховання є сформувати **соціалізовану особистість**, тобто слухняну, виконавчу, таку, яка є носієм норм і правил, необхідних для життя у суспільстві.[1,с.90]. Як відомо, первинним інститутом соціалізації є сім'я, а далі – садочок, школа, різні освітні інституції.

Важливо усвідомлювати і враховувати, що необхідність соціалізації для кожної особистості, увесь процес соціалізації за своїм змістом, формою і механізмами створює для особистості обмеження, рамки тощо, що вступає у суперечність із надзвичайно важливою потребою людини у свободі, з потребою бути вільним, чинити по-своєму, згідно із своїми бажаннями, потягами, інтересами.[2,с.43].

Потреби і бажання є базисною, інтегральною характеристикою особистості. По суті, виховати людину – це виховати у неї систему людських культурних потреб, цінностей, що виявляються у системі ставлень до інших людей, до себе, до природи, до чистоти, порядку, до мистецтва, релігії тощо. Наприклад, якщо ставлення є милосердним, то буде потреба підтримати людину, поділитися з нею. Якщо є вихованою любов до порядку, то буде потреба його дотримуватись, слідувати за ним.

Метою, результатом соціалізації кожної людини є стати такою, як усі інші люди, в той же час, існує мета, яка видається протилежною, тобто мета стати не такою як інші люди, а набути власної індивідуальності, неповторності, тобто треба стати такою, як усі, і не такою, як усі.[2,с.43]. Можна сказати, що буття людей постійно супроводжується, нашоухується на різного роду суперечності. Так і в розвитку людини із самого початку її життя, виникають суперечності в контексті самих потреб розвитку і виживання, тому завжди важливо шукати компроміс, оптимум у співвідношенні протилежних факторів, впливаючих на процес розвитку, чітко їх усвідомлюючи.

Актуально постає проблема неадекватності батьківської компетентності у реаліях процесу соціалізації, розвитку і формування особистості, зокрема у внутрішніх суперечностях процесу розвитку дитини, коли інстинкт прив'язаності вступає у конфлікт із пізнавальною потребою, внаслідок чого, через неврахування зазначених суперечностей у сімейному вихованні, може формуватися неінтегрована самість, нестійкі самооцінка і нарцисичний комплекс дитини, негативна і нестійка її я-концепція. Важливо досліджувати і виявляти взаємозв'язки між особливостями сімейної педагогіки, спрямованої на соціалізацію особистості і я-характеристиками дитини.

З досвіду здійснення психологічного консультування та психотерапії випливає, що у функціональних повних сім'ях, із просоціальними цінностями і установками, більш-менш гармонійними стосунками між їх членами і усвідомленою позитивною налаштованістю щодо дітей і виявленням до них любові, метою їх виховних, психологічних – педагогічних впливів постають лише, у більшій мірі, поведінкові навички дитини, пов'язані, наприклад, із поводженням з іграшками, за столом під час їжі, іншими виявами активності дитини, – слухняності, покори тощо. У випадку агресивної, опозиційної поведінки

дітей, батьки, як правило не орієнтуються у її істинних причинах, а відтак, залишаються із своєю звичною системою способів впливу, вимог, покарань тощо, залишаючи поза увагою і розумінням глибинно психологічні феномени розвитку і формування особистості, пов'язаними із такими характеристиками самосвідомості як «самість», «я – образ», «его-стан», «я-концепція», самооцінка дитини тощо.

Метою написання даних тез є окреслення певного кола необхідної інформації для розширення фахової і батьківської компетенції щодо наявних суперечностей, феноменів процесу соціалізації, глибинно психологічних завдань розвитку і становлення цілісної гармонійної особистості, Такого роду інформація, що випливає з теоретичних побудов, практично-психологічних і психотерапевтичних практик на основі напрацювань сучасних психоаналітичних напрямків, таких як «селф психологія» «его психологія», «інтерсуб'єктивний підхід», представниками яких є Х.Когут, Д.Віннікот та інші, видається важливою для популяризації серед батьків, фахівців, що долучені до процесу виховання і розвитку дітей різних вікових категорій.

Нижче подається викладення інформації у стилі, що видається доступним для розуміння не тільки фахівців, але й пересічних читачів, батьків тощо.

Так, найголовнішими, базисними потребами кожної дитини, що забезпечують її виживання від народження є дві протилежні, антагоністичні потреби, що створюють внутрішній конфлікт у структурі особистості дитини уже з раннього віку: 1) потреба прив'язаності, потреба у тісному зв'язку з рідними (в основному – з мамою), потреба в материнській любові, - бо без неї, – безмежний страх самотності, покинутості, впритул до вітального страху за життя, а, точніше, страх смерті, знищення. Тому так пригнічує і лякає дитину материнське відчуження, покарання, злість тощо. І коли це трапляється часто, при цьому не компенсується позитивним люблячим ставленням, дитина не відчуває себе захищеною материнською присутністю, любов'ю, вона не може відчувати себе щасливою і безтурботною. І це стається кожен раз, коли мама нею незадоволена, (навіть просто строга), тоді у дитини фоном постає дискомфорт, тривога, а стан тривоги це – стресовий стан, при якому запускаються фізіологічні механізми реакції на стрес, тобто здійснюється певний перерозподіл енергії, вона надлишково витрачається на компенсацію тривоги, від чого слабне імунітет, виникають соматичні захворювання. Саме у дітей і у старших людей стрес, як правило, переходить у фізичні, тілесні хвороби, тобто соматизується через відсутність або недостатність вищих інтелектуальних психічних захистів. Наприклад, руйнування зубів – один з прямих показників рівня спресованості особистості або вегето-судинні порушення – гіпертонія, проблеми з хребтом тощо, одним із джерел яких є також реакція на стрес.

Звичайно ж, при нормальному розвитку дитина поступово привчається бути певний час сама, бавитись іграшками, які, за теорією, є сурогатами мами. Іншими словами, дитина заміщає прив'язаність до мами, прив'язаність до іграшок, інших цікавих предметів середовища. І за цим стоїть інша потреба, протилежна потребі прив'язаності, однак нерозривно пов'язана із нею.

2) потреба у розвитку, пізнанні, по суті, – у самостійності, незалежності, відриві від матері. Ці дві потреби, як було зазначено, є протилежними, антагоністичними. Вони створюють у структурі особистості дитини внутрішній конфлікт. І, коли потреба у самостійності загрожує втратою прихильності матері, дитина, скоріше, відмовляється від власних бажань, попадає в стан безсилля перед ситуацією влади дорослих, починає знижувати, обмежувати свою активність, але спочатку плаче або злиться, а, можливо іноді, поступово навчається маніпулювати, щоб і прихильність матері не втратити і свого добитися..

Окрім знання про базисні потреби дитини (людини), що відповідають за її розвиток, важливим є розуміння іще одного, можна сказати, найголовнішого психічного феномену, який впливає на практично усі без винятку активності людини у стосунках із довкіллям. – як природним, так і соціальним, і, який, як правило, просто не усвідомлюється батьками, не враховується, залишається поза розумінням, принаймні у безпосередніх ситуативних психолого-педагогічних взаємодіях із дитиною. Йдеться про психологічне явище самосвідомості, що окреслюється у поняттях: «самість», «самооцінка», «Я – концепція», «Я-образ», «нарцисичний комплекс» тощо. Зазначені феномени відображають свого роду переживання себе як переживання світу, коли психологічні межі дитини іще не сформовані, і певні негативні зовнішні ситуації сприймаються як негативне переживання себе, впритул до тілесних відчуттів. У популярних традиційних знаннях людей про психіку дитини, частіше, в тому числі, і у фахівців, відсутні однозначні уявлення про зазначені психічні феномени глибинної психології людини, і закономірності формування її самосвідомості. Опіканти дитини – рідні, близькі, і навіть фахівці в галузі виховання не здогадуються і не враховують той факт, що кожна ситуація взаємодії з дитиною відображається на її уявленні про себе, тобто, говорячи дещо спрощено, формує образ себе: «Я – поганий» чи «Я – хороший», я – любимий, чи – ні, я – захищений, чи – ні, світ – безпечний, чи – ні, бо «світ» і «я», іще недостатньо розділені через несформованість психологічних меж дитини. І якщо дитина виховується так, що вона чує багато заборон, і від цього довго, часто і багато переживає негативних емоцій, пов'язаних із неможливістю задовольнити різні потреби, але, у першу чергу, – потребу у безумовному прийнятті, – у неї формується негативна «Я концепція», щось на зразок відчуття «Я поганий», що призводить або, точніше, проявляється у агресивності, неслухняності, в подальшому, – у заниженій самооцінці, невпевненості у собі і сумнівах у своїй значущості, цінності, потрібності батькам і світу загалом. Як наслідок, знижується активність, звужується мотиваційна сфера, формується потреба уникати, замикатися тощо, Дитина навчається перебувати у зниженому негативному емоційному стані-фоні. Цей стан «Я поганий» виникає кожен раз у рольовій взаємодії «дорослий – дитина, де є певна заборона будь-якого невеличкого бажання або, навіть, просто недостатня увага до дитини. І тоді формується і актуалізується захист від неприємного, дискомфортного і навіть саморуйнівного стану «Я поганий», який

відреаговується, наприклад, на іграшках, які чомусь ламаються, руйнуються, на інших дітях чи тваринах тощо. Важливо розуміти і не забувати, що будь-які зовнішні прояви поведінки дитини відображають її внутрішні психічні стани, психічні утворення, конструкти, і усвідомлювати, що за станом «Я поганий» криється пригнічена воля дитини, не здійснені потреби, пов'язані з тим, що не було по її, не було так, як вона хоче.

Це означає, що батькам потрібно бути гнучкими, творчими, терплячими і конструктивними у стосунках з дитиною. Здійснюючи своє нелегке завдання виховати, соціалізувати дитину, не «перегнувши палку» ні в бік надмірної залежності від прив'язаності, ні в бік надмірно відчуженої замкнутої самостійності. Однак, слід розуміти, що «досоціалізувати» (перевиховати) людину хоч і складно, але може бути можливим, коли вона вже є дорослою, інтелектуально і духовно розвинутою, має позитивний образ себе, нормальну, адекватну самооцінку, із достатнім розумінням себе та інших. виправити ж людині занижену самооцінку, її невпевненість у любові до себе, а відтак, – у собі, із сумнівами у своїй цінності, які закладаються від 0 до 5-6 років, практично неможливо, навіть роками цілеспрямованої психотерапії, і навіть надзвичайно успішним соціальним життям.

Будь-яка деструктивна поведінка дитини – це сигнал, що щось відбувається не так у стосунках із дитиною, і у міжособистісних взаєминах у її оточенні. Це потреба дитини достукатися, щоб її почули,

Слід зауважити, що феномени негативної «Я-концепції», стани «Я- поганий» у дитини формуються і виникають не тільки у антисоціальних жорстоких батьків, – часто це стається у правильних, організованих батьків з чітко сформованими цінностями і еталонами щодо поведінки та ін., але, які роблять багато негативних зауважень, оцінок; батьків, які недостатньо глибоко проникають у внутрішній світ дитини, її емоції, переживання, бажання тощо, вважаючи це зайвим для правильного вольового виховання або просто, у яких немає власного досвіду у такого роду практиках. Такі правильні хороші батьки люблять дитину не безумовною приймаючою любов'ю, а умовною любов'ю, коли дитина має заслужити хороше до себе ставлення хорошою поведінкою, оцінками тощо. Видається, така позиція є правильною, нормальним ефективним педагогічним прийомом, але при цьому, власне закладається ота зазначена розщепленість у душі дитини на стан, «я-хороший», і «я – поганий».

Однак, важливо не переборщити з негативними станами, важливо орієнтуватися у загальній характерологічній схильності дитини до певних переживань, її тенденцій у ставленні до себе і до світу. До прикладу, дитина може виокремлювати у своїх розповідях про світ позитивні явища, – допомогу порятунком, радість, а може і навпаки,- акцентуватися на тривожному, страшному, на боротьбі і руйнації тощо.

Ставлення до себе і до світу, по суті, є єдиною системою, яка впливає на поведінку людини, точніше кажучи, ставлення до себе визначає ставлення до світу. Людина, яка любить себе, любить світ, і навпаки, – яка не любить себе, виявляє негативізм до світу, до оточуючих.

Спостерігаючи агресивну поведінку дитини, можна робити припущення про уже наявне негативне ставлення до себе, негативну «Я концепцію» дитини, або, принаймні, про її нестійкість, що проявляється легкістю переходу від стану «я – хороший» до стану «я – поганий» через ледь помітні або зовсім непомітні для дорослих впливи і особливості ситуації.

Резюмуючи, слід зазначити наступне:

- батьки повинні бути компетентними щодо внутрішнього світу дитини, його динаміки, формування психічних особистісних новоутворень на різних етапах розвитку і формування особистості, оскільки через некомпетентність батьків у галузі практичної педагогіки виникають, створюються надто значні проблеми у розвитку особистості дитини, починаючи від неврозів, психопатій, закінчуючи значними порушеннями психіки і поведінки, що руйнують не тільки долю самої дитини, але й мають вплив на суспільні процеси в цілому;

- для оздоровлення суспільства, важливо популяризувати психологічні знання серед різних груп населення, особливо – у професійно педагогічних колах, серед молодих і не тільки молодих сімей щодо дитячої психології, особливостей внутрішнього світу дитини, починаючи від народження і до набуття соціально-психологічної зрілості.

Література:

1. Орбан-Лембрик Л.Е. Соціальна психологія: Навчальний посібник. – К.:Академвидав,2005. – 448с.
2. Фромм Э.Бегство от свободы; Человек для себя – Мн.:ООО «Попурри»,1998. – 672с.

СЕКЦІЯ: СУЧАСНІ ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ

Маргарита Брус
(Краматорск, Україна)

РАЗВИТИЕ ДИСТАНЦИОННОГО ОБУЧЕНИЯ В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ КАК СЛЕДСТВИЕ ИНФОРМАТИЗАЦИИ ОБРАЗОВАНИЯ

Важной отличительной особенностью современного этапа развития общества является его информатизация. Начавшись в 70-х годах прошлого столетия, процесс информатизации общества в последние годы приобрел поистине глобальный характер. В настоящее время этот процесс охватил не только все развитые страны мирового сообщества, но и многие развивающиеся страны. Под воздействием информатизации происходят кардинальные изменения во всех сферах жизни и профессиональной деятельности людей: в экономике, науке, образовании, культуре, здравоохранении, бытовой сфере.

Основной тенденцией дальнейшего развития современной цивилизации является переход от индустриального к информационному обществу, в котором объектами и результатами труда подавляющей части занятого населения станут информационные ресурсы и научные знания. Научно доказано, что информатизация образования является одним из важнейших условий успешного развития процессов информатизации общества, поскольку именно в сфере образования подготавливаются и воспитываются те люди, которые не только формируют новую информационную среду общества, но которым также предстоит самим жить и работать в этой новой среде.

Информатизация образования в Украине осуществляется по следующим основным направлениям:

- совершенствование базовой подготовки обучаемых по информатике;
- совершенствование системы подготовки и переподготовки преподавательских кадров в области новых информационных технологий (НИТ);
- информатизация процесса обучения и воспитания;
- оснащение системы образования техническими средствами информатизации;
- создание современной национальной информационной среды и интеграция в неё учреждений образования;
- создание на базе НИТ единой системы дистанционного образования в Украине;
- участие Украины в международных программах, связанных с использованием НИТ в образовании [10].

Анализ перечисленных выше направлений развития процесса информатизации образования показывает, что его рациональная организация в интересах дальнейшего научно-технического, социально-экономического и духовного развития общества представляет собой сложнейшую и весьма актуальную научно-организационную и социальную проблему. Для решения этой проблемы необходимы скоординированное и постоянное взаимодействие специалистов образования и науки, а также эффективная поддержка этого взаимодействия со стороны государственной власти и органов местного самоуправления.

Имеющийся в настоящее время отечественный и зарубежный опыт информатизации среды образования убедительно свидетельствует о том, что она позволяет существенным образом повысить эффективность образовательного процесса. Информатизация образования создает хорошие предпосылки для широкого внедрения в педагогическую практику новых методических разработок, направленных на интенсификацию учебного процесса, реализацию инновационных идей образовательного процесса.

Наилучшие результаты при этом удается получить в тех образовательных учреждениях, где применяется комплексный подход к проблеме информатизации, а сам процесс распространяется на все стадии подготовки и реализации педагогического процесса. В последние годы спрос на такую информацию в сфере образования устойчиво возрастает. Все это вынуждает преподавателей и учащихся ВУЗов и колледжей все чаще обращаться для поиска нужных им сведений в публичные библиотеки, а также прибегать к услугам автоматизированных информационных систем, к информационным ресурсам Интернет.

Развитие данного направления информационного обеспечения сферы образования Украины представляется сегодня исключительно важным и актуальным, так как современный уровень этого обеспечения по целому ряду причин на один – два порядка ниже, чем в развитых странах. В результате финансовых ограничений уровень комплектования учебных заведений Украины в последние годы существенным образом снизился, и сегодня уже не удовлетворяет современным требованиям. Кроме того, резко сократились тиражи научной и научно-популярной литературы, которая для многих образовательных учреждений становится практически недоступной. Именно поэтому сегодня многие педагоги, студенты и аспиранты ВУЗов мало знают о последних достижениях в области науки, техники, экономики и т.д.

Исключительно острой для системы образования является сегодня проблема тиражирования и доставки в учебные заведения различного рода пособий, учебников и программных продуктов учебного

назначения. Эта проблема в значительной степени может быть решена путем развития системы дистанционного обучения.

Дистанционное обучение является одной из форм обучения, признанных в Украине. В Украине дистанционная форма обучения внедряется с 2000 года. Под дистанционным обучением понимается комплекс образовательных услуг, предоставляемых удаленным от учебного заведения студентам с помощью специализированной информационно-образовательной среды, базирующейся на средствах обмена учебной информацией с помощью современных телекоммуникационных технологий [1-9].

Использование технологий дистанционного обучения упрощает студентам доступ к обучению, а также делает его более персонализированным, что объясняет рост популярности дистанционного обучения среди студентов и профессионалов, заинтересованных в дальнейшем обучении.

Значительный рост использования технологий дистанционного обучения дает высшим учебным заведениям не только преимущества, но и порождает набор новых проблем, вызванных тем, что они привыкли проводить обучение в более привычных формах. Кроме того, появление технологий дистанционного обучения привело к появлению новых запросов и ожиданий у всех участников учебного процесса, включая студентов и преподавателей. Учитывая эти трудности, существует ряд факторов, которые должны быть учтены высшими учебными заведениями, которые планируют внедрить или улучшить проводимое ими дистанционное обучение:

1 Подотчетность и прозрачность.

Подотчетность и прозрачность – два главных катализатора преобразований технологий дистанционного обучения в сфере высшего образования.

Подотчетность означает соответствие уставам и инструкциям. Прозрачностью – это степень понимания заинтересованными сторонами условий размещения и использования ресурсов, применяемых для обеспечения дистанционного обучения.

2 Качество учебного контента (дистанционных курсов).

Фокусирование на подотчетности и прозрачности приводит к улучшению качества учебного контента (дистанционных курсов) – результату к которому в конечном итоге стремятся все высшие учебные заведения.

Многие эксперты сходятся во мнении, что ключевую роль в решении задачи улучшения качества учебного контента играют средства анализа и контроля, встраиваемые в среду дистанционного обучения. Используя эти инструменты, преподаватели получили возможность постоянно отслеживать и оценивать студентов, что в свою очередь приводит к оптимизации учебного контента с тем, чтобы помочь студентам преодолеть возникающие у них трудности по мере их возникновения. Как результат, обеспечивается постоянное улучшение качества дистанционных курсов и учебных программ.

Кроме этого, высшие учебные заведения все больше полагаются на системы дистанционного обучения, которые позволяют управлять содержанием обучения каждого студента персонально, в зависимости от его способностей и демонстрируемых им результатов обучения. Такой подход позволяет предоставить студенту возможность проходить обучение в своем собственном темпе, что в результате приводит к улучшению результатов обучения.

3 Роль преподавателя.

Одним из наиболее важных факторов, влияющих на успех обучения студентов, является преподаватель. Тем не менее, некоторые преподаватели все еще боятся, что интеграция технологий дистанционного обучения в среду обучения приведет к уменьшению их роли. В действительности, технологии дистанционного обучения не могут заменить преподавателя, даже при проведении обучения, полностью построенном на использовании технологий дистанционного обучения. Также некоторые преподаватели боятся, что применение технологий дистанционного обучения повысит нагрузку на них. Однако это не так. Эффективные образовательные технологии позволяют организовать обучение большего количества студентов при тех же трудозатратах.

Конечно, по мере развития технологий дистанционного обучения, преподаватели также должны выходить на более высокий уровень компетенции, чтобы соответствовать возрастающим требованиям. Вместо того, чтобы требовать запоминания и повторения, преподаватели должны будут использовать инструменты, которые позволят слушателям во время обучения использовать полученные знания для решения проблем из реальной жизни и совместно работать со сверстниками в режиме реального времени.

4 Web 2.0

Средства коллективной работы Web 2.0, такие как социальные сети, вики, блоги, меняют технологии обучения в ВУЗах. Эти изменения включают в себя:

- совместную работу над проектами;
- использование электронных книг вместо привычных учебников;
- адаптацию традиционных способов обучения к новым реалиям. Например, слушатели дистанционного обучения могут совместно выполнять задания. В этом случае итоговая оценка выставляется на основании измерения активности слушателя.

Использование передовых систем дистанционного обучения в высших учебных заведениях способны значительно улучшить процессы информатизации образования.

Последние научные исследования показали, что дистанционное обучение может быть не только аналогичным по эффективности, но и более эффективным по сравнению с традиционным очным обучением. В докладе, посвященном дистанционному обучению, сделанном SPI International for the

Department of Education, говорится: «В среднем, уровень студентов, проходящих обучение с использованием технологий дистанционного обучения несколько выше по сравнению со студентами, проходящими обучение в традиционной очной форме» [11].

Литература:

- 1 Постановление КМУ "Об утверждении Государственной программы" Информационные и коммуникационные технологии в образовании и науке "на 2006-2010 годы" от 7 декабря 2005 г. № 1153
- 2 Постановление Верховной Рады Украины "Об утверждении Задач Национальной программы информатизации на 2006-2008 годы" № 3075-IV от 4 ноября 2005
- 3 Решение Коллегии Министерства образования и науки Украины "О состоянии и перспективах развития дистанционного обучения в Украине" от 23 июня 2005
- 4 Приказ Министерства образования и науки Украины от 21.01.2004 № 40 "Об утверждении Положения о дистанционном обучении", г. Киев
- 5 Постановление Кабинета министров Украины от 23 сентября 2003 г. № 1494 "Об утверждении Программы развития системы дистанционного обучения на 2004-2006 годы", г. Киев
- 6 Приказ Министерства образования и науки Украины от 07 июля 2000 г. № 293 "О создании Украинского центра дистанционного образования", г. Киев
- 7 "Концепция развития дистанционного образования в Украине" от 20 декабря 2000г.
- 8 Указ Президента Украины "О мерах по развитию национальной составляющей глобальной информационной сети Интернет и обеспечению широкого доступа к этой сети в Украине" 31 июля 2000 № 928/2000
- 9 Закон Украины "О Национальной программе информатизации" от 4 февраля 1998 года № 74/98-ВР
- 10 Буряк В. Образование в информационном обществе // Філософія освіти. – 2006. – № 1. – С. 89-100.
- 11 eLearnMagazine, The Future of Online Learning. By Jeff Borden / August 2011. Print Email.

Ірина Завуцак
(Львів, Україна)

МЕТОДИ ТА ЗАСОБИ СТВОРЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ СИСТЕМИ

Застосування ефективних методів і засобів створення інформаційної системи, правильна побудова технології її створення дають змогу суттєво знизити витрати та скоротити терміни розробки, забезпечуючи якісне створення системи обробки даних, які відповідають вимогам користувачів. При створення ІС використовують цілий комплекс методів і засобів її розробки.

Методом створення інформаційної системи є підтриманий відповідними засобами проектування спосіб її створення.

Засоби створення інформаційної системи – це типові проектні рішення, пакети прикладних програм, типові проекти чи інструментальні засоби проектування інформаційної системи.

У ході розробки інформаційної системи та її структури використовують два методи: «зверху – вниз» і «знизу – вверх» або локальний і системний підходи до створення інформаційної системи.

Існує дві групи методів створення інформаційних систем: орієнтовані на дані й орієнтовані на процедури. Перші – надають особливого значення процесу декомпозиції структурі у створенні архітектури програми. Другі – роблять основний акцент на даних.

Найбільш поширені методології, орієнтовані на обробку: модульне програмування, метод функціональної декомпозиції, метод проектування потоку даних або структур даних, метод HIPO.

Основні концепції модульного проектування:

- кожен модуль реалізує єдину незалежну функцію;
- кожен модуль має єдину точку входу/виходу;
- розмір модуля по можливості намагаються мінімізувати;
- кожен модуль може бути спроектований і закодований різними членами бригади програмістів і може бути окремо протестований;
- уся система побудована з модулів.

При такому підході складна система розподіляється на кілька частин, одночасно створюваних різними програмістами. Кожен модуль реалізує єдину функцію. Розмір модуля невеликий, тому тестування може управлятися і може бути проведене дуже ретельно. Після кодування і тестування всіх модулів відбувається їх інтеграція і тестується вся система. Під час супроводження тестується і налагоджується тільки той модуль, який погано працює. Очевидні переваги у полегшенні написання і тестування програм, зменшується вартість їх супроводження.

Функціональна декомпозиція базується на стратегії типу «розділяй – і – управляй» де критерієм декомпозиції системи є концепція приховування інформації. Під час використання цього критерію кожен модуль характеризується суб'єктивним рішенням проектувальника. Тільки деяка інформація про цей модуль необхідна іншим модулям, зв'язки між модулями організуються з допомогою добре визначених інтерфейсів. Іншою важливою ідеєю є проектування програмної системи у вигляді набору віртуальних

машин, замість традиційного підходу, в ході якого вживаються блок-схеми. Перевага функціональної декомпозиції у її застосовності. Недоліки – непередбаченість і мінливість.

Методи проектування з використанням потоку даних використовують потік даних як рушійну силу процесу проектування програми. При цьому використовуються різні функції відображення, які перетворюють потік інформації на структуру програми [2].

Структурне проектування складається з концепції структурного проектування, генеральної лінії композиційного проектування і деталізації проекту, критерію ступеня, прийомів аналізу проекту. Підхід полягає у відображенні потоку даних проблеми у структуру програми з використанням деяких прийомів аналізу проекту. Процедура така:

- 1) ідентифікується потік даних і відображується граф потоку даних;
- 2) ідентифікуються вхідні, центральні та вихідні перетворюючі елементи;
- 3) формується ієрархічна структура програми, яка використовує ці елементи;
- 4) деталізується і оптимізується структура програми, сформульована на третьому кроці.

Такий підхід застосовується, коли відсутні яскраво виражені структури даних.

Технологія структурного аналізу проекту SADT основана на структурному аналізі. SA – графічна мова, що використовується для ясного вираження ієрархічних і функціональних зв'язків між будь-якими об'єктами та діями. Структура системи, представлена графічно, виділяє інтерфейси між компонентами структурно, модульне й ієрархічно. SADT – включає процедури планування управління розробкою і управління конфігурацією, засоби організації працюючих спеціалістів у бригади та зв'язки між ними. SADT успішно застосовується у різних сферах. Метод особливо ефективний на ранніх і пізніх стадіях розвитку системи і менш ефективний при деталізації. У той самий час, дозволяючи кожному проектувальнику створювати незалежні діаграми, можна дістати додаткові труднощі у процесі їх перегляду.

HIPO (Ієрархія плюс Вхід, Обробка, Вихід) – метод ієрархічних діаграм, розвинений фірмою IBM. Основні характеристики:

- 1) здатність надавати зв'язок між вхідними/вихідними даними та процесом обробки;
- 2) можливість декомпонувати систему ієрархічно, не залучаючи надмірно дрібні деталі;
- 3) використання трьох елементів – входу, обробки, виходу. Обробка (процес) специфікується як центральний блок діаграми і з'єднаний з елементами, що складають вхід і вихід.

Основна процедура проектування з використанням HIPO:

- 1) почати з найвищого рівня абстракції;
- 2) ідентифікувати вхід, обробку і вихід;
- 3) з'єднати кожний елемент входу й виходу з відповідною обробкою;
- 4) документувати кожний елемент системи, використовуючи HIPO діаграми;
- 5) деталізувати діаграму, використовуючи кроки 1-4.

У методологіях орієнтованих на дані виділяються компоненти проекту, основані на даних. Це так звана об'єктно-орієнтована методологія проектування і методологія проектування концептуальних баз даних. Оскільки обидві технології відносяться до методу формалізації специфікацій, спочатку розглянемо концепцію методів формальних специфікацій.

Програми можуть бути побудовані методично (систематично) виходячи з формальних специфікацій на дані, а якими вони працюють. Базуючись на формальних специфікаціях, можна розробити прийоми автоматичного програмування і доведення правильності програм. Особлива увага приділяється абстракціям даних.

Об'єктно-орієнтована методологія проектування основана на концепціях приховування інформації і абстрактних типів даних. Такий підхід розглядає всі ресурси (дані, модулі та системи), що виступають як об'єкти. Кожен об'єкт містить деяку структуру даних (або тип даних), обрамлену набором процедур, які знають, як маніпулювати з цими даними. Використовуючи цю методологію, розробник може створити свій власний абстрактний тип і відобразити проблемну сферу у ці створені ним абстракції замість традиційного відображення проблемної сфери у передбачені структури, що управляють, і структури даних мови реалізації. Подібний підхід рекламується як більш натуральний, ніж методології, орієнтовані на обробку (на процес), через змогу створювати у процесі проектування різні види абстракції типів даних. На цьому шляху розробник може сконцентруватися на проекті системи, не хвилюючись про деталі інформаційних об'єктів, які використовуються у системі,

Основні дії, що реалізуються методологією:

- 1) визначити проблему;
- 2) розвинути неформальну стратегію, що являє собою загальну послідовність кроків, яка задовольняє вимоги до системи;
- 3) формалізувати стратегію;
 - а) ідентифікувати об'єкти та їхні атрибути;
 - б) ідентифікувати операції над об'єктами;
 - в) встановити інтерфейси;
 - г) реалізувати операції.

Методологія, основана на проектуванні концептуальних баз даних належить до класу методологій, орієнтованих на дані, і надає проектувальнику методичні вказівки у процесі трансформації специфікацій у концептуальну схему бази даних. Цей підхід ставить за мету установити уніфіковану концептуальну модель з багатшим семантичним значенням і використовувати концепцію абстракцій

даних для спрощення проектування. У дійсності це різновид подання знань, який простягається від проблем реального світу до коду, який виконує ЕОМ. Процес проектування розглядається як процес побудови моделі. Відомі методи конструювання концептуальної моделі, основані на прийомах узагальнення/специфікації. Передбачається, що проєктант починає з визначення найбільш загальних, натурально виникаючих класів об'єктів і подій проблемної сфери. Далі деталі програмної системи вводяться послідовними ітераціями описання підкласів уже поданих класів і специфікацій взаємодій у цих класах[1].

Попередньо розглянуті методи працюють на модульному рівні. Метод, який використовується на кодовому рівні проектування, відомий під назвою "Структурне програмування". Метод оснований на передбаченні, що код у модулі легше читається, пишеться і супроводжується, якщо він сконструйований з фіксованого набору базових структур. Доведено, що будь-яка складна система може бути подана з використанням трьох базових структур: прямування, ітерація і вибір. Структурне програмування охоплює чотири тісно пов'язані проблеми: методологію програмування, нотацію, коректність, верифікацію. Практика показала, що структурне програмування саме собою не дуже ефективно під час проектування великих систем. Для досягнення максимальної надійності і зникнення вартості слід об'єднати прийоми структурного програмування з методологією проектування архітектури, включаючи бригаду головного програміста, проектування зверху – вниз, бібліотеки, що підтримує процес розвитку проєкту і т. ін.

Відомо три передумови інформаційної технології. Перша передумова полягає в тому, що в центрі сучасної обробки даних містяться самі дані (рис. 3.1).

Рис. 3.1. Модель даних

Дані створюються, зберігаються та супроводжуються за допомогою програмного забезпечення. Процеси зліва створюють і модифікують дані, справа – використовують їх у відповідях на запити, в процесі пошуку необхідних даних, аналізу та прийняття рішень. Дані можуть представляти багато систем даних.

Друга передумова – типи даних не змінюються.

Об'єкт – це щось, про що ми зберігаємо дані. Наприклад: працюючі, замовники, обладнання тощо. Типи об'єктів не змінюються протягом терміну існування виробництва, за винятком поодиноких доповнень нових типів об'єктів. Типи атрибутів, які ми зберігаємо для цих об'єктів, також змінюються рідко. Значення даних змінюються постійно, але їх структура дуже рідко, якщо дані були добре спроектовані.

Третя передумова – кожне виробництво є динамічним, а отже, процедури обробки даних змінюються швидко і часто. Бажано, щоб системні аналітики та кінцеві користувачі могли їх часто змінювати, максимально пристосовуючи до конкретних вимог.

Висновок: основні типи даних відносно стабільні; процедури обробки даних швидко змінюються; програми, процеси, мережі й апаратура ЕОМ також змінюються. Тому методи, орієнтовані на дані, якщо їх правильно використовувати, мають успіх там, де методи, орієнтовані на процедури, його не мають. Коли необхідну інфраструктуру даних визначено, то можна швидко отримати результати, користуючись високорівневими мовами баз даних чи іншими. Тому важливим є перший крок з тріади модель – алгоритм – програма, тобто створення моделі об'єкта та побудова стратегічного плану чи структури даних.

Література:

1. Береза А.М. Основи створення інформаційних систем: Навч. посібник. 2 видання, перероблене і доповнене – К.: КНЕУ, 2001. – 205с.
2. Пономаренко В.С., Пушкар О.І., Коваленко Ю.І. Проектування автоматизованих економічних інформаційних систем: К.: ІЗМН, 1996. – 312с.

Науковий керівник:
к.т.н., доцент Буров Євген Вікторович.

Василий Калинин, Александр Мейта, Лариса Несен
(Киев, Украина)

СИСТЕМА МОНИТОРИНГА ЭЛЕКТРОПОТРЕБЛЕНИЯ ДРОБИЛЬНО-ПОМОЛЬНОГО КОМПЛЕКСА

Вступление. Организация эффективного оперативного контроля и учета электропотребления в режиме реального времени в дробильно-помольном комплексе требует использования современных автоматизированных систем. Качественное решение задачи контроля и учета электропотребления дробильно-помольным комплексом вызывает необходимость построения и исследования математических моделей системы автоматизированного управления электропотреблением [1].

Цель и задачи исследования. Целью работы является разработка архитектуры системы автоматического контроля и управления электропотреблением. Для реализации АСКУЭ в дробильно-помольных комплексах система должна обеспечивать:

1. Достоверность и качество информации.
2. Поток архивирования информации о электропотреблении и протекании технологического процесса.
3. Получение информации о состоянии технологического процесса
4. Определение необходимых управляющих воздействий и выдачу сигналов управления технологическим процессом.
5. Агрегирование в составе систем более высокого уровня, прием и передачу информации по последовательным каналам.
6. Помехоустойчивость, восстанавливаемость после перерывов в питании, сохранение информации.

АСКУЭ дробильно-помольного комплекса кроме контроля и учета электропотребления, должна иметь широко развитые функции управления технологическими процессами. В структуре АСКУЭ необходимо предусмотреть измерительно-информационной системы, системы анализа информационных потоков по электропотреблению и идентификации суточных графиков, информационных систем моделирования и прогнозирования для управления электропотреблением.

В промышленном производстве система электроснабжения представляет собой иерархическую пространственно-распределенную структуру, которая определяется технологическими и особенностями отрасли производства. Это, в свою очередь, определяет необходимость использования функционально и территориально-распределенной системы контроля параметров электропотребления.

Организация эффективного оперативного контроля и учета электропотребления в режиме реального времени в дробильно-помольном комплексе требует использования современных автоматизированных систем.

Качественное решение задачи контроля и учета электропотребления дробильно-помольным комплексом вызывает необходимость построения и исследования математических моделей системы автоматизированного управления электропотреблением. Контроль за электропотреблением дает возможность оценить динамику электропотребления в течении суток, недели, месяца и является исходной информацией для решения задач автоматизированного управления с помощью АСКУЭ.

Структура предложенной системы автоматического контроля электропотребления дробильно-помольного комплекса показана на рис.1, где ИП – измеряющие преобразователи количественных параметров электропотребления; КК- комплексы первичного контроля параметров энергопотребления; n_i – количество ИПП для i -го КК; m – количество КК в системе; СС– система сбора и обработки информации.

Первый и второй уровни системы автоматического контроля включают трансформаторы тока (ТТ), трансформаторы напряжения (ТН), счетчики электроэнергии (СЭ), преобразователи информации со счетчика в последовательность импульсов (П), линии связи (ЛС) и комплекс первичного контроля параметров электропотребления (КК). В качестве комплекса первичного контроля может быть использован измерительный комплекс семейства ИТЕК [2].

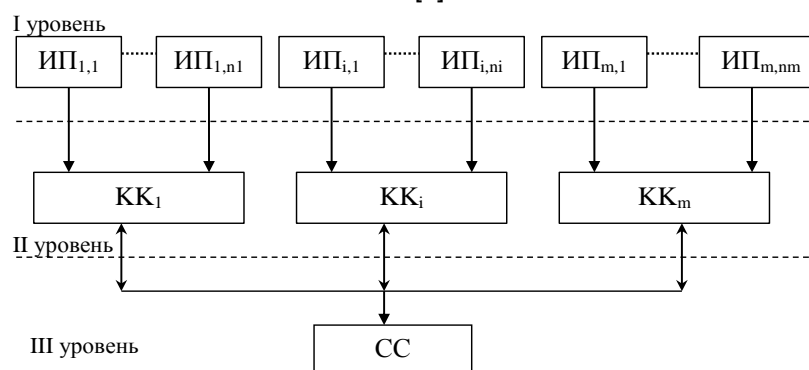

Рис. 1 Структура АСКУЭ

В качестве СЭ могут быть использованы многофункциональные электронные счетчики электроэнергии с импульсным или цифровым выходом или индукционные счетчики со встроенными преобразователями (П) количества оборотов диска электросчетчика в последовательность импульсов. С точки зрения стоимости системы для управляющих систем рассматриваемого типа вариант с индукционными счетчиками более предпочтителен.

Особенность число-импульсных систем состоит в преобразовании измеряемой величины мощности, расхода энергии в последовательность импульсов, и передачи по линиям связи к приемнику сигналов [3]. При число-импульсной модуляции длительность импульсов остается постоянной, а меняется только интервал между ними. Погрешность контроля зависит от частоты поступления импульсов и интервала контроля τ . При этом погрешность контроля в интервале τ_i определяется выражением:

$$\sigma = \frac{W_{\tau}^i - \Delta W_{\tau}^{i-1} + \Delta W_{\tau}^i}{W_{\tau}^i} \cdot 100\%, \quad (1)$$

где W_{τ}^i – расход энергии в интервале τ_i ,

ΔW_{τ}^{i-1} – расход энергии за время от окончания последнего импульса в интервале τ_{i-1} до начала интервала τ_i , ΔW_{τ}^i – расход энергии за время от окончания последнего импульса в интервале τ_s до начала интервала τ_{i+1} .

Максимальная погрешность определяется как

$$\sigma_{\max} = \frac{K}{W_{\tau}^i} \cdot 100\%. \quad (2)$$

Очевидно, что ошибку можно существенно уменьшить, увеличивая частоту преобразования входных сигналов, уменьшая при этом К. Но, в общем, величина К фиксирована для каждого из используемых типов электросчетчиков.

Информационный поток по величине электропотребления представляет собой последовательность прямоугольных импульсов одинаковой величины (равной единице) с случайным количеством за единицу времени. Время поступления таких импульсов есть случайная величина, которая описывается законом Пуассона.

Вероятность того, что за время t со счетчика поступит N импульсов определяется формулой:

$$P_{\lambda}(N) = \frac{(\lambda t)^N}{N!} \cdot e^{-\lambda t}. \quad (3)$$

Основным параметром информационного потока, является интенсивность λ , которая определяется как среднее число переданных импульсов за единицу времени:

$$\tilde{\lambda} = N_{CP} = \frac{N}{t}. \quad (4)$$

Из-за неравномерности частоты следования импульсов возникает погрешность от просчетов. Так два смежных импульса могут быть разделены коротким промежутком времени, или иметь значительный интервал времени в зависимости от случайного процесса электропотребления.

Результаты исследований. Учитывая то, что для обработки информации комплексом первичной обработки необходимо некоторое время T , то импульсы, которые поступили в данный интервал времени могут быть неучтены.

Определим вероятность того, что за время T поступило N импульсов:

$$P(N, T) = \frac{(\lambda T)^N}{N!} e^{-\lambda T}. \quad (5)$$

Вероятность потерь импульсов за время обработки информации определится

$$P(T) = \sum_{N=1}^{\infty} P(N, T) = 1 - e^{-\lambda T}. \quad (6)$$

Среднее число потерянных импульсов за единицу времени T :

$$m(T) = \sum_{N=1}^{\infty} NP(N, T) = NT. \quad (7)$$

При построении комплекса первичной обработки информации возможно применение накопителя информации (буфера). Это дает возможность существенно уменьшить потери информации. Так, для однобитного накопителя информации вероятность потерь импульсов и среднее число потерянных импульсов определяется:

$$P(T) = \sum_{N=1}^{\infty} P(N, T) = 1 - P(0, T) - P(1, T) = 1 - e^{-\lambda T} - \lambda T e^{-\lambda T}, \quad (8)$$

$$m(T) = \sum_{N=1}^{\infty} (N - 1)P(N, T) = \sum_{N=1}^{\infty} NP(N, T) - \sum_{N=1}^{\infty} P(N, T) = NT - 1 + e^{-\lambda T}. \quad (9)$$

На рис.2 показаны зависимости потерь информации, рассчитанные по формулам (8 – 9).

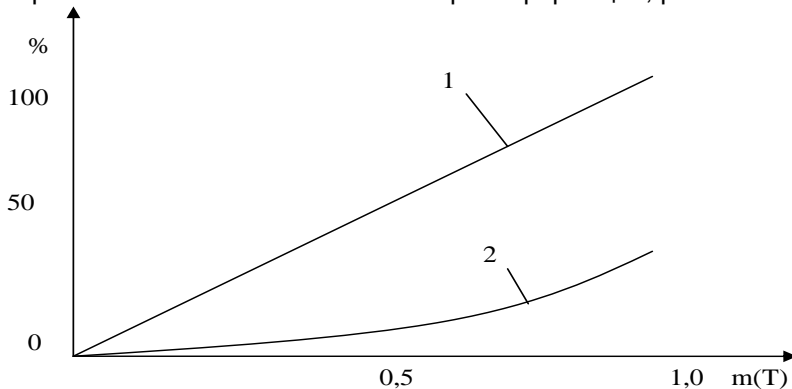

Рис. 2. Зависимости потерь информации

Выводы. Структура системы автоматического управления дробильно-помольным комплексом может включать в себя следующие блоки (рис. 3) блок сбора первичной информации (БСПИ), базовую модель системы, вычислительный блок (ВБ) для корректировки параметров модели и выработки управляющего воздействия и исполнительный блок (ИБ).

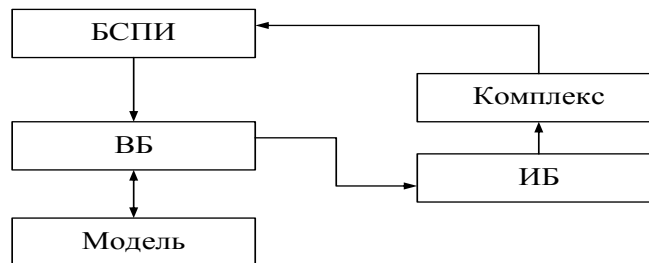

Рис. 3 Структура САУ дробильно-помольным комплексом

В состав блоков сбора первичной информации (БСПИ) кроме АСКУЭ входят устройства осуществляющие сбор данных о параметрах процесса (производительность, тонина и др.), а в состав исполнительного блока (ИБ) входят устройства, осуществляющие управляющие воздействия (система управления подачей питания, загрузкой, скоростью вращения барабана мельницы и т.д.). Модель, построенная на первичной информации о комплексе, будет настроена на оптимальный режим работы по заданному, критерию. Изменения, происходящие в системе, будут зафиксированы датчиками блока сбора первичной информации либо же введены операторами и на основании полученной информации, будет осуществлена перенастройка параметров модели, в результате чего, управляющие воздействия будут вырабатываться с учетом постоянных изменений в системе.

Литература:

1. Розен В.П., Мейта А.В. Некоторые вопросы информационного описания дробильно-помольного комплекса в условиях создания автоматизированной системы управления // Вісник НТУУ “КПІ”, серія “Гірництво”, 2002, вип. 6. – С. 95 – 100.
2. Гудыменко С.В., Праховник А.В., Калинчик В.П. Новое семейство систем учета и управления энергопотреблением// Материалы 1-й международной конференции по управлению использованием энергии. – Киев. – 1995. – С. 57-60.
3. Калинчик В.П. Контроль и оперативное управление электропотреблением в промышленных сетях: Дис...канд. техн. наук: 05.14.02. – К., 1983. – 287с.

**Мереке Нургалиева
(Ата, Кызылорда, Казахстан)**

МАТЕМАТИЧЕСКОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ КОМПЬЮТЕРНОГО ТРЕНАЖЕРНОГО КОМПЛЕКСА ОПИСЫВАЮЩИЕ ПРОЦЕССЫ, ПРОТЕКАЮЩИЕ ПРИ ДОБЫЧЕ УРАНА

Основным элементом компьютерного тренажерного комплекса являются математические модели, описывающие процессы, протекающие при добыче урана методом подземного скважного выщелачивания. Наиболее полно методы математического моделирования таких процессов приведены в [1-8]. Например, кроме известных работ по теории расчетов геотехнологических параметров подземного скважного выщелачивания, в [8 ст.442] приводятся разработанные авторами модели

фльтрації розтворів, а іменно: расчет векторного поля скорости фльтрації раствора для плоско-радиального неограниченного потока в продуктивном пласте, детерминированная гидродинамическая модель подземного скважного выщелачивания, сетевые аналоги гидравлической модели и др.

Нами, для моделирования процессов, протекающих при подземного скважного выщелачивания, использовались следующие наиболее простые соотношения, полученные авторами [8].

Определение средней действительной скорости фльтрації плоско-радиального потока по любой линии тока:

$$\bar{V}_o = \frac{1,157 \cdot K_\phi \cdot (n \cdot S_n + S_o) \cdot \ln\left(\ln \frac{R}{R_c}\right)}{10^2 \cdot R \cdot \bar{K}_n}, \text{ м/сут, (1)}$$

Соотношение (1) позволяет определить скорость фльтрації при вариации следующих геотехнологических условий: повышения (компрессии) уровня воды над статическим в нагнетательных – закачных скважинах (S_n); понижения (депрессии) уровня воды над статическим в откачных скважинах (S_o); коэффициента фльтрації рудовмещающего пласта (K_ϕ); радиуса скважины (R_c); радиус контура питания (R); отношения числа закачных скважин $N_{зс}$ к числу откачных $N_{ос}$ в блоке (n).

Определение времени закисления ячейки или блока для гексагональной сети:

$$T_3 = \frac{160 \cdot R_o^2 \cdot \bar{K}_n}{\bar{K}_\phi \cdot n \cdot S_n \ln\left(\ln \frac{R_o}{R_c}\right)}, \text{ сут, (2)}$$

С помощью уравнения (2) имитируется процесс закисления гексагонального геотехнологического поля в зависимости от изменения различных природных и технологических условий: среднего значения коэффициента фльтрації продуктивного пласта в пределах ячейки, блока или участка (\bar{K}_ϕ); среднее в пределах ячейки, блока или участка значение эффективной пористости пласта (K_n); радиус ячейки (R_o); n ; S_n ; S_o ; R_c .

Определение времени выщелачивания ячейки или блока при гексагональной схеме вскрытия

$$T_3 = \frac{160 \cdot R_o^2 \cdot \rho_n \cdot f}{\beta \cdot \bar{K}_\phi \cdot (n S_n + S_o) \cdot \ln\left(\ln \frac{R_o}{R_c}\right)}, \text{ сут, (3)}$$

Уравнение (3) позволяет косвенно определить оставшиеся запасы урана и сроки эксплуатации ячейки или блока для гексональной схемы в зависимости от изменения следующих технологических параметров: оптимального радиуса ячейки (R_o); плотности пород пласта (ρ_n); отношения Ж:Т (f); скорости выщелачивания урана (β); среднего коэффициента фльтрації пласта в ячейке (K_ϕ); n ; S_n ; S_o ; R_c .

Для расчета расхода кислоты в зависимости от эффективной мощность пласта (M_3) и средней продуктивности в ячейке ($\bar{m}_{я}$) на 1 кг добываемого урана можно использовать следующее соотношение:

$$K = 172e^{-1,1 \frac{\bar{m}_{я}}{M}}. \text{ (4)}$$

Уравнения (2.4) – (2.4), а также другие соотношения, предложенные авторами [8], позволяют имитировать режимы ведения процесса при ПСВ в зависимости от различных геотехнологических параметров рудных ячеек и блоков.

Гидродинамическая модель

$$\vec{U} = -\frac{k}{\mu} \text{grad}(P)$$

Распределение давления (несжимаемая жидкость):

$$\nabla(\vec{U}) = Q$$

U- скорость фльтрації;

P – давление;

k – проницаемость;

μ – вязкость

Q – плотность мощности источников жидкой фазы.

Массообмен между мобильной и иммобильной жидкостями:

$$J_{12}^i = \alpha^i (C_1^i - C_2^i)$$

α^i – постоянная скорости массообмена

Модель массопереноса

$$(\Phi=1) m_\phi \frac{\partial C_\phi^i}{\partial t} = -\text{div}(C_\phi^i \cdot \vec{U}) + J_\phi^i - J_{12}^i + J_{\phi\phi^*}^i + \sum_{j=1}^8 J_{\phi\phi^*}^{ij}$$

(Φ=2)

$$m_{\Phi} \frac{\partial C_{\Phi}^i}{\partial t} = J_{\Phi}^i + J_{12}^i + J_{\Phi\Phi^*}^i + \sum_{j=1}^8 J_{\Phi\Phi^*}^{ij}$$

(Φ=3,4)

$$\frac{\partial C_{\Phi}^j}{\partial t} = -\sum_{i=1}^{11} J_{\Phi\Phi^*}^{ij} \quad \frac{\partial N_{\Phi}^i}{\partial t} = -J_{\Phi\Phi^*}^i$$

C_Φⁱ (C_{jΦ}) – приведенная концентрация компонентов (минералов);

N_Φⁱ – приведенная концентрация сорбированных компонентов;

J_Φⁱ – плотность источников i-го компонента в части системы Φ;

J_{ΦΦ*}ⁱ – плотность потока i-го компонента из части Φ в часть Φ* в результате сорбции (десорбции);

J_{ijΦΦ*}ⁱ – плотность потока i-го компонента из части Φ в часть Φ* в результате растворения

(осаждения) j-го минерала;

J_{i1,2} – плотность потока i-го компонента между жидкостями.

Модель физико-химических процессов (I)

Гетерогенные процессы

A) Сорбция и десорбция:

$$J_{\Phi\Phi^*}^i = \alpha_s^i \cdot \left((C_{\Phi}^i)_{S,P} - C_{\Phi}^i \right)$$

$$(C_{\Phi}^i)_{S,P} = (N_{\Phi^*}^i)_{S,P} / \Gamma_{\Phi}^i \cdot \left(1 - \frac{(N_{\Phi^*}^i)_{S,P}}{(N_{\Phi^*}^i)_{\infty}} \right)$$

(C_Φⁱ)_{S,P}, (N_{Φ*}ⁱ)_{S,P} – равновесная концентрация i-го компонента в растворе (на породе) для процесса адсорбции (десорбции);

α_sⁱ – константа скорости адсорбции (десорбции) i-го компонента;

(N_{Φ*}ⁱ)_∞ – предельно возможная концентрация адсорбированного породой i-го компонента;

Γ_Φⁱ – постоянная изотермы Ленгмюра.

Модель физико-химических процессов (II)

B) Растворение-осаждение минералов:

$$J_{\Phi\Phi^*}^{ij} = \alpha_+^j \cdot (S_{y\partial})_{\Phi}^j \cdot \theta(\Delta F_{\Phi}^i) \cdot \Delta F_{\Phi}^i + \alpha_-^j \cdot \theta(-\Delta F_{\Phi}^i) \cdot \Delta F_{\Phi}^i$$

$$\Delta F_{\Phi}^i = (a_{\Phi}^i)_P - a_{\Phi}^i$$

$$(a_{\Phi}^i)_P = K^i \cdot (a_{\Phi}^H)^{n_i}$$

$$(S_{y\partial})_{\Phi}^j = \varepsilon_{\Phi}^j \left(\frac{C_{\Phi}^j}{(C_{\Phi}^j)_0} \right)^{\eta}$$

α₊^j, α₋^j – константы скорости растворения (осаждения) i-го компонента;

a_{jΦ} (a_{jΦ})_P – активность (равновесная активность) i-го компонента;

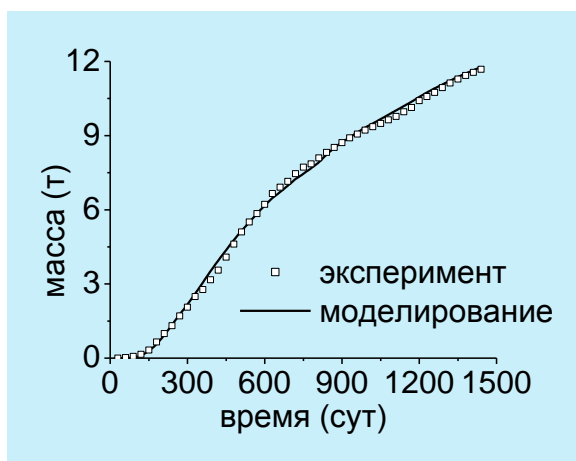
ΔF_Φⁱ – движущая сила массообмена i-го компонента;

(S_{y∂})_Φ^j – удельная площадь поверхности j-го минерала;

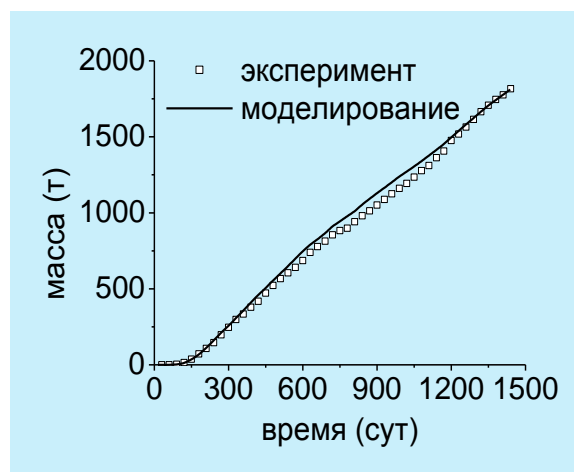
ε_Φ^j, η, Kⁱ, n_i – константы.

Сравнение экспериментальных данных и результатов компьютерного моделирования разработки месторождения (1440 суток)

Масса извлеченного урана

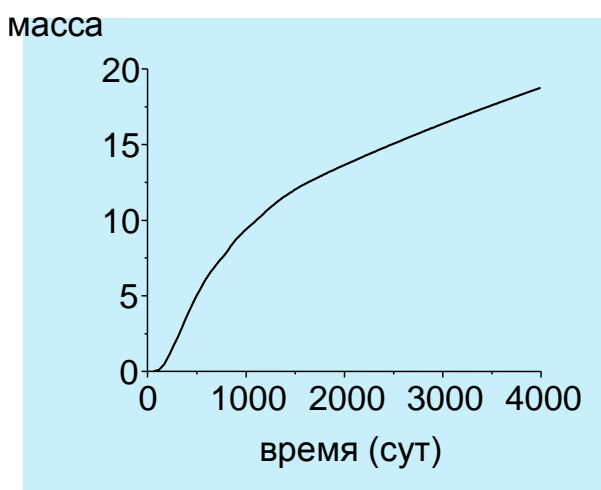

Масса откаченной серной кислоты

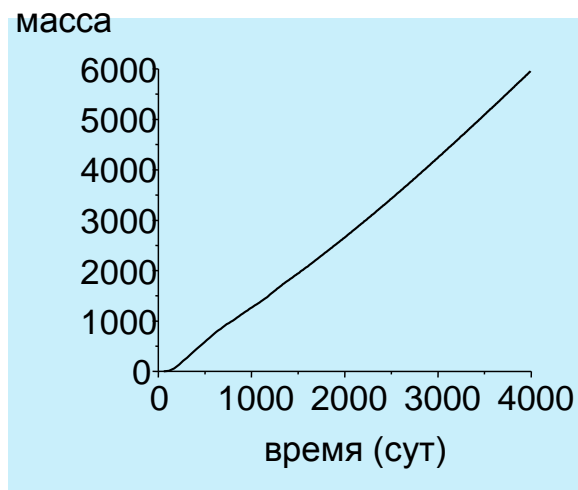

Результаты прогнозного моделирования разработки месторождения

Масса извлеченного урана

Масса откаченной серной кислоты

Литература:

- 1 Рогов Е.И., Языков В.Г., Рогов А.Е.// Математическое моделирование в горном деле. Алматы, Lem, 2002.-214 с.
- 2 Голубев В.С., Кричевец Г.Н. //Динамика геотехнологических процессов. 1989.-120 с.
- 3 Бэр Я., Заславский Д., Ирмей С.// Физико-математические основы фильтрации воды. М.: Мир, 1971. – 415 с.
- 4 Веселое Л.Н., Садонин В.Г. //Физико-химические основы и гидродинамика процесса подземного выщелачивания. М.: Атомиздат, 1979.
- 5 В.С. Голубев, Г.Н. Кричевец и др.// Математическое и физическое моделирование рудообразующих процессов. М.: ВИМС, 1978. – С. 123-141.
- 6 Веригин Н.Н., Шержуков Б.С.//Диффузия и массообмен при фильтрации жидкостей в пористых средах М.: Наука, 1969. С.237-313.
- 7 Языков В.Г.//Оптимизация систем разработки пластовоинфильтрационных месторождений урана подземным выщелачиванием через скважины. М.: 2001. – 242 С.
- 8 Языков В.Г, Забазнов В.Л., Петров Н.Н., Рогов Е.И., Рогов А.Е. //Геотехнология урана на месторождениях Казахстана. Алматы.: 2001. – 442 с.

Научный руководитель:

доктор физико-математических наук Сейтмуратов Ангысын Жасаралович.

СЕКЦІЯ: ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

S. Dobrovol'ska, S.Panchyshyn
(Dubliany, Ukraine)

TESTASAMETHODOFSTUDENTS' KNOWLEDGEESTIMATIONINENGLISHLANGUAGE TEACHING

Among all words used in a classroom there is the only word that usually makes the students shudder: "test". There is hardly a person who would claim that s/he favors tests and finds them very motivating. However, tests cannot be avoided completely, for they are inevitable elements of learning process. They are included into curriculum at schools and are to check the students' level of knowledge and what they are able to do; they could be accomplished at the beginning of the study year and at the end of it; the students could be tested after working on new topics and acquiring new vocabulary. Moreover, the students are to face the tests in order to enter any foreign university or reveal the level of their English language skills for themselves. The role of tests is very useful and important, especially in language learning. It is a means to show both the students and the teacher how much the learners have learnt during a course. Without testing, there is no reliable means of knowing how effective a teacher sequence has been. Testing provides a form of feedback, both for learners and teachers.

Different scholars (Alderson, 1996; Heaton, 1990; Underhill, 1991) in their researches ask the similar question – why test, do the teachers really need them and for what purpose.

There are four main reasons for testing which give rise to four categories of test:

- **Placement tests** are tests that place the students at an appropriate level in a program or a course.
- **Diagnostic tests** can be used to expose learner difficulties, gaps in their knowledge, and skill deficiencies during the course. Thus, when we know what the problems are, we can do something about them.
- **Progress or achievement tests** are designed to measure learners' language and skill progress in relation to the syllabus they have been following.
- **Proficiency tests** give a general picture of students' knowledge and ability, they are frequently used at stages people have to reach.

To summarize we can claim that there are different types of tests that serve for different purposes. Moreover, they all are necessary for the teacher's work.

In order to judge the effectiveness of any test it is sensible to lay down criteria against which the tests can be measured, as follows:

- **Validity:** a test is valid if it tests what it is supposed to test.
- **Reliability:** a good test should give consistent results, regardless of who marks it, and it should give the same result for students of the same ability.

Whatever purpose a test or exam has a major factor in its success or failure as a good measuring instrument will be determined by the item types that it contains. We will start with the most general ones and move to more specific and detailed ways of testing.

• **Direct and indirect testing.** A test item is direct if it asks candidates to perform the communicative skill which is being tested. Indirect test items try to measure a student's knowledge and ability by getting at what lies beneath their receptive and productive skills. Whereas direct test items try to be as much like real-life language use as possible, indirect items try to find out about a student's language knowledge through more controlled items, such as multiple choice questions or grammar transformation items.

• **Discrete point and integrative testing.** Discrete point test is a language test that is meant to test a particular language item, e.g. tenses. The basis of that type of tests is that we can test components of the language (grammar, vocabulary, pronunciation, and spelling) and language skills (listening, reading, speaking, and writing) separately. Integrative test items expect students to use a variety of language at one given time – as they will have to do when writing a composition or doing a conversational oral test.

Indirect test item types. Although there is a wide range of indirect test possibilities, certain types are in common use:

- **Multiple choice tests** are a popular way of testing. They are considered to be ideal test instruments for measuring students' knowledge of grammar and vocabulary. They are easy to score (a computer can do it), and they are easy to design (or seem to be). However, there are some disadvantages of multiple choice tests:
 - learners may choose the answer by a process of elimination, which hardly constitutes 'knowing' the right answer;
 - depending on the number of possible answers (called *distractors*), there is one-in-three (or one-in-four) chance of getting the answer right;
 - they test recognition only – not the ability to produce the word;
 - they are not as easy to design as might appear. On what basis are the distractors chosen? Synonyms? Words commonly confused? Words of a similar sound or spelling? False friends?

• **The cloze test and gap-filling tests.** Gap-fill tests require learners to recall the word from memory in order to complete a sentence or text. Thus they test the ability to produce a word rather than simply recognize it. The best-known example of this type is the cloze test. In a cloze test, the gaps are regularly spaced – e.g. every seventh, eighth, or ninth word. The ability to complete the gaps depends on understanding the context in which every sixth word has been deleted.

- *C-Tests*. This test was based on the cloze test system, however, every second word there was deleted. Thus, the students, if they possess a fairly good knowledge of the language, they will succeed in completing the test. Due to the frequency of the deleted items there is a great possibility to include more tested items in the test. Moreover, this test is economical. However, the test can mislead the students as it is fragmented. The examples are deprived from the context that could be very helpful for the students' guessing of the missing parts.

- *Transformation and paraphrase tests*. A common test item asks candidates to rewrite sentences in a slightly different form, retaining the exact meaning of the original. In order to complete the successfully the student has to understand the first sentence, and then know how to construct an equivalent which is grammatically possible.

- *Sentence re-ordering tests*. The task of students is to put words in the right order to make appropriate sentences tells us quite a lot about their underlying knowledge of syntax and lexico-grammatical elements. Re-ordering exercises are fairly easy to write, though it is not always possible to ensure only one correct order.

- *True/False items*. This test format is familiar for all the teachers and students. Each reading task will always be followed with true/false activities that will intend to check the students' comprehension of a text. The students will be offered a set of statements some of which are true and some are wrong. Moreover, it is easy to answer for the students and check for the teachers.

At various times during our teaching careers we may have to write tests for the students we are teaching, and mark the tests they have completed for us. These may range from a lesson test at the end of the week to an achievement test at the end of a term or a year.

Writing tests. Before designing a test and then giving it to a group of students, there are a number of things we need to do: assess the test situation, decide what to test, balance the elements, weight the scores and making the test work.

To mark tests properly there are a number of solutions to this kind of scorer subjectivity: training; more than one scorer; global assessment scales; analytic profiles; scoring and interacting during oral tests.

When students are preparing for a public exam or test it is the teacher's responsibility not only to help them get their English to the level required, but also familiarize them with the kinds of exam items they are likely to encounter, and give them training in how to succeed.

Students can be prepared for future tests and exams in a variety of ways:

- *Training for test types*: we can show the various test types and ask them what the item is testing so that they are clear about what is required. We can help them to understand what the test or exam designer is aiming for; by showing them the kind of marking scales that are used, we can make them aware of what constitutes success. We can then give them training to help them approach such items more effectively. After they have completed a test item type we can tell them what score an examiner might give and why. We'll also equip students with appropriate negotiating language to help them get over awkward moments in such tasks.

- *Discussing general exam skills*: most students benefit from being reminded about general test and exam skills, without which much of the work they do will be wasted. Such general skills for written tests include studying questions properly, and then reading them again so that they are absolutely sure what they should do. Students need to check their work over thoroughly before considering that they have finished. They need to pace themselves so that they don't spend a disproportionate amount of time on only one part of an exam.

- *Doing practice tests*: students need a chance to practice taking the test or exam so that they get a feel for the experience, especially with regard to issues such as pacing. At various points in a course students can sit practice paper, or whole practice tests, but this should not be done too often since not only will it give teachers horrific marking schedules, but it'll also be less productive than other test and exam preparation procedures are.

- *Promoting autonomy*: although we can do a lot of exam preparation in class, we need to impress on students that their chances of success are far greater if they study and revise on their own. We'll want them to read more, listen more, work on self-study exercises, and use dictionaries and other means of to build up their language store.

- *Having fun*: just because students need to practice certain test types doesn't mean this has to be done in a boring or tense manner. There are a number of ways of having fun with tests and exam.

- *Ignoring the test*: if students who are studying for an exam only ever look at test types, discuss exam technique, and take practice tests, lessons may become monotonous. There is also the possibility that general English improvement will be compromised at the expense of exam preparation.

To summarize, we can say that for a good test possessing validity and reliability is not enough. The test should be practical, or in other words, efficient. It should be easily understood by the examinee, easily scored and administered, and, certainly, rather cheap. It should not last for eternity, for both examiner and examinee could become tired during five hours non-stop testing process. The teachers ought to design such a test that it could encourage the students, but not to make them reassured in their own abilities. The test should be a friend, not an enemy. Thus, the issue of validity and reliability is very essential in creating a good test. The test should measure what it is supposed to measure, but not the knowledge beyond the students' abilities. Moreover, the test will be a true indicator whether the learning process and the teacher's work is effective.

References:

1. Bynom A. *Testing terms*. English Teaching professional. Forum. July. Issue Twenty, 2001.

2. Grellet Developing Reading skills. Cambridge University Press, 1981
3. Heaton J. Classroom Testing. Longman, 1990.
4. Hedge T. Teaching and Learning in the Language Classroom. Oxford University Press, 2000
5. Hughes A. Testing for Language Teachers. Cambridge University Press, 1989
6. Underhill N. *Testing Spoken Language*. Cambridge University Press, 1987.

Salohiddin Raxmonov, Shahriyor Jo'rayev
(Samarkand, Uzbekistan)

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING ONA TILI DARSLARINI KOMPYUTERDA TASHKIL ETISH USULLARI

Mustaqillik tufayli barcha sohalar qatori ta'lim-tarbiya tizimida ham jiddiy o'zgaishlar bo'lmoqda. Umumiy o'rta, o'rta maxsus hamda oli ta'limning davlat ta'lim standarti ishlab chiqildi.

Umumiy o'rta ta'lim maktablaridagi fanlardan biri bo'lgan "Ona tili" fani asosiy ta'lim turi hisoblanadi. Uning asosiy vazifasi o'quvchilarning og'zaki va yozma nutqini o'stirish bilan birga ijodiy tafakkur sohiblarini, kelajagimiz bo'lgan yoshlarni har tomonlama yetuk komil inson sifatida tarbiyalashdir. Bu masala "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi" va "Ta'lim to'g'risida"gi qonunda ham batafsil yoritilgan. Prezidentimiz XXI asrni axborot texnologiyalari asri deb nomlagani barchaizga ma'lum. Dastlab yuqori tashkilotlarda xujjatlar uchun xizmat qilgan kompyuter keying yillada katta-yu kichiklarning ermagiga aylanib qolganki, undan o'rinli, o'rinsiz turli ehtiyojlarni qondirish vositasi sifatida fydalanilmoqda, lekin shuni ham ta'kidlash kerakki, asosiy masallarni hal qilishda, ish yuritish hujjatlarini tayyorlashda ushbu texnikaning o'rni nihoyatda muhimdir.

Biz tahlil qilayotgan masalalarning asosi yuqoriridagilardan kelib chiqqan holda bugungi kun davr bolasi bu imkoniyatlardan qanday foydalanmoqda? Agar e'tibor beradigan bo'lsak, televidiniya, teleradiyo va adiy o'zgarishdagi ba'zi ko'rsatuvlarda badiiy kitob bilan shug'ullanis va umuman bolaning darsga munosabati haqida ko'pgina dasturlar berildi. Bunga sababchi qilib kompyuterdagi bolalarning e'tiboroni tortadigan har xil o'yinlar tanqid qilinadi. Bu kabi tanqidlar o'z samarasini topgab emas, albatta.

Hozirgi vaqtda ko'pgina maktablarda ma'lum darajada shahar maktablari deyarli kompyuterlashgan. Masalaning qiziq tomoni shundaki, kopyuterlardan foydalanish faqat yuqori sinf o'quvchilariga taqdim etildi va dars sifatida esa informatika fani belgilangan bo'lib, boshqa predmetlarni o'tish jarayonida kompyuterdan deyarli foydalanilmaydi. Kuzatishlar shuni ko'rsatadiki, bolalar deyarli olti-yetti ba'zan ilgariroq (qobiliyati va muhitni hisobga olgan holda) kompyuter haqida yetarli ma'lumotga ega bo'lishmoqda.

Yuqoridagilarni hisobga olgan holda, boshlang'ich ta'limning 3-4-sinf o'quvchilariga kompyuter orqali darslar tashkil qilinsa b'ladi. Bunda ikki xil usulda dars o'tiladi. Birinchi yakka kompyuterda dars o'tadi va o'quvchilar tinglaydilar, ikkinchi o'quvchilar yakka holda kompyuter orqali dars qilishga ega bo'lishadi. Birinchi ko'rinishda o'qituvchi katta ekran orqali ona tiliga oid mavzuni tushuntirib boradi.

Demak, bunday kompyuter orqali dars o'tish ona tili o'qituvchisining o'zidn ham kompyuter haqida ko'pgina bilim talab qiladi va u haqda ma'lumotga ega bo'lishi kerak. Ikkinchi bosqichda har bir o'quvchi o'zi alohida kompyuterda mashqlar bajaradi., bu ikkinchi bosqichdan so'ng amalga oshiriladi.

Buning uchun "Ona tili" darslikdagi mashqlar kompyuterga darstur sifatida ularning bilim malaka va ko'nikmalariga mos holda kiritilishi lozim. Bunda til fanining fonetika, leksikologiya, morfologiya va sintaksiz bo'limlarini qamrab olgan quyidagicha mashqlar kiritilishi lozim. Masalan, birinchi turdagi mashqlarga qoidalarga oid tushunchalar yoki qoidaning o'zi tanlov sifatida aks etadi. Bunda o'quvchi tanlaydi va va to'g'risini belgilaydi. Bu tipdagi mashqlarning galma-galligining o'nggida biror qiziqarli o'yin yashirilsa, o'quvchi mashqni to'g'ri bajarganidan keyin o'yinga kirishga muvaffaq bo'ladi.

Agarda bunday jarayonni qiziqariligin ta'minlamoqchi bo'lsak, yana quyidagicha shartlarni kiritishni kiritishni tavsiya etamiz. Bunga ko'ra besh yoki undan ortiq qiziqarli tezkor mashqlar joylashtiriladi va ikki o'yin yashirinadi. Agar o'quvchi 3-4-savolga javob topsa, nisbattan qiziq emas, besh savolga javob topsa qiziqarli o'yin yechimi topilishi belgilanadi.

Mashqlarni quyidagicha joylashtirish mumkin. Ular qoidalar tushunchalardan so'ng, orfografik tushunchalarga oid mashqlarni matematikaga bog'lab kasrli ko'rinishga keltiradi va avvalida sharti ko'rsatiladi. Masalan: So'zlarning talaffuziga e'tibor mering. Imlo qoidasi asosida ko'chirib yozing.

Obo-t/d, azo-ada-b/d, f/g-abrika, ma-x/q-sad, to'-x/q-son, b/m-urun, x/h-alq, ta-t/d-bir, ru-h/x-sa-d/t, i-s/z-tirob kabi

Bundan tashqari jadvalni mashqlar kiritilishi va jadvalni to'ldirish sharti belgilanadi. Unga ko'ra tovush va harf miqdori mos qilib olinadi hamda tutuq belgisiga ega va ega emas so'zlar hisobiga tuziladi.

So'z	Tovush soni	Harf soni	Unli tovush	Undosh tovush	So'zdagi bo'g'in soni	Urg'uli bo'g'in
Qal'a	4	4	2	2	2	2
A'lo	3	3	2	1	2	2

K

Bu jadvalni keyinchalik yuqori sinf o'quvchilari uchun murakkablashtirilsa ham o'z natijasini beradi. Yuqoridagi kabi mshqlarni bajarish uchun kompyuterda vaqt me'yori o'natiladi. U tezda bajarilishini ta'minlaydi.

Shunday mashqlar tuzilmasini oddiy so'zlarda ham aks ettirish mumkin. Unga ko'ra bir xil o'rinda keladigan ikki so'z terilad va ulardan biining o'rniga ... belgisi qo'yiladi. Ushbu belgiga ko'ra Ushbu belgiga ko'ra so'zda ikki bir xil harf mavjud yoki mavjud bo'lmasligi mumkin. Chunonchi: muqad..as, kat..a, uch.nchi va boshqalar. Mashqlar davomida qiziqalilikni yuzaga keltirish uchun nisbattan soddaroq boshqotirmalar ham kiritilsa bo'ladi.

- K
- K
- K
- K
- K
- K
- K
- Etnik guruh
- Kichkina uycha
- Bug'doy chiqindisi
- "Darkor" sinonimi
- Tuproq qotishmasi
- Teshikcha
- Xom paxta
- Yordam nomi

Eslatma: Hamma tovushlar beshta tovushdan iborat bo'lib, "K" tovushi bilan boshlanib "K" tovushi bilan tugaydi.

Yana shunday o'zshash quyidagicha charxpalak shaklidagi boshqotirmani kiritish mumkin:

Bunga birgina qo'shimcha ko'rsatiladi. Keyingi qo'shimchalarni o'quvchi tezda topishi kerak sharti belgilanadi.

Shunday mashqlar qatoriga tovush o'zgarishi holatiga oid mashqlarni quyidagicha joylash mumkun

- Tovush tushishi: o'yin-a, burun-l, past-ay, sust-ay
- Tovush o'zgarishi: ong-la, son-a, quvna-q, so'ra-q
- Tovush ortirilishi: u-ga, shu-da, bu-dan

Ularning bir nechtasi keltiriladi va o'rinlari almashtiriladi. O'quvchilar uni kompyuter sichqonchasi orqali o'rnini belgilaydi. Mashq odatdagidek belgilangan vaqtda tezda bajarilishi kerak.

Keyingi mashqlar leksikologiya bo'limiga bog'liq bo'lib, uni jadval, test, gap tarkibida mantiqqa asoslangan mashqlar orqali boyitish mumkin.

Jadvalli leksik mashq:

So'z	Lug'aviy ma'no	Grammatik ma'no	omonim	sinonim	antonim
kichik	Bor Yo'q	Bor Yo'q	Ha Yo'q	Bor Yo'q	Bor Yo'q

Bu jadval ham huddi fonetik jadvalga o'xshab keyinchalik yuqori sinf o'quvchilari uchun murakkablashtirilib boriladi. Masalan, umumxalq ishlatadigan, atama, eski qatlam, neologism va hokazo.

Mantiqqa moslashtirilgan mashqlarda gap beriladi. Gap tarkibidagi so'z sinonimi bilan almashtiriladi, yo'l-usul. M: Bu ishning boshida Mirzakarimboy turibdi va boshqalar.

Huddi shu bilim tarkibidagi sinonim so'zlar orqali mashqlar kiritiladi. Bunga ko'ra bir sinonim so'z beriladi, o'quvchi uni tugallanuvchi oxirgi so'zgacha topadi va bu albatta vaqt bilan amalga oshiriladigan mashqlar hisoblanadi. Navbatdagi mashqlar qo'shimchalar bilan bog'liq bo'lib, qo'shimchalar shartli ravishda geometri figuralar ichiga joylashtiriladi. Agar qo'shimcha ikki xil bo'lsa, ularning o'rtasida ikkiga bo'linishini ko'rsatilgan, belgi joylashtiriladi. Mashqlar gaplar orqali amalga oshiriladi. Gaplar tarkibidagi so'zlada qo'shimchalarning o'rniga... belgisi qoldiriladi. O'quvchi uni tezda belgilar orqali joylashtiradi. Avval jadvaldagi qo'shimcha so'ngra yuqoridagi shartli belgilar orqali qo'shimcha kerakli o'ringa joylashtiriladi.

Bu kabi mashqlar har bir bo'limga nisbatan ishlab chiqilsa bo'ladi. Hamda uni boshqa fanlar bilan bog'llab integratsion dars o'tish jarayonin tashkil qilish mumkin. Ular deyarli kompyuterlarga kiritilmagan bo'lsa-da, lekin "Boshlang'ich ta'lim" jurnallarining ko'pgina maqolalarida aks etgan.

Xulosa qilib shuni aytamizki, bizning taklifimizdagi ona tili darslarini kompyuterlar orqali tashkil qilish o'z samarasini beradi va ayni paytda kompyuterga murojaat dav talabi bo'lib qolaveradi. Shunday mashqlarni kiritishga yuqori darajali mutahassislariga murojaat qilib qolamiz. Sababai shundaki, yuqorisdagi qiziqarli mashqlar homaki reja tarzida aks ettiriladi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Karimov I.A. Barkamol avlod orzusi – Toshkent 1997
2. Karimov I.A Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch T 2009
3. Nurmonov A. Sobirov A Qosimova N Hozirgi o'zbek adabiy tili. Toshkent 2001
4. Yuldoshev I. Mirzarahimova M. Ona tili va adabiyotdan noan'anaviy darslar. Toshkent 2006
5. www.ziyonet.uz
6. www.pedagog.uz

Foziljon Shukurov, Yaxshigul Jumayeva, Lola Akramova
(Самарканд, Узбекистан)

MATEMATIKA DARSLARIDA DIDAKTIK O'YINLARDAN FOYDALANISH USULLARI

Ko'pchilik olim va faylasuflar, pedagog va psixologlarning aqidalaricha, o'smir-yoshlarning ta'lim-tarbiyasi borasida, ularning o'qish, yozish, sanash, eshitish, gapirish va hamdardlik qilish kabi qobiliyatlarni o'rganishda maktabning boshlang'ich sinflaridagi jarayon muhim o'rin tutadi.

Bolalarning maktabga borishlari va boshlang'ich sinflaridan umumta'lim bosqichiga o'tishlarida eng kamida quyidagi ikkita muammo yuzaga keladi:

1) Ta'limning usul va mazmuni o'zgarishi bu – davomotning pasayishi va bolalarda psixologik muammolarning ko'payishiga olib keladi.

2) O'qishga bolgan tayyorgarlik darajasining nisbatan yangi va murakkabroq saviyada pastroq ekanligi.

Maktabga bo'lgan psixologik tayyorgarlik – bu 6-7 yoshdagi bolalarning ancha murakkab ruhiy holat bo'lib, quyidagi nuqtalarni qamrab oladi:

- bolalar tomonidan maktab o'quvchilarining yangi iltimoij rejasini qabul qilib olinishi;
- birinchidan o'qituvchi rahbarligi ostida, keyin mustaqil tarzda ta'lim fa'oliyatini bajarish imkoniyati;
- ilmiy atamalarni o'rganish usuli;
- o'qituvchi va sinfdoshlar bilan ta'lim jarayonidagi muosharat va hamkorliklarni muayyan tarzda o'zlashtirilishi.

Bolalarning maktabga bo'lgan tayyorgarliklarini ularning yoshiga muvofiq faoliyat turlari doirasida, boshqacha qilib aytganda syujetli o'yin va roller, tasviriy faoliyat, chizmachilik, ertaklarni anglash va hokazolar orqali amalga oshirilish kerak.

Bolalarni boshlang'ich sinflardan ta'limning yuqoriroq pog'onasiga o'tishlarida ularning psixologik tayyorgarligi juda muhim masala hisoblanadi.

Maktab tajribasi shuni ko'rsatadiki, o'quvchilarning matematik bilimlarini o'zlashtirilishi va ularning mantiqiy fikrlash qobiliyatining rivojlanishida qiziqarli materiallarning ishlatilishi katta yordam beradi

Qiziqarli materiallarni quyidagi maqsadlarda ishlatilishi yaxshi natija beradi:

- matematik bilim, mahorat va malakalarining shakllanishida;
- matematik bilim va malakalarining mustahkamlanishida;
- matematikani o'rganishida bolalarda shavq-havasni uyg'otishida;
- matematik ijodkorlik mahorat va malakasi, tasavvurot va tafakkurining shakllanishida;
- matematik bog'liqlik va qonuniyatlarini tushinish va geometrik tasavvurotlarining rivojlanishida.

O'smirlarda ma'rifatni o'zlashtirishga bo'lgan shavq-havasini kuchaytirilishida ta'limni didaktik o'yinlarga bog'liq qilinishi maqsadga muvofiq. Bolaga o'rgatadigan material qiziqarli bo'lgan holda osonlik bilan o'zlashtiriladi va uning xotirasida yaxshiroq saqlanadi.

Boshlang'ich sinflarda matematikani o'rgatishida didaktik o'yinlar va qiziqarli materiallarni kiritilishi quyidagi maqsadlarni amalga oshirilishida ko'mak beradi:

- a) matematikani targ'ib etilishida;
- b) o'smirlarning aqliy rivojlanishida.

Bolalar tabiatan ta'lim dasturidagi turli materiallarni o'yin orqali osonlik bilan o'zlashtiradilar. Didaktik o'yinlarning ishlatilishida esa, o'yinning o'zi ikkinchi darajali bo'lib, matematikani o'zlashtirilishiga bo'lgan shavq-havasni rivojlantirish va bu usul orqali matematik bilim va mahorat-malakalarni hosil qilinishi birinchi darajali vazifaga aylanadi.

O'yinning bu vazifalarni bajarilishida quyidagi shartlarni hisobga olish zarur:

1. O'yin qoidalari sodda, aniq va hammaga tushinarli bo'lishi zarur. O'yin materiallari bolalarning aqliy imkoniyatlariga muvofiq bo'lishi kerak.

2. Ta'lim materiallari tadrijiy va bosqichma-bosqich tarzda murakkablanib borilishi zarur.

3. O'quvchilarning har qancha ko'pchiligi o'yin jarayonida ishtirok etishlariga ahamiyat berish kerak.

4. O'yin natijalari bolalarni rag'batlanishiga xizmat qilishi va matematika ta'limining boshlanish davrida muhim omilga aylanishi lozim.

Quyida shu tarzda ayrim o'yinlarni keltiramiz. Boshlang'ich sinflari o'qituvchilari matematika ta'limi jarayonida bulardan foydalanishlari mumkin:

"Mening joyim qayerda?"

O'yin maqsadi: Raqamlar tartibi bo'yicha talabalar bilimini mustahkamlash.

Vositalar: 1 dan 10 gacha yozilgan 15 sm + 10 sm o'lchovli varaqchalar.

O'yin tartibi: O'qituvchi bolalarga varaqchalarni bo'lib beradi. O'qituvchi ishorasi bilan talabalar joylaridan turib, doska oldida saf tortishadi va har biri o'z raqam tartibiga muvofiq o'z joyini qanday qilib topganini sharhlab beradi. Bu o'yinni bir necha marta takroran o'tkazish mumkin. Uning qiziqarli o'tishi uchun qatorlar o'rtasida o'tkazilishi afzalroq. Har bir qator bir g'uruh hisoblanadi.

Topshiriqni tez va xatosiz bajargan guruh g'olib sanaladi.

"Juftini toping!"

O'yin maqsadi: Ikkinchi o'nlik sonlar tarkibi borasida o'quvchilar bilimini mustahkamlash.

Vositalar: 11 dan 20 gacha bo'lgan sonlar va 6+5, 6+6, 8+5, 7+7, 9+7, 9+6, 8+9, 8+7 kabi ifodalar yozilgan 15 sm + 10 sm o'lchovli varaqchalar.

O'yin tartibi: O'qituvchi varaqchalarni bolalarga bo'lib beradi. Bolalar doska oldida saf tortishadi. O'qituvchi topshirig'i bo'yicha, qo'llarida varaqchasi bor bolalar o'z juftlarini topib oladilar, ya'ni javobi qo'llaridagi sonlarga muvofiq bo'lgan ifodani tanlab oladilar. Masalan, qo'lida 12 soni yozilgan bola o'z juftini – qo'lida 6+6 ifodasi yozilgan o'quvchini topib hamrohlik qilishi kerak. Xatolikka yo'l qo'yilgan bolalar o'yindan chetlashtiriladi.

"Estafeta"

O'yin maqsadi: Ikkinchi o'nlik sonlar tarkibi borasida o'quvchilar bilimini mustahkamlash.

O'yin tartibi: O'qituvchi doskaga raqamlarni yozib, guruh namoyandalari uning tarkibini yozishlari lozimligini tushintiradi. Ikkita guruhdan bolalar navbat bilan bir raqamli sonlar juftini yozadilar. masalan:

14 13

7 va 7 6 va 7

8 va 6 8 va 5

9 va 5 9 va 4

Topshiriqni tez va xatosiz bajargan guruh g'olib sanaladi.

"Eng yaxshi hisobchi"

O'yin maqsadi: O'quvchilarning ko'paytiruv va bo'lish jadvali borasidagi bilimini mustahkamlash.

O'yin tartibi: Doskada o'ng va chap tomonlardan sonlari teng bo'lgan misollar yozilgan: 7x3, 6x7, 3x8, 8x4, 9x3, 7x8, 8x9. Ikkita o'quvchi doskaga chiqariladi. O'qituvchi topshirig'i bilan bittasi chapdan, ikkinchisi o'ngdan misollarni echishiga kirishadi. Misollarni ko'proq va xatosiz echgan o'quvchi g'olib deb bilinadi.

"Jonli matematika"

O'yin maqsadi: O'quvchilarning ko'paytiruv va bo'lish jadvali borasidagi bilimini mustahkamlash.

Vositalar: Har bir guruh uchun bir raqamli sonlar yozilgan 15 sm + 15 sm o'lchovli varaqchalar yozilgan.

O'yin tartibi: O'qituvchi varaqchalarni bolalarga bo'lib beradi. So'ng taqsimlash bo'yicha javobi bir raqamli sonlar bo'lgan misollar aytadi. Masalan, 63:9. Har bir qatordan qo'llarida 7 raqamli varaqcha bo'lgan bolalar o'rnidan turishlari kerak. Har bir xatosiz va tez topgan javob uchun ball beriladi va shu tartibga muvofiq har bir xato uchun bir ball kamaytiriladi. Eng ko'p ball toplagan guruh g'olib deb bilinadi.

"Kim tezroq va to'g'riroq"

O'yin maqsadi: O'quvchilarning ko'paytiruv va bo'lish jadvali, son qiymati raqam mavqeiga bog'liq bo'lgan prinsipi borasidagi bilimini mustahkamlash.

Vositalar: Har bir qator uchun qog'az yoki kartondan kesilgan raqamlar (0-dan 9-gacha).

O'yin tartibi: O'qituvchi kesilgan raqamlar majmo'ini har bir qatorga bo'lib beradi. So'ng misollarni o'qiydi: 5x4, 7x5, 3x6 va hokazo. O'quvchilar javoblarni topishlari va qo'llarida 2 va 0 raqamlari bo'lganlar doskaga chiqib, yonma-yon turib 20 sonini ifodalashi kerak. Javoblarni ko'proq va xatosiz echgan qator g'olib deb topiladi. Ball berish paytida raqamlarning joylashish mavqeiga ham ahamiyat berish kerak. Joylarni aralashtirish ballni kamaytiradi.

"Jonli raqam qo'yish"

O'yin maqsadi: Ko'p raqamli sonlar tarkibi bo'yicha o'quvchilar tasavvurotini shakllantirish.

Vositalar: Har bir ishtirokchi uchun 0-dan 9-gacha qog'az yoki kartondan kesilgan raqamlar.

O'yin tartibi: 6 nafar o'quvchi doska oldiga chiqarilib, har birining qo'lida qog'az yoki kartondan kesilgan raqamlar majmo'i beriladi. Ular sinf jamoasiga qarab turishadi va har biri sonlar jadvalining razryadini ifodalaydi. O'qituvchi yoki boshlovchi ko'p raqamli sonlarni o'qiydi. O'yin ishtirokchilari chapdan o'ngga razryadlari joylashgan o'sha raqamlarni beradilar (ko'taradilar). Masalan, agar o'qituvchi yoki boshlovchi 4 2 3 0 4 2 sonlarni o'qisa, chapdan o'ngga birinchi o'quvchi 4, ikkinchisi 2, uchinchisi 3, to'rtinchisi 0, beshinchisi 4 va oltinchisi 2-ni ko'taradilar. Sinf jamoasi ishtirokchilar ishi to'g'riligini kuzatadilar.

Mazkur o'yinning qiziqarli o'tishi maqsadida uni 3 guruh o'rtasida ham o'tkazish mumkin. Bu holatda guruhlar navbat bilan bir-birini almashtiradi. O'yin yakunida kamroq xatoga yo'l qo'ygan yoki umuman xato qilmagan guruh g'olib deb bilinadi.

Bolaning maktabga qadam qo'yishi bilanoq, uning ijtimoiy mavqei o'zgaradi va o'yin joyini ta'lim egallaydi. O'yin faoliyatidan ta'limga o'tish jarayoni o'ziga xos qiyinchiliklarga ega bo'lib, bu narsa birinchi navbatda o'quvchilarning psixologik jihatlari va yoshlariga, diqqat ustuvorligi, xotira va tafakkur ixtiyorsizligiga bog'liq. Bu qiyinchiliklarni bartaraf etishida ta'lim jarayonida didaktik o'yinlardan foydalanish ayni muddaodir.

Валентина Александрова
(Киев, Украина)

РУССКИЙ ЯЗЫК НОВОГО ВРЕМЕНИ В УКРАИНЕ

Язык – явление общественное, поэтому, безусловно, его развитие не может быть полностью автономным: оно, так или иначе, зависит от развития общества. Внеязыковые социальные факторы, как правило, влияют на язык не прямо, а опосредованно, через носителя языка. К «социальным факторам» относятся: изменение круга носителей языка; распространение просвещения; территориальное перемещение людей (миграции); создание новой государственности, по-новому влияющей на

некоторые сферы языка; развитие науки; крупные технические новшества, влияние СМИ и рекламы, развитие науки, расширение зарубежных связей, интеграция в мировое экономическое и научно-информационное пространство, процессы глобализации в мировом сообществе и др.

Период конца XX начала XXI веков придал особое значение тем процессам, которые сопровождают развитие языка на всех этапах его существования, сделал их более значимыми, четче выраженными, ярче, нагляднее представленными.

Интеграция и дифференциация – основные процессы исторического развития языков и основные формы их взаимодействия. Это противоположные процессы, имеющие социальную природу, так как расхождение и схождение языков объясняется экономическими, военными, политическими, культурными причинами. Воздействие общества на язык для современной науки бесспорно.

Изучением процессов интеграции и дифференциации языков занимаются многие современные ученые: О.М.Березовская, Т.Л.Божинская, Ю.С.Бокова, А.Е.Живлакова, Л.Г.Кирьянова, Э.А.Китанина, А.Т.Липатов, Т.Г.Попова, О.В.Тимофеева, В.М.Шаклеин и др.

Сейчас много говорят о будущем русского языка в Украине: будет ли он запрещен или будет существовать дальше? Хочется вспомнить стихотворение Федора Тютчева, которое представляет собой философскую миниатюру – сжатую, краткую и очень выразительную:

Нам не дано предугадать,
Как слово наше отзовется,-
И нам сочувствие дается,
Как нам дается благодать...

Это стихотворение представляет собой некую загадку, ребус, в котором каждое слово имеет большое значение. Чье слово отзовется? А метафора «слово отзовется» заставляет задать следующий вопрос: отзовется где, в ком?

Поэт использует в данном случае метафору одушевления, значит, он считает слово живой материей, способной влиять на людей. Возвышенный глагол «предугадать» усиливает магическое действие человеческого слова: оно способно, по мнению поэта, влиять как на повседневные события в жизни людей, так и на их судьбы в целом. А также на судьбы целых поколений – в зависимости от того, какой опыт, какое назидание оставят их предки. Это влияние, конечно же, может быть как положительным, так и отрицательным, но, в любом случае, оно всегда очень сильно.

Парфразируя известные стихи Ф.Тютчева «Дано ли нам предугадать?»(каким будет русский язык в XXI веке в Украине), в украинском обществе существуют разные мнения. Но пока наши современники и ученые пытаются прогнозировать, вопиющая безграмотность в употреблении русского языка проникла уже и в центральную прессу, и в журналистскую среду. В газетах, журналах, на радио и телевидении режут глаз и слух такие ошибки, за которые прежде ставили двойки в 5-6 классах средней школы. Такое впечатление, будто корректоры и редакторы массово прекратили свое существование. Безграмотность стала не только терпима, но и простительна, симпатична, обаятельна.

Не удивительно, ведь русский язык существует в Украине преимущественно в устной форме, как школьный предмет он заброшен, в школах и вузах его почти не изучают, за исключением частных лицеев и гимназий, а в гуманитарных университетах только на факультетах, которые готовят учителей начальных классов: там русский изучают на 1 и 2 курсе, а на 3 – методику обучения русскому языку в начальной школе.

Если говорить об устной речи, то она зачастую безобразна, корява, отрывиста, невыразительна, с бесконечными «как бы», «типа», «по-любому».

Публичные ляпы в речах публичных фигур, дикторов радио и телеведущих стали нормой.

Языковую норму невозможно утвердить раз и навсегда. Она исторически изменчива. Установить «чётко» норму не всегда представляется возможным. Как правило, здесь борются правильность и удобство.

Общество живет и развивается, преобразуя существующую норму как сложившийся культурно-стилевой стандарт, для того чтобы сделать жизнь более удобной и прекрасной. Однако если ты не знаешь культуры, то преобразование становится уродливым, неэстетичным, антикультурным. Пример – сегодняшние стилевые новации в СМИ, как, впрочем, и сама философия СМИ: тоталитаризм пошлости, безвкусыя, примитивизма заполонил молодежные каналы – и это следствие трудностей, которые испытывают люди, существуя в новых видах коммуникации при создании новых коллегиальных видов речи.

Есть ли в пользовании языком нормативно-правовой аспект? Безусловно. Культура предполагает запрет. Если запрещены определенные поступки, то как же не наложить запреты на поступки словесные? Должен быть разумный запрет в выборе правильного варианта. Существует норма языка, норма мысли, норма словесного выражения, наконец, норма поведения, которое, будучи речевым, не должно оскорблять пользователей (слушателей или читателей).

О.Б.Сиротина указывает на пути развития русского литературного языка в будущем: « Как и любой другой язык, русский язык постепенно изменяется: появляются новые слова путем словообразования и заимствования, расширяется или сужается значение слов, меняется их стилистическая окраска и коннотации. Значительно реже и медленнее идут изменения в грамматической системе. Заметны изменения в функционально-стилевой дифференциации литературного языка (расширение сферы употребления разговорного стиля, снижение или рост вероятности употребления того ли иного слова, той или иной конструкции в каких-то сферах общения),

меняется значимость письменной и устной формы литературного языка, его соотношение с другими компонентами национального языка. В частности, в советский период явно росла роль письменной формы, а с конца XX века – устной формы речи и сленга, который начал внедряться в литературную речь»[2, с.14].

Российские лингвисты прогнозируют, что в XXI веке развитие русского литературного языка может пойти по пути все большего включения в него иноязычных и нелитературных элементов из просторечия, диалектов, жаргонов (продолжение тенденций конца XX века), и тем самым утраты своей национальной самобытности и своей богатейшей синонимической системы. Этот путь ведет к обеднению коммуникативных возможностей языка. Это можно наблюдать и в украинском языке.

Второй возможный путь развития – осуществление имеющихся в обществе стремлений к пуризму, при котором отвергаются любые новации, любые очищения от «всего чуждого». Вряд ли современный литературный язык сможет обойтись без новых для него, но ставших уже привычными заимствованных «менеджер», «квота», сленговых «беспредел», «крутой», «прикольный» и т.д., чего нельзя сказать о модных «креативный», «тинейджер», «тусовка». Без многих современных англицизмов вряд ли можно обойтись из-за более разработанных иноязычными номинациями участников, фактов, явлений действительности (риэлтор, брокер, дилер и т.д.), из-за появления в лексико-семантической системе русского языка возможности более точного выбора синонима (разграниченные маркетинг и продажа, консенсус и согласие и т.д.).

Третий путь – результат осторожного отношения к первым двум со стороны всех, кто реально влияет на развитие языка (лингвистов, поддерживающих или расшатывающих нормы речи своей кодификацией, писателей и журналистов, воплощающих в жизнь или активно нарушающих эти нормы: всех говорящих и пишущих на русском языке). Третий путь – самый трудный, но самый плодотворный, если при этом языку ничего не будет навязываться во имя самых благих намерений, но и не будут поощряться попытки пойти по первому или второму пути.

В современном языкознании установлены многие причины, порождающие изменение языка: действие внутренней и внешней аналогии, преодоление избыточности информации, стремление к системности и многие другие. В преобразовании языка нередко участвует множество взаимодействующих и скрытых от непосредственного наблюдения факторов. «Природа, – как писал Леонардо да Винчи, – полна бесчисленных причин».

Что же ожидает русский язык в ближайшие десятилетия грядущего века? Языкознание еще не накопило достаточных данных для долговременного прогноза языковых изменений.

Оглядываясь назад и учитывая неоднократно возросший ныне авторитет науки, углубление научного мировоззрения, закономерно можно ожидать в будущем дальнейшего и еще более тесного сближения общелитературного языка с языком науки. Слова науки стали проникать в литературный язык еще в 18 веке. Сейчас они хлынули в русскую речь мощным, неиссякаемым потоком: акселерация, антибиотики, биотопки, геронтология, гидропоника, голограмма, датчик, компьютер и тысячи других.. Подсчитано, что 50% неологизмов приходится на терминологическую лексику. Но суть дела даже не в количестве. На наших глазах происходит их качественное преобразование – метафорическое переосмысление: душевная травма, моральный вакуум, вирус стяжательства, синдром неуверенности, инфляция совести и т.п.

Русский язык твердо и бесповоротно стал на путь сближения с языком науки, и эта тенденция, по всей видимости, усилится в будущем. При этом вовсе не следует думать, что русский язык потеряет свою выразительность, превратится в сухой, наукообразный стандарт.

Высказываются опасения и другого рода. Некоторые языковеды говорят о непомерном засорении русского языка иностранными словами, опасаются, что вскоре он потеряет свое лицо. Известно, что обмен словами между народами – естественный и неизбежный процесс. Всякая замкнутая национальная культура проигрывает в своем развитии. Сейчас главным «поставщиком» заимствований в разные языки мира стал английский язык. Много ли заимствованных слов в русском языке? Оказывается, сравнительно немного – 7-8%. В основном же обновление лексики русского языка происходит за счет словосложения: автомагистраль, атомоход, античастица, биотопливо, велоспорт, диван-кровать, ракета-носитель и т. В век оживленных международных контактов «прозрачность» интернациональной лексики облегчает перевод взаимопонимание между представителями разных народов: менеджер, спонсор,

маркетинг, консорциум, консенсус и др. Даже если в результате конкуренции побеждает интернациональное слово, исконно русского приобретает особое стилистическое звучание. Так, например, произошло при соперничестве «архитектора» с «зодчим» (торжественно-возвышенное «зодчий» восходит к утраченному языком слову зод – глина, стена из глины, отсюда, кстати, здание, создатель, созидание и т.п.).

Если говорить о русском языке в Украине, то многие слова и словосочетания украинского языка прочно вошли в активный словарь русскоязычных жителей Украины и фиксируются толковыми словарями русского языка (хлопцы, жинка, огарка, деруны, горилка) или исторические украинизмы, освоенные русским языком (галушки, сырник, борщ, гопак). В русском языке украинцев сегодня прижились и активно используются майдан, мова, незалежність, Рада, угода, наказ, бурьян, ставок, олия, ставок и т.п.

Появление украинизмов в русском языке не означает перехода от литературной нормы к суржику, что ведет к появлению массовых грамматических, лексических, стилистических и речевых ошибок.

Таким образом, в связи с неоднозначностью современной языковой ситуации в Украине, можно выделить как негативные, так и позитивные тенденции развития русского языка на современном этапе.

Сегодня, наблюдая за языковой ситуацией в мире, можно сказать, что в большинстве государств народ стремится защищать своё право на национальный язык и культуру, видя в них убежище от нарастающей стандартизации и глобализма. Такое право отстаивал народ Украины на протяжении 23 лет существования независимости. Стоит надеяться, что и русский язык, как и языки других национальностей, проживающих в Украине, найдет своё достойное место и свой путь развития.

Литература:

1. Липатов А.Т. Русский язык на лингвокарте мира в условиях глобализации// Вестник Нижегородского университета им. Е.И.Лобачевского. 2010.№ 4-2.
2. Сиротинина О.Б. Характеристика типов речевой культуры в сфере действия литературного языка/ Проблемы речевой коммуникации: Саратов, 2003, вып.2.
3. Юдина Н.В. «Русский язык в 21 веке: Кризис? Эволюция? Прогресс?», 2010.
4. Сараскина Людмила.А вы боитесь за будущее русского языка? www.pravmir.ru // Ежедневное интернет-издание, 2013.

Анна Артеменко
(Мелітополь, Україна)

КОНЦЕПТ «ПРОСТІР» ТА «ЧАС» В МАЛІЙ ПРОЗІ ГЕРМАНА ГЕССЕ

Нами було проаналізовано збірку малої прози Германа Гессе крізь призму художнього часу і простору. До цієї збірки увійшли казки, легенди, притчі та оповідання.

У творах нами було виявлено приклади таких типів простору як: реальний простір та оніричний. Що стосується реального простору, то він у свою чергу складається з таких компонентів опису:

- конкретні географічні місця (або назви);
- відкритий простір;
- закритий простір;

У своїх творах Герман Гессе досить часто подає назви конкретних місць та географічних назв:

- **назви вулиць** [*Auf der Straße Mostaker* жила одна молода жінка<...>(«Август»)];
- **назви міст** [Однажды в "*Valdshtetter Hof*" приїхав молодий чоловік родом з Німеччини, він закохався в Маргериту з першого погляду ...; к несчастью, когда мы миновали мыс *Guardafui*, море посуровело и падуанку свалила тяжелейшая морская болезнь; провожавшие спокойно уехали в *Padua*, жизнь их вошла в привычную колею; Однако уже очень скоро в *Brunnen* объявился герой нашего романа (оповідання «Наречена»). Гора рухнула, слилась с землей, и там, где не когда был *Faldum*, зашумило безбрежное море ... («Фальдум. Гора»];

- **назви країн** [Давным-давно, *imalten Indien*, поклонявшейся сонмищу богов, за много веков до появления Гаутамы Будды, Возвышенного, жил один юный царь. («Легенда об индийском царе») с нею он ездил в *Paris und Rom*... Он нашел *in Paris* новых друзей ... («Август») Я сел nach *Genua* на пароход северо-германской компании Ллойда, отправлявшийся в *Indochina* («Наречена»)].

У деяких творах Герман Гессе допомагає читачу зануритись у життя головного твору, нерідко тих, хто живе в єдності з навколишнім середовищем, через **зазначення конкретних місць в природі**.

Наприклад, [*Hochauf einem Hügel* мелькала фігура в розвиваючому плащі («Фальдум»). В то время он еще жил у себя на родине, *am Ufer des Gelben Flusses*, и был помолвлен с девушкой из хорошей семьи, ...; ты найдешь мою хижину *ander Quelledes großen Flusses in den nordwestlichen Bergen*. («Поет»)].

Що стосується звернення автора до відкритого простору, то найчастіше перед нами постають зображення навколишньої дійсності. Особливістю є детальний опис, що дає змогу при прочитанні твору найкращим чином уявити докільця. Яскраві кольори, зміна барвистих відтінків на спокійні та темні; світло, або його відсутність відіграють не останню роль у текстах Германа Гессе, бо передають атмосферу, настрій того, що відбувається в творі. Використання таких прийомів гри зі світлом та кольорами привертають велику увагу. [У ног Кубу обривался вниз горный склон, убегавший в смутно-туманные глубины, впереди вздымались розовые кристаллы скалистых гор, слева вдали лежало могуче темное море, и берег бежал вдоль него, белый, кипящий пеной, с кивающими крохотными деревцами. И над всем, над тысячей новых неведомых мощных видений всходило над морем солнце, катило по небу пылающий свет, и вспыхивал мир в ликующих красках. («Лесной человек») Подсамою вершиною выбрались мы из тесной щели, *blendenden Sonnenlicht* затмил мой взор, а когда я вновь открыл глаза, то от страха у меня погнулись колени: оказалось, что я, как ни в чем не бывало, без всякой опоры стою на ребре острого скального гребня, вокруг раскинулось бескрайнее небесное пространство – синяя, опасная, бездонная глубина; и только острая вершина да путь до нее, подобный узкой веревочной

лестнице, виднеються перед нами («Леснойчеловек»). И тут он увидел, что стоит на краю леса, а под ним – Ebeneim Morgenlichtgebadet, и этот свете два не ослепилого («Странная весть о другой звезде»)].

Цікавим моментом в творах Германа Гессе є його особлива увага до опису гір, **деталізації природи в горах**. Наприклад, у таких творах як «Людина з лісу», «Дивна новина про іншу зірку», «Фальдум», «Гора», «Важка путь», «Поет» перед нами постають гірські масиви у всій їх величній красі. Окрім гір, при описі відкритого простору, автор нерідко зображує **ліси, рівнини, луги, струмки, море**. [Смелопустился он в путь к далекому краю *Wald* и шел с утра до ночи, ... много дней он шел, перебираясь через *derQuell* и черные топи и вышел однажды на круто вздымавшийся вверх *Hang*, к замшелым скалам, каких он еще никогда не видал, и стал подниматься в *Gebirge* («Людина з лісу») *DasMeer* было далеко от сюда, никто изздешних обитателей никогда не виделого и мир состоял будто из одних пригорков, чарующе *stilleSchluchten, Wiesen, Baumgruppen, Ackerlandund Obstplantagen* («Фальдум»). Странная картина предстала взорумальчика, едва*aufeinerweiten Ebeneverstärkt* («Дивна новина про іншу зірку»)].

Що стосується закритого простору, то в малій прозі Германа Гессе переважають такі типи:

- маленька кімната,
- дім,
- ущелина,
- комірка,
- хіжина.

Доволі своєрідно Герман Гессе в творі «Август» подає опис кімнат, маленьких кімнат, будиночків (матері, дядька), світло в яких змінювалось впродовж всього життя головного героя, його вчинків, атмосфери. Такий прийом найкраще передав настроїв в творі та його здатність до змін. Наприклад, [Звуки музики смолкали, и *ineiner Dunkel Zimmer* стояла мертвая тишина....;... торжествующая музыка, нежная и прекрасная, наполнила *düsterenRaum*;... А когда он уснул, крестный сложил ему руки на груди и все прислушивался к его умиротворенному сердцу, *bisder Raumnichtvölligdunkel Herrschaft*].

Якщо автор описує маленькі кімнати, то він може як детально описувати те, що знаходиться усередині, так і зовсім не звертати на це уваги.

Так, ми зустрічаємо: На улице Мостакер жила одна молодая женщина, и отняла у нее злая судьба мужа сразу после свадьбы, и вот теперь, одинокая и покинутая, *siesaßinihremkleinen Zimmer* в ожиданки ребенка, у которого не будет отца...; Август протянул ему руку, он немог вымолвить ни слова, с печалью в сердце вернулся он в свій опустевший *Haus* («Август»). И вот однажды утром ноша проснулся один *inderaltenHütte*, и сколькониискал он и ни звал своего учителя – Мастер Божественного Слова исчез без следа («Поет»). Когда Ансельмпорой *ginginseinemeinsamen Abendeauf Gehäuse* («Ірис»). Он пришел и увидел Ансельма: запущенный, сидел то *tinseinerdüsteren Zelle* («Ірис»). На цих прикладах ми бачимо, що Герман Гессе не акцентував увагу на деталях в зображенні приміщень героїв.

А в цих прикладах: [...именно *ruhigenunddüsteren Raumaalte Mann Pateundrote Flamme, Feuer, unddiese Musik, undfroh, golden, magische Engelflattern* всплывали в его памяти и пробуждали тоску в его сердце («Август»)...] Из Индии иногда приходили посылки – тонкий муслин и прелестные кружева, шкатулки, сделанные из иголок дикобраза, безделушки из слоновой кости; их показывали знакомым, и скоро уже *dasganze Wohnzimmerwarmitindischen Bagatellenüberfüllt*. («Наречена») Каморка была полна м'якого света и пламенных звуков скрипки – так заповедная сокровищница полнится сверканьем драгоценностей («Фальдум») ми можемо прослідкувати уточнення при описі.

Особливу роль в оповіданнях відіграють: стіни, двері, та стелі приміщень. Наприклад у творі «Август» ми нерідко зустрічаємо, зазначене автором, «стіна» саме тоді, коли головний герой зробив щось недобре, або хотів утекти від суспільства, залишитись сам на сам. [...А умирающая мать лежала *inderaltenkleinen Raummitniedrigen Decken*, и когда красавчик студент увидел в белых подушках ее белое увядшее лицо, а она лиш безмолвно и тихо смотрела...]; [...*ineinemaltenverlassenen Hausmanchmalohne Grundoder TürknarttoffenerBlende*... («Ірис»)]

До оніричного простору ми віднесли категорії «сон», «марення», «згадування».

Яскравим прикладом може бути оповідання «Ірис», в якому головний герой дуже часто не тільки думками повертається в своє минуле, а й снами. В часи дитинства та юності. Він порівнює свої дитячі враження з тими, що він відчуває зараз. Повертаючись до минулого, Ансельм хоче віднайти самого себе, своє істинне «Я», щоб отримати шанс бути поряд зі своєю коханою. [Мысленно шел светлой тропой снов среди желтого причудливого кустарника к затененным сумерками недрамцветка, душа его заглядывала в те врата, где явление становится загадкой, а зрение – провиденьем; И вновь пришел к немутот *Traum, derinder Kindheitträumte*, – что он идет в чашечку цветка и вслед за ним идет и летит весь мир картинок, чтобы кануть в тайная тайных, которая лежит за всеми картинками. *In Träumens* ним разговаривала мать, чьи облик и лицо он впервые за *долгие годы* чувствовал так близко и ясно. Также Ирис разговаривала с ним, и, *когда он просыпался*].

Безпосереднім зв'язком з концептом «простір» пов'язаний концепт «час». У художньому часі ми виділили такі його **номінативні слова**:

– **МИТЬ**

[... *tot час* у него за спиной послышало сьржанье, и вороной жеребенок доверчиво ткнулся мордой ему в плечо...; *Tot же час* подземлей прокатился гул, и все заколебалось; *В мгновение ока* весь Фальдумский край превратился в гигантскую гору, у подножи якотрой лежал город, а далеко впереди синело море...;...еще *мгновение* она четковы рисовывалась на фоне вечернего неба – и вот

уже пропала среди скал...; ...в *той же миг* в руках у него появилась красавица скрипка и смычок... («Фальдум»)]

– **хвилина**

[*In dieser minute* на корабле появился прибывший с берега молодой человек в белом костюме с серебряными пуговицами...; ...и *indiesem Augenblicky* меня мелькнула мысль, что он-то и есть жених нашего Колосса («Наречена»)...если *indiesem Augenblick* не загадает желание, то будет поздно и тогда все пропало...; ...у матери теперь бывали иногда *Minuten*, когда она печалилась («Август»)].

– **година**

[Но попробуй еще раз вспомнить *Uhren*, проведенных у меня дома... («Август»)].

– **день, тиждень**

[*Viele Tage und Wochen* блуждал по лесу покинувший племя, на его лбу над бровями пролягли морщины, вид стал острым («Людина з лісу») Дни слагались в недели, недели – в месяцы, и вскоре он вытеснил из своей памяти и те песни, которым его научили учителя («Поет»). И вот по прошествии *vierzig Tage* он пригласил всех брахманов в храм для упражнения раз ума («Легенда про індійського царя»). Посланец оседлал коня, и, *galoppiertedenganzen Tag*, прибыл в столицу к своему королю, и полностью оправдал надежды своей общины «Дивна новина про іншу зірку»)].

– **місяць**

[*Ein Monatist vergangen*, и он научился презирать свои доселесочиненные песни, а затем и вовчуже вытеснил их из своей памяти («Поет»)].

– **рік**

[*Die Jahre vergangen*, юный Август сделался уже студентом, носил красную фуражку и усы («Август») *Das folgende Jahr*, они не поехали летом за границу, а провели несколько недель на скромном курорте в горах («Наречена») *Jahrfür Jahr* зима укутывала ее снегом и льдом, из года в год сползали лавины... («Фальдум») *Ein Jahr verging, und ein weiteres Jahr* Ансельм уже не был ребенком, и пестрые камешки на клумбе стали скучны («Ірис»)... *wenn ein Jahr vergangen*, Хань Фук уже почти в совершенстве владел искусством игры на лютне («Поет»)]

– **століття**

[*Viele hundert Jahre* она бесстрастно взирала на мир и не вмешалась...; в *ein lange Reihe von Jahrhunderten* обвал изменил ее форму и обратил в руины половину Фальдума. *Jahrhundert* сменяли друг друга, точно времена года («Фальдум»)].

– **тисячоліття**

[*Jahrhundertevergingen und Details*. Сгорбленная, окруженная суровыми каменными пустынями, умирающая гора все грезилась («Фальдум»)].

При аналізі малої прози Германа Гессе ми окремо виділили такі компоненти часу як: час дня, дні тижня, пори року.

Прикладами до цих компонентів можуть слугувати цитати з таких творів як: «Август», «Наречена», «Фальдум», «Поет», «Дивна новина про іншу зірку», «Важка путь», «Легенда про індійського царя», «Людина з лісу».

Що стосується часу дня, то в оповіданнях зустрічається поняття, «ранок», «зранку», «вдень», «полудень», «ввечері», «ніччю». Наприклад: [А госпожа Элизабет каждый день *früh* заботливо поливала старые кусты герани («Август») ...он и девушка уже решили, что они за что не расстанутся, и, когда однажды *schwülen Morgen* синьора Риччиотти с негодованием заявила дочери... («Наречена») *Klar Uhr*, дрожа, прокрался он к реке, опасливо подполз к сверкающей кромке воды («Людина з лісу») ... далеко-далеко встает из океана алое солнце и совершает свой путь по небосводу, с востока на запад, а *inder Nacht* следила безмолвный бег звезд («Фальдум»)].

Дні тижня рідко називаються конкретно: «понеділок», «вівторок» тощо. Найчастіше це абстрактні поняття – «сьогодні», «вчора», «позавчора». Наприклад у «Легенді про індійського царя» ми бачимо: «Знаю твой страх, знаю, какой он, и, конечно, не забыл те высокие слова, которые ты произносил *gestern und am Tag vor*» Пори року (осінь, зима, весна, літо), представлені в творах Гессе, несуть своє смислове навантаження. Вони уособлюють зміни в житті героїв, появу чогось нового та зміни на краще (весна), похмурий настрій та самотність (осінь), постійність та стабільність (зима), безтурботність та щастя (літо).

[*Abersolbald der Frühling kam*, которая звучала и пахла не так, как все прежние, и дрозд пел – но не старую свою песню, и голубой ирис расцвел... *September Morgen im Wind oder Nebel in der April-Tag*, он обнял некий запах, чувствовал некий вкус, испытывал смутные и хрупкие ощущения («Ірис») Между тем настала *der Winter*, а за нею снова *der Sommer* («Август»)].

Література:

1. Hesse Hermann. Die Märchen: авторська збірка / Volker Michels.-Frankfurt.: Suhrkamp Verlag, 2006.- 272 с.

Науковий керівник:

доцент кафедри німецької філології та зарубіжної літератури,
кандидат філологічних наук, Жила Наталія Володимирівна.

**Жанаргуль Бейсембаева, Жанара Сарманова
(Астана, Казахстан)**

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ СИНХРОННОГО ПЕРЕВОДА: РЕЧЕВАЯ КОМПРЕССИЯ

В задачу переводчика входит не только точное, но и полное изложение содержания исходного текста [1, с. 81]. Эти строки, заимствованные из учебного пособия Александра Ширяева «Синхронный перевод: деятельность синхронного переводчика и методика преподавания», полностью воссоздают картину того, каким должен быть переводчик, в частности переводчик-синхронист.

Сегодня профессия синхронного переводчика имеет новое, более инновационное название – конференц-переводчик, а синхронный перевод уже принято называть конференц-переводом. Данные нововведения говорят сами за себя: это деятельность устного переводчика, который обеспечивает синхронным и последовательным переводом конференции, переговоры, презентации или другие смежные мероприятия.

Синхронный перевод – это достаточно сложная многофазовая деятельность, заниматься которой можно после длительного и трудоемкого обучения переводческому мастерству в рамках переводческих программ бакалавриата и магистратуры. Синхронный перевод требует от будущего специалиста не только глубоких знаний иностранного и родного языков, культуры, истории, географии и т.д. (обширных фоновых знаний), но и многое другое: синхронный переводчик должен обладать рядом компетенций, которые он приобретает во время обучения. Одной из главных компетенций будущего синхрониста является использование метода речевой компрессии, который, согласно фундаментальным работам в области теории, методологии и практики синхронного перевода, является одним из основных лингвистических особенностей этого вида устной переводческой деятельности.

А.Ф. Ширяев выделяет четыре основные лингвистические особенности процесса синхронного перевода:

1. увеличение текста при его переводе с одного языка на другой язык. Это объясняется отсутствием у синхронного переводчика возможности тщательно отрабатывать формулировки оригинала.

2. скорость воспроизведения речемыслительного процесса переводчика. Здесь А.Ф. Ширяев говорит о том, что каждый переводчик имеет собственную – индивидуальную – скорость и темп синхронного перевода (у кого данный процесс получается быстрее, у кого, наоборот, умереннее).

3. наличие у синхронного переводчика пауз в собственной речи. Мы имеем в виду тот факт, что синхронисту необходимо делать в собственной речи паузы для того, чтобы ориентироваться в исходной речи.

4. неполное развертывание высказываний. При быстром темпе речи выступающего и недостатке времени синхронисты сохраняют свернутость внутренней речи во внешней речи на языке перевода [1, с. 82-83].

Приведенные А.Ф. Ширяевым лингвистические особенности процесса синхронного перевода позволяют сделать следующий вывод: временные ограничения и быстрый темп исходной речи требуют от синхронного переводчика использования метода речевой компрессии текста с единственной целью – уменьшить объем текста без каких-либо существенных потерь и при полном сохранении прецизионной информации.

Речевая компрессия – это способ уменьшения слоговой величины текста без нанесения существенного ущерба выполнению коммуникативной задачи оратора [1, с. 97]. Кандидат филологических наук Гурин И.В. в автореферате кандидатской диссертации на тему «Приемы речевой компрессии при синхронном переводе с русского языка на английский» дает следующее описание метода речевой компрессии: «Речевая компрессия осуществляется путем синонимической или близкой к ней замены частей высказывания с сокращением слоговой величины, а также путем опущения отрезка речи, либо дублирующих смысловое содержание предшествующих отрезков, либо несущих информацию, которая содержится в ситуации общения, либо избыточных с точки зрения задачи коммуникации...» [2, с. 6-7].

Казахстанский ученый Д. Алтайбаева в учебном пособии «Мир перевода» выделяет следующие лингвистические особенности синхронного перевода: «... Одно из главных умений, на которых зиждется успешная работа переводчика-синхрониста – это умение сжимать, компрессировать свою речь (выбор коротких слов и оборотов, замена фразеологизмов словом и т.д.), опускать второстепенную информацию.» [3, с. 72]

Итак, компрессия текста зачастую необходима и неизбежна в процессе синхронного перевода из-за информационной избыточности исходного сообщения. Это говорит о том, что в устной речи (монологической и диалогической) часто повторяется одна и та же информация, используются синонимы, повторы, которыми можно пожертвовать, а значит, использовать метод речевой компрессии. Рассмотрим следующий пример из выступления президента РФ В.В. Путина на Мюнхенской конференции по вопросам политики безопасности (10 февраля 2007 г.):

«... Формат конференции дает мне возможность избежать «излишнего политеса» и необходимости говорить округлыми, приятными, но пустыми дипломатическими штампами. Формат конференции позволяет сказать то, что я действительно думаю о проблемах международной безопасности...»

Выступления президентов государств, как правило, сопровождаются синхронным переводом, в данном случае на английский язык. В приведенном отрывке из выступления российского президента можно наглядно применить метод речевой компрессии, объединив два взаимодополняющих, но одновременно самостоятельных предложений в одно полноценное смысловое высказывание: Формат конференции позволяет опускать округлые, но излишне пустые дипломатические штампы и откровенно говорить о проблемах международной безопасности.

Предлагаемый вариант компрессии позволяет увидеть то, как лингвистические особенности синхронного перевода «сказываются» на итоговом тексте перевода. Объединив два предложения в одно, мы смогли опустить излишние повторы (формат конференции), опустить смысловые синонимы (излишний политес, приятные ... но пустые штампы; дает возможность, позволяет) и т.д. Если говорить об объеме текста, то здесь четко прослеживается одна из лингвистических особенностей процесса синхронного перевода, приведенная А.Ф. Ширяевым, – максимальное сокращение объема текста (вдвое).

Итак, подводя итоги проведенного анализа можно сделать следующие выводы: условия создания текста перевода при синхронном переводе (быстрый темп речи оратора, неподготовленный перевод доклада и т.д.) заставляют переводчика использовать метод речевой компрессии, что представляет собой намеренное сжатие синхронистом воспринимаемой речи от внутренней до внешней, при этом сохраняя прецизионную информацию и опуская ее избыточную или повторно высказываемую часть.

Литература:

1. Ширяев А.Ф. Синхронный перевод: деятельность синхронного переводчика и методика преподавания синхронного перевода. – М.: Воениздат, 1979. – 183 с.
2. Гурин И.В. Приемы речевой компрессии при синхронном переводе с русского языка на английский // Автореф. дисс. на соиск. уч. степ. канд. фил. наук... – М., Томский государственный университет, 2008. – 23 с.
3. Алтайбаева Д.Ю. Мир перевода. Учебное пособие для студентов переводческих специальностей. – Астана, 2008. – 128 с.

Eugeniya Bohdanova
(Mykolaiv, Ukraine)

ACCENTUATION OF ADVERBS IN CONTEMPORARY INVESTIGATION

Introduction. In recent years, Ukrainian researchers have become increasingly interested in accentology. Nowadays it is the least explored field of Ukrainian linguistics. But there are too many mistakes and misunderstandings connected with how and why in this or that way it is better to pronounce different words. The study of Ukrainian accent is multiple-aspect, but the most popular aspect is diachronic, because it allows to show historical suppositions of Ukrainian prosodic system. Diachronic accentology is explored by L. A. Bulachovskyi, I. I. Ogiienko, V. G. Sklarenko, Z. M. Veselovska, and V. M. Vynnytskyi, etc. O. O. Potebnia was the first in Ukrainian linguistics who investigated the accent. He applied a comparative method to the East Slavic stress system, collected accentual material of East Slavic languages. I. I. Ogiienko is another well-known scientist of the XXth century. Besides books devoted to the history of stress system, he systematized the well-organized Ukrainian stress system. The accent in the contemporary East Slavic languages are typically characterized as either fixed or free in word-formative and form-building paradigms. Matthew Baerman studied the evolution of fixed stress in Slavic.

Although considerable amount of research has been devoted to the studying of the nature of Ukrainian accent, few attempts have been made to investigate it in an integrated manner.

The purpose of this paper is to give a complex summarizing of all present papers concerning adverb accent, pointed linguistic problems in this field need to be solved. It will be outlined the research method, then described the findings and finally, discussed the results.

Methods. The theoretical basis of the present work is a comparative method. It is important to keep in mind the general and systematic character of sound laws to contrast the analogical changes, where each case requires a separate explanation. There is also presented the statistic method.

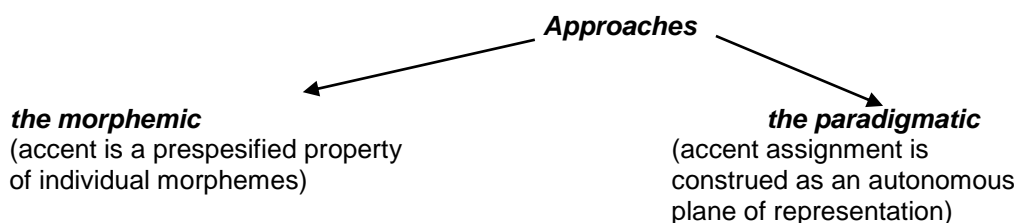
Results. Modern scientists investigate phonetic laws comparing them and producing new regularities. They operate with different accentual types for better understanding the nature of accent and its movement in the form-building and word-building paradigms. There are such of them presented in the paper of Ilya Yakubovich:

- ✓ acrostatic (stress always on the root)
- ✓ mesostatic (stress always on the suffix)
- ✓ proterokinetic (stress on the root in strong cases. and on the derivational suffix elsewhere)
- ✓ hysterokinetic stress (on the inflectional ending in weak cases and on the derivational suffix elsewhere)
- ✓ holokinetic (stress on the root in strong cases, on the inflectional ending in weak cases, and on the derivational suffix in locative sg.).

Zalizniak (Zalizniak, 1985, p. 15) marks out more accentual paradigms naming them according to the alphabet:

- a – stress always on the stem;
- b – stress always on the ending;
- c – stress on the stem in sg., and on the ending in pl.;
- d – stress on the ending in sg. and on the stem in pl.;
- e – stress on the stem in sg & nom.pl., and on the ending in the other cases;
- f – stress on the ending, except for n.pl.;
- b' – like b, but the stress is on the stem in instr. sg.;
- d' – like d, but the stress is on the stem in acc.sg.;
- f' – like f, but the stress is on the stem in acc.sg.;
- f'' – like f', but the stress is on the stem in instr. sg.

Matthew Baerman (Baerman, 1999, p. 5-10) studied the evolution of fixed stress of all parts of speech in Slavic. He examined this issue from the reverse perspective. There was the classification of different approaches that could be applied to the analyses of fixed stress.

The first one was more popular and supported by Dybo (1981), Zaliznjak⁴ (1985), Halle and Kiparsky (1977).

L. A. Bulachovskiy devoted his papers to the theoretical problems. Results of studying accent of the suffixal adverbs in diachronic aspect in East Slavic may be presented such particularities as:

- 1) adverbs derived from nouns with the preposition have a prefix accent, e. g. *на́верх, на́спех, по́просту, по́ровну*;
- 2) adverbs derived from nouns with two preposition have an accent on the first prefix, e. g. *на́искошь, по́одаль, и́сподволь*;
- 3) adverbs derived from ь-stem have a prefix accent, e. g. *о́бмаль, на́рубень, на́сторч, за́любки* (Bulachovskiy, 1937, p. 27-39).

Z. M. Veselovska (1971) claimed that the stress system of East Slavic was based on the phonetic approach that is changed toward the morphological approach. This process causes mixing accent in the same word. Russian, Ukrainian and Belorussian sources are materials of her investigation.

Discussion. In general, the adverb is not a full-studied part of language according to its stress characteristic in the comparative aspect. Because a huge amount of analyzed papers and books are devoted to the studying of adverb accent in the synchronic aspect. And only a few works analyze adverb accent in diachronic aspect, for example, L. A. Bulachovskiy's, Z. M. Veselovska's and V. Yu. Galchuk's works.

According to the results of investigation, there is an unsolved question about the accentuation of adverbs derived from pronouns, adjectives, numerals and verbs in diachronic aspect. The further researches will be advocated on the movement of the adverb accent in word-formative and form-building paradigms.

Conclusion. The research paper gave the complex summarizing of all contemporary papers concerning adverb accent. Linguistic problems in this field that are need to be solved were pointed. The adverb among other parts of speech is the least investigated according to its accent characteristic. The group of adverbs derived from pronouns and adjectives are the most studied than other derivative groups.

List of references:

1. Baerman, M. (1999). The evolution of fixed stress in slavic. University of Surrey, 151.
2. Bulachovskiy, L. (1937). Porivnialno-istorychni rozvidky v diliantsi ukrainskogo nagolosu. [Comparative-historical Research in the Area of the Ukrainian Accent]. Kyiv: *Movoznavstvo*, 11, 27-39.
3. Dybo, V. A. (1975). Zakon Vasil'eva – Dolobko v drevnerusskom. (Na materiale Chudovskogo Novogo Zaveta) [Vasil'ev–Dolobko's Law in Old Russian (evidence from the Čudovo New Testament)]. *International Journal of Slavic Linguistics and Poetics*, 18, 7–81.
4. Dybo, V. A. (1981). *Slavjanskaja akcentologija: opyt rekonstrukcii sistemy akcentnykh paradigm v praslavjanskom*. Moskva: Nauka.
5. Kiparsky, P. and Halle, M. (1977). Towards a reconstruction of the Indo-European accent. *Sudies in Stress and Accent*. L. Hyman (ed). Los Angeles: USC.
6. Kortlandt, F. (1979). Three problems of Balto-Slavic phonology. *Zbornik za Filologiju i Lingvistiku*, 22(2), 57-63.

⁴ Zalizniak (1985) does in fact recognize the paradigmatic origin of some of the accentual specifications on morphemes, but the formalism he employs does not acknowledge this overtly.

7. Olander, T. (2006). *Accentual mobility: the prehistory of the Balto-Slavic mobile accent paradigms*. Ph.D. dissertation. University of Copenhagen.
8. Olander, T. (2009). *Balto-Slavic Accentual Mobility [Trends in Linguistics, Studies and Monographs 199]*. Berlin/New York: Mouton de Gruyter.
9. Shevelov, G. (1979). *A historical phonology of the Ukrainian language*. Heidelberg: Carl Winter.
10. Veselovska, Z. (1971). *Osoblyvosti nagolosu imennykiv v ukraïnskii literaturnii movi (XVIII – XX)*. [Features of Nouns Accent in Ukrainian Literary Language]. *Kyiv: Movoznavstvo*, 3, 21-31.
11. Zaliznjak, A. A. (1985). *Ot praslavjanskoj akcentuacii k russkoj*. [From Proto-Slavic to Russian accentuation]. Moscow: Nauka.

Scientific supervisor:
candidate of philological Sciences, S. S. Ponomarenko.

Ірина Кисельова
(Київ, Україна)

РОЛЬ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ В ФОРМУВАННІ ПІЗНАВАЛЬНОЇ САМОСТІЙНОСТІ СТУДЕНТІВ НЕМОВНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ В ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ ЗА ПРОФЕСІЙНИМ СПРЯМУВАННЯМ

Самостійна робота з іноземної мови – це вид навчальної діяльності, в процесі якої студенти самостійно під керівництвом викладача виконують різні завдання, проявляючи навички самоконтролю. Процеси глобалізації, інтеграції та інформатизації у сучасному світі викликають необхідність адаптації людини до сучасних умов, її вміння та готовність адекватно сприймати зміни, бути готовою змінюватись самій та самовдосконалюватись. За таких умов необхідно сприяти успішній професійній реалізації особистості, оновлюючи зміст, форми і методи навчання.

Вченими доведено, що висока активність викладача з метою передачі студентам великої кількості інформації гальмує сприйняття тих, хто навчається. Відсутність навичок самостійної роботи негативно позначається на вивченні іноземної мови. З переходом на кредитно-модульну систему навчання самостійна робота стає невід'ємною частиною навчального процесу і має на меті підготувати студентів до подальшої самоосвіти як засобу пошуку і придбання соціального досвіду, за допомогою якого майбутній фахівець зможе продовжити свою професійну підготовку. Концепція самостійної роботи студентів в умовах впровадження кредитно-модульної системи організації навчального процесу спрямована на розвиток особистості майбутнього фахівця, формування його як творця, здатного не лише самостійно здобувати знання, а й реалізувати їх відповідно до практичних вимог сьогодення. [5, с. 1]. Активна самостійна робота сприяє розвитку особистості, оскільки створює умови для самовиразу та саморозвитку студентів, забезпечує відповідним освітнім середовищем для формування їхньої особистісної активності. Одним з найважливіших напрямів розвитку здатності студента самостійно здійснювати свою навчальну діяльність з оволодіння іноземною мовою є формування у нього оптимальних особистісних стратегій вивчення мови. Викладачу необхідно формувати і розвивати активність самих студентів. Процес успішної організації самостійної роботи залежить від того, наскільки ефективно буде проведена робота над формуванням у особистості пізнавальної самостійності. Вирішення проблеми формування, удосконалення і автоматизації навичок пізнавальної самостійності студентів в умовах кредитно-модульної системи полягає в розробці нової концепції навчання, де всі її складові спрямовані на особистісно-орієнтовний розвиток майбутнього фахівця, спонукання його не лише самостійно здобувати знання, а й свідомо реалізувати їх в практичній діяльності. Отже, в контексті цього ми можемо сформулювати найважливіше завдання для викладача – розвивати у студентів навички самостійної роботи, сприяти розвитку їх пізнавальної самостійності в процесі навчання іноземній мові, а також формувати та розвивати дослідницьку компетентність майбутнього фахівця, ефективну організацію самостійної та індивідуальної роботи суб'єкта навчання з опорою на внутрішні резерви особистості, її саморозвиток, самонавчання, самовиховання.

Особистісна активність у навчанні формується в процесі пізнавальної діяльності й характеризується прагненням до пізнання, розумовим напруженням і проявом морально-вольових якостей тих, хто навчається. Формування особистості, здатної самостійно і творчо працювати, є однією з головних проблем педагогічного процесу. Щоб подолати цю проблему необхідно ефективно організувати процес самостійної роботи з обов'язковою активізацією пізнавальної самостійності особистості. [3, с. 7]. Особистісно-орієнтовний підхід до навчання забезпечує розвиток особистості, виходячи з виявлення її індивідуальних здібностей, спираючись на її здібності, нахили, інтереси, ціннісні орієнтири, суб'єктивний досвід, надає можливість реалізуватись в учбовій діяльності.

Одним з найважливіших напрямів розвитку здатності студента самостійно здійснювати свою навчальну діяльність з оволодіння іноземною мовою є формування у нього оптимальних особистісних стратегій вивчення мови.

Формування у студентів немовних спеціальностей умінь різних видів професійного спілкування з використанням іноземної мови вимагає вирішення цілого ряду питань, що стосуються оптимальної організації процесу навчання згідно з сучасними вимогами та реальними умовами викладання.

Комунікативно-орієнтоване навчання передбачає формування у студентів комунікативної компетенції, яка вважається сформованою, якщо майбутній фахівець використовує іноземну мову, щоб самостійно отримувати й розширювати свої знання і досвід.

Відповідно до загальної теорії проблемності навчання іноземної мови повинно будуватися таким чином, щоб студенти, отримували знання не в готовому вигляді, а в результаті власних розумових зусиль, мобілізації раніше отриманих знань, у процесі вирішення проблемних завдань. Одним з правил створення проблемної ситуації на заняттях з іноземної мови є та умова, що запропоноване завдання за ступенем складності має відповідати рівню наявності знань та інтелектуальних можливостей студентів.

Особистісна активність у навчанні формується в процесі пізнавальної діяльності і характеризується прагненням до пізнання, розумовим напруженням і проявом морально-вольових якостей студентів. Говорячи про самостійну роботу студентів, необхідно брати до уваги питання їх професійної підготовки, оскільки вироблення вміння самостійно працювати над мовою являє собою один з найважливіших шляхів формування майбутнього спеціаліста. Суттєвою якістю майбутнього фахівця є пізнавальна самостійність, що виявляється в готовності і умінні своїми силами здійснювати пізнавальну діяльність. Для досягнення даної якості необхідно в процесі навчання студентів постійно проводити такі форми контролю самостійної роботи, як:

1. вирішення завдань, що вимагають узагальнень, порівняння, висновків, а також структурного аналізу явищ, з'ясування структурно-системної єдності та зв'язку фактів; велике значення, при цьому, мають завдання, які вимагають не простої техніки виконання, а вміння простежити за своєю роботою і оцінити її з точки зору поставленої мети;

2. виконання вправ, які передбачають зміну ситуацій, знаходження закономірностей ряду явищ.

Навчання студентів немовних спеціальностей іноземної мови має свою специфіку як стосовно цілей навчання, так і стосовно вибору методів та прийомів роботи в процесі професійної підготовки. Провідним напрямом в оволодінні іноземною мовою є здобуття тими, хто навчається, такого рівня комунікативної компетенції, який дозволив би користуватися іноземною мовою в їх подальшій професійній діяльності. Положення сучасної дидактики вищої школи повинні бути покладені в основу дослідження питань, пов'язаних з підвищенням ролі самостійної роботи студентів, з визначенням співвідношення аудиторної та позааудиторної роботи. На заняттях викладачеві необхідно спеціально відводити час для прищеплення навичок самостійної роботи, наочно показуючи на конкретному матеріалі, як потрібно працювати. Самостійна діяльність студента буде настільки успішною, наскільки оптимально та доцільно буде сплановано процес її організації. Таким чином можна зазначити, що викладачеві необхідно розробити таку модель організації самостійної роботи, в якій обов'язковою була би мета формування вмотивованої, активної пізнавальної самостійності студента. Адже, коли самостійна робота буде носити пізнавальний характер, у студентів сформується стійкий інтерес до роботи, яку вони виконують.

На сучасному етапі викладання іноземної мови в процесі навчання все більше зростає роль самостійної роботи, ефективність якої підвищується при здійсненні диференціації та індивідуалізації навчального процесу, тому що це є єдиний засіб актуалізації потенційних можливостей кожного студента. [6, с. 151].

Під час виконання самостійної роботи діагностуються потенційні можливості та найближчі перспективи розвитку студентів. Диференціація у вузівському навчанні як спосіб індивідуалізації навчально-пізнавальної діяльності передбачає:

1. диференціацію змісту навчання;

2. диференціацію самого процесу навчання у навчально-пізнавальній діяльності тих, хто навчається.

Особливістю студентських груп, які вивчають іноземну мову за професійним спрямуванням є різний рівень підготовки з іноземної мови на попередніх етапах навчання. Отже, задача викладача – є підібрати різного роду ситуативні вправи з різних видів мовленнєвої діяльності, щоб „сильні” студенти змогли якнайкраще представити свої знання з тієї чи іншої теми, а „слабкі” студенти не відчували себе некомфортно і мали змогу теж брати участь у навчальному процесі і підвищити рівень своїх знань, вмінь та навичок. Важливим елементом цих завдань є їх цікаве оформлення, створення ситуації успіху, разом із тим кожне завдання має сприяти внутрішньому самоаналізу моделей поведінки, з'ясуванню причин складності та пошуку шляхів їх розв'язання. Роль викладача при виконанні самостійної роботи полягає у спостереженні за послідовністю дій студентів і ходом виконання роботи, а також індивідуальному консультуванні учнів. При виявленні типових помилок необхідно дати додаткові роз'яснення, а також доцільно виконати ряд вправ на засвоєння даного аспекту мови.

Таким чином самостійна робота сприяє розвитку особистості, а особистісно-орієнтований підхід передбачає організацію учбового процесу, використання учбового матеріалу, відбір вправ та завдань, які мають відповідати особистості того, хто навчається, його потребам, мотивам, активності, інтелекту, індивідуальним та психологічним особливостям. Викладач має враховувати як індивідуальні особливості так і рівень базової підготовки студентів. Саме така робота дає можливість розкрити справжні можливості кожного студента і відповідно до цього створювати для нього індивідуальну траєкторію розвитку, що різноманітний учбовий процес, робить його більш цікавим, комфортним і, головне, дозволяє підвищити ефективність навчання.

Література:

1. Бородіна Г.І. Комунікативно-орієнтовне навчання іноземної мови у немовному вузі. // Навчання іноземних мов у вищих навчальних закладах. Іноземні мови 2005. – №2 – С.28-30.
2. Володько В. М., Дмитрик І. С., Іванова В. Самостійна пізнавальна діяльність студентів: Методичні рекомендації. – К.: ІСДО, 1993. – 52с.
3. Заскалета С.Г. Організація самостійної пізнавальної діяльності студентів сільськогосподарського інституту (на матеріалі вивчення іноземних мов): Автореф. дис.... канд. пед. наук: 13.00.04 / Інститут пед. АПН України. – К., 2000. – 20 с.
4. Колкер Я. М., Устинова Е. С., Еналиева Т. М. Практическая методика обучения иностранному языку. – М.: Академия, 2000. – С.11.
5. Національна Доктрина розвитку освіти України в XXI ст. // Освіта України. – 2002. – №33.- С.4-6.
6. Педагогічна Майстерність: Підручник /І.А. Зязюн, Л.В.Крамущенко, І.Ф.Кривонос та ін.; За ред. І.А. Зязюна. – Вища шк., 1997. – 349 с.:іл.
7. Сисоєва С.О., Баловсяк Н.В. Інформаційна компетентність фахівця: теорія та практика формування. Навчально-методичний посібник. – Чернівці, Технодрук, 2006. – 208с.

Зареслава Копелюк
(Львів, Україна)

ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ ПРИ ВИВЧЕННІ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ У ВИЩОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ

У сучасному світі стрімко розвивається інформаційно-обчислювальна тателекомунікаційна техніка – це неминуче призводить до інформатизації вищої освіти, необхідності підвищення якості підготовки фахівців з новим типом мислення і культури, що відповідають вимогам сучасного інформаційного суспільства й комунікаційного простору, породжуючи виникнення протиріч: між рівнем розвитку інформаційного середовища і якістю підготовки фахівців до здійснення сучасної іншомовної комунікації; між обсягом інформації, щопостійно збільшується і можливостями індивіда до її сприйняття, обробки, засвоєння, передачі і використання у професійній діяльності. Вирішенню зазначених протиріч сприяє впровадження інформаційних технологій в освіту.

Проблемами розробки і застосування інтерактивних методів та технологій навчання в галузі займаються багато вітчизняних та зарубіжних методистів: О. І. Пометун, О. І. Когут, О. С. Кравчик, Т.М. Алексич, О. О. Марига, Т. Крал (Th. Kral), Дж. Джобсон (J. Jobson) та інші.

Актуальність. Актуальне завдання сучасної системи вищої освіти – це підготовка висококваліфікованого фахівця, здатного не тільки передати знання з певної галузі науки, але й творчо мислити, діяти в нестандартних ситуаціях, працювати в колективі заради спільного результату. На сьогодні актуальний є перехід від пасивних форм навчання до активних, творчих. Тому особливу увагу звертається на посилення технічного аспекту підготовки молодих спеціалістів.

Мета даної статті: вплив інформаційних технологій у процесі вивчення іноземної мови майбутніми фахівцями та теоретичне обґрунтування методики навчання за допомогою технічних засобів навчання. Згідно мети поставлені завдання: на основі аналізу існуючих підходів науковців до проблеми використання інформаційних технологій у процесі вивчення іноземної мови.

З настанням Інтернет-ери, із зростанням популярності соціальних мереж та популяризацією використання нових електронних пристроїв сучасні технології стрімко увійшли й органічно доповнили практично всі сфери людської діяльності, зокрема навчальну. Підійнім потужним впливом усе нині стає „новим” – суб’єкт планетарних дій, економіка, політика, наука, освіта, відбувається переорієнтація суспільної свідомості на необхідність оволодіння новими формами, культурою комунікації, як частиною універсальної культури, що характеризує рівень розвитку сучасного суспільства. [2, 21] Глобальні інформаційні мережі настільки органічно вплелися в життя сучасної цивілізації, що вилучити їх з неї вжене неможливо. Викладач змушений не тільки використовувати засоби інформаційно-комунікативних технологій, а й іти в ногу з часом та завжди бути обізнаним у всіх технічних новинках.

Сучасні пошукові системи інформації забезпечують можливість користувачеві мережі Інтернет за лічені секунди знайти необхідну інформацію – достатньо задати (написати) ключове слово в поле для запиту та натиснути кнопку початку пошуку.

Користувачі в Україні мають можливість користуватися найпоширенішими пошуковими системами: англійські: Alta Vista (альтавіста) (США) www.altavista.com, Yahoo (Яхо) (США) www.yahoo.com, Infoseek (Інфосік) <http://infoseek.go.com>, HotBot (Хот Бот) <http://hotbot.lycos.com>, російськомовні: Google (Гугл) <http://groups.google.com>, Rambler (Росія) www.rambler.ru, Апорт (Росія) <http://aport.ru>, Яндекс (Росія) <http://yandex.ru>, україномовні: UKR.net. <http://www.ukr.net>. [2, 35]

Великою популярністю в освітянському середовищі, серед учнівської та батьківської громадськості користується сайт Міністерства Освіти і Науки України: <http://www.mon.gov.ua> в зв'язку з запровадженням в Україні незалежного зовнішнього оцінювання.

Завдяки соціальним мережам студент може вивчати німецьку мову спілкуючись безпосередньо з носієм мови. Наприклад, така соцмережа, як www.busuu.com створена для вивчення мов, дає

можливість вивчати не лише німецьку мову, а й англійську, іспанську, французьку, японську та багато інших. Окрім навчальних матеріалів студент може обрати тему, яка його цікавить та рівень вивчення мови.

Корисну інформацію для навчання можна знайти та завантажити, так наприклад: підручники, роздатковий матеріал та відео уроки в одній з найпопулярніших соцмережvk.com.

Не менш інформативний є австрійський сайт з вивчення німецької, як другої іноземної за адресою <http://www.graf-gutfreund.at/>. Вповному обсязі подано граматику з поясненням та вправами, а також тематичний лексичний матеріал. Інформація на сайті є корисною не лише для студентів, а й для викладачів.

Навчальна програма «LearnGerman. CompletePCCourse»головним чином спрямований на розвиток навичок спілкування німецькою мовою з безліччю живих діалогів.

Дуже продуктивним також є навчання через програму Skypeзавдяки, які можна вивчати німецьку мову з носіями мови не виходячи з дому. Таке навчання не рідко буває високовартісним та не кожен може дозволити собі такі заняття.

Кожен педагог має вибір та може обирати той чи інший засіб навчання враховуючи рівень студентів, що навчаються. На заняттях також можна використовувати відео проектор та відео уроки, що є увільному доступі на сайті www.youtube.com. Такий метод навчання є особливо зручний та корисний для тих вузів, де існує така дисципліна, як іноземна мова професійного спілкування. На вище зазначеному сайті можна знайти тематичні відео чи фільми за допомогою, яких можна покращити знання професійної термінології.

Вище зазначені програми та способи навчання мають лише позитивні відгуки у користувачів та викладачів. Проте, є певні негативні аспекти, що не дозволяють у повному обсязі використовувати всі зазначені методи. Так, скажімо не всі викладачі знайомі з комп'ютерними програмами та не всі вміють користуватись комп'ютером. Наступне – це те, що матеріально-технічна база кафедри не завжди може задовольнити потреби викладача та студентів. Часто навчальний процес з німецької мови прив'язаний до певного підручника та кількість годин виділених на викладання іноземної мови може бути недостатньою для того, що використати нові надсучасні засоби навчання.

На сьогоднішній день такі технічні засоби, як Інтернет та сучасні програми є не від'ємною складовою сучасного ефективного навчання. Маючи комп'ютер та доступ до Інтернету на занятті німецької мови не достатньо лише підручника та зошита. Сьогодні вимагає сучасних методів та технологій і хоча Україна значно відстає від інших європейських держав своєю матеріально-технічною базою, проте, завдяки всесвітній та соціальним мережам багато програм є вільно доступними та можуть сміло використовуватись на заняттях не лише з німецької, а й з будь-якої іншої іноземної мови.

Література:

1. Волкова Н. П. Професійно-педагогічна комунікація: навч. посіб. /Н. П. Волкова. – К., 2006. – 256 с.
2. Кужель О.М. Використання персонального комп'ютера у вивченні іноземних мов / О. М. Кужель, Т.І. Коваль // Нові інформаційні технології навчання в навчальних закладах України: наук.-метод. зб. – Вип. 8. Педагогіка/ редкол.: І. І. Мархель (гол. ред.) та ін. – Одеса: Друк, 2001.
3. Нилов О. Английский без репетитора / О. Нилов // Компьютерное обозрение. – 1997. – № 27.
4. Ротмистров Н. Д. Мультимедиа в образовании / Н. Д. Ротмистров // Информатика и образование. – 1994. – №4.
5. Роберт И. В. Современные информационные технологии в образовании: дидактические проблемы; перспективы использования /И. В. Роберт. – М.: Школа-Пресс, 1994. – 205 с.
6. Полат Е. С. Некоторые концептуальные положения организации дистанционного обучения иностранному языку на базе компьютерных телекоммуникаций / Е. С. Полат // ИЯШ. – 1998. – № 5. – С. 6 – 11.
7. Ahmad K., Corbett G., Rodgers M. and Sussex R. (1985) Computers language learning and language teaching. – Cambridge.

Зареслава Копелюк
(Львів, Україна)

АНГЛІЦИЗМИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Лексичний склад кожної розвиненої мови перебуває під значним впливом позамовної дійсності та відображає динаміку її поступу, який є об'єктивним процесом, зумовленим загальним прогресом людства. Формування глобального інформаційного простору, тенденція до світової інтеграції суспільних та економічних процесів стимулюють появу нових концептів, які потребують відповідних експонентів. Це збагачує словниковий склад мов, у тому числі й сучасної української мови, у якій значну частину назв нових понять становлять запозичення. Економічні та суспільні перетворення в Україні, відкритість, інтеграція в міжнародні культурні й інформаційні сфери спричинили кількісне зростання частки англіцизмів, яке значно посилилося наприкінці ХХ ст. і на початку ХХІ ст.

Проблеми адаптації іншомовних слів в українській мові висвітлюються в працях таких науковців, як В. Григор'єв, В. Авілова, Є. Карпіловська, Н. Клименко, К. Городенська, І. Кочан, Н. Титаренко,

О. Безпояско, В. Горпинич та ін. Проте, особливості засвоєння слів англомовного походження, які входять до сучасної української мови, залишаються ще невивченими. Метою цієї статті є визначити основні тенденції словотвірного потенціалу компонентів англомовного походження у творенні слів, термінів та виразів, окреслити перспективи подальшого їх розвитку.

Об'єктом дослідження є слова англомовного походження, предметом – особливості вживання англіцизмів в сучасній українській мові. Актуальність дослідження полягає в тому, щоб вивчити особливості процесів освоєння українською мовою англіцизмів. Перспектива роботи полягає в подальшому дослідженні термінології англомовного походження.

Англіцизми, тобто слова і словосполучення, позичені з англійської мови або утворені за її взірцями, ринули в українську мову у 90-х роках минулого століття. В цей період починається значне зростання кількості англомовних слів, посилюється процес безпосереднього запозичення.

Це зумовлено рядом позамовних чинників: розвитком економічних зв'язків, авторитетом західних країн, модою та впливом стилю життя американців, їх досягненнями в окремих сферах діяльності; загальносвітовою тенденцією до інтернаціоналізації лексичного фонду; поживавленням культурних зв'язків, двомовністю, умовами функціонування української мови; зрушеннями комунікативно-прагматичного характеру, прагненням мовної економії (копірайт – авторське право, дартс – метання дротиків), потребою поповнити експресивні засоби (бакси, о'кей), уточнити, деталізувати поняття (хайтек-компанія, веб-дизайнер), поділ сфери семантичного впливу (бейдж – посвідчення особи на конференціях, форумах, з'їздах, рентинг – короткотермінова оренда машин, постер – плакат у періодичному виданні). [5; 46]

Доля англійських слів у системі української мови неоднакова, що визначається їх здатністю до асиміляції в новій лінгвістичній ситуації з метою більш гармонійного інтегрування в систему реципієнта. Еволюція запозичень в новій мовній системі відбувається в співвідносності з законом української мови на фонетичному, графічному, граматичному, семантичному рівнях. Асиміляція нових слів має важливий соціолінгвістичний аспект, який пов'язаний з особливостями освоєння іншомовної лексики різними соціальними групами носіїв мови. Англіцизми переважно усвідомлюються мовцями як чужорідний елемент і зберігають ознаки свого походження: фонетичні (*джерм, імідж*), словотвірні (*смокінг, маркетинг*), семантичні (*яструби* – політики, прихильники жорстокого агресивного курсу у різних країнах). Ряд англіцизмів позначають національні реалії: *Скотланд-Ярд* (англійська реалія), *діснейлэнд* (американська реалія), а також предмети і явища в галузі спорту, техніки, економіки, політики.

Ідіома чи крилатий вислів пов'язується у свідомості мовців з англійським джерелом незалежно від способів творення: українське *“скелет у шафі (буфеті)”* (сімейна таємниця) – англійське *“skeleton in the cupboard”*; англійське *“To be or not to be”* – українське *“Бути чи не бути”*. [5; 56]

У переважній більшості запозичення з англійської мови це слова, що стосуються: техніки (*бульдозер, диспечер, сейф, фільм*); мореплавства та військової справи: (*дрейф, катер, снайпер, танк, яхта*); політики, економіки та торгівлі (*банкнот, бойкот, бюджет, долар, чек*); спорту (*аут, бокс, матч, теніс, футбол, хокей*); одягу й тканин (*джермпер, піджак, піжама, плед, смокінг*); харчування (*біфштекс, кекс, пунш, сандвіч, торт*); культури (*гумор, джаз, клоун, фольклор*). [1; 140]

Англіцизмам характерні: звукосполучення *дж*: *бюджет, джаз, джермпер*; звукосполучення *ай, ей*: *гайморит, інсайд, тролейбус, хокей*; суфікс – *инг(-інг)*: *мінг, пудинг, демпінг, тьюбінг, моделінг*.

Відкритість українського суспільства приводить до значного розширення кругозору та обсягу знань в області іноземних мов. Проте, процес запозичення іншомовних слів неоднозначно впливає на розвиток української мови. З одного боку, відбувається її збагачення, але, з іншого боку, витісняються власні елементи, що замінюються на слова з подібним значенням.

Англіцизм є доречним, якщо він позначає поняття, що з різних причин ще не назване засобами української мови або в ній відсутній власний відповідник. Інколи англіцизми витісняють деякі питомі або позичені терміни. Виникає ряд проблем, які створюють загрозу для існування української мови: поява дублетів (*офіс* – контора, *блокбастер* – бойовик); велика кількість небажаних омонімів (*шейк* – коктейль і танок); запозичення власних назв без перекладу (*Muppets-show* – "Прихована камера"); вживання штампів-варваризмів (*no comment, made in*); запозичення прислівників та вигуків (*вау, о'кей*), що мають на меті імітувати чує.

У цілому іншомовна термінологія являє собою цікавий лінгвістичний феномен, роль якої в українській мові досить важлива. Англо-українська мовна взаємодія постійно привертає дослідницьку увагу, спрямовану на вивчення загального запозичення іншомовної лексики до української мови.

Звичайно, непомірне та недоречне використання англійських слів неприпустимо. Такі явища шкідливі і при вживанні будь-якого слів, тому потрібно виховувати культуру мовлення та смак у сучасних українців, який є головною умовою правильного і доречного використання мовних засобів як чужих, так і своїх, власних.

Література:

1. Азарова Л. Е. Запозичення як складова частина іменників-юкстапозитів науково-технічної сфери. [Електронний ресурс]. Режим доступу до статті: <http://conf.vntu.edu.ua/humed/2008/txt/Azarova.php>
2. Биби́к С.П. Словник іншомовних слів.– Харків: Прапор, 2012. – 622 с.
3. Білодіда І.К. Сучасна українська літературна мова. Лексика і фразеологія / І.К.Білодіда. – К.: 1973. – 422с.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови. – К., “Перун”, 2004.

5. Єлістратов В.С. Глобалізація і національна мова. // Вісник моск.ун-ту.сер.19. Лінгвістика та міжкультурна комунікація. – 2006. – №4. – с.21-26
6. Женило М.Д., Юрченко Е.С. Словник іншомовних слів.
7. Кочерга О., Н. Непийвода. Висловлювальні можливості української мови та втілення їх в термінологію. – К., Либідь, 2003.
8. Радчук В. Іншомовні слова в українському мовленні. – К., Либідь, 1998. – 287с.
9. Сапальова Н. Використання в українському перекладі науково-технічних термінів, іншомовного походження// Культура народів Причорномор'я. – №13. – 2001.

Світлана Кухарьонук
(Житомир, Україна)

ФОРМУВАННЯ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ СТУДЕНТІВ ГУМАНІТАРНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

Модернізація змісту, форм і методів соціокультурної освіти в Європі і в Україні регламентується документами Ради Європи і Болонського процесу. Необхідність формування соціокультурної компетенції являється однією з основних цілей навчання іноземної мови в усіх закладах освіти України. Причиною введення соціокультурної компетенції у поняття комунікативної компетенції з іноземної мови стало визнання необхідності співіснування в полікультурному просторі. Вона складається з країнознавчих та лінгвокраїнознавчих знань і передбачає володіння студентами знань з історії, географії, економіки та культури країни, мова якої вивчається.

Сучасний студент має широкий спектр можливостей іншомовного спілкування зі своїми ровесниками з різних країн світу. Іноземна мова як навчальний предмет сприяє розвитку особистості, усвідомлення себе як культурно-історичного суб'єкта. Вивчення іноземної мови повинно бути спрямоване на розвиток носія соціокультурних характеристик і його ролі як суб'єкта діалогу культур, інтегративних загальнокультурних та полікультурних умінь застосовувати іноземну мову як засіб культурного спілкування.

У «Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті» підкреслено, що «система освіти має забезпечувати наступність і неперервність освіти; формування особистості, яка усвідомлює свою належність до українського народу, сучасної європейської цивілізації, орієнтується в реаліях і перспективах соціокультурної динаміки, підготовлена до життя і праці у світі, що змінюється» [2, с. 2]. В умовах розширення економічних та культурних зв'язків між країнами, знання іноземної мови стало необхідним явищем для освіченої людини. Це зумовило різке зростання інтересу всього континенту до вивчення мови як інструменту комунікації та взаємодії між різними народами.

Соціокультурна компетенція багато в чому визначає успіх спілкування із представниками іншомовної культури, дозволяючи почувати себе впевнено і комфортно в іншомовному середовищі. Зазначена компетенція характеризує процес саморозвитку особистості людини, в основу якого покладено здатність індивіда до акумуляції знань та вміння і навички аналізувати соціокультурні явища, розуміти й пояснювати їх, проводити аналогії й асоціації між різними сферами знань[3, с. 10].

Існують різні інтерпретації структури даного виду компетенції. Розглянемо такі елементи:

- *країнознавча компетенція* – знання про народ-носія мови, національний характер, суспільно-державний устрій, здобутки у галузі освіти, культури, особливості побуту, традиції, звичаї;
- *лінгвокраїнознавча компетенція* – здатність сприймати мову в її культурноносній функції, з національно-культурними особливостями. Включає знання мовних одиниць, у тому числі з національно-культурним компонентом семантики, і вміння використовувати їх відповідно до соціально-мовленнєвих ситуацій;
- *соціолінгвістична компетенція* – знання особливостей національного мовленнєвого етикету і невербальної поведінки та навички врахування їх у реальних життєвих ситуаціях, здатність організовувати мовленнєве спілкування відповідно до комунікативної ситуації, соціальних норм поведінки та соціального статусу комунікантів.

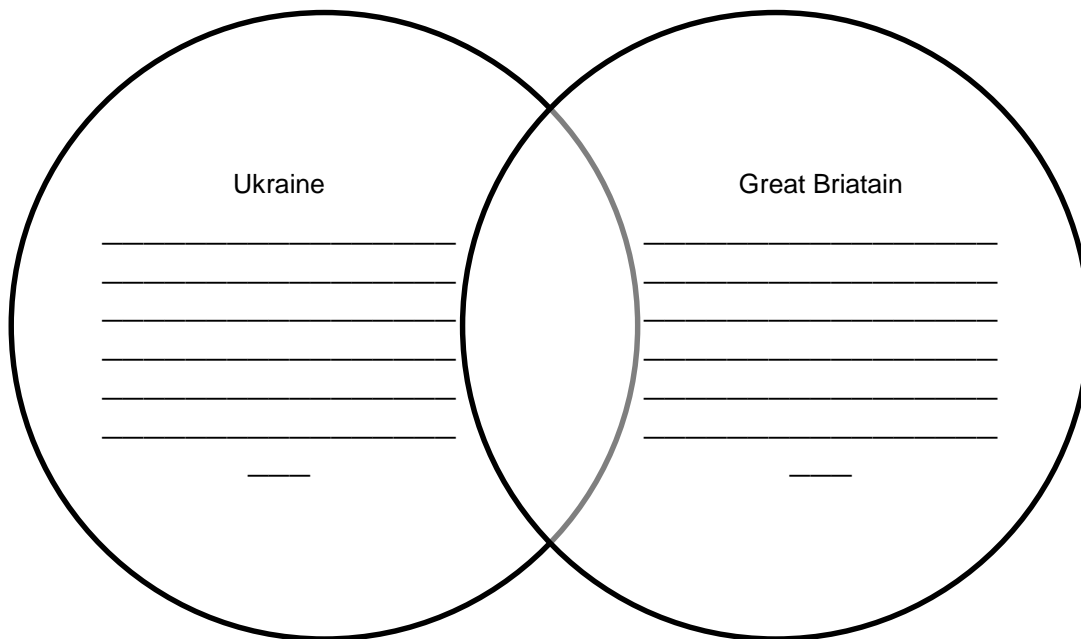
Важливою умовою процесу формування соціокультурної компетенції є забезпечення студентів не тільки знаннями, але й формування в них відповідних умінь і навичок.

Одним із шляхів підвищення якості освіти є формування у студентів соціокультурної компетенції. Сучасне навчання іноземної мови включає в себе не тільки лінгвістичне знання, а й проникнення в культуру її народу, так як мова та культура нероздільні.

Для того, щоб ознайомитись з культурою народу мова, якого вивчається та провести зіставний аналіз з культурою української спільноти, пропонуємо ряд соціокультурних завдань:

- 1) Read the information about the behavior code in Britain. Discuss it with your partner and make a similar list under the heading "Ukraine – mind your manners".
- 2) Look at the Guide map of the sightseeing tour along the Thames. Find out more information about the places you may visit. Make a similar map of the tour along the Dnipro in Kyiv.
- 3) Read the text about one of the greatest American holidays and write a script for the celebrations of other holidays.

- 4) You are an exchange student in the USA. Discuss with American students some differences and similarities of study.
 - 5) Look at the invitation card; find more information about the place. Act out a telephone conversation with your American friend who lives there. Write a card inviting him to visit Ukraine.
 - 6) Christmas is the bank holiday in the USA. Pair up with your friend and discuss Christmas traditions in America and your home country.
 - 7) Read the list products and decide what national American dish can be cooked of the products in it. Say on what important occasion it may happen. Give a recipe of a national Ukrainian dish.
 - 8) Look at the photo of the castle. Work with a monolingual dictionary and find some information about it. Are there ancient castles in your country?
 - 9) Draw a parallel between Ukrainian and English cultures in meals in terms of:
 - Traditional meal schedule;
 - National cuisine;
 - Dining out facilities.
- Use the Venn Diagram**

Cultural Anticipation:

1. In Britain people also like cookery programmes on TV. Think and decide if they are similar with our TV programmes or different.
2. In groups discuss the script of a possible cookery programmes on the British TV under the title "Ready to Cook" [1, с. 7-10]

Запропоновані нами вправи були ефективно використані на заняттях англійської мови історичного та філологічного факультетів під час вивчення програмних тем. При цьому виявилось, що вивчення англійської мови у контексті полілогу культур сприяє підвищенню мотивації до навчання, більш продуктивному засвоєнню програмного матеріалу.

Література:

1. Калініна Л.В., Самойлюкевич І.В., Андерсон К. GettingAmerica-wisethroughreading. Навчальний посібник з англійської мови для студентів вищих навчальних закладів. У 2-ч кн. – Київ: Пед. думка, 2001. – Кн. I. – 175 с.
2. Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті. – К.: Освіта, 2002. – 24 с.
3. Скляренко Н.К., Голованчук Л.П. Формування соціокультурної компетенції учнів за навчально-методичними комплексами "Englishtroughcommunication"// Іноземні мови. – 2003. – №1. – 54 с.

Ш.М. Майгельдієва, К.И. Дауылбаева
(Кызылорда, Казахстан)

**РАБОТА ПО РАЗВИТИЮ РЕЧИ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ АУТЕНТИЧНЫХ СРЕДСТВ
(НА МАТЕРИАЛЕ ПРОИЗВЕДЕНИЙ А.С. ПУШКИНА)**

Использование аутентичных средств (художественные, общественно – политические, научно-популярные фильмы) позволяет расширить сферу функционирования языка на занятиях в вузе. При показе видеофильмов, относящихся к разным жанрам, имеется возможность моделировать речевое и неречевое поведение обучающегося в разнообразных ситуациях общения, проводить на их основе

беседы, дискуссии. Иными словами, благодаря использованию видео, мы обеспечиваем функционирование русского языка в учебной аудитории на том уровне, на котором он используется в естественных условиях носителем языка, что является наиболее сложным в обучении неподготовленной спонтанной речи.

Комплекс тематически подобранных видео создает материализованную опору для умственных операций, необходимых в работе с текстами на различные темы, для активизации речи студентов и повышения их интеллектуального уровня, расширения кругозора. Вышесказанное предполагает использование аутентичных средств (видеофильмов) на занятиях русского языка в национальной аудитории. Типовая программа (Алматы, 2002) также предусматривает работу с аутентичными средствами с целью развития и совершенствования устной и письменной речи.

Так, при усвоении лексической темы «Культура и искусство» студенты национальной аудитории имеют возможность познакомиться с литературой как одним из видов искусства, с литературной лабораторией известных в мировой и отечественной литературе писателей, поэтов. Богатым материалом в плане высокого художественного стиля, богатства и выразительности поэтического слога могут служить произведения великого русского поэта Александра Сергеевича Пушкина, в частности его великолепные сказки. Сказки А.С.Пушкина знакомы студентам из прошлого личного опыта.

Каким образом можно организовать работу с видеофильмами на занятиях русского языка?

Известно, что занятие с использованием видеоматериалов делится на три этапа:

1. Подготовительный (предфильмовый)
2. Фильмовый
3. Заключительный (постфильмовый)

Цель предфильмового этапа – подготовить учащихся к восприятию предлагаемого видеоматериала, т.е. провести языковую и смысловую информацию в соответствии с общеобразовательной подготовкой студента, помочь преодолеть трудности, связанные с условиями предъявления видеоинформации. Подготовительная работа настраивает обучающихся на восприятие знаний, закрепленных на видеоматериале. Задача преподавателя – снять языковые трудности, облегчить языковое содержание фильма посредством введения нового или повторения уже известного материала. Отрабатываются речевые модели, которые должны облегчить понимание содержания фильма. В центре внимания – снятие языковых и страноведческих трудностей, встречающихся в фильме.

С этой целью на этом этапе, в начале занятия, студентам предлагается методом прогнозирования на основе представленных преподавателем ключевых слов выполнить ряд заданий типа:

- Прочитайте вслух данные слова и словосочетания, запишите их со слуха, проверьте: «светлица, крещенный мир, неведомо, гонец, обвенчаться, царская воля, коршун, чародей, град, величать, возглашать, вопрошать, величева, пава, сватья баба...». Как вы объясните лексическое значение этих слов?

- Составьте с ними предложения (по выбору)
- Ответьте на вопросы:

- а) Знакомы ли Вам данные слова? Где вы их слышали?
- б) В каких источниках можно использовать их?
- в) Можете ли определить этимологию этих слов?

д) Как вы думаете, о чем будет видеофильм? Оформите в форме эссе сценарий предлагаемого вам видеофильма.

Нужно отметить, что на подготовительном этапе при введении лексики не дается значение новых слов, а вводится объяснение значений на русском языке (родной язык надо исключить на этом этапе) с целью выработки у нерусских студентов языковой догадки. С первой встречи с новым словом они должны использовать его в самостоятельной речи, что повышает продуктивность непроизвольного запоминания. Хорошо, если студенты не просто выполняют упражнения без помощи преподавателя, но и прежде всего на этом этапе выразят свои мысли и чувства. Это является особенно важным у студентов-филологов, для которых имеет значение не просто совершенствование речи, но и развитие креативного мышления, умения обосновать и отстаивать свою точку зрения на русском языке, являющимся для него неродным. Сценарий видеофильма в руки студента не дается, чтобы не пропал эмоциональный настрой перед и во время просмотра. Результат может быть иной, если зритель заранее узнает события, а также если в памяти обучаемых запечатлен образ слова.

Второй фильмвый этап должен быть направлен на формирование навыков восприятия видеоинформации на основе заданий, упражнений, способствующих аудированию, говорению, развитию психологических механизмов, как память, осмысление. Данные задания предлагаются во время демонстрации видеофильма в течение 10-15 минут с целью закрепления увиденного и услышанного. Пакет с заданиями можно раздать до просмотра фильма каждому студенту. Последовательность заданий может быть определена следующим образом:

- Определите ключевые слова и выражения из фильма; сопоставьте их с предложенным в начале занятий лексическим материалом;
- Выделите значимые кадры видеофильма. Озаглавьте их. Раскройте содержание каждой части

- Составьте список персонажей, встречающихся в фильме. Объясните правописание имен собственных.

- В чем выражается основная мысль фильма? В какой части фильма она ярко проявляется? Что способствует этому? Какими художественными средствами выразил основную мысль автор фильма?

Обсуждение по выполнению этих заданий проводится после просмотра фильма с целью обратной связи для преподавателя. На заключительном этапе (постфильмовый) с целью закрепления в памяти увиденного и с целью услышанного студентам предлагаются такие

упражнения с заданиями:

- Выскажите свое мнение о фильме?

- Сравните текст, например, «Сказки о царе Салтане...» А.С.Пушкина с видеофильмом, поставленным по ней. Чему способствует видеофильм? Можно ли провести аналогию между фильмом и текстом – сказки А.С.Пушкина.

- Охарактеризуйте героев фильма.

- Как они представлены в фильме?

- Вспомните и опишите предметы, которые увидели в фильме

- Определите, кто кому говорит данные реплики:

1) «Ты найдешь меня повсюду,

А теперь вы воротись,

Не горюй и спать ложись»

(Лебедь)

2) «Мы объехали весь свет,

Торговали соболями,

Черно-бурыми лисами

А теперь нам вышел срок

Едем прямо на восток

Мимо острова Буяна,

В царство славного Салтана...»

(Корабельщики)

3) «Если только жив я буду,

Чудный остров навещу,

У Гвидона погощу

(Царь Салтан)

4) «Кто нас этим удивит?

«Что тут дивного? Ну вот!»

(Повариха, Ткачиха и Сватья баба Бабариха)

5) «Что я вижу? Что такое?

Как!...»

(царь Салтан)

- Опишите ситуацию, в которой прозвучали данные реплики

- Составьте рекламу к данному фильму. Проведите презентацию

Предложенные преподавателем задания совместно с вышеизложенной нами технологией работы с аутентичным средством обучения – видеофильмом- позволяют, в первую очередь, моделировать речевое и неречевое поведение нерусских студентов в различных ситуациях общения.

Контролем для усвоения просмотренного видеоматериала может служить комментирование «немного» фильма (отрывка, диалога, монолога), когда преподавателем учитывается умение студентов «уложиться» в кадр, при этом использовать в речи новую лексику, сосредоточить внимание на правильности высказывания, на темпе речи. Все это поможет студенту увидеть собственные успехи в изучении русского языка.

Правильно построенная и организованная работа с аутентичными средствами обучения в целом способствует развитию и совершенствованию речевых навыков нерусских студентов.

Литература:

1. Русский язык и литература в общении народов мира: проблемы, функционирование и преподавание. УП Конгресс МАПРЯЛ – М.: «Русский язык», 1990.
2. Рыжков К.А. Видео на уроках (Русский язык за рубежом – 2000, №2.

Л.К. Омарқұлова
(Тараз, Казахстан)

ҚАЗАҚ ӘДЕБИЕТІНДЕГІ ТОМИРИС ХАНЫМ БЕЙНЕСІ

Ана баларының алдында аналық міндетін орындаса, қоғамда, жанұяда әйел ретінде де өз борышын атқарады. Отбасының ұйытқысы, берекесі, мейір-шапағат көзі – әйел. Әйелдің бұл рөлі отағасының жамағатына, бала-шағаның анаға деген сүйіспеншілігімен, қамқорлығымен, ана жанын қас-

қабағынан, жанарынан танығыштықпен нығая, биіктей береді. Әрине, әйел де өзінің аналық борышын ұмытпағанда, әсіресе, ерімен қабат жарысып, тату-сүйіспеншілікке тұрғанда, оған деген көзқарасында халқымыздың ізгі дәстүрін, өнегелі-өміршең салтын, діни жол-жосығымызды ескергенде ғана оның қадір қасиеті, бүкіл отбасын, ауылды, ағайын-туысты топтастырушылық мәртебесі арта түспек.

«Қазақтың қысқаша түсіндірме сөздігінде» әйелге мынадай анықтама берген: Әйел – 1. Адам баласының ұрғашы жыныстылары. 2. Жұбай, зайып, қатын.

Орхон-Енесей жазба ескерткіштерінде «йотыз» сөзі әйел деп аударылады. [1. 67б.] Әйел сөзі қазақтың өзінің төл сөзі секілді.

Әйел сөзімен қатар мағынасына қарай кейде аяғы ауыр, беті қаралы, нақсүйер секілді айшықты сөздерді пайдаланылған. Қазақ «әйелді – жеті қазынаның бірі» деп құрмет тұтып: «Әйел- үйдің ажары», «Жақсы әйел жаман еркекті түзетеді» деп мақалдаса, бір жағынан: «Жақсы әйелдің қолы ұзын, жаман әйелдің тілі ұзын», «Еркектің қолы ауыр, әйелдің тілі ауыр» кемістігін ашық әшкерелеген. Әйтсе де, отбасының өмір отын лаулатып отырған ошақ иесі – әйелдің орны да, еңбегі де алабөтен. Баяғының білімпазы Разаудин ибн Фахруддин: «Әйелдері тәрбиелі болған халық – тәрбиелі, әйелдері тәрбиесіз болған халық – тәрбиесіз. Әйелдері үнемшіл, пысық, жігерлі, талапты болса, халық бай; ал жалқау, салақ немесе ысырапшыл болса, халық пақыр, кедей болады», - деп, бекер айтпаса керек.

Тарихта әйелдің табиғаты туралы қомақты мұра бар. Әйгілі Кирдің басын алып, патшалық құрған Тұмар ханым, Шығыс әйелдерінің патшайымы Тұтқан қатын, Шыңғысханды бұлтартпаған Қоңырат қызы Бөрте ханым, Низами ғашық болып жыр арнаған Қыпшақ қызы Әппақ сұлу, бүкіл ұлы жүздің ұлы анасы Домалақ ананың қасиетті есімдерін білмейтін қазақ жоқ.

Қоғамда әйелдер орны тек ынтымақтастыру, мейірбандық, сезімалдық, болжампаздық, шыдамдылықпен шектелмейді. Тарихқа үңілсек, өмір өзенінің ағысын өзге арнаға бұрып, тарихи оқиғаларды жасаған тұлғаларға көзіміз түседі. Ерлігімен әлемді мойындатқан Шыңғыс хан, Юлий Цезарь, Абылай хан секілді ұлы тұлғалардың қатарында сақ патшасы Томирис те бар.

«Сақтардың киелі жерін парсы әскерінің шапқыншылық әрекетінен сақтап қалу тақырыбын жыр еткен шығармалардың бірі – «Томирис» дастаны. Бұл дастанның сюжеті бізге Геродоттың «Тарих» атты көп томдық кітабы арқылы жеткен. Көне грек тілінің нормасы бойынша, Геродот сақтардың «Тұмар» деген сөзін – «Томирис» деп жазған. Оның үстіне, Геродот дастанды эпос деп алған.

«Томирис» – тарихи-қаһармандық дастан. Дастанның сюжеті тарихта болған шынайы оқиғаларға негізделген. Геродоттың жазуы бойынша, парсы елінің патшасы Кир б. з. б. 539 жылы Вавилонды жаулап алған соң, бірден сақтар еліне жорыққа аттанады.

Дастанның басты қаһарманы – Тұмар (Томирис). Ол сақтар елінің мәликасы, патшасы. Тұмар өз елін ішкі және сыртқы жаулардан қорғау үшін жан аямай күресетін ержүрек әмірші. Соғыс өнерін жетік меңгерген қолбасшы. Өз халқының қамқоршы көсемі. Сондай-ақ мейірбанды ана»[2. 24б.].

Томирис (Томерис, Тұмар қыз, Тама Ырыс) жайында алғашқы деректер Геродоттың жазба еңбектерінде кездеседі дедік. Онда: «Массагеттердің жесір қалған патшайымы билеп тұрған-ды. Оны Томирис деп атайтын. Кир оған өзінің үйленгісі келетінін айтып, жаушы жібереді. Алайда, Томирис Кирдің ниеті үйлену емес, массагеттердің жерін иеленуде екенін түсінеді. Құлығынан түк өнбеген Кир массагеттерге анық шабуылға шықты. Әскерін дариядан өткізбек болып, Аракстың үстінен қалқыма көпірлер құруға, осы мақсатқа жегілетін кемелердің кермесінде мұнара қамалдар тұрғызуға қосты, - делінген» [8.154-155б.]. «Сақтар еліне шабуыл жасау үшін Кир патша Аракс (Әмудария)өзеніне көпір салдыра бастайды. Мұны естіген Томирис соғысты болдырмау үшін Кирге хат жолдайды: «Кир! Сен соғыс ашпай тынбайтын сияқтысың. Мақсатың сақтар елін тонау екен. Онда былай келісейік. Сен көпір салып әуреленбей-ақ қой. Адам қанын төкпейік. Сол үшін біз өз мекен-жайымызды тастап, үш күндік жүретін жолы бар жерге көшіп кетейік. Дариядан жайбарақат өтіп, алғың келген дүние-мүліктің бәрін ал. Бірақ үш күннен кейін өз еліңе қайтып кет» [2. 24-25б.].

Осыдан кейін батыр ханша Кирге кейін қайтуын талап етеді. Кир болса сақ патшасының тілін алмай, баласын қақпанға түсіреді. Бұны естіген Томирис ашуына мініп: «Кир сені сусының қанғанша адам қанына бөктірмесем, Томирис атым өшсін» деп ант береді. Ерлік пен әділет, парасат пен ақылдың символына айналған Томирис өзіне берген сертін орындап, Кирді талқандап, басын қанға толған қапқа салып қояды.

«Шетел басқыншыларына қарсы күреске қарсы күреске шақыратын «Томирис» дастаны осылайша аяқталады.

Ия, Кир әскерін сақтар елі де тұңғыш рет жеңіп, түгелдей дерлік қырылып қалды. Әйтсе де бұл жеңіліс парсы жұртының Кирден кейінгі патшаларына сабақ болмады. Жығылған күреске тоймайды ғой. Сақтардың елін бағындыру жорығына енді Дарий (б.з.б. 521-485) аттанды» [2.26б.].

Бұл жайында Б.Қожабекұлы «Қазақия» атты еңбегінде де тоқталған. Онда ол: «Кир патшасы жесір патшайымға құдалыққа елші жөнелтті. Ақылды патшайым Кирдің көңілі ауып отырмағанның, оның көзіне тірескен Массагет патшалығы екенін ұғып, некеліктен бас тартты. Кир құлыққа босып, салмалы, аспалы көпір жасата бастады. Кемелі көпірлерге мұнара тұрғызды.

«Мидия патшасы, – деп жазды Томирис, – алған бетіңнен қайт, салдырып жатқан көпірің пайда келтіре ме, әлде төбеңнен жай түскендей ете ме? Оны сен болжап білмейсің ғой. Тілімді алсаң, босқа тырбандама! Өз еліне патшалығыңды жүргізе бер, біздің елге көзіңді тікпе! Бірақ, ақыл тоқтататын адам емессің, асып-тасқансың ғой. Сені қандай есірік алдады екен, бейбіт көрші болар сұрың жоқ. Егер делебең қозып, Массагетке тиіспей, жан таппаймын десең, көпір салып әуре болма, судан өтіп, үш күндік жол жүр. Егер бізге өт десең, біз де сондай жол жүрейік...»

Патшайымның бұл сөзін жазушы, тарихшылар екі жарым мың жылдан бері не түрлі саққа жүгіртсе де, Геродоттың жазбасынан ауытқы алмады. «Айналып келер жері Қосабаның басы» дегендей, Арақтың айналасы қан майданға айналды...

Үлкен жорықтан соң «Томирис патшайым әскерінің қырылып, баласының тұтқындалғанына қатты налып, Кирге елші жіберіпті: «Қанішер Кир! Ерлік жасадым» деп дандайсыма! «Жүзімнің ашымалы адамның санасын да ашытатын парсылардан көріп жүрміз. Тентек ашытқы ауыздарыңа тисе, не айтып, не қойғандарыңды білмей, сандырақтайсыңдар, сендер баламды да сондай шараппен басын айналдырып, қолға түсірдіңдер. Майданда күш сынасып жеңбедіңдер. Енді сөзіме құлақ түр: «Баламды аман-есен қайтар, Массaget әскерінің үштен бірін қырып тастаңдар, жаның барда біздің жерден өкшенді көтер! Егер айтқаныма көнбесең, Массaget Күнбиінің атынан ант етемін, сен қаншама қанішер болсаң да, өзіңнің қаныңмен сусыныңды қандырамын, жауыз!

Кир патша Томирис патшайымның сөзіне құлақ аспайды. Томирисінің ұлы мастығы тарқап, қол-аяғын кісеннен босатуды өтінеді де, өзіне қол жұмсайды.

Геродоттың да, одан бұрынғы жазушылардың айтуына қарағанда, бұл нағыз қанды қырғын болыпты... Соғыс алаңындағы жағдай мынадай: «Алдымен парсылар мен сақтар қарама-қарсы тұрып, алыстан садақпен атысты. Содан кейін найзаласып, пышақтасады. Екі жағы да аянбай, қызыл-жоса қан болды. Ақыры массagetтер жеңеді. Парсы әскері баудай түседі, Кир патша да қаза табады. Сонымен Кир 29 жыл патшалық құрған еді. Томирис патшайым шарап құйылған меске адам қанын толтырып, Кирдің өлігін таптыртып, басын кесіп, сол қанды толтырылған меске салдыртады да: «Сен қулықпен баламды қолыңа түсіріп, мені тірідей өлтірдің, бірақ сені майдан даласында жеңіп, тірі қалдым. Мен сені қанмен тұншықтырамын деп серт беріп едім ғой, сол сертімді орындап, саған қан жұтқыздым қарабет» [3. 224-230б.].

Жазушы Болат Жандарбеков өзінің «Сақтар» деген тарихи диалогиясында Томирис тұлғасын өзгеше қырмен көрсете білген. Томирисей аруды дүниеге әкелген Зарина ханымның екі елді бітістіргені, қызы мен жары үшін өзін өлімге қиғаны оқиға желісін басынан тартысты етеді.

«Массagetтердің патшайымы» атты бөлімінде Томирисінің образы айқын суреттелген. Онда сақ патшасының балалық шағы қылыштың сыңғырымен өткені, алты жасында ең асау аттың құлағында ойнағаны, әкесінің өзі оны жекпе-жекке дайындағаны, он үш жасында қанжар мен қылышты еркін иемденіп, мергендігімен көзге түскені оқырманды одан әрі қызықтыра түседі.

«Томирис жастайынан ержүректік, намысқойлық, бірбеткейлік секілді ерекше мінездің иесі болады. Сондықтанда болар Спаргапты өзінің мұрагерінің

қыз болғаны еш ойландырмаған емес. Керсінше оның өлімін күтіп отырған көрші

парсылардың ызғары қатты алаңдатты» [4.71-72б.]. Спаргаптың өлімінен соң, Томирисінің ықтаған қамқоршысы – күйеуі Рустам болған. Жастайынан елін, жерін қорғап, сақтар үшін жанын қиған әкесінен үлгі алған Томирис сол жолмен елінің еңсесін көтеріп, керегесін биіктеткен.

«Тұмар ханша есімінің тарихқа еніп, әлемге танылуы – Ахыман әулетінен шыққан, «төрт құбыланың тұтас билеушісі» атанған парсының әйгілі патшасы Кирдің (ж.ж.с.д.558-530) Орта Азияға басқыншылық жорықпен келген, «жеңілуді білмейді» деп дәріптелген әскерін ашық шайқаста тас-талқанын шығарып жеңуімен тікелей байланысты» [5.16-17б.].

«Жалпы сақ әйелдері қоғамдық өмірдің барлық салаларына, тіпті соғыс шайқастарына да ерлермен бірдей белсене қатысып, ерлік көрсетіп отырған. Грек авторы Кбеси: «Сақ әйелдері ержүрек келеді, соғыс қаупі төнгенде ерлеріне көмек көрсетеді» дейді. Алимпент Александр былай деп жазады: «Соғыс ісімен ерлерден кем шұғылданбайтын сармат әйелдерін білемін, ерлермен бірдей садақтан оқ ататын басқа да сақ әйелдерін білемін» [6.55б].

Ұмай ана, Домалақ ана, Томирис арқылы тарихтағы әжелеріміздің адалдық, көрегендік, әділдік, кішіпейілдік, жомарттық, батырлық, отаншылдық кейіпін танимыз.

Әдебиеттер:

1. Айдаров Ғ. Көне түркі жазба ескерткіштерінің тілі. Алматы: Мектеп. 1986.
2. Келімбетов Н. Ежелгі дәуір әдебиеті. Алматы: Атамұра. 2005.
3. Қожабекұлы Б. Қазақия. Алматы: Ататек. 1998.
4. Жандарбеков Б. Саки. Алматы: Жазушы. 1993.
5. Дүйсенбаев Д. Домалақ ана. Алматы: Мұраттас. 1991.
6. Нұржекеұлы Б. Ұмай ене. //Жас Алаш. 29- қыркүйек. 2005. 1) С. Ақатаев «Күн мен көлеңке». Жалын. 1990. 2) М.Жолдасбеков. Қ. Сартқожаұлы. Астана. 2005.

Anastasiia Poluektova
(Mykolaiv, Ukraine)

UKRAINIAN AND RUSSIAN PUBLICATIONS OF «GRAMMAR» BY MELETII SMOTRYTSKYI: STRUCTURE AND CHARACTERISTICS INTRODUCTION

In recent years, there are a lot of accentual problems in linguistics, such as the accent position in the word, its modulations in consequence of the word-formation and inflection, also the reasons for choosing the setting of stress, the accent types, and so on. Phonetics is a discipline of linguistics that focuses on the study of

the sounds used in speech. It is not concerned with the meaning of these sounds, the order in which they are placed, or any other factor outside of how they are produced and heard, and their various properties. This branch of linguistics is closely related to phonology, which focuses on how sounds are understood in a given language. As for accentology to understand the system of the stress position in the word researchers should move from history to present.

The relationship between accentuate and accentology has been investigated by many explorers, among them L. Bulakhovskiy, I. Halchuk, V. Halchuk, I. Ohienko, S. Ponomarenko, A. Potebnia, V. Skliarenko, K. Tishechkina, Z. Veselovska, V. Vynnytskyi, V. Zadorozhnyi, B. Zheliazkova, A. Zyniakova, and other. In addition, Russian scientists make a significant contribution to Slavic accentology, such as G. Bulatov, B. Dybo, V. Kolesov, A. Shakhmatov, etc.

The research of the accentual behaviors of Indo-European languages and their proto-language remains a 'live' topic of the present research and the discussions. The main accentual shifts in 'stress languages' are the following: a) a change of a basic type (a transition from non-fixed stress to a fixed one and on the contrary); b) a change inside the basic type (a shift from the left edge stress to the right edge; a reorganization of accentual paradigms); c) rise of the tonal accent [4, p. 63]. The most important tasks of the accentological science are the accent and the reasons for its placement. On the one hand, the emphasis is a relative prominence of a particular syllable of a word by greater intensity or by variation or modulation of tone. On the other hand, the stress is a mark or symbol used in printing and writing to indicate the stressed syllables of a spoken word.

It would be thus of interest to study the similar editions of the 'Grammar' which were published in different countries and different years. However, just few investigations have focused on the Ukrainian and Russian publications of 'Grammar' by Meletii Smotrytskyi (1619, 1648).

In this paper, I discuss the formal models of Russian and Ukrainian stress, turning to the historical and typological comparison based on the two Old-Church Slavonic manuscripts. The purpose of this paper is to give structure and peculiar properties of these two grammars.

METHODS

The comparative method can help to understand the reason to change the structure of the similar works by M. Smotrytskyi. The comparative historical method has not resolved likewise in many issues, including the question about the impact of the accentographic system on accentual system, which has not yet been investigated.

In traditional Ukrainian grammar a phenomena of the emphasizing words is designated by the term 'prosody'. The Slavic theory of the stress can take a basis of the grammar by L. Zizanii (1596), by M. Smotrytskyi (1619, 1638/48), I. Izhevych, O. Pavlovskii (1818), etc. The system of Ukrainian accent was formed as the result of historical development of Slavonic and Old accentual systems. The first accented sights of the Eastern Slavs occur in the 14th century. But the monuments of the second half of the 16th – the end of 18th century can present historical grammar structure larger and more systematic. Thus, the research project will present the overview of the Ukrainian and Russian editions of 'Grammar' by M. Smotrytskyi.

RESULTS

'Грамматики Славѣнския правилное Свнта҃рма...' by M. Smotrytskyi is closely related to the cultural and national movement for Ukrainian and Belarusian lands in the end of 16th – 17th centuries. This document is consisted of the following parts: Орфо҃рафія, Етѣмологїя, Свнта҃҃іс, Просѣдїя [Orthography. Etymology. Syntax. Prosody]. In the chapter about the spelling in the ancient times the scientists usually gave a description of phonetics and pronunciation.

Meletii Smotrytskyi analyzed the different levels of the Church Slavonic language system, which was caused by the future education needs. I. Halchuk noted that the accentuation of Church Slavonic language bordered with most elements of contemporary Ukrainian accentuation.

'Grammar' is consistently accentuated. It can make the investigation easier. The emphasis is discussed in two of the four selected sections of grammar – the spelling and the prosody. It was the rule to identify every word with the stress ('Орфо҃рафія учит право писати, и гласом в реченїих прямо ударяти') [Orthography can teach to write and to choose the placement of accent correctly].

In the chapter "Prosody" versification shares on 'орфо҃рафійна' [orthographic] ('возношенїя иль утисненїя гласа письменнаго в писанїи иль глаголанїи'). It can cumber the voice during pronunciation. 'Стїхотворна' [expressed in verse] is the second type of prosody that can teach the skills to versify with the help of the syllable's number in a certain order ('художество стїхотворное под метром иль мѣрою слог кольчества быти глаголем'). Meletii Smotrytskyi identifies three types of stress, each of which has a separate the special sign: oksiiа or ostriiа (bowed line from right to left), which is placed over the accented vowel syllables, including the final, if it was closed (челом, дверь), and variiа or tyazkiiа (bowed line from left to right), which is placed over the accented vowel of the final open-ended (твори, зело) and perispomeny or oblecheniia (an open bottom semicircle).

DISCUSSION

Nimchuk and Zhytetskyi rightly pointed out that the doctrine of prosody and emphasis by Smotritskyi was founded in Greek terminology. It is based on the Greek system and this system does not reflect the Slavic accent, but also it was mentioned that such signs emphasis placed in Ukrainian historical books, and the author had to give them justification.

The chapter 'Ω страсти' is an interesting section. It deals with the rules of use superscript, which Smotrytskyi identified: 'Срикь, паєркь, сли(т)наА, мАркаА'. The first means the letter of hardness in the

sentence ('И паєркъ оубо на(д) согласными... дебе́лоє... творить'), the second – softness. However, 'єрикъ' is used over prepositions (prefix). The sign 'СлитнаА' indicates that the sound merges with the previous one. This rule stipulates letters' writing. The sign 'мАркаА' indicates soft consonant ('суд'ба', 'л'ось'). Such a mark was taken to indicate soft consonants in German grammar translated by Lomonosov. Kuznetsov believes that it was borrowed from the Polish and Czech writing, but it can be taken from 'Грамматика' by M. Smotrytskyi. The stress is most reflected the influence of 'living languages' (primarily western dialects): я́зыку, имА, вто́рое, снóха, злóдѣй, прóстое, хóщу and others.

For the modern accentology the grammar by M. Smotritskyi is valuable with its emphasis on the theoretical propositions, and, above all, the actual material that makes it possible to trace the historical development stages of Ukrainian accentuation system. The publishers of 'Грамматика' 1648 significantly altered the section about spelling by Smotrytskyi. It was taken only the first sentence from the large 'Увѣщєнія', which was published in 1619, but it was removed it from the Greek examples. The part 'Ω просодіи' was significantly revised. The number and names of the sign-system was changed, including 'исо', or 'иссо, слитнаА', or 'кра(т)каА, апострофъ'. The paragraph 'Ω роздѣленіи просодіА', the subsections 'Ω времени', 'Ω дусѣ', 'Ω страсти' were omitted.

The accentuation in the 1648 publication is closed to the Russian, for example: *сноха́* instead *снóха*, *дрѣва́* instead *дрѣва*, *рѣмпланинѣ* instead *рѣмплАнѣнѣ*, *ходата́й* instead *ходотА́й*, *злодѣ́й* instead *злóдѣй*, *имА* instead *имА́* and others. There is the impact of 'living' Russian language not only in the paradigm, but also in the text. Accentuation in the publication in 1648 is too close to the Russian.

CONCLUSION

The development of stress evolution theory presupposes an analysis of the structure which combines all accentually relevant characteristics of word in different languages. The Ukrainian and Russian old books (XVI – XVII centuries) particular "Grammar" by Meletiy Smotrytskyi is relevant for the investigation the accentual system of Ukrainian and Russian. Materials of the thesis can be used for the traditional Ukrainian and Russian accent dictionary. The analysis in this research project can help to analyze the Old Church Slavonic accentual and grammar system.

REFERENCES:

1. Bulakhovskiy, L. (1937). Porivnialno-istorychni rozvidky v diliantsi ukrainskogo nagolosu. [Comparative-historical Research in the Area of the Ukrainian Accent]. *Kyiv: Movoznavstvo*, 11, 27–39.
2. Dybo, V. (1981). *Slavjanskaja akcentologija: opyt rekonstrukcii sistemy akcentnykh paradigm v praslavjanskom*. Moskva: Nauka.
3. Galchuk, I. (2008). Nagolos gramatyky M. Smotrytskogo yak vidbyttia staroukrainskoi akcentnoi systemy. [The Accent of Grammar by M. Smotritskyi as a Reflection of Old Ukrainian Accentual System]. *Kyiv: Movoznavstvo*, 4–5, 79–91.
4. Kodzasov, V. Sandro (2003). Towards an Evolutionary Typology of Stress. *Moscow State University, Moscow*, 63–66.
5. Ladefoged, P. and Maddieson, I. (1996). *Sounds of the World's Languages*. Oxford: Blackwell.
6. Laver, J. (1994). *Principles of Phonetics*. Cambridge: Cambridge University Press.
7. Nimchuk, V. (2003) Gramatyka M. Smotrytskogo – perlyna davniogo movoznavstva. *Kyiv: Izbornik*, 67.
8. Olander, T. (2009). *Balto-Slavic Accentual Mobility [Trends in Linguistics, Studies and Monographs 199]*. Berlin/New York: Mouton de Gruyter.
9. Skliarenko, V. (1998). *Praslovianska akcentologija*. [Proto-Slavic Accentology]. Kyiv: Ukrainska shkola.
10. Stang, Ch. S. (1957). *Slavonic accentuation*. Oslo ect.: Universitets-forl.
11. Vynnytskyi, V. (1984). *Nagolos u suchasni ukrainskii movi*. [The Emphasis in the Modern Ukrainian Language]. Kyiv: Radianska shkola.

Scientific supervisor:

candidate of philological Sciences, S. S. Ponomarenko.

Маргарита Таран
(Мелітополь, Україна)

ОБРАЗ ГОЛОВНОГО ГЕРОЯ В РОМАНІ “DER VORLESER” Б. ШЛІНКА

Головний герой і оповідач (Ich-Erzähler), професор історії права в університеті, розповідає з позиції ретроспекції про стосунки зі старшою від нього на багато років жінкою «*um sie loszuwerden*» [3, с. 206]. П'ятнадцятирічний гімназист середньої школи був типовим хлопчиком-підлітком із характерними для цього віку проблемами і поведінкою, якому властиві невизначеність і занижена самооцінка: «*das kleinste Scheitern genügte, mich von meiner Nichtswürdigkeit zu überzeugen*» [3, с. 65]. Ця фаза самознищення (*Ich hatte zu lange Arme und zu lange Beine... meine Brille war ein billiges Kassenmodell* [Шлінк, с. 39]), отруювала його в той момент, коли він зустрів Ханну Шмітц (*so schwach wie nie in meinem Leben... meine Organe lägen schwer und fälsch in meinem Leib* [3, с. 5]). Ранній досвід фізичної любові та емоційний імпульс, що був пов'язаний із ним, дав йому в одну мить почуття самотійності: *Die Mädchen, denen ich begegnete. merkten und mochten, daß ich keine Angst vor ihnen hatte* [Шлінк, с. 41].

Жінка, за якою він спостерігав у роздягальні, що не була більше роздягнутою, ніж жінки й дівчатка, котрих він бачив у басейні, але вона його нестримно приваблювала: *Verführung, die nicht Busen und Po und Bein ist, sondern die Einladung, im Inneren des Körpers die Welt zu vergessen* [3, с. 18]. Стосунки між зрілою жінкою і недосвідченим молодиком, однак, не могли не бути невчасними. Жінка визначає все, і не тільки на фізичному рівні, але й у вербальному спілкуванні. Своєму домінуючому положенню вона надає вираження навіть у зверненні: *Jungchen*. Міхаель додає, що він її – принаймні спочатку – занадто слухається. Він підпорядковує взаємостосункам із цією жінкою все інше, не відчуваючи, що для Ханни власне життя є найважливішим за все інше. Міхаель повинен вести подвійне життя, щоб зберегти скандальні стосунки в таємниці. Щоб зблизитися з нею, він, не вагаючись, здатен брехати і красти. Неодноразово він повинен був нехтувати своєю гідністю, щоб не втратити Ханни. Але з часом він відчув патологічну хворобливість такого стану їхніх стосунків: *...ich erniedrigte und entschuldigte mich, bis sie mich zu sich nahm. Aber ich war voll Groll* [3, с. 71].

У звичному оточенні, без Ханни, він відчував себе менш закомплексованим і з парадоксальною запізненням він випробував принади під час невинного флірту з Софі, його однолітком. Це було необхідно для того, щоб, ідеалізуючи Ханну, зберегти свій статус: *Nausikaa, den Unsterblichen an Wuchs und Aussehen gleichend, jungfräulich und weißarmig – sollte ich mir dabei Hanna oder Sophie vorstellen? Es mußte eine von beiden sein* [3, с. 66].

Мотивовану близькість із Ханною можна побачити в їх пральному ритуалі: *Nausikaa begegnet dem vom Schlamm besudelten Odysseus freundlich und führt ihn zum Bad* [3, с. 28]. Статус підлеглого Міхаеля ніколи не відпускає, навіть у той час, коли він нібито має ініціативу, вирішуючи певні проблеми в стосунках із Ханною. Тим не менш, вона керує його життям.

Коли Ханна тимчасово зникла з життя Міхаеля, він переоцінив свою значимість у її очах, бо він припустив, що вона покарає його за те, що він їй перечив. Амбівалентність його дій, одна з найбільш визначальних рис його характеру, давалася взнаки не тільки в нерішучості хлопця, існування Ханни набувало значення не тільки у колі його знайомих, що, втім, було цілком зрозумілим, але й пізніше в процесі їхнього спілкування: *Ich erschrak. Ich merkte, daß ich Hannas Haft als natürlich und richtig empfunden hatte. Nicht wegen der Anklage (...), sondern weil sie in der Zelle raus aus meiner Welt, raus aus meinem Leben war* [3, с. 93].

Ще більш показово це виражається на прикладі *Betäubung*, що було метафорою стосунків між Міхаелем і Ханною (*Alle Literatur der Überlebenden berichtet von dieser Betäubung* [3, с. 98]). У цих словах Міхаель є жертвою і злочинцем одночасно. Його риторичне запитання: *Wer hat mir die Spritze [Betäubung] gegeben?* [3, с. 97] має більш глибокий зв'язок із центральною темою роману: як післявоєнна Німеччина усвідомлювала звірства нацистської епохи. Подібні факти алегорично описував також Зюскінд [2].

Стосунки з Ханною, які вважались мертвими, були повернені до життя в цьому процесі. Насправді, спілкування з жінкою ніколи не переставало впливати на життя Міхаеля. Всі його любовні романи були намальовані Ханною: *daß eine Frau sich ein bißchen wie Hanna anfassen und anfühlen, ein bißchen wie sie riechen und schmecken muß...* [3, с. 165-166].

Одержимість посилилася після того, як Міхаель дізнався, що Ханна є неграмотною. Міхаеля здолала його провина, яка переслідувала головного героя як нав'язлива ідея: *Hanna, die mich mit den kalten Augen und dem schmalen Mund liebt, die mir wortlos bei dem Vorlesen zuhört und am Ende mit der Hand gegen die Sand schlägt, die zu mir redet und deren Gesicht zur Fratze wird* [3, с. 141].

Міхаель намагається захистити Ханну від самої себе, інкримінуючи її дії в концтаборі гуманістичною мотивацією: *Frag sie, ob sie die schwachen und zarten Mädchen gewählt hat, weil sie die Arbeit auf dem Bau ohnehin nicht verkrafteten, weil sie ohnehin mit dem nächsten Transport nach Auschwitz kamen.... Sag's, Hanna. Sag, daß du ihnen den letzten Monat erträglich machen wolltest. Daß das der Grund war, die Zarten und Schwachen zu wählen. Daß es keinen enderen Grund gab, keinen geben konnte* [3, с. 113].

Його амбівалентність, якою він приваблює і відштовхує Ханну водночас, приводить його до дилеми: *Ich wollte Hannas Verbrechen zugleich verstehen und verurteilen. Beides ging nicht* [Шлінк, с. 151]. Цікаво, що Міхаель не намагається відсторонитися від провини Ханни так чи інакше, якщо зважати, що він нічого не знав про її діяльність у часи нацизму.

Той факт, що інші життєві обставини Міхаеля – особливо його шлюб і його діти – розглядаються як фонові події, підкреслюємо, що взаємини між Міхаелем і Ханною символізують ставлення німецького повоєнного покоління до нацистських злочинців [1]. Асиметрія є властивою для цієї символічності, зокрема суворо різницю між неосвіченою родиною Ханни і вихідцями з високо інтелектуальної сім'ї Міхаеля. Якщо Міхаель виходець із повоєнного покоління, то його проблема має важливе значення – заплутаність в історії злочинця робить неможливим для нього віддистанціювання від Ханни: *Ich war Zuschauer gewesen und plötzlich Teilnehmer geworden* [3, с. 131].

Судовий процес змушує оповідача узгодити на цьому рівні особисті спогади (*Bildern eines kollektiven Gedächtnisses* [3, с. 83]): відповідно змінити у своїх думках стража Ханну на образ коханої жінки Ханни.

Одержимість завершується в той момент, коли Міхаель, після розлучення, зважується знову на контакт із Ханною, читаючи їй вголос.

Читання вголос, як одна з найзначиміших для Ханни Шмітц ознак освіченої людини, доводить остаточно прихильність Міхаеля до Ханни. Однак, як характерна стримана прихильність післявоєнного покоління до покоління злочинців, Міхаель обмежує їхнє спілкування, він не нехтує Ханною, але він

повинен був Ханні відвести в своєму житті не місце, а лише тільки нішу (*eine kleine Nische zugebilligt* [3, с. 187]). Він уникає особистих контактів якомога довше – вони могли б дати йому те, що *nur in der realen Distanz sein* [3, с. 183].

Історія, якій Міхаель неодноразово намагався підвести підсумок, не може закінчитися. Ханна Шмітц керує його життям і домінує навіть після смерті. Можливо, тому що він погодився на такі стосунки сам, на запитання про його роль, він міг тільки відповісти: *Ich war ihr Vorleser* [3, с. 201]. Таку точну самооцінку дає собі Міхаель.

Література:

1. Feuchert S., Hofmann L. Bernhard Schlink „Der Vorleser“ / S. Feuchert, L. Hofmann. [Lektüreschlüssel für Schüler]. – Stuttgart: Reclam Verlag, 2005. – 75 S.
2. Süskind P. Das Parfum. Die Geschichte eines Mörders / P. Süskind. – Zürich: Diogenes Verlag, 2006. – 319 S.
3. Schlink B. Der Vorleser / B. Schlink. – Zürich: Diogenes Verlag, 1997. – 207 S.

Науковий керівник:

кандидат філологічних наук Н.В. Жила.

Тамара Товкайло

(Переяслав-Хмельницький, Україна)

НАГОЛОСОВІ ОЗНАКИ КІНЦЕВОГО ІМЕННИКОВОГО ФОРМАНТА – Ч, – АЧ/–ЯЧ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Наголосові ознаки кінцевого іменникового форманту – ч, – ач/–яч в сучасній українській мові.

Деривати словотвірного типу із суфіксами – ч, – ач/–яч утворюються від дієслівних та іменникових основ. Серед дієслівних переважають твірні слова недоконаного виду, що називають:

- 1) Особу як виконавця певної дії, вказаної твірним дієсловом: *копач, перекладач, ткач*;
- 2) Особу як носія певної ознаки, що визначає її поведінку: *окозамилювач, прохач*;
- 3) Предмет, за допомогою якого виконується певна дія: *вимикач, притискувач, тягач*.

Відомо, що існує велика кількість дериватів, що поєднують кілька словотвірних значень: *винищувач / людина і предмет/, сікач / предмет і тварина/*.

Попередній аналіз засвідчує, що акцентні ознаки – ч у словах з різним категоріальним словотвірним значенням збігаються. Це дає підставу розглядати похідні з ними як єдину сукупність слів. Загальна кількість іменників з формантом – ч, що стоїть після суфіксів – ва/–юва, – ва, – а – 583 одиниці. Найчисельнішою /277 одиниць/ є група іменників із – ч, що стоїть після дієслівних формантів – ува/–юва. У таких похідних – ч стоїть через два склади після наголошеного – ч /267 одиниць/: *за/крі'пл/юва/ч, на/кле'юва/ч, об/рі'з/ува/ч, с/ко'л/юва/ч*:

даний формант стоїть після наголошеного складу – ува'ч /9 слів/: *ви'дво'б'юва'ч, земл'е/корист'ува'ч, коп'н/ува'ч, об'вин'ува'ч, пол'юва'ч*.

В одному слові – *слив/о/корист'ува'ч* поєднані дві наголосові ознаки – ' – ' ч. найпродуктивнішою наголосовою ознакою суфікса – ч, що не має вокального ядра і стоїть після дієслівних основ – ува/–юва, є позиція через два склади після наголошеного. Відзначимо, що в похідних іменниках цього різновиду зберігається наголос твірної дієслівної основи. Довжина слова у складах не впливає на наголосові властивості суфікса, не залежить вона від належності слова до простих /з одним коренем/ чи кілька кореневих складних. Порівняємо для прикладу слова з різною складовою довжиною від 3 до 7 для суфікса – ч після – ува/–юва на позначення осіб та від 3 до 9 – на позначення предмета зі схемою – '–ч: – ува/–юва: *з/мі'щ/ува/ч, від'га'д'ува/ч, іскр/о'в/ло'вл'юва/ч, ґрунт/о/по'гли'бл'юва/ч, ґно'ів/к/о'роз'бри'зк'ува/ч, буряк/о/на'ванта'ж'ува/ч*.

Для тридцяти восьми іменників із суфіксом – ч, що слідує після – ва– і позначає осіб, характерні такі наголосові ознаки:

1) Суфікс увиходить до наголошеного складу, тобто реалізується схема – ва'ч /17 одиниць/: *готу'ва'ч, зда'ва'ч, нафт'о/до'бу'ва'ч, об'би'ва'ч, роз'ли'ва'ч*;

2) Стоїть через склад після наголошеного – 'ва/ч /6 слів/: *за'с/пі'ва/ч, на'би'ва/ч, під'с/пі'ва/ч, по'ви'ва/ч, по'ли'ва/ч, с/по'ви'ва/ч*.

Друга наголосова ознака з'являється внаслідок переміщення наголосу із суфіксальної на кореневу морфему і властива незначній кількості іменників Суфікс – ч /на позначення предмета/ має одну акцентну ознаку. Він увиходить до наголошеного складу – ва'ч /15 одиниць/: *дір'к/о/про'би'ва'ч, електр'о/про'гр'а'ва'ч, радіо/пере'да'ва'ч, теле/пере'да'ва'ч*.

Кількість складів та належність слова до простих чи складних не впливають на наголосові характеристики суфікса і не змінюють її.

–ч: *п'вдо'грі'ва'ч, дір'к/о/про'би'ва'ч*. Як бачимо наголосові характеристики суфікса – ч, що приєднується до основи – ва–, відрізняються від наголосових характеристик суфікса – ч, що слідує після – ува/–юва, для нього найхарактерніша позиція через два склади після наголошеного – ' – / ч, якщо до основ на – ва, домінуючою є друга акцентна ознака, слідом за наголошеним складом – ва'ч.

Чималу кількість /168 одиниць/ становлять іменники чоловічого роду з суфіксами – ч1 та – ч2 після елемента – а. – Ч1 у назвах осіб може займати такі акцентні позиції:

1) Входить до наголошеного складу а'ч /92 одиниці/: *брех/ а'ч, втік/ а'ч, коп/ а'ч, струг/ а'ч, шабл/е/ковта'ч*;

2) Стоїть склад після наголошеного – 'ч /14 слів/: *від/ві'д/а/ч, на/ки'д/а/ч, по/бі'г/а/ч*.

У першому випадку в похідних іменниках дублюється наголос твірного дієслова досконалого виду, у другому, більш частотному, недоконаного.

У назвах предметів – ч увіходить до наголошеного складу – а'ч /66 слів/: *дим/о/в/бир/ а'ч, пін/к/о/знім/ а'ч, сін/о/під/нім/ а'ч*;

Стоїть через склад після наголошеного – 'ч /2 слова/: *на/ли'г/а/ч, по/бри'з/к/а/ч*.

Десятьом словам із – ч після дієслівної основи на – а– властиве паралельне наголошення, коли поєднані перша та друга наголосові ознаки – 'а'ч: *до/гля'д/ а'ч, до/по/ві'д/ а'ч, за/по/ві'д/а'ч, на/гля'д/а'ч, о/по/ві'д/а'ч, під/гля'д/а'ч, по/слу'х/а'ч, роз/по/ві'д/а'ч, спів/до/по/ві'д/а'ч, с/по/ну'к/а'ч*.

Суфікс – ач трапляється в 62 іменниках чоловічого роду, що є відіменним і віддієслівними утвореннями і позначають осіб або предмети. В обох різновидах похідних – ач віддає перевагу /58 слів/ із 62/ позиції після кореня і перебування під наголосом, пор. віддієслівні: *гляда'ч, сіка'ч, сіда'ч і відіменні похідні похідні іменники: басма'ч, коса'ч, труба'ч*. Лише в чотирьох словах – ач стоїть після наголошеного кореня: *ле'дач, супря'гач, наголо'вач, підголо'вач*.

Отже, як бачимо, таким розподілом наголосових позицій суфікс – ач відрізняється від /–ч, морфеми позбавленої вокального ядра, що здебільшого стоїть через два склади після наголошеного кореня твірного слова: *підчи'тувати – підчи'тувач* або зразу за наголошеним складом суфіксальної дієслівної основи: *передава'ти – передава'ч*.

Паралельне наголошення характерне для слів з суфіксом – ч, що слідує після – а– /10 слів/ на зразок: *до/по/ві'д/а'ч, на/гля'д/а'ч, о/по/в'ід/а'ч* та після – ува/–юва в поодиноких випадках: *слив/о/кори'ст/ува'ч*.

«паралельний наголос є надлишковою ознакою, і мова прагне зменшити надлишковість, почасти усунути її, наділивши наголос словотворчою функцією, зробивши його засобом розпізнання двох лексичних одиниць [3, с.117]» пор. *за'ладу і закла'д*.

Дані аналізу дозволяють зробити припущення, що акцентні позиції поширених іменників з паралельними наголошеннями не виходять за межі 6-ти наголосових ознак, характерних для кінцевих іменникових суфіксів.

Здебільшого в цьому виявляються тенденції до вирівнювання наголосу в словах з тим самим суфіксом за найпродуктивнішою для нього схемою наголошення в мові.

Література:

1. Бровченко Т. словесний наголос у сучасній українській мові/ Т. Бровченко. – К.: Наукова думка, 1969. – 188с.
2. Інверсійний словник української мови/ [уклад. Бевзенко С. П.]. – К.: Наукова думка, 1985. – 811с.
3. Клименко Н. Структурні властивості прикметникових словозмінних основ./ Н. Клименко// Морфемна структура слова/ Н. Клименко. – К.: Наукова думка, 1979. С. 66-153.
4. Оливеріус З. Морфемы русского языка: [частотный словарь]/ З. Оливеріус. – Прага: UniverzitaKarlova, 1976. – 240 с.
5. Погрібний М. Словник наголосів української літературної мови/ М. Погрібний. – К.: Радянська школа, 1964. – 639 с.
6. Словник української мови: [в 11 т.]/ ред. Бурячок А.А, Доценко П. П.]. К.: Наукова думка, 1970-1980. – Т. 4. – 1976. – 840 с.
7. Українська літературна вимова і наголос/ [ред. Дідель О. А., Редчук Н. С.]. – К.: Наукова думка, 1973. – 724 с.
8. Яценко І. Морфемний аналіз: Словник довідник/ Т. І. Яценко. – К.: Вища школа, 1980-1981. – Т. 1: А – Н/ Т. І. Яценко і ред. Н. Ф. Клименко. – 1980. – 355с.
9. Т.2: О-Я/ І. Т. Яценко. – 1981. – 352с.

Дилшод Тошпұлатов
(Самарқанд Ўзбекистон)

ТИЖОРАТГА ТЕГИШЛИ ТЕРМИНЛАРНИНГ СУФФИКСАЦИЯ ЙЎЛЛАРИ ОРҚАЛИ ЯСАЛИШНИНГ ЎЗИГА ХОС ТОМОНЛАРИ

Тижорат лексикасининг суффикслар жихатдан таркибий тузилиши бир қатор муаммолардан иборат. Мазкур соҳага ҳос суффиксларни аниқлашда биз қўйидагиларни кўриб чиқдик;

Тижорат терминлари суффиксларининг келиб чиқиши ва тараққиёти; тижорат лексикасининг структуравий тузилиши, уларнинг асосий трансформацион моделлари; тижорат лексикасини ясайдиган сўз ясовчи моделлар юзаги келишининг экстралингвистик шарт-шароитини, яъни уларнинг бир томондан, тез-тез ёки кам қўлланилиши, иккинчи томондан, уларнинг маҳсулдорлиги ёки маҳсулдор эмаслигини кўрсатишдан иборат бўлди (Степанова, 1975).

Тижорат лексикасини ифодалайдиган суффиксал воситаларни сўз ясовчи модел ва типларни аниқлаш орқали амалга оширилди, чунки кўпгина тилшунос (Е.С.Кубрякова, Е.А.Земская, В.В.Лопатин, И.С.Улуханов, Г.С.Зенкова) олимларнинг асарларида тип ва модель сўзи ясовчи деривантларни тасвирлашда классификациянинг асосий бирликлари хисобланади.

Сўз ясовчи типларни аниқлашда тилшуносликда қабул қилинган дефинициялардан келиб чиқдик. В.В.Лопатиндан кейин И.С. Улуханов ва бошқалар томонидан сўз ясовчи тип деганда икки асосий белги билан характерланадиган ясама сўзлар умумийлиги тушунилади, яъни,

а) деривацион аффикслар ва в) сўз ясовчи маъно. Мазкур ишда суз ясовчи модель Е.С.Кубрякова ва М.Д.Степановаларнинг тамойилларига асосланади. Суффиксал суз ясовчи модель айна бир суффикс ва маълум лексик-грамматик синфнинг бир ўзагидан иборат. **Ясама сузлар.** Ясама суз термини билан сўз ва қўшма сўз тушунчаларини кўп ҳолларда боғлайдиган ва шундай маънода уни «оддий сўз» терминига қарама-қарши қўядилар. Бу ҳолда «ясама суз» терминининг маъноси кўйидагича бўлади: аффиксация, сўз қўшилиши ёки бирор бошқа сўз ясаш акти натижасида юзага келган сўз. Айна шу маънода ушбу термин мазкур ишда қўлланади.

Ҳозирги замон инглиз тилида кўплаб сақланиб қолган ва ўзлаштирилган аффиксларни ҳам учратиш мумкин. Бироқ уларнинг барчаси ҳам ҳозир сўз ясаш элементлари сифатида ишлатилавермайди. Академик В.В.Виноградовнинг таъкидлашича, ўз маъноси маҳсулдорлигини йўқотган ва у ёки бу сўз туркумининг бир белгиси деб қабул қилинадиган аффикслар, аффикслик хусусиятини йўқотди ва фақатгина потенциал жиҳатдан ўзининг ажралиб туриш хусусиятини сақлаб қолади. Шу муносабат билан қандай аффиксни жонли аффикс деб айтиш керак ва у ҳозирги замонавий тилда қандай белгиларда эга бўлиши керак деган саволлар, табиийки, туғулади. Тил материали таҳлили жонли аффиксларга кўйидаги характерли белгилар хослигини кўрсатади:

А) сўз ясовчи узакка боғлаганда аффикс маълум абстракт тушунчани билдиради.

В) аффикс сўз ясовчи элемент сифатида осонгина кўзга ташланади ва гапираётган киши онгида сўзнинг бир бўлаги сифатида аниқ гавдаланади. Узаў морфем бўлса, мазкур аффиксни ажратишда тилда аффиксларсиз қўлланиш ёки бошқа аффикслар ёрдамида янги сўз ясаш хусусиятига эга бўлиши керак.

С) аффикс нафақат тилда ўзи билан бирга биринчи марта пайдо бўлган ўша ўзаклар, балки келиб чиқиши бошқа бўлган узаклардан ҳам янги сўз ясаш учун қўлланади. Агар бу ўзлаштирилган аффикс бўлса, унда у инглиз тили заминидан янги сўз ҳосил қилиши керак.

Д) аффикс тез-тез қўлланиш хусусиятига эга. У ёки бу аффикс қанча кўп сўз ҳосил қилса, у шунча маҳсулдор (унумли) бўлади. Бу белгини шунинг учун хисобга олиш керакки, кўпгина аффикслар сўзлар қўшилиши жараёнида мустақил сўзлардан ҳосил бўлади. Қўшма сўзнинг бир компоненти сўзларнинг бутун бир синфига хос бўлган узакнинг бирламчи маъносини йўқотган ҳолда бошқа узаклар билан кўп учраса, биз шунча кўп далил билан уни мураккаб сўз компоненти эмас балки аффикс деб хисоблашимиз мумкин.

Е) жонли аффикс янги сўз ҳосил қилиш керак. Тил лугат таркибининг тараққиёти жуда узок давом этадиган жараён эканлиги ва янги сўз ясалиши нисбатини секин рўй беришини бизга маълум. Шунга кўра, ўз тараққиёти босқичида янги сўз ясашнинг маълум миқдорини берган у ёки бу аффикс берилган тилда гапирувчи кишиларда янги тушунчани ифодалаш учун бирор сўзга эҳтиёж пайдо бўлмагунга қадар бир мунча вақт мобайнида янги сўз ясамаслиги мумкин (Гальперин, Черкасская, 1956).

Ҳозирги замон инглиз тилида аффикслар қўлланиш қонуниятларни жорий этишда аффикслар ва ўз-ўзидан келиб чиқадиган узаклар ўртасидаги семанитик алоқа ҳисобга олинади. Семанитик алоқа деганда шудай алоқа назарда тутиладики, унинг натижасида берилган аффикс ёрдамида нафақат маълум сўз туркумидан балки аффикснинг ўзи бирикиб кела оладиган сўз туркумидаги сўзларнинг маълум семанитик гуруҳи ёрдамида тилда янги сўзлар юзага келтирилади. Бундай бир-бирига боғлиқлиги янги сўз ясаётганда аффикс ифодалайдиган маъно вас ўз ясовчи узаклар маъноси билан тушунтирилади. У ёки бу аффикс билан бирикадиган сўзларнинг семанитик синфини билиш бизга керакли сўзни ясаш учун қачон ва қандай аффиксни ишлатиш кераклигини аниқлашга ёрдам беради.

Ушбу ишда тижорат лексикасига тегишли ясама сўзлар мисолида жонли сўз ясовчи аффиксларнинг қўлланиш ҳоллари синчиклаб кўриб чиқилди.

Ясама отлар таҳлили. Инглиз тилининг от сўз туркуми сўз ясаш хусусиятига кўра энг бой сўз туркумидир. Турли сўз туркумлари ўзагидан от ясашда аффиксация кенг қўлланилади. Инглиз тилининг от сўз туркуми бошқа сўз туркумига қараганда жуда кўп суффиксларга эга.

Суффикс отнинг сўз туркуми сифатидаги бир белгиси хисобланади. Ясама сўзнинг лексик-семанитик характеристикасини қисқартирган ҳолда суффикслар, бир пайтнинг ўзида, отларни маълум семанитик гуруҳларга ажратади (шахс, қурол, абстракт, жамлаш ва бошқа маъноларга эга отлар).

Инглиз тили отларининг суффикслари келиб чиқишига кўра турли хилдир. Фақат морфема сифатида ишлатиладиган, сўзлар қўшилиши жараёнида мустақил сўзлардан пайдо бўлган, бажариш ва ўзлаштириш суффикслари каби суффикслар мавжуд. Инглиз тили луғат таркибини янги лексик бирликлар билан тулдираётган унимли суффикслардан ташқари, бир ёки бир неча сўзларда, ёки бўлмаса отнинг морфологик кўрсаткичи сифатида учрайдиган унимсиз суффикслар ҳам мавжуд.

Ҳамма ясама отлар агнетив суффикслар ва абстракт суффикслар ёрдамида ясаладиган сўзларга бўлинади.

Иштирок этувчи шахсни билдирадиган суффикслар.

-ег суффікси. Отнинг ҳамма актив суффікслари орасида – ег суффікси энг маҳсулдор ҳисобланади. Узининг инглиз тилида мавжудлиги даври мобайнида у турли сўз туркумларидан кўплаб сўзлар яратди ва бир неча маънони ривожлатирди.

Қадимги инглиз тилида – ег суффікси ёрдамида от ва феъллардан ясама ўзак кўрсатадиган фаолият тури билан шуғулланадиган шахсни ифодаловчи отлар ясалган.

Aitridere (Modern English – aitrider) – коммивижёр (хусусий корхона ёки фирма молларидан нусха кўрсатиб шаҳарма – шаҳар буюртма тўловчи вакил, гумашта), отлик, сувори.

Carter (Modern English. – carter) – аравакаш, юк ташувчи, киракаш, haberdashere (Modern English. – haberdasher) – атторлик моллари савдогари, шлападўз, шлапа тикувчи. Writere (Modern English. – writer) – мирза, котиб; нусха кўчирувчи, ёзувчи. Ўрта инглиз тили даврида – ег суффікси актив маънони ҳам ифодалайди. Бу даврда қуйдаги отлар пайдо бўлди: bitlder – қурувчи, bookbinder-муқовачи, муқоваловчи, hatter – шлападўз, шлапа тикувчи, hunter – овчи, sadder-эгарсоз уста, эгарчи, weaver – тўқувчи, тўқмачи.

Шу даврнинг ўзида – ег суффікси ривожланишини давом эттирди. Бирничи навбатда маълум жойга мансубликни кўрсатадиган отлар вужудга келади. Масалан: Londoner- лондонлик, Englander-англиялик. Кейнчалик – ег суффікси актив маъно билан бирга қуролни билдирадиган маънони ҳам ривожлантирди. Бунинг юзага келиши техниканинг тараққиёти натижасида бир қатор асбоб, инструмент ва бошқаларнинг илгариги инсон қилиши керак бўлган ишни бажаришни бошлаганига боғлиқдир. Roller-валик, knocker – эшик тўқоқчаси. Ҳозирги пайтда – ег суффікси – ег1 агнетив маъно ва – ег2 қурол – асбоб маъно икки суффікси – антонимларнинг мавжудлиги ҳақида гапиришга асос бўладиган агнетив ва қурол – асбоб маъноларини сақлаган ҳолда катта маҳсулдорлик ва қўланиши доирасига эга бўлди. Агар бу суффикс илгари фақат феъл ва отларнинг ўзагига бирика олган бўлса, ҳозир у айрим ҳолларда бўлса ҳам, сифат ва ҳатто сонларнинг ўзагидан янги отлар ясайди.

Тижорат лексиксига мансуб сўз ясовчи морфемалар таҳлили жараёнида феъл ўзагидан – ег1 билан ясаладиган отларнинг кўп сонли гуруҳлари аниқланди. Бу феълларга бирикиб, мазкур суффикс агнетив маънони ҳам билдиради. – ег1 суффикси бемалол бирикадиган янгидан ясалган сўзларнинг феъл ўзагини семантик гуруҳга киритиш мумкин: машғулот турини ёки профессионал билдирадиган феъллар. Масалан: to advertise – реклама қилмоқ, (advertise – реклама берувчи), to advise-маслаҳат бермоқ (advise-маслаҳатчи, консультант, референт), to appraise-баҳоламоқ, қиматини белгиланмоқ (appraise-баҳоловчи, такса қўйувчи), to assure – суғурта қилмоқ (assure-суғурта қилувчи шахс ёки идора), to back- қўллаб – қувватломоқ (backer) – кафил, кафил бўлган киши).

2) – оғ суффикси. Ўрта инглиз тили даврида тилга роман тилларидан кўплаб сўзлар, шу жумладан, – оғ билан тугайдига отлар ҳам ўзлаштирилди. Бироқ ҳозирги пайтда – оғ билан тугайдиган ўзлаштирилган сўзларда феълларни, яъни уларнинг ўзи ясалган феъл ўзагини аниқлашнинг ҳар доим ҳам имконияти бўлмайди.

Ҳозирги замон инглиз тилида – оғ суффикси сўз ясаш элементи эътирофини қабул қилган ҳолда, феъл ўзагидан от яшашни бошлади. – оғ суффиксининг маъноси ҳақида гапирадиган бўлсак, инглиз тили негизида роман тилларидан ўзлашган сўзларда у билдирадиган агнетив маъно билан бирга – ег суффикси таъсири остида қурол-асбоб маъносини ҳам қабул қилди.

Келиб чиқиши ҳар хил бўлган ўзақларга бирикадиган – ег суффиксидан фарқли ўлароқ – оғ қоидага кўра роман сўзлари ўзагидан янги сўз ясаш хусусиятига эга.

–оғ суффикси – ег суффиксининг синоними ҳисоблансада, маҳсулдарлик жиҳатдан унга ён беради. Бу эса бир неча сабаблар билан тушунтирилади.

Биринчидан, – оғ – ай билан ўзлашган сўзлар, қоидага кўра, китобий характерга эга бўлагн ва – ег суффикси – оғ нинг кундалик тилига кириб келишга каттиқ қаршилиқ кўрсатган. Бундан ташқари, – ег суффикси роман тилидан ўзлашган сўзларга таъсир қилди: кўплаб француз ва лотин сўзларида, урғусиз унилар редуциясь натижасида – оғ, – оғ суффикси талаффузида – ег суффиксига тўғри келган ва ёзувда – ег шаклини олган. Масалан, ўрта инглиз *“interpretour”* сўзи XVI асрда *“interpreter”* деб ёйла бошланди.

Иккинчидан, қадимдан қолган – ег суффикси. Ўзи бирика оладиган феъл ўзаги семантик гараҳини кенг қамраб олган ҳолда ва доим – оғ суффиксини сиқиб чиқариб, фан ва техника соҳасидагина, бундан кейин, фаолият доирасини қолдиради. Мана шунинг учун ҳозирги замон инглиз тилида – ег суффикси фақатгина фан ва техникага мансуб феъллар ўзагидан қурол-асбоб маъносига эга янги отларни ясай олади. Лекин тил тараққиёти натижасида, янги термин ва тушунчаларнинг пайдо бўлиши билан – оғ суффиксининг фаолияти доираси анча кенгайди. Узининг маҳсулдорлигини яна бир марта таъкидланган ҳолда, мазкур морфема тижорат соҳасини ҳам ўз назаридан четда қолдирмади.

Шундай қилиб, тижорат лексикасини ифодалашнинг лексик усуллари, хусусан ясама сўзлар – оғ суффикси ёрдамида феъл ўзагидан (машғулот, фаолият доираси, касбга кўра) маълум шахсни билдиради.

To administrate – бошқармоқ (administrator-администратор, бошқарувчи, масабдор шахс), to baitl – бировни кафилга олмоқ (baitor – депонент).- ег ва – оғ суффиксиларнинг қиёслаганда – оғ суффикси кўйидаги фарқланувчи хусусиятларга эга бўлади. – оғ суффикси фақат феъл ўзаги билан бирика олади. – ег суффикси қоидага кўра асосан бир буғунли ва камдан-кам ҳолатларда икки ва ундан ортиқ буғинли ўзақларга бирикади, – оғ суффикси бўлса одатда икки ва кўп буғинли ўзақларга бирикади ва ҳозир бир буғинли феъл ўзагига деярли қўшилмайди. – оғ суффиксли кўп ҳолларда таркибида – ate бўлган феъл ўзагига бирикади. – ег суффиксли сўзлар – оғ суффиксига тугайдиган отларнинг кўпчилиги феъл ўзагини

ажратиб кўрсатиш ва уларн семантик гуруҳларга бирлаштириш мумкин бўлса ҳам бу отларнинг ҳаммаси инглиз тили негизида ясалмаган. Бу отлар – оғ суффикси билан бирга роман тилларидан ўзлаштирилган.

Адабиётлар:

1. English – Uzbek, Uzbek – English dictionary. "O'qituvchi" Toshkent – 2008
2. Webster's New Encyclopedic Dictionary, BD&L, New York, 1993
3. Анохина И.Г. Англо – Русский коммерческий словарь-справочник. М., Моби, 1922.-483с.
4. Буранов Ж. Инглиз ва ўзбек тиллар киёсий грамматикаси. – Тошкент. ўқитувчи. 1973.273с.
5. Lyons J. An Introduction to Theoretical Linguistics. Cambridge, 1968 – 519p.
6. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. – М.:1969.503с.

Ірина Турчин
(Львів, Україна)

ВИКОРИСТАННЯ РОЛЬОВОЇ ГРИ НА ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТТЯХ З ІНОЗЕМНОЇ МОВ

Усне мовлення відіграє важливу роль, тому що студент має змогу використати знання, а також розвинути їх, а викладач побачити прогалини над якими потрібно працювати. Проблема пошуку цікавих і нових методів навчання завжди існувала і зараз залишається актуальною. Одним з найкращих способів є рольова гра, в ході якої мовці програють різноманітні соціальні міжособистісні ролі. Гра допомагає у спілкуванні, забезпечуючи розвиток комунікативних навичок людей.

Метою статті є розгляд і аналіз використання рольових ігор під час вивчення іноземної мови.

Важливість введення ігрового моменту як одного з методів активного навчання висвітлено багатьма науковцями. Розробкою ігрових форм і методів навчання іноземної мови займалися: А.А. Деркач, С.В. Перкас, С. Д. Щербак, Т. І. Олійник, Г. О. Китайгородська, Н. П. Красовська, О.І. Вишневський та ін. Ґрунтовно не розглянута проблема використання рольової гри при вивченні іноземної мови у немовних вузах.

Керол Лівінгстон пропонує визначення терміну рольова гра, а саме «це – діяльність в класі, яка дає студенту можливість практикувати мову, аспекти рольової поведінки і актуальні ролі, які йому можуть бути потрібні за межами класу.» Потрібно виділити типові ролі такі, як традиційна роль вчителя або студента і традиційні ролі в класі. Якщо вчитель є людиною, яка все контролює, то він вибирає матеріал, види діяльності. Іншим способом, студенти піднімають руку, а лише після того, як вчитель дозволить, може розмовляти. Традиційна рольова гра в класі передбачає те, що студент сам вирішує, як діяти [4, с.22-23].

У структуру рольової гри входять наступні компоненти: мета та зміст гри, сукупність соціальних ролей, комунікативні та дидактичні умови реалізації. Цілі рольової гри можуть розглядатись з різних точок зору: з точки зору того, хто вчить та того, кого вчать. Для першого – це засіб управління групою діяльністю, який реалізують навчальні, загальноосвітні та виховні цілі, а для другого – це ігрова діяльність, навчальний характер якої, ним не усвідомлюється. Зміст рольової гри є відносинами між людьми, які виникають та розвиваються в процесі спілкування. Вона моделює міжособистісні відносини, її зміст відображає взаємовідносини між членами групи в процесі їх спільної пізнавальної діяльності. Центральним компонентом рольової гри є роль, а точніше сукупність соціальних та міжособистісних ролей, виконання яких студентами, втягує їх в процес спілкування [2, с. 196].

Рольові ігри мають ряд переваг та недоліків. Розпочнемо з переваг. Отож, ці ігри сприяють максимальній активності студентів, адже для того, щоб рольова гра пройшла успішно, кожен студень повинен бути активним майже всі 100% часу. По-друге, усі студенти позитивно реагують на діяльність, яка має явне практичне застосування, адже відчуття того, що ти робиш щось важливе є потужним фактором у підвищенні мотивації вчитись. По-третє, ролі можуть створюватись не лише для того, щоб розвивати лінгвістичні здатності, але й особистість кожного студента. Після невеликої практики у складанні рольових ігор, вчителі зрозуміють, що існує багато шляхів поєднання рольових карток із здатностями кожного студента. Недоліками є те, що лише декілька вчителів працюють в ідеальних умовах, а більшість – у класах, які є надто маленькими, а кількість учнів – занадто великою; рольова гра займає багато часу [4, с.43-48].

О.М. Діанова, Л.Х. Костіна на основі огляду зарубіжної методичної літератури відрізняють наступні особливості рольової гри:

- рольова гра – це навчання в дії. Вона сприяє підвищенню якості навчання, вимагає повної віддачі від учасників, їх реакції як вербальними, так і невербальними засобами в заданій ситуації. Вона є мотивуючою, оскільки містить елемент гри й непередбачуваність розв'язки. Студенти бачать можливість застосування ситуації, що програється в рольовій грі, у реальному житті. Рольова гра дає студентам «підказку» – якими одиницями, і якими мовними моделями можна виразити ту або іншу думку в даній ситуації залежно від заданої характеристики учасників; рольова гра несе в собі елемент несподіванки («момент шоку»). У процесі рольової гри учасники повинні уважно слухати один одного, швидко думати й адекватно реагувати на репліки своїх товаришів. Протягом рольової гри відбувається емоційний підйом. Рольова гра має переваги перед іншими прийомами й методами навчання, тому що в ній беруть участь

всі учасники, і вона дає можливість легше виразити свою думку, знаходячись «під маскою» діючої особи [1, с. 92].

У Герхардта ролі поділяються на:

- Статусні ролі, які можуть бути задані від народження або набуті протягом життя.
- Позиційні ролі, які зазвичай закодовані правилами.
- Ситуативні ролі, які представлені у вигляді фіксованих стандартів поведінки та діяльності.

Вони є цікавими для розвитку іншомовних розмовних навиків. Ці ролі надають широкі можливості для вираження особистісних інтересів [2, с.198].

Л. Хенд, зауважує, що ефективне використання рольових ігор підвищиться за рахунок використання рольових карток, де було розміщено загальну інформацію про сценарій з різними елементами та запропонованими ідеями щодо розв'язання ускладнень [3].

Як метод навчання рольова гра виконує такі функції: навчальну (сприяє оволодінню навичками і вміннями діалогічного мовлення); мотиваційно-збуджувальну (мотивує і стимулює навчальну і пізнавальну діяльність), орієнтувальну (орієнтує учасників на планування власної мовленнєвої поведінки і на передбачення поведінки інших комунікантів), компенсаторну (компенсує відсутність спілкування в реальних ситуаціях), виховну (сприяє формуванню особистості, розширює світогляд) [4, с.128].

Давайте розглянемо використання цього методу у навчанні студентів землевпорядного факультету. Перед початком теми, яка стосується вивчення карт, викладач може запропонувати заповнити анкету. Вона може охоплювати такі запитання: Чи є карта важливою для студентів-землевпорядників? Якими були перші карти та хто їх винайшов? Як Ви ставились до карт перед вступом на землевпорядний факультет? Чи змінилось Ваше ставлення в процесі навчання? Анкета – чудовий спосіб почати розмову до теми, проте залежно від рівня знання іноземної мови потрібно вибрати спосіб її використання, адже деякі студенти зможуть спонтанно справитись з завданням, а іншим це буде не під силу.

Доречно використати технічні засоби або роздатковий матеріал для того, щоб продемонструвати різні види карт, їх творців, цікаві історії, пов'язані з ними. Після цього можна приступити до діалогів – зразки типу «Життя без карт», «Перша мапа», «Обговорення цифрових карт», «Орієнтування за допомогою карти». Студенти повинні вивчити їх напам'ять. Наприклад, діалог між першим творцем та першим користувачем першої мапи повинен охоплювати монолог, творчий процес першого та подив іншого, обговорення-пояснення та інше. Імпровізація завжди є хорошим засобом для засвоєння інформації, адже завдяки їй можна сповна відчувати ситуацію.

Таким чином, рольові ігри у процесі вивчення іноземної мови у немовних вузах є одним з найефективніших засобів активізації пізнавального інтересу студентів, що в майбутньому стане важливою ланкою для реалізації наступності при переході студента від навчання у навчальному закладі до роботи. Педагог повинен постійно удосконалювати процес навчання, що дозволяє студентам якісно засвоювати матеріал.. Використання рольової гри на заняттях іноземної мови покращує процес навчання завдяки збільшенню інтересу у студентів, формування навиків усного мовлення.

Література:

1. Дианова О.М. Ролевая игра в обучении иностранному языку: Обзор зарубежной методической литературы [Текст] / О.М. Дианова, Л.Х. Костина // Иностранные языки в школе. – 1998. – № 3. – С. 90-92.
2. Методика интенсивного обучения иностранным языкам /Под ред. В.А. Бухбиндера и Г.А. Китайгородской. – К.: Вища школа, 1988. – 343 с.
3. Hand Lynne Role Plays in the ESL Classroom. [http://www.learnenglish.de/ Teachers/roleplays.htm](http://www.learnenglish.de/Teachers/roleplays.htm).
4. Livingstone Carol. Role Play in language learning. – М.: Высшая школа, 1988.-126 р.
5. Щербань П.М. Прикладна педагогіка: Навч.-метод. пос. для студ. пед. навч. закл. – К.: Вища школа, 2007. – 215 с.

**Тетяна Швирид
(Луцьк, Україна)**

ПУНКТУАЦІЙНІ ПОМИЛКИ НА РІВНІ ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ В ГАЗЕТІ «ДЕНЬ»

Мовна культура періодичних видань – один із показників рівня видавничої справи в державі. Важливу роль у досягненні високого рівня грамотності відіграє правильне вживання розділових знаків, які відображають структуру речення, підкреслюють основні елементи змісту, вказують на особливості інтонування фрази тощо. Оскільки речення – засіб формування і вираження думок і почуттів, його правильне пунктуаційне оформлення має безпосередній вплив на мисленнєво-мовленнєві процеси людини.

У сучасному медіапросторі пунктуаційні анормативи надзвичайно поширені, зокрема на рівні простого речення. Це свідчить про те, що проблема, пов'язана з розділовими знаками, існує і її потрібно позбуватися. Вагомим надбанням у цьому напрямку стали праці Т. Г. Бондаренко [1] та А. Ф. Ломізова [2]. Останній подав таку класифікацію пунктуаційних помилок: а) відсутність потрібного розділового

знака; б) зайвий розділовий знак; в) уживання не того розділового знака, який необхідний у конкретному випадку [2, с. 15].

Мета дослідження – систематизувати пунктуаційні помилки на рівні простого речення в аналізованому виданні та окреслити ступінь їх лінгворизики в процесі редагування. Фактичний матеріал узято зі всеукраїнської газети «День»⁵ за лютий–квітень 2014 року.

На сторінках аналізованого видання пунктуаційні помилки на рівні простого речення мають високу частотність. Скажімо, простежено ненормативне вживання ком між підметом і присудком: *Але частина Білої гвардії, ні за яких умов не погоджувалася залишити Батьківщину* (Д 13.03.14, 5); *Фільми циклу «Зима, що нас змінила», виходитимуть у ефір каналу «1+1» щочетверга* (Д 8.04.14, 11); *Нездатність Заходу висунути свою версію міжнародних прав і їх порушень з формулюваннями закону й легітимності, призведе до трагедії* (Д 10.04.14, 3); *Дії ж нової влади після початку російської кампанії в Криму, взагалі відкрито поставив* (треба: поставили) *питання про компетентність окремих людей на високих владних посадах* (Д 4.03.14, 4) та ін.

Виявлено численні приклади помилкового вживання ком між однорідними членами речення, поєднаними неповторюваним сполучником: *Інженер Сергій Толмачов 40 років тому закінчив музичну школу, і тепер вирішив зіграти для донеччан* (Д 11.02.14, 12) (кому між однорідними присудками поставлено за аналогією до складносурядного речення); *Отримані розламані зони... є джерелом деяких із сьогоднішніх серйозних ризиків для регіональної безпеки, і навіть для миру в усьому світі* (Д 11.02.14, 8); *Приїздили кваліфіковані кадри агітаторів, і не тільки їх* (Д 4.03.14, 5); *Схоже, американське, та й загалом західне суспільство досі до кінця не виликувалося від цієї травми* (Д 4.03.14, 11); *Він скористався допомогою Заходу, стабілізував ситуацію, і увійшов в історію Польщі* (Д 13.03.14, 3); *Мої знайомі... вже схамулилися, і запитують мене...* (Д 8.04.14, 10); *Дід Мороз приносить подарунки у великому червоному мішку, і кладе їх до дитячих вовняних шкарпеток* (Д 18–19.04.14, 24) тощо.

Один із типів речень, де ймовірність появи пунктуаційної помилки велика, – конструкції зі вставними елементами. У газетних текстах помічено виразну тенденцію не відокремлювати вставні слова та конструкції: *Джек О'Коннелл у головній ролі безумовно неперевершений* (Д 11.02.14, 5), *На щастя повторення не сталося* (Д 11.02.14, 8), *Можливо пацифістська позиція виправдана* (Д 4.03.14, 4), *Отож з «невідомих причин» різко зменшилася кількість голосувати за соціал-демократів чи християнських консерваторів* (Д 4.03.14, 5), *Це власне і всі вимоги* (Д 10.04.14, 5) тощо; часом відокремлення однією: *Хто на думку депутата, воює проти Партії регіонів?* (Д 18.02.14, 2), *Я звичайно, висловив сумнів* (Д 13.03.14, 2) тощо. Натомість зафіксовано схильність пунктуаційно відокремлювати інші елементи, які не належать до вставних: *Ми, фактично, пропонуємо повернутися до тих домовленостей* (Д 10.04.14, 2), *Тим часом, саме квітень можна назвати часом «жнив» для газових сховищ* (Д 10.04.14, 2), *Причому, цей список почали складати заздалегідь* (Д 4.03.14, 2), *Також, за останні дні Міноборони України спростували низку бурхливих російських сюжетів щодо ситуації в Криму* (Д 4.03.14, 2) та ін.

До поширених відхилень відносимо не зовсім умотивоване вживання тире: а) між підметом і присудком: *Мрії – збуваються* (Д 11.02.14, 2), *Залежність від російського ТВЕЛ – висока* (Д 13.03.14, 7), *Постать Юрія Меженка – глибока і багатогранна* (Д 13.03.14, 10), *Ми – цинічні ідеалісти* (Д 8.04.14, 6), *Інвестуватимуть в Україну, перш за все, – країни ЄС, Північна Америка та Східна Азія* (Д 15.04.14, 6), *Оскільки реакція на російську агресію – досить слабка* (Д 15.04.14, 8), *Вони – констатація еволюції західних уявлень про російського лідера* (Д 18–19.04.14, 5), *Маніпулювання свідомістю громадян – не наш шлях* (Д 18–19.04.14, 10), *Угода про асоціацію – не кінцева мета співпраці ЄС і України* (Д 23.04.14, 7) тощо.

Численними випадками представлено порушення правил відокремлення додатків. Простежено тенденцію не відокремлювати додатки, що починаються прийменниками *замість, крім, окрім*: *Замість повалення царя він отримує можливість відігратися на дострокових парламентських виборах* (Д 11.02.14, 5); *Крім програм треба було б подивитися і співставити рівень життя і рівень задекларованих доходів* (10.04.14, 5); *Окрім малюнків на стінах відвідувачі можуть переглянути фільм* (Д 18–19.04.14, 24); *Окрім декількох оригінальних робіт Іоганна Георга Пінзеля фотоколекція француза висвітлює чотирьох інших знавців скульптури бароко* (Д 23.04.14, 11); часом такі додатки відокремлено лише з одного боку: *Виставка триватиме до 14 квітня щодня, окрім понеділка й останнього вісторка місяця з 10.00 до 17.30* (Д 8.04.14, 12).

Натомість виявлено схильність відокремлювати другорядні члени речення всупереч нормі: *Для гарантування безпеки, на деяких ділянках рух тимчасово перекрито* (Д 10.04.14, 5); *Архіви справи В. М. Івасюка зберігалися в Москві, з грифом «Таємно»* (Д 4.03.14, 11) та ін.

Одиничними аномативами представлено такі випадки: а) ненормативне відокремлення препозитивного означення: *Ледь живий, утікач натрапляє на дім лісівника* (Д 13.03.14, 5); б) відсутність відокремлення постпозитивного поширеного означення, вираженого дієприкметниковим зворотом: *Близький Схід створений тоді – це більш-менш Близький Схід сьогодні* (Д 11.02.14, 8); в) не відокремлено постпозитивну прикладку: *Гуру реклами Девід Огілві рекомендував у заголовках використовувати слова «безплатний» та «новий»* (Д 10.04.14, 5); в) ужито не той розділовий знак: *В яких був лише один спадкоємець: США* (Д 11.02.14, 8) (треба: тире); г) відсутня кома при переліку однорідних додатків: *...перейменування вулиць площ і будівель* (Д 18.02.14, 2); г) у реченні: *На*

⁵ При посиланні на це видання використовуємо скорочення Д, а далі вказуємо дату виходу номера та сторінку.

заключній частині дистанції Сергій прискорився і зумів показати час, на вісім секунд кращий ніж у суперника (Д 23.04.14, 12) простежено відсутність коми перед сполучником *ніж*.

Отже, на рівні простого речення в газеті «День» високу частотність мають помилки, пов'язані з пунктуаційним оформленням вставних конструкцій (23 % від виявлених у простому реченні помилок), підмета і присудка (21 %), однорідних членів речення (19 %) та відокремлених членів речення (16 %). Інші різноманітні аномалії (відповідно 16 %) мають невисоку частотність.

На сторінках видання явно переважають аномалії з використанням зайвого розділового знака (61 %), мешу частотність мають випадки з відсутністю потрібного знака (39 %), одиничним прикладом представлено заміну одного пунктуаційного знака іншим.

Серед помилок, пов'язаних із використанням зайвого розділового знака, переважають такі різновиди: а) коми, за допомогою яких помилково розділено між собою однорідні члени речення, поєднані одиничним єднальним сполучником; б) коми, тире, за допомогою яких помилково відокремлено підмет від присудка; в) коми при словах, що помилково трактовані як вставні; г) коми, тире, за допомогою яких виділено головні члени речення та невідокремлювані другорядні.

Серед частотних помилок, що виявляють відсутність необхідних розділових знаків, представлено опускання обох ком або однієї коми при відокремлених членах речення (зокрема додатків) та вставних елементах.

Загалом на сторінках видання за лютий– квітень 2014 року було виявлено майже триста пунктуаційних помилок, які свідчать про мовну недбалість працівників указанного ЗМІ.

Література:

1. Бондаренко Т. Г. Пунктуаційні помилки як різновид комунікативного шуму / Т. Г. Бондаренко // Лінгвогеографія Черкащини: збірник матеріалів міжвузівської науково-практичної конференції. – К.: Знання, 2000. – С. 88–90.
2. Ломизов А. Ф. Методика пунктуації в связи с изучением синтаксиса / А. Ф. Ломизов. – М.: Просвещение, 1964. – 132 с.

Науковий керівник:

кандидат філологічних наук, доцент Громик Юрій Васильович.

СЕКЦІЯ: ФІЛОСОФІЯ

Олена Олійник
(Переяслав-Хмельницький, Україна)

АКСІОМАТИЧНИЙ МЕТОД, ЙОГО ГЕНЕЗИС ТА ЕТАПИ РОЗВИТКУ

"Ніяку проблему неможна розв'язати на тому ж рівні, на якому вона виникла". Альберт Ейнштейн

Проблема застосування аксіоматичного методу неодноразово привертала до себе увагу багатьох дослідників. Аксіоматичний метод побудови наукових дисциплін, при якому в його основу кладуться деякі вихідні положення – аксіоми, або постулати, з яких всі інші істинні твердження цієї науки (теореми) повинні виводитися чисто логічним шляхом, за допомогою доказів. Призначення аксіоматичного методу полягає в обмеженні свавілля при прийнятті наукових думок як істини даної теорії. Побудова науки на його основі зазвичай називається дедуктивною. В тій чи іншій мірі дедуктивні докази, характерні для аксіоматичного методу, застосовуються в багатьох науках: у викладі філософії (Б. Спіноза), соціології (Дж. Віко), політичній економії (До. Родбертус-Ягецов), біології (Дж. Вуджер) і інших наук, але головною областю його застосування нашого часу залишаються математика і символічна логіка, а також деякі розділи фізики. Вважається, що математична наука досягає довершеності тільки тоді, коли вона приймає характер аксіоматичної теорії, і цей метод значною мірою обумовлює ефективність математики у процесі пізнання оточуючого світу. Відомий Луї де Бройль звертав увагу на те, що «аксіоматичний метод може бути гарним методом класифікації або викладання, але він не є методом відкриття».

В сфері дослідження проблем філософських засад системного обґрунтування основ математики для нас є досить вагомими наукові підходи і дослідження сучасних авторів: Міронова В.В., Паршина О.М., Пермінова В.Я., Антакова С.М., В.С.Стьопіна, Баксанського О.Е., Султанової Л.Б., Попова В.Г., Вечтомова Е.М., В.І.Арнольда, А.С.Есеніна-Вольпіна.

Метою даної роботи є розкриття ролі, яку відіграє аксіоматичний метод в єдиному методі обґрунтування основ математики.

Досягнення мети роботи вимагає рішення основних завдань: визначення рівня уявлень про аксіоматичний метод, його генезис і етапи розвитку в працях філософів і математиків від античності до наших часів, виявив характерні риси кожного з етапів; уточнення сучасних вимог до систем аксіом.

Відомо, що вперше аксіоматичний метод з'явився в роботах давньогрецьких вчених, але і єгиптяни, і індуси не застосовували його в своїх працях. Перша стадія у розвитку аксіоматичного методу пов'язана з побудовою геометрії в Древній Греції. Основне згадування цього періоду – «Начала» Евкліда (хоча, і Піфагор, якому приписується відкриття аксіоматичного методу, а потім Платон і його учні немало зробили для розвитку геометрії на основі аксіоматичного методу). У той час вважалося, що як аксіоми повинні вибиратися думки, істинність яких «самоочевидна», так що істинність теорем вважалася гарантованою бездоганністю самої логіки.

Постулати Евкліда:

1. Потрібно, щоб від кожної точки до всякої іншої точки можна б було провести пряму лінію.
2. І щоб кожну пряму можна було невизначено продовжити.
3. І щоб з будь-якого центра можна було описати коло.
4. І щоб усі прямі кути були б рівні.
5. І щоб усякий раз, коли пряма при перетині з двома іншими прямими утворює з ними внутрішні

односторонні кути, сума яких менше двох прямих, ці прямі перетинаються з тієї сторони, з якої ця сума менше двох прямих.

Але Евкліду не вдалося обмежитися чисто логічними засобами при побудові геометрії на основі аксіом. Він охоче удавався до інтуїції в питаннях, що стосуються безперервності, взаємного розташування і рівності геометричних об'єктів. Втім, за часів Евкліда такі звернення до інтуїції могли і не сприйматися як вихід за межі логіки – перш за все тому, що сама логіка не була ще аксіоматизована (хоча часткова формалізація логіки, здійснена Аристотелем і його послідовниками, і була деяким наближенням до аксіоматизації). Не було і достатньої виразності у введенні первинних понять і при визначенні нових понять. Не існувало точного опису того, що слід розуміти під логічним доведенням, і в міркуваннях зустрічалися посилення на геометричну очевидність. Не було чіткості у введенні понять. Найбільш слабкі місця у Евкліда: намагання визначити виключно всі поняття; визначення нечіткі, логічно не виправдані; система аксіом неповна, немає аксіоми неперервності, відсутні аксіоми руху; система аксіом залежна: 4-й постулат – лишній – рівність кутів можна довести із інших постулатів; переконливість логіки підтверджується наочними уявленнями, що означає, «Начала» логічно досконалого обґрунтування геометрії не містять. [12, с.26]

Протягом багатьох століть даний метод вдосконалювався. Вагомий внесок зроблено Архімедом Сіракузьким (287-212 р до н.е.), Ератосфеном Кіренским (276-194 р. до н.е.), Аполонієм Пергським (265-170 р. до н.е.). Дуже цікава в цьому відношенні робота Архімеда «Числення піщинок (Псаміт)», в якій розв'язується задача на визначення числа піщинок у просторі всесвіту за допомогою аксіоматичного методу. [12, с.17] Коментарії грецьких вчених відносяться до визначення понять, що вводяться, аксіом, постулатів. Багато у цьому напрямку зробив найбільш відомий серед всіх грецьких коментаторів Евкліда

Прокл. Вчені середньовіччя ал-Джухарі, Сабіт ібн Корра, Ібн Сіна, ал-Біруні і багато інших розвивали в своїх трудах аксіоматичний метод. В основному це були теорії про паралельні прямі, які засновано на ідеї доведення п'ятого постулату Евкліда. В епоху Відродження і після вчені намагалися покращити роботу Евкліда: «Відновлений Евклід» (Бореллі, 1658р.), «Евклід, звільнений від усяких плям» (Саккері, 1733 р.) та інші. Таким чином, в результаті критичного відношення до змісту «Начал», було виявлено істотні помилки застосування аксіоматичного методу, які перш за все стосувалися вихідних положень.

П'ятий постулат і до нашого часу не залишав спокою людям, зацікавленим його доведенням. Спроби доведення п'ятого постулату внесли вагомий вклад в розвиток аксіоматичного методу. Перші відомі нам доведення V постулату Евкліда в Європі запропонував Лев Герсонід (або Леві бен Гершон (1288-1344), який жив у Провансі (Франція) і маловідомий нам Альфонсо (XV ст.). Зміцніло тверде переконання в тому, що п'ятий постулат – це теорема, яку Евклід не зміг довести. Її намагалися розв'язати протягом двох тисяч років найкращі геометри Греції і Візантії, Сходу і Заходу. Повчальним є шлях, яким йшов до своєї геометрії Лобачевській. Постулат Евкліда для Лобачевського є довільним, він не може бути а ні доведеним і не допущеним. Він повинен бути перевірений дослідом і спостереженням. Складній і абстрактній структурі природи п'ятого постулату повинен відповідати глибоко продуманий експеримент. Але всякій експеримент описується в межах визначеної теорії, в даному випадку, на основі визначеної геометричної бази. Якщо за дану базу прийняти геометрію Евкліда, то можна опинитися в порочному колі. Значить, для перевірки евклідової геометрії необхідно розробити іншу геометрію, яка заснована не на ствердженні п'ятого постулату Евкліда, а на його запереченні. Цю геометрію і розробив Лобачевській. Він використав по суті фізичний стиль мислення. Відкриття геометрії Лобачевського мало велике філософське значення, так як воно підсилило точку зору матеріалістів. В свій час Кант стверджував, що людський розум може дати лише чисто суб'єктивну картину світу. По філософії Канта, просторові представлення можливі тільки в межах геометрії Евкліда, всі математичні положення не залежать від досвіду, а безпосередньо витікають з розуму – апріорні, при доведенні цього він спирався на положення очевидності аксіом.

Міркування в геометрії необхідні, так як однієї інтуїції недостатньо для того, щоб розібратися в складній ситуації, з якою ми стикаємося, розглядаючи відношення між об'єктами, що вивчаються. Введення аксіоматичного методу полегшує з'ясування логічних зв'язків між поняттями, що вивчаються, і надає викладенню науки строгість. [7, с.121] Для сучасної математики в цілому характерним є аксіоматичний підхід. Аксіоматичний виклад геометрії протягом багатьох століть вважається ідеалом будь-якої науки. Як відбувається аксіоматична побудова деякої теорії?

1. Вибираються основні первинні поняття і відношення даної теорії, які не визначаються.
2. Виділяються деякі первинні твердження – аксіоми, встановлюються зв'язки між первинними поняттями і відношеннями і які приймаються без доведень.
3. Всі основні поняття, які вводяться, визначаються через раніше виділені поняття і відношення; всі нові твердження (теореми) теорії доводяться на основі раніше виведених понять і аксіом (або попередніх теорем).

Правила виводу одних істинних припущень із інших в межах даної теорії не досліджується, а являється предметом математичної логіки. [12, с.14]

Для втілення аксіоматичної теорії в конкретній множині об'єктів використовується її інтерпретація (або модель), яка являє собою не порожню множину, для якої вказані первинні поняття і відношення і виконуються аксіоми даної теорії. Так, наприклад, в моделі векторного простору роль вектора може грати матриця, яка складається з дійсних чисел, або впорядкована система дійсних чисел. Як же використовується аксіоматичний метод в математичній творчості? Саме тут, пише Бурбакі, аксіоматика більш за все зближується з експериментальним методом. Слідуючи Декарту, вона «розділяє труднощі, щоб краще їх розрішити». В доведеннях складної теорії вона намагається роз'єднати головні пружини міркувань, які там фігурують, і, взявши їх кожну окремо, вивести з них наслідки (розщеплення моделей або структур, про який ми говорили вище); потім, повертаючись до вихідної теорії, вона знов комбінує попередньо виділені структури і вивчає, як вони взаємодіють між собою.

Кожна система аксіом повинна задовольняти загальні вимоги: несуперечливості, повноти і незалежності. [12, с.15]

Система аксіом називається внутрішньо не суперечливою, якщо з неї неможна отримати логічним шляхом два твердження, з яких одне є запереченням іншого. Будь-яке математичне доведення несуперечливості є відносним: воно тільки зводить питання про несуперечливість однієї теорії до питання про несуперечливість іншої. Так, несуперечливість геометрії Лобачевського була встановлена в припущенні про несуперечливість геометрії Евкліда, а питання несуперечливості останньої – до проблеми несуперечливості арифметики. Мета кожного доведення несуперечливості – звести питання до аналогічного питання такої теорії, несуперечливість якої здавалася більш об'ґрунтованою. Тут велике значення має друга теорема Геделя про неповноту, яка стверджує, що несуперечливість аксіоматичної теорії, яка містить арифметику, неможливо довести за допомогою засобів самої цієї теорії.

Вимога повноти означає, що додавання до даної системи аксіом якої-небудь нової аксіоми, яка з них не виводиться, не повинно систему аксіом перетворювати на суперечливу. Тобто повнота гарантує існування відповіді на будь-яке питання, яке поставлена в границях даної теорії. Аксіома паралельності Евкліда виявила неповноту системи аксіом абсолютної геометрії.

Незалежність системи аксіом означає, що жодна з аксіом даної системи не може бути виведена з інших. Для того, щоб довести незалежність системи аксіом, достатньо викреслити її зі списку, замінити

запереченням і довести несуперечливість нової системи аксіом. Так поступив Лобачевський з аксіомою паралельності Евкліда і нова система аксіом дала можливість обґрунтування гіперболічної геометрії на площині і в просторі.

Завдяки аксіоматичному методу теоретична математика задала еталон строгості викладання усьому наступному точному знанню, фактично виявилася першою загальноприйнятою теоретичною системою і ідеал науковості багато століть формувався саме за її зразком.

Література:

1. Арнольд В.И. Математика с человеческим лицом//Природа. – 1988. – №3. – с. 117-119.
2. Барабашев А. Г. Будущее математики: методологические аспекты прогнозирования.– М.: Изд-во Моск. ун-та, 1991.– 160 с.
3. Браичевський М.Ю. Вступ до історичної науки: Навч. посіб.: Курс лекцій, прочитаних в ун-ті "Києво-Могилянська Академія" / Браичевський, Михайло Юліанович. – К.: Видавничий дім "KM Academia", 1995. – 166 с.
4. Бурбаки Н. Элементы математики // Очерки по истории математики. М.: Изд-во Иностран. Лит., 1963. с.15.
5. Гильберт Д. Основания геометрии/Под.ред. и вступ.статьей П.К.Рашевского. – М.-Л.:Гостехиздат, 1948.-492с.
6. Демидов А. Б. Философия и методология науки: Курс лекций / А. Б. Демидов. – Витебск: Издательство УО «ВГУ им. П. М. Машерова», 2006. – 94 с.
7. Есенин – Вольпин А.С. Об аксиоматическом методе//Вопросы философии. – 1959. – №7. – с. 121-126.
8. Жоль К.К. Вступ до сучасної логіки. – Київ: Либідь, 2002. – 152 с.
9. История науки и техники: математика как наука. Современные математические подходы и концепции/ Московский гос. ин-т электроники и математики (технический университет); Сост.: Ларионова И.Л. М., 2009. – 22 с.
10. Методологический анализ оснований математики (отв. ред. М.И. Панов). – М.: Наука, 1988. – с. 97–104
11. Перминов В.Я. Философия и основания математики.- М.: Прогресс-Традиция, 2001. – 320с.
12. Подаева Н.Г., Жук Д.А. Лекции по основаниям геометрии – Елец.:ЕГУ, 2005.-62 с.
13. Турчин В.Ф. Феномен науки: Кибернетический подход к эволюции. Изд. 2-е – М.: ЭТС. – 2000. – 368 с.
14. Цехмистро И.З. Холистическая философия науки: Учебное пособие. – Сумы:ИТД «Университетская книга», 2002. – 364с.

ВІДОМОСТІ ПРО УЧАСНИКІВ КОНФЕРЕНЦІЇ СВЕДЕНИЯ ОБ УЧАСТНИКАХ КОНФЕРЕНЦИИ

- Александрова Валентина Федорівна** – старший викладач Гуманітарний інститут, кафедра української мови, Київський університет імені Бориса Грінченка.
- Артеменко Анна Сергіївна** – студентка V курсу Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького.
- Баглей Оксана Василівна** – кандидат біологічних наук, асистент кафедри екології та біомоніторингу Чернівецького національного університету імені Юрій Федьковича.
- Баліка Михайло Федорович** – студент Ізмаїльського державного гуманітарного університету.
- Бейсембаева Жанаргуль Алибиевна** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри общего языкознания и теории перевода, Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева.
- Бесараба Віктор Ярославович** – студент КНЕУ імені Вадима Гетьмана.
- Бобомурод Абдуллаев** – магістрант Наманганский государственный университет.
- Болтабоева Азиза Хатамжановна** – студентка педагогического факультета Гулистанского государственного университета.
- Брус Маргарита Владимировна** – старший преподаватель кафедры прикладной математики Донбасской государственной машиностроительной академии.
- Вальченко Юлія Олександрівна** – магістр КНУ імені Тараса Шевченка.
- Ганжа Тетяна Сергіївна** – студентка ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».
- Добровольська Світлана Романівна** – кандидат економічних наук, старший викладач Львівський національний аграрний університет.
- Довбня Петро Іванович** – кандидат педагогічних наук, доцент ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».
- Есенгабылов Шәріпхан Жансеркеұлы** – учитель-биолог средней школы имени Ш.Уалиханова. Талдыкорган, Казахстан.
- Жуков Денис Юрійович** – магістр кафедри електропостачання. Інститут енергозбереження та енергоменеджменту. Національний технічний університет України «КПІ».
- Завуцак Ірина Іванівна** – студентка Національного університету «Львівська політехніка».
- Калінчик Василь Прокопович** – к.т.н., с.н.с., доцент кафедри електропостачання НТУУ «КПІ».
- Кисельова Ірина Іллівна** – старший викладач кафедри англійської мови гуманітарного інституту Київського університету імені Бориса Грінченка.
- Козакевич Інна Михайлівна** – полтавський університет економіки і торгівлі.
- Козляр Катерина Вікторівна** – молодший науковий співробітник ОРІДУ НАДУ при президентіві України.
- Козуб Олесь Степанівна** – магістр Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.
- Копелюк Зареслава Юріївна** – викладач кафедри іноземних мов Львівського національного аграрного університету.
- Костунець Тетяна Анатоліївна** – аспірантка 1-го року навчання кафедри міжнародної економіки. Вінницький національний аграрний університет.
- Краснянський Артур Сергійович** – Вінницький торговельно – економічний інститут Київського національного торговельно – економічного університету.
- Кухарьонек Світлана Степанівна** – Житомирський державний університет імені Івана Франка.
- Лебский Сергей Олегович** – асистент кафедри «Технологий и организации строительства» Технического института НУБиП Украины Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины (НУБиП Украины).
- Лісовенко Богдан Валентинович** – вчитель інформатики Кагарлицький навчально-виховний комплекс «загальноосвітня школа I-II ступенів-ліцей».
- Мачульський Вадим Юрьевич** – магістр зі спеціальності міжнародна економіка ДВНЗ «ПДАБА».

- Мейта Олександр Вячеславович** – к.т.н., старший викладач кафедри електромеханічного обладнання енергоємних виробництв НТУУ «КПІ».
- Муйдинова Дилноза Рўзали қизи** – студентка Ферганского Государственного университета.
- Мурадов Фаррух Абдукахарович** – старший преподаватель. Самаркандский филиал Ташкентского университета информационных технологий.
- Несен Лариса Іванівна** – доцент кафедри електропостачання НТУУ «КПІ».
- Олійник Олена Вікторівна** – викладач кафедри МІМН ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».
- Омаркулова Лєззат Кенжебековна** – магістр філологій, старший преподаватель ТарМУ им. М.Х. Дулати.
- Орцева Олена Сергіївна** – аспірант Чорноморського державного університету імені Петра Могили.
- Панчишин Світлана Богданівна** – викладач Львівського національного аграрного університету.
- Парфьонов Ігор Вікторович** – здобувач кафедри управління проектами ОРІДУ НАДУ при президентові України.
- Полуектова Анастасія Юріївна** – викладач кафедри української філології, теорії та історії літератури Чорноморського державного університету імені Петра Могили.
- Приймак Ольга Володимирівна** – аспірант кафедри політичних наук Чорноморського державного університету імені П. Могили.
- Прудковських Юлія Сергіївна** – магістр кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи Інституту людини Київського університету імені Бориса Грінченка.
- Пустова Валерія Ігорівна** – студентка Придніпровської Державної Академії Будівництва та Архітектури (ПДАБА) напрямку Міжнародна економіка.
- Романець Зоя Олексіївна** – кандидат психологічних наук, доцент, НУ «Львівська політехніка».
- Сарманова Жанара Саветовна** – преподаватель кафедры общего языкознания и теории перевода, магистрант 2-го курса специальности «Переводческое дело». Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева.
- Тамара Іванівна Товкайло** – кафедра української лінгвістики та методики навчання ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».
- Тангян Ольга Вікторівна** – Вінницький торговельно-економічний інститут КНТЕУ.
- Таран Маргарита** – студентка Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького.
- Тарасовская Наталия Евгеньевна** – доктор биологических наук, профессор кафедры общей биологии Павлодарского государственного педагогического института.
- Тимошенко Наталія Євгенівна** – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи Інституту людини Київського університету імені Бориса Грінченка.
- Товкач Людмила Володимирівна** – студентка природничо-технологічного факультету ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».
- Турсунов Муҳаммадсолиҳ Саъдин ўғли** – студент. Самаркандский филиал Ташкентского университета информационных технологий.
- Турчин Ірина Михайлівна** – викладач Львівського національного аграрного університету.
- Хайитова Гавхарой Уринбой қизи** – студентка. Ферганский Государственный университет.
- Швирид Тетяна Іванівна** – студентка Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.
- Шевченко Ольга Сергіївна** – студентка ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».

НАСТУПНІ КОНФЕРЕНЦІЇ / СЛЕДУЮЩІЕ КОНФЕРЕНЦИИ

Уважаемые преподаватели, аспиранты, студенты!

Государственное высшее учебное заведение

"Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет

имени Григория Сковороды»,

молодежная общественная организация «Независимая ассоциация молодежи»,

студенческое научное общество исторического факультета

«Комитет исследования истории и современности»

Информируют Вас, что с 29-30 июня 2014 г. проводится III Международная научно-практическая интернет-конференция «Проблемы и перспективы развития науки в начале третьего тысячелетия в странах Европы и Азии».

Планируется работа по секциям:**I. БИОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ**

1. Систематика и география высших растений.
2. Структурная ботаника и биохимия растений.
3. Микология и альгология.
4. Ресурсоведение и интродукция растений.
5. Молекулярная биология, микробиология.
6. Зоология.
7. Физиология человека и животных.
8. Биохимия и биофизика.
9. Генетика и цитология.
10. Биоинженерия и биоинформатика.

II. ГЕОГРАФИЯ И ГЕОЛОГИЯ

1. Регионоведение и региональная организация общества.
2. Наблюдение, анализ и прогноз метеорологических условий.
3. Гидрология и водные ресурсы.
4. Биогеография, биоресурсоведение, биоразнообразие.
5. Картография и геоинформатика.
6. Природопользование и экологический мониторинг.
7. Техника и технологии геологоразведочных работ.
8. Почвоведение.
9. Экономическая география.

III. ГОСУДАРСТВЕННОЕ УПРАВЛЕНИЕ

1. Повышение роли государственного служащего на современном этапе развития общества.
2. Современные технологии управления.
3. Взаимодействие различных ветвей власти.
4. Подготовка государственных служащих.

IV. ЭКОЛОГИЯ

1. Состояние биосферы и его влияние на здоровье людей.
2. Экологические и метеорологические проблемы больших городов и промышленных зон.
3. Радиационная безопасность и социально-экологические проблемы.
4. Промышленная экология и медицина труда.
5. Проблемы экологического воспитания молодежи.
6. Экологический мониторинг.

V. ЭКОНОМИКА

1. Банки и банковская система.
2. Внешнеэкономическая деятельность.
3. Финансовые отношения.
4. Инвестиционная деятельность и фондовые рынки.
5. Управление трудовыми ресурсами.
6. Маркетинг и менеджмент.
7. Учет и аудит.
8. Математические методы в экономике.
9. Экономика промышленности.
10. Экономика предприятия.
11. Логистика.
12. Экономика АПК.
13. Региональная экономика.
14. Экономическая теория.
15. Государственное регулирование экономикой.
16. Макроэкономика.

VI. ИСТОРИЯ

1. История Украины.
2. Всемирная история.
3. История науки и техники.
4. Этнография.
5. Устная история.
6. История стран СНГ.

VII. МАТЕМАТИКА

1. Дифференциальные и интегральные уравнения.
2. Перспективы систем информатики.
3. Теория вероятностей и математическая статистика.
4. Прикладная математика.
5. Математическое моделирование.

VIII. ИСКУССТВО

1. Музыкальное искусство.
2. Искусство танца.
3. Театральное искусство.
4. Фото и киноискусство.
5. Искусство дизайна.

XIX. ПЕДАГОГИКА

1. Дистанционное образование в высшей школе.
2. Проблемы подготовки специалистов.
3. Методические основы воспитательного процесса.
4. Стратегические направления реформирования системы образования.
5. Современные методы преподавания.
6. Социальная педагогика.

X. ПОЛИТОЛОГИЯ

1. Избирательные технологии.
2. Проблемы интеграции Украины в мировое сообщество.
3. Отношения Украины с НАТО.
4. Отношения Украины со странами СНГ.

XI. ПРАВО

1. История государства и права.
2. Административное и финансовое право.
3. Охрана авторских прав.
4. Трудовое право и право социального обеспечения.
5. Уголовное право и криминология.
6. Борьба с экономическими преступлениями.
7. Экологическое, земельное и аграрное право.
8. Конституционное право.
9. Гражданское право.
10. Хозяйственное право.
11. Криминалистика и судебная медицина.
12. Предпринимательское и банковское право.
13. Уголовно-процессуальное право.

XII. ПСИХОЛОГИЯ

1. Место психолога на производстве.
2. Формы работы психолога-практика.
3. Современные тенденции в методологии психологических исследований.
4. Психология терроризма.
5. Психолого-педагогические проблемы развития личности в современных условиях.
6. Клиническая психология.
7. Общая психология.
8. Педагогическая психология.
9. Психология развития.
10. Психология труда.
11. Психофизиология.
12. Социальная психология.

XIII. СОЦИОЛОГИЯ

1. Кадровый менеджмент.
2. Современные технологии социального опроса.

XIV. СОВРЕМЕННЫЕ ИНФОРМАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ

1. Компьютерная инженерия.
2. Вычислительная техника и программирование.
3. Программное обеспечение.
4. Информационная безопасность.

XV. ФИЗИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА И ПРОФЕССИОНАЛЬНЫЙ СПОРТ

1. Физическая культура и спорт: проблемы исследования, предложения.
2. Развитие физкультуры и спорта в современных условиях.

XVI. ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

1. Методика преподавания языка и литературы.
2. Риторика и стилистика.
3. Теоретические и методологические проблемы исследования языка.
4. Синтаксис: структура, семантика, функция.
5. Методы и приемы контроля уровня владения иностранным языком.
6. Актуальные проблемы перевода.
7. Язык, речь, речевая коммуникация.
8. Украинский язык и литература.
9. Русский язык и литература.
10. Этно-, социо- и психолингвистика.

XVII. ФИЛОСОФИЯ

1. Философия литературы и искусства.
2. Социальная философия.
3. История философии.
4. Философия культуры.
5. Философия религии.
6. Философия науки.

Оргкомитет конференції планує розміщати доповіді на Web-сторінці по адресу: <http://conferences.neasmo.org.ua>.

По результатам конференції буде сформований електронний збірник матеріалів, який можна буде завантажити в PDF-форматі на головній сторінці конференції по адресу: <http://conferences.neasmo.org.ua/>.

Робочі мови конференції – український, російський, англійський, французький, білоруський, грузинський, армянський, азербайджанський, казахський, узбекський, таджицький, киргизський, молдавський, туркменський.

Останній термін подання статей – 29 червня 2014 р. (включительно).

Вартість участя в конференції та розміщення статті в електронному збірнику становить:

Оргвнесок - 10 USDСША или 10 ЕВРО (перевод в рублях – 400 рублей); (в оргвнесок входит оплата за размещение на сайте, верстка макета, редактирование текстов).

Объем статьи – не более 7 страниц. Завантажити збірник можна буде **через тиждень** після проведення конференції на головній сторінці конференції.

Для учасників країн Європи та Азії (за виключенням України) засоби перераховуються наступним чином:

1. СПОСОБ ПЕРЕВОДА:

Переводи по системі «Юністрим» для Бобровника Юрія Вікторовича в пунктах Приват Банк г. Переяслав-Хмельницький (в квитанції повинен бути вказаний код переводу та Ф.І.О. того, хто переводив гроші, країна).

(комісія 0,15 USDСША)

2. СПОСОБ ПЕРЕВОДА (Через ОАО «Сбербанк России»)

Для учасників з Російської Федерації (400 руб.) оплати оргвнеска в рублях РФ (RUB) в відділеннях ОАО «Сбербанк России» (для того, щоб оргвнесок дійшов, в розділі НАЗНАЧЕНИЕ ПЛАТЕЖА, потрібно вказувати «ПЕРЕВОД ЛИЧНЫХ СРЕДСТВ», - тільки ці три слова).

56A: Банк-Посредник:	ОАО «Сбербанк России», Москва, РФ БИК 044525225, К/С 3010181040000000225 ИНН 7707083893 СВИФТ: SABRRUMM
57D: Банк Бенефициара:	/30111810100000000540 АО «СБЕРБАНК РОССИИ» Киев, Украина
59D: Бенефициар:	/ 26207017148867/ Бобровник Юрій Вікторович

3. СПОСОБ ПЕРЕВОДА:

Или почтовым переводом на Ф.И.О.: Бобровник Юрий Викторович, 08401, Украина, Киевская обл, г. Переяслав-Хмельницький, ул. Сухомлинского, 32, к. 108.

4. СПОСОБ ПЕРЕВОДА: Western Union на Бобровник Юрий Викторович (укажите код переводу Ф.И.О того, кто переводит оргвнесок).

ОБРАЗЕЦ ОФОРМЛЕНИЯ СТАТЕЙ

Научная степень и ФИО автора
по образцу Иван Петренко (Киев, Украина)

**Секция, подсекция по образцу (Филологические науки
Методика преподавания языка и литературы.)**

Название статьи (БОЛЬШИМИ БУКВАМИ)

Текст статьи

(ссылки на литературу по тексту в квадратных скобках по образцу [1, с. 23])

Литература:

1. Евремов С. Михаил Коцюбинский // Евремов С. Избранное: Ст. науч. разведки. Монографии - К.: Наук. мысль, 2002. – 760 с.

Начный руководитель: кандидат исторических наук Бобровник Юрий Викторович

Внимание!

После литературы (в правом углу указывается научный руководитель (для студентов и аспирантов)) подаются сведения об авторах (Ф.И.О. (полностью) домашний адрес, код города, телефон, E-mail, место работы или учебы, должность, ученое звание, ученая степень.

К участию в конференции принимаются статьи объемом до 7 страниц набранных в редакторе **WORD** в виде компьютерного файла с расширением *. doc. Шрифт Times New Roman 14. Междустрочный интервал 1,5. Поля со всех сторон 20 мм. Материалы на конференцию принимаются по электронной почте по адресу: **neasmo@gmail.com** (тема сообщения: **29-30 июня 2014 г.**)(в случае если Ваш почтовик выбрасывает ошибка не отправления отправляйте на адрес **neasmo@ukr.net**)или на CD-дисках (дискеты не принимаются) с добавлением печатных материалов + отсканированную копию или ксерокс квитанции об оплате оргвзноса. **В случае отправки научной статьи по электронной почте, печатные материалы присылать не надо, а к статье, нужно прикрепить отсканированную копию квитанции об оплате оргвзноса.**

Адрес оргкомитета:

08401, Украина, Киевская обл, г. Переяслав-Хмельницкий, ул. Сухомлинского, 32, к. 108.

Контактное лицо в Украине и за рубежом: Бобровник Юрий Викторович

Контактные телефоны: **+38 (097) 923 16 58, +38 (093) 335 78 86.**

E-mail:neasmo@gmail.com

ВНИМАНИЕ! Работы с рисунками и таблицами принимаются только в том случае, если они представлены в формате **JPEG** отдельным файлом.

ВНИМАНИЕ! После того, как мы получили от Вас статью, Вы обязательно должны получить ответное сообщение: **«Вашу статью получили и приняли»**. Если такой ответ не поступил, через день после отправки, тогда обязательно позвоните в оргкомитет и сообщите о ситуации.

РАБОТЫ ОБЪЕМОМ более 7 страниц не принимаются!

Тексты, набранные межстрочным интервалом 1,0 **НЕ ПРИНИМАЮТСЯ!**

С результатами и форматом проведения подобных мероприятий можно ознакомиться по адресу **http://conferences.neasmo.org.ua/**

Участие в конференции – это отличная возможность осветить свои научные работы для студентов, аспирантов и преподавателей!

ІНФОРМАЦІЯ ДЛЯ УЧАСНИКІВ З УКРАЇНИ

Шановні викладачі, аспіранти, студенти!

Державний вищий навчальний заклад

«Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет

імені Григорія Сковороди»,

молодіжна громадська організація «Незалежна асоціація молоді»,

студентське наукове товариство історичного факультету

«Комітет дослідження історії та сучасності»

Інформують Вас, що з 29-30 червня 2014 р. проводиться III Міжнародна науково-практична інтернет-конференція «Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах Європи та Азії»

Планується робота за секціями:

I. БІОЛОГІЧНІ НАУКИ

1. Систематика та географія вищих рослин.
2. Структурна ботаніка та біохімія рослин.
3. Мікологія та альгологія.
4. Ресурсоведення та інтродукція рослин.
5. Молекулярна біологія мікробіологія.
6. Зоологія.
7. Фізіологія людини та тварин.
8. Біохімія та біофізика.
9. Генетика та цитологія.
10. Біоінженерія та біоінформатика.

II. ГЕОГРАФІЯ ТА ГЕОЛОГІЯ

1. Регіоноведення і регіональна організація суспільства.
2. Спостереження, аналіз та прогноз метеорологічних умов.
3. Гідрологія та водні ресурси.
4. Біогеографія, біоресурсоведення, біорізноманітність.
5. Картографія та геоінформатика.
6. Природокористування та екологічний моніторинг.
7. Техніка та технологія геологорозвідувальних робіт.
8. Ґрунтознавство.
9. Економічна географія.

III. ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

1. Підвищення ролі державного службовця на сучасному етапі розвитку суспільства.
2. Сучасні технології управління.
3. Взаємодія різних гілок влади.
4. Підготовка державних службовців.

IV. ЕКОЛОГІЯ

1. Стан біосфери та його вплив на здоров'я людей.
2. Екологічні та метеорологічні проблеми великих міст і промислових зон.
3. Радіаційна безпека та соціально-екологічні проблеми.
4. Промислова екологія і медицина праці.
5. Проблеми екологічного виховання молоді.
6. Екологічний моніторинг.

V. ЕКОНОМІКА

1. Банки та банківська система.
2. Зовнішньоекономічна діяльність.
3. Фінансові відносини.
4. Інвестиційна діяльність та фондові ринки.
5. Управління трудовими ресурсами.
6. Маркетинг та менеджмент.
7. Облік та аудит.
8. Математичні методи в економіці.
9. Економіка промисловості.
10. Економіка підприємства.
11. Логістика.
12. Економіка АПК.
13. Регіональна економіка.
14. Економічна теорія.
15. Державне регулювання економікою.
16. Макроекономіка.

VI. ІСТОРІЯ

1. Історія України.
2. Загальна історія.
3. Історія науки і техніки.
4. Етнографія.
5. Усна історія.

VII. МАТЕМАТИКА

1. Диференціальні та інтегральні рівняння.
2. Перспективи систем інформатики.
3. Теорія ймовірностей та математична статистика.
4. Прикладна математика.
5. Математичне моделювання.

VIII. МИСТЕЦТВО

1. Музичне мистецтво.
2. Мистецтво танцю.
3. Театральне мистецтво.
4. Фото і кіномистецтво.
5. Мистецтво дизайну.

XIX. ПЕДАГОГІКА

1. Дистанційна освіта у вищій школі.
2. Проблеми підготовки фахівців.
3. Методичні основи виховного процесу.
4. Стратегічні напрями реформування системи освіти.
5. Сучасні методи викладання.
6. Соціальна педагогіка.

X. ПОЛІТОЛОГІЯ

1. Виборчі технології.
2. Проблеми інтеграції України у світове співтовариство.
3. Відносини України з НАТО.
4. Відносини України з країнами СНД.

XI. ПРАВО

1. Історія держави та права.
2. Адміністративне і фінансове право.
3. Охорона авторських прав.
4. Трудове право та право соціального забезпечення.
5. Карне право та кримінологія.
6. Боротьба з економічними злочинами.
7. Екологічне, земельне та аграрне право.
8. Конституційне право.
9. Цивільне право.
10. Господарське право.
11. Криміналістика та судова медицина.
12. Підприємницьке та банківське право.
13. Кримінально-процесуальне право.

XII. ПСИХОЛОГІЯ

1. Місце психолога на виробництві.
2. Форми роботи психолога-практика.
3. Сучасні тенденції в методології психологічних досліджень.
4. Психологія тероризму.
5. Психолого-виховні проблеми розвитку особистості в сучасних умовах.
6. Клінічна психологія.
7. Загальна психологія.
8. Педагогічна психологія.
9. Психологія розвитку.
10. Психологія праці.
11. Психофізіологія.
12. Соціальна психологія.

XIII. СОЦІОЛОГІЯ

1. Кадровий менеджмент.
2. Сучасні технології соціального опитування.

XIV. СУЧАСНІ ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ

1. Комп'ютерна інженерія.
2. Обчислювальна техніка та програмування.
3. Програмне забезпечення.
4. Інформаційна безпека.

XV. ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА ТА ПРОФЕСІЙНИЙ СПОРТ

1. Фізична культура і спорт: проблеми дослідження, пропозиції.
2. Розвиток фізкультури і спорту в сучасних умовах.

XVI. ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

1. Методика викладання мови та літератури.
2. Риторика і стилістика.
3. Теоретичні та методологічні проблеми дослідження мови.
4. Синтаксис: структура, семантика, функція.
5. Методи та прийоми контролю рівня володіння іноземною мовою.
6. Актуальні проблеми перекладу.
7. Мова, мовлення, мовна комунікація.
8. Українська мова та література.
9. Російська мова і література.
10. Етно-, соціо- та психолінгвістика.

XVII. ФІЛОСОФІЯ

1. Філософія літератури та мистецтва.
2. Соціальна філософія.
3. Історія філософії.
4. Філософія культури.
5. Філософія релігії.
6. Філософія науки.

Оргкомітет конференції планує розміщувати доповіді на Web-сторінці за адресою: <http://conferences.neasmo.org.ua>. За результатами конференції буде сформовано електронний збірник матеріалів, який можна буде скачати в PDF-форматі на головній сторінці конференції за адресою - <http://conferences.neasmo.org.ua/>.

Робочі мови конференції – українська, російська, англійська, французький, білоруська, грузинська, армянська, азербайджанська, казахська, узбекська, таджикська, киргизська, молдавська, туркменська.

Останній термін подання статей – **29 червня 2014 р. (включно)**.

Вартість участі в конференції та розміщення статті в електронному збірнику складає:

Оргвнесок – 90 грн. (в оргвнесок входить оплата за розміщення на сайті, верстака макету, редагування текстів).

Об'єм статті – не більше 7 сторінок. Скачати збірник можна буде через тиждень після проведення конференції за адресою <http://conferences.neasmo.org.ua/> натиснувши на слово **ТУТ**.

Кошти перераховуються на рахунок:

Р/р: 26002273854001

ПІАТ КБ «Надра» ЦЕНТР

МФО320564

Одержувач: МГО «Незалежна асоціація молоді».

Ідентифікаційний код за ЄДРПОУ – 26426765.

Призначення платежу: благодійний внесок на проведення конференції, П.І.П. автора статті.

Або на картку **Приват банку 5168 7420 6537 9988** (одержувач – **Бобровнік Юрій Вікторович**) та відправити **SMS**-підтвердження про оплату на моб. **097 923 16 58** у повідомленні вказати прізвище учасника конференції.

ЗРАЗОК ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ

ПІБ автора
за зразком: **Іван Петренко**
(Київ, Україна)

Секція, підсекція за зразком: **(ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ**
Методика викладання мови та літератури)

Назва статті (ВЕЛИКИМИ ЛІТЕРАМИ)

Текст статті

(посилання на літературу по тексту у квадратних дужках за зразком [1, с. 23])

Література:

1. Коцур В.П. Історія середніх віків: [у 2-х т.]. – Т.1. Раннє середньовіччя: курс лекцій. / В.П. Коцур, В.О. Балух. – Чернівці: Наші книги, 2009. – 496 с.
2. Пангелов Б.П. Організація і проведення туристсько-краєзнавчих подорожей: навч. посіб. / Б.П. Пангелов. – К.: Академвидав, 2010. – 248 с.

Науковий керівник: кандидат філологічних наук, Петренко Іван Петрович

Увага!

Після літератури (**у правому куті вказується науковий керівник (для студентів та аспірантів)**) подаються **відомості про авторів** (П.І.П. (повністю) домашня адреса, код міста, телефон, Е-mail, місце роботи або навчання, посада, вчене звання, науковий ступінь).

До участі у конференції приймаються статті **обсягом від 5 до 7 сторінок** набраних у редакторі WORD у вигляді комп'ютерного файлу з розширенням *.doc. Шрифт Times New Roman 14. Міжрядковий інтервал 1,5. Поля з усіх сторін 20 мм. Матеріали на конференцію приймаються електронною поштою за адресою: **neasmo@gmail.com**, **тема повідомлення: 29-30 червня 2014 р.** (у разі виникнення помилки при відправленні, повторно відправляйте на адресу **neasmo@ukr.net**) або на CD-дисках (**дискети не приймаються**) із додаванням друкованих матеріалів + відскановану копію або ксерокс квитанції про сплату оргвнеску. У разі відправки коштів оргвнеску на картку Приват банку ксерокопія квитанції не надсилається (достатньо відправити **SMS-підтвердження**).

У разі відправки коштів оргвнеску на картку Приват банку ксерокопія квитанції не надсилається достатньо відправити SMS з прізвищем автора публікації.

Увага! У разі відправки статті та квитанції про оплату оргвнеску електронною поштою, надсилати друковані матеріали Урклоштою не потрібно!

Увага! Після того, як ми отримали від Вас статтю, Ви обов'язково маєте отримати повідомлення-відповідь: **«Вашу статтю отримано та захищено»**. Якщо така відповідь не надійшла через день після надсилання, тоді обов'язково зателефонуйте оргкомітету і повідомте про ситуацію.

Адреса оргкомітету:

08401, Київська обл. м. Переяслав-Хмельницький, вул. Сухомлинського, 32, кім. 108.

E-mail: neasmo@gmail.com

Координатор – Бобровнік Юрій Вікторович

Контактні телефони: (097) 923 16 58, (093) 335 78 86.

УВАГА! Роботи з малюнками та таблицями приймаються лише у тому разі, якщо вони подані у форматі JPEG окремим файлом.

РОБОТИ ОБ'ЄМОМ менше 3 сторінок НЕ ПРИЙМАЮТЬСЯ!

ТЕКСТИ, НАБРАНІ МІЖРЯДКОВИМ ІНТЕРВАЛОМ 1,0 НЕ ПРИЙМАЮТЬСЯ!!!

З результатами та форматом проведення подібних конференцій можна ознайомитися за адресою:

<http://conferences.neasmo.org.ua/>

ЗМІСТ / СОДЕРЖАНИЕ**СЕКЦІЯ: БІОЛОГІЧНІ НАУКИ**

Murodilla Quchqarov, Zarifa Saidmurodova, Asatullo Rajabov (SamDU, Samarqand, O`zbekiston)	
SAMARQAND VILOYATIDAGI SANOAT CHIQINDILARI VA TURLI HUDUDLARIDA TARQALGAN TUPROQLARI MIKROELEMENTLAR TARKIBINING QIYOSIY TAHLILI (Urgut tumani misolida)	6
M. Djavatova (SamDU, Samarqand, O`zbekiston)	
SIFATLI VINO MAHSULOTLARI TAYYORLASHDA BOSHLANG`ICH VINO ISHLAB CHIQARADIGAN HUDUDLARDAN OLINGAN ACHITQI HUJAYRALARIDAN FOYDALANISH IMKONIYATLARI	8
H. Sattorova, B. Aliqulov, M. Safin (SamDU, Samarqand, O`zbekiston)	
O`SIMLIKLAR BIOMASSA QOLDIQLARIDAN CHIQAYOTGAN BIOETANOL MIQDORINING TANLANGAN XOMASHYO MANBALARI XILIGA BOG`LIQLIGI	9
Наталья Тарасовская (Павлодар, Казахстан)	
МЕЖВИДОВЫЕ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ ГЕЛЬМИНТОВ ОСТРОМОРДОЙ ЛЯГУШКИ В ПРИПОЙМЕННОЙ ПОПУЛЯЦИИ В 2012 Г.	11

СЕКЦІЯ: ГЕОГРАФІЯ

Юлія Вальченко (Київ, Україна)	
СТАН, ЧИННИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ГОЛЬФ-ТУРИЗМУ В СВІТІ	14

СЕКЦІЯ: ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

Катерина Козляр (Одеса, Україна)	
ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ УПРАВЛІННЯ ПРОЕКТАМИ В СФЕРІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ	17
Олена Орцева (Миколаїв, Україна)	
ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ МЕХАНІЗМ ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ЯК СКЛАДОВА КОМПЛЕКСНОГО МЕХАНІЗМУ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ	19
Igor Parfyonov (Одеса, Україна)	
ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ІНФРАСТРУКТУРА: ВИДИ ТА СПОСОБИ КЛАСИФІКАЦІЇ	20

СЕКЦІЯ: ЕКОЛОГІЯ

Оксана Баглей, Володимир Баланюк (Чернівці, Україна)	
РОЛЬ ГРИБІВ У КОЛООБІГУ ФОСФОРУ ЛІСОВИХ ЕКОСИСТЕМ	24
Денис Жуков (Київ, Україна)	
ПЛАНУВАННЯ ЕНЕРГЕТИЧНИХ СИСТЕМ З ВІДНОВЛЮВАЛЬНИМИ ДЖЕРЕЛАМИ – ЗАПОРУКА ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ	26
Денис Жуков (Київ, Україна)	
ВИРОБНИЦТВО, ЗБЕРІГАННЯ, ВИКОРИСТАННЯ Й ПРОДАЖ ВІДНОВЛЮВАЛЬНОЇ ЕНЕРГІЇ	28
Сергей Лебский (Киев, Украина)	
ОСОБЕННОСТИ ОБРАЗОВАНИЯ И УТИЛИЗАЦИИ ОТХОДОВ В УКРАИНЕ	29

СЕКЦІЯ: ЕКОНОМІКА

Віктор Бесараба (Київ, Україна)	
МЕТОДИ ОЦІНКИ ТА АНАЛІЗУ ПРОДУКТОВОГО ПОРТФЕЛЮ ПІДПРИЄМСТВА	33
Дмитро Єфремов (Київ, Україна)	
СУСПІЛЬНІ РЕГІОНАЛЬНІ ФІНАНСИ: ЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ ЧИ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ	34
Інна Козакевич (Полтава, Україна)	
ОПТИМІЗАЦІЙНИЙ МЕХАНІЗМ В СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ КАПІТАЛОМ	35
Альона Костунець (Вінниця, Україна)	
ФУНКЦІОНУВАННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ ЗА СУЧАСНИХ УМОВ ГОСПОДАРЮВАННЯ	39
Артур Краснянський (Вінниця, Україна)	
ШЛЯХИ ОПТИМІЗАЦІЇ ІННОВАЦІЙНИХ БІЗНЕС-ПРОЦЕСІВ ПІДПРИЄМСТВ З РЕМОНТУ ТА ПРОДАЖУ ПОБУТОВОЇ ТЕХНІКИ	41
Вадим Мачульский (Дніпропетровськ, Україна)	
МЕХАНІЗМИ СТИМУЛЮВАННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА	43
Тетяна Пожар (Суми, Україна)	
ФІНАНСОВА ЗВІТНІСТЬ ПІДПРИЄМСТВ: ЗМІНИ І НОВОВВЕДЕННЯ	45
Валерія Пустова (Дніпропетровськ, Україна)	
ВАЖЛИВІСТЬ БРЕНДИНГОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ-ЕКСПОРТЕРІВ УКРАЇНИ НА СВІТОВОМУ РИНКУ СОНЯШНИКОВОЇ ОЛІЇ	48
Ольга Танган (Вінниця, Україна)	
ПЛАНУВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ОЛІЙНОГО ВИРОБНИЦТВА З ДОПОМОГОЮ ЕКОНОМІКО-МАТЕМАТИЧНИХ МОДЕЛЕЙ	50

СЕКЦІЯ: ІСТОРІЯ

Бобомурод Абдуллаев (Наманган, Узбекистон) БАРКАМОЛ АВЛОД- БУЮК КЕЛАЖАГИМИЗ ПОЙДЕВОРИ	53
Михайло Баліка (Ізмаїл, Україна) ГЕТТО НА ІЗМАЇЛЬЩИНІ В УМОВАХ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ	54
Айнагул Еспенбетова, Гульмира Дабысова (Актобе, Казахстан) САЯСИ ҚУҒЫН – СҮРГІН: ТАРИХ ПЕН ТАҒДЫР (Ақтөбе облысы материалдары негізінде)	56
Э.А. Мусаева, Қ Әбенова (Қазақстан. Қарағанды қаласы) ҚАЗАҚСТАН ЖӘНЕ РЕСЕЙ ҚАТЫНАСТАРЫНДАҒЫ БАЙҚОҢЫР ҒАРЫШ КЕШЕНІН ПАЙДАЛАНУ МӘСЕЛЕСІ	59

СЕКЦІЯ: МАТЕМАТИКА

Yaxshigul Jumayeva (Samarkand, Uzbekistan) BOSHLANG'ICH SINFLARDA MATEMATIKA DARSLARIDA PEDAGOGIK TEXNLOGIYALARDAN FOYDALANISH	62
Тетяна Ганжа (Переяслав-Хмельницький, Україна) КОМП'ЮТЕРНО-ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ, ЯК ЕФЕКТИВНИЙ ЗАСІБ ОРГАНІЗАЦІЇ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ УЧНІВ НА УРОКАХ ГЕОМЕТРІЇ	63
Фаррух Мурадов, Муҳаммадсолиҳ Турсунов (Самарканд, Узбекистан) ZARAFSHON DARYOSINING "NAVOIYAZOT" QUYI QISMNING IFLOSLANTIRUVCHI MODDALARNING MIQDORIY TAHLILI (2011 YIL UCHUN)	65
Зокирхўжа Усмонхўжаев (Фергана, Узбекистан) ЧЕБИШЕВ ДИФФЕРЕНЦИАЛ ТЕНГЛАМАСИ УЧУН ЧЕГАРАВИЙ МАСАЛАНИ КОШИ УСУЛИДА ЕЧИШ	66
Гавхарой Хайитова (Фергана, Узбекистан) БУЗИЛАДИГАН ДИФФЕРЕНЦИАЛ ТЕНГЛАМА УЧУН ГРИН ФУНКЦИЯСИ	68
Ірина Ярошук (Переяслав-Хмельницький, Україна) ПРОГРАМНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ З МАТЕМАТИКИ: АНАЛІЗ ТА ПЕРСПЕКТИВИ	69

СЕКЦІЯ: МИСТЕЦТВО

Сергей Лебский (Киев, Украина) ОСОБЕННОСТИ УКРАИНСКОГО БАРОККО	72
--	----

СЕКЦІЯ: ПЕДАГОГІКА

A. Boltaboeva (Gulistan, Uzbekistan) DESCRIPTION OF THE METHODS OF FORMING MORAL MOTIVES BEHAVIOR OF YOUNGER SCHOOLBOYS	74
Jahongir Mannonov (NamMPI, O'zbekiston) KASBIY KOMPETENTLIK TASHHISI KASBIY SHAKLLANISHNING MONIYATLI XARAKTERISTIKALARI	74
Ольга Куницька (Біла Церква, Україна) МОЖЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ MS EXCEL НА УРОКАХ МАТЕМАТИКИ	76
Dilnoza Mo'udinova (Фергана, Узбекистан) AKADEMIK LITSEY VA KASB-HUNAR KOLLEJLARIDA "TEKISLIKDA SIMMETRIYA" MAVZUSINI O'RGANISH HAQIDA	78
Нуролла Н., Утегенова А., Жуматаева К., Садыкова Н. (Х. Досмұхамедов атындағы Атырау мемлекеттік университеті) МУЛЬТИПЛЕКСОРДЫ ELECTRONICS WORKBENCH ПРОГРАММАСЫМЕН ЗЕРТТЕУ	82
Юлія Прудковських, Наталія Тимошенко (Київ, Україна) ПРОФЕСІЙНИЙ САМОРОЗВИТОК МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА	88
Наталія Тарасовская (Павлодар, Казахстан) ПРИРОДОСООБРАЗНОЕ ВОСПИТАНИЕ КАК ПУТЬ ПРОФИЛАКТИКИ РЕЛИГИОЗНОГО ЭКСТРЕМИЗМА СРЕДИ ЛИЦ РАЗНОГО ВОЗРАСТА	90
Людмила Товкач (Переяслав-Хмельницький, Україна) ФОРМУВАННЯ ТВОРЧОГО МИСЛЕННЯ В УМОВАХ ДИФЕРЕНЦІЙОВАНОГО НАВЧАННЯ МАТЕМАТИКИ	92
Роберт Товмасян (Переяслав-Хмельницький, Україна) ОСОБЛИВОСТІ ПРОБЛЕМНОГО МЕТОДУ НАВЧАННЯ МАТЕМАТИКИ	95
Ольга Шевченко (Переяслав-Хмельницький, Україна) СОЦІАЛЬНА РОБОТА З БАТЬКАМИ УЧНІВ	96
Наталія Янголь (Переяслав-Хмельницький, Україна) ПСИХОЛОГО-ДИДАКТИЧНІ АСПЕКТИ ВПРОВАДЖЕННЯ РОЗВИВАЛЬНОГО НАВЧАННЯ МАТЕМАТИКИ В ОСВІТНІЙ ПРОЦЕС	98

СЕКЦІЯ: ПОЛІТОЛОГІЯ

- Ольга Приймак (Миколаїв, Україна)**
ВПЛИВ ПОЛІТИЧНОЇ КОН'ЮНКТУРИ НА ПРОЦЕСИ ВКЛЮЧЕННЯ УКРАЇНИ ДО НАТО 101

СЕКЦІЯ: ПСИХОЛОГІЯ

- Олеся Козуб (Чернівці, Україна)**
ОСОБЛИВОСТІ ЕМОЦІЙНОЇ СФЕРИ СТУДЕНТІВ ІЗ ДИСТАНТНИХ СІМЕЙ 103
- Зоя Романець (Львів, Україна)**
ПРОБЛЕМА КОМПЕТЕНТНОСТІ У ЗАВДАННЯХ РОЗВИТКУ,
ФОРМУВАННЯ І СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ 105

СЕКЦІЯ: СУЧАСНІ ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ

- Маргарита Брус (Краматорск, Україна)**
РАЗВИТИЕ ДИСТАНЦИОННОГО ОБУЧЕНИЯ
В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ КАК СЛЕДСТВИЕ ИНФОРМАТИЗАЦИИ ОБРАЗОВАНИЯ 108
- Ірина Завушак (Львів, Україна)**
МЕТОДИ ТА ЗАСОБИ СТВОРЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ СИСТЕМИ 110
- Васи́лий Кали́нчик, Алекса́ндр Мейта, Лариса Несен (Київ, Україна)**
СИСТЕМА МОНИТОРИНГА ЕЛЕКТРОПОТРЕБЛЕНИЯ
ДРОБИЛЬНО-ПОМОЛЬНОГО КОМПЛЕКСА 113
- Мереке Нурғалиева (Ата, Кызылорда, Казахстан)**
МАТЕМАТИЧЕСКИЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ КОМПЬЮТЕРНОГО ТРЕНАЖЕРНОГО
КОМПЛЕКСА ОПИСЫВАЮЩИЕ ПРОЦЕССЫ, ПРОТЕКАЮЩИЕ ПРИ ДОБЫЧЕ УРАНА 115

СЕКЦІЯ: ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

- S. Dobrovol'ska, S.Panchyshyn (Dubliany, Ukraine)**
TESTASAMETHODOFSTUDENTS' KNOWLEDGEESTIMATIONINENGLISHLANGUAGETEACHING 119
- Salohiddin Raxmonov, Shahriyor Jo'rayev (Samarkand, Uzbekistan)**
BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARINING ONA
TILI DARSLARINI KOMPYUTERDA TASHKIL ETISH USULLARI 121
- Foziljon Shukurov, Yaxshigul Jumayeve, Lola Akramova (Самарканд, Узбекистан)**
МАТЕМАТИКА DARSLARIDA DIDAKTIK O'YINLARDAN FOYDALANISH USULLARI 123
- Валентина Александрова (Київ, Україна)**
РУССКИЙ ЯЗЫК НОВОГО ВРЕМЕНИ В УКРАИНЕ 124
- Анна Артеменко (Мелітополь, Україна)**
КОНЦЕПТ «ПРОСТІР» ТА «ЧАС» В МАЛІЙ ПРОЗІ ГЕРМАНА ГЕССЕ 127
- Жанаргуль Бейсембаева, Жанара Сарманова (Астана, Казахстан)**
ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ СИНХРОННОГО ПЕРЕВОДА: РЕЧЕВАЯ КОМПРЕССИЯ 130
- Eugeniya Bohdanova (Mykolaiv, Ukraine)**
ACCENTUATION OF ADVERBS IN CONTEMPORARY INVESTIGATION 131
- Ірина Кисельова (Київ, Україна)**
РОЛЬ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ В ФОРМУВАННІ ПІЗНАВАЛЬНОЇ
САМОСТІЙНОСТІ СТУДЕНТІВ НЕМОВНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ
В ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ ЗА ПРОФЕСІЙНИМ СПРЯМУВАННЯМ 133
- Зареслава Копелюк (Львів, Україна)**
ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ ПРИ ВИВЧЕННІ
НІМЕЦЬКОЇ МОВИ У ВИЩОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ 135
- Зареслава Копелюк (Львів, Україна)**
АНГЛІЦИЗМИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ 136
- Світлана Кухарьонюк (Житомир, Україна)**
ФОРМУВАННЯ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ
СТУДЕНТІВ ГУМАНІТАРНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ 138
- Ш.М. Майгельдиева, К.И. Дауылбаева (Кызылорда, Казахстан)**
РАБОТА ПО РАЗВИТИЮ РЕЧИ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ АУТЕНТИЧНЫХ СРЕДСТВ
(НА МАТЕРИАЛЕ ПРОИЗВЕДЕНИЙ А.С. ПУШКИНА) 139
- Л.К. Омарқұлова (Тараз, Казахстан)**
ҚАЗАҚ ӘДЕБИЕТІНДЕГІ ТОМИРИС ХАНЫМ БЕЙНЕСІ 141
- Anastasiia Poluektova (Mykolaiv, Ukraine)**
UKRAINIAN AND RUSSIAN PUBLICATIONS OF «GRAMMAR»
BY MELETII SMOTRYTSKYI: STRUCTURE AND CHARACTERISTICS INTRODUCTION 143
- Маргарита Таран (Мелітополь, Україна)**
ОБРАЗ ГОЛОВНОГО ГЕРОЯ В РОМАНІ "DER VORLESER" Б. ШЛІНКА 145
- Тамара Товкайло (Переяслав-Хмельницький, Україна)**
НАГОЛОСОВІ ОЗНАКИ КІНЦЕВОГО ІМЕННИКОВОГО ФОРМАНТА – ч, – ач/–ячв
СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ 147

Дилшод Тошпўлатов (Самарқанд Ўзбекистон)

ТИЖОРАТГА ТЕГИШЛИ ТЕРМИНЛАРНИНГ СУФФИКСАЦИЯ
ЙЎЛЛАРИ ОРҚАЛИ ЯСАЛИШНИНГ ЎЗИГА ХОС ТОМОНЛАРИ 148

Ірина Турчин (Львів, Україна)

ВИКОРИСТАННЯ РОЛЬОВОЇ ГРИ НА ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТТЯХ З ІНОЗЕМНОЇ МОВ 151

Тетяна Швирид (Луцьк, Україна)

ПУНКТУАЦІЙНІ ПОМИЛКИ НА РІВНІ ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ В ГАЗЕТИ «ДЕНЬ» 152

СЕКЦІЯ: ФІЛОСОФІЯ**Олена Олійник (Переяслав-Хмельницький, Україна)**

АКСІОМАТИЧНИЙ МЕТОД, ЙОГО ГЕНЕЗИС ТА ЕТАПИ РОЗВИТКУ 155

ВІДОМОСТІ ПРО УЧАСНИКІВ /ВЕДОМОСТИ ОБ УЧАСНИКАХ 158

НАСТУПНІ КОНФЕРЕНЦІЇ / СЛЕДУЮЩИЕ КОНФЕРЕНЦИИ

Інформація для учасників из зарубєжных стран..... 160

Інформація для учасників з України 163

Збірник наукових праць / Сборник научных работ

Українською, російською, казахською, вірменською та англійською мовами

Матеріали II Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції **«Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах Європи та Азії»** // Збірник наукових праць. – Переяслав-Хмельницький, 2014 р. – 170 с.

Материалы II Международной научно-практической интернет-конференции **«Проблемы и перспективы развития науки в начале третьего тысячелетия в странах Европы и Азии»** // Сборник научных трудов. – Переяслав-Хмельницький, 2014 г. - 170 с.

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:

В.П. Коцур,

доктор історичних наук, професор, дійсний член НАПН України,

ректор ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».

Упорядники: Ю.В. Бобровнік, Ю.С. Табачок.

Верстка та дизайн: Ю.В. Бобровнік, А.М. Вовкодав, Ю.С. Табачок.

Проведення II Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції **«Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах Європи та Азії»** та видання збірника наукових матеріалів стало можливим завдяки організаційній підтримці **молодіжної громадської організації «Незалежна асоціація молоді»**

Відповідальність за достовірність матеріалів несуть автори публікацій.

Матеріали конференції розміщені на сайті МГО «Незалежна асоціація молоді» за адресою <http://conferences.neasmo.org.ua>

Адреса оргкомітету конференції:

08401, Київська обл. м. Переяслав-Хмельницький, вул. Сухомлинського, 32, кім. 108.

